

EVE DAYALI OLARAK GERÇEKLEŞTİRİLEN
ETKİLEŞİM TEMELLİ ERKEN ÇOCUKLUKTA
MÜDAHALE PROGRAMININ (ETEÇOM)
OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU TANILI
ÇOCUKLAR VE ANNELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLİLİĞİ

Özlem TOPER-KORKMAZ
(Doktora Tezi)
Ocak 2015

EVE DAYALI OLARAK GERÇEKLEŞTİRİLEN ETKİLEŞİM TEMELLİ ERKEN
ÇOCUKLUKTA MÜDAHALE PROGRAMININ (ETEÇOM)
OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU TANILI ÇOCUKLAR VE ANNELERİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLİLİĞİ

Özlem TOPER KORKMAZ

DOKTORA TEZİ

Özel Eğitim Bölümü Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İbrahim Halil DİKEN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Ocak 2015

“Bu Tez Çalışması Anadolu Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri’nce desteklenmiştir.

Proje no: 1205E078”

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Özlem TOPER KORKMAZ'ın "Eve Dayalı Olarak Gerçekleştirilen Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programının (ETEÇOM) Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocuklar ile Anneleri Üzerindeki Etkililiği" başlıklı tezi 22.01.2015 tarihinde, aşağıda belirtilen jüri üyeleri tarafından Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca Özel Eğitim Anabilim Dalı Zihin Engelliler Öğretmenliği Programında, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı-Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr. İbrahim H. DİKEN

Üye : Doç.Dr. Oktay Cem ADIGÜZEL

Üye : Doç.Dr. Sezgin VURAN

Üye : Yard.Doç.Dr. Aydan AYDIN

Üye : Yard.Doç.Dr. Burcu ÜLKE KÜRKÇÜOĞLU

Prof.Dr.Esra CEYHAN

Anadolu Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ÖZET

EVE DAYALI OLARAK GERÇEKLEŞTİRİLEN ETKİLEŞİM TEMELLİ ERKEN ÇOCUKLUKTA MÜDAHALE PROGRAMINI (ETEÇOM) OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU TANILI ÇOCUKLAR VE ANNELERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLİLİĞİ

Özlem TOPER-KORKMAZ

Özel Eğitim Ana Bilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Ocak 2015

Danışman: Prof. Dr. İbrahim Halil DİKEN

Geçmişten günümüze değin çocuk gelişimi üzerine yapılan araştırmalar, ebeveyn davranışlarının çocuklarının gelişimi üzerinde çok önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Özellikle çocukluk döneminin ilk yıllarında, çocukları ile olan etkileşiminde daha duyarlı ve yanıtlayıcı olan ebeveynlerin, çocukların bilişsel, iletişim ve sosyal-duygusal gelişimleri üzerindeki olumlu etkileri, duyarlı ve yanıtlayıcı olmayan ebeveynlerle karşılaştırıldığında altı kat daha fazladır. Bu olumlu etkiler, gerek normal gelişim gösteren çocuklar, gerek erken doğmuş ve gelişimi risk altında bulunan çocuklar ve gerekse yetersizlikten etkilenmiş çocuklar için geçerlidir. Dolayısıyla araştırmacılar genellikle birincil bakıcılar durumunda olan anneler ile çocuklarının etkileşimini daha nitelikli hale getirmeye yönelik programların geliştirilmesini ve uygulanmasını önermektedir.

Ebeveynlere yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmayı öğreterek ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliğini arttırmayı hedefleyen programlardan bir tanesi de Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programıdır (ETEÇOM). ETEÇOM'un Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) tanılı çocuklar ve anneleri üzerinde de olumlu etkileri olduğunu gösteren araştırmalar olmakla birlikte bunların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada eve dayalı gerçekleştirilen ETEÇOM'un

OSB tanısı almış çocuklar ve anneleri üzerindeki etkilerini incelemek amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmaya katılan annelerin programa ilişkin görüşleri de alınmıştır.

Araştırma yaşları 3 ile 5 arasında değişen OSB tanısı almış altı çocuk ve anneleri ile her bir katılımcı anne-çocuk çiftinin kendi evinde, anne, çocuk ve uygulamacının katıldığı bireysel oturumlar şeklinde gerçekleştirilmiştir. Her bir katılımcı anne-çocuk çifti ile haftada bir öğretim oturum düzenlenmiş ve ortalama 10 haftalık bir sürede program tamamlanmıştır. Karma araştırma yöntemi ile desenlenen araştırmada hem nicel hem de nitel veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Tek grup ön test son test modeline göre anne ve çocuklarının etkileşimsel davranışları Ebeveyn Davranışını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu (EDDÖ-TV) ve Çocuk Davranışını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu (ÇDDÖ-TV) ölçekleri ile değerlendirilmiş ve ön test ile son test arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığına bakılmıştır. Ayrıca video analizi, gözlem, saha notları, günlükler ve görüşmeler şeklinde nitel veri toplama teknikleri kullanılarak da programın anneler ve çocukları üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın hem nicel hem de nitel verilerinden elde edilen bulgular, ETEÇOM programının çalışmaya katılan OSB tanılı altı çocuk ile annelerinin etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu göstermiştir. Ayrıca nitel veriler incelendiğinde katılımcı çocukların bazı gelişimsel davranışlarında da değişiklikler olduğu gözlenmiştir. Anneler ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde ise, anneler çocukları ile olan etkileşimlerine ve ETEÇOM programına yönelik olumlu görüşler bildirmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Ebeveyn-çocuk etkileşimi, ETEÇOM, otizm spektrum bozukluğu, yanıtlayıcı etkileşim

ABSTRACT

EFFECTIVENESS OF HOME-BASED RESPONSIVE TEACHING (RT) EARLY INTERVENTION PROGRAM ON CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER AND THEIR MOTHERS

Özlem TOPER KORKMAZ

Department of Special Education

The Graduate School of Educational Sciences

January 2015

Advisor: Prof. Dr. İbrahim Halil DİKEN

Studies on child development shows that parent behavior has very significant influences on child development. Especially during the early years of childhood, the positive effects of sensitive and responsive parents on children's cognitive, communicative and social-emotional development are six times more than non-sensitive and non-responsive parents. These positive effects are true for children with normal development as well as premature or children at-risk for disabilities. Therefore, researchers suggest the development and implementation of programs to improve the quality of the interactions between children and mothers who are usually the principal caregivers.

One of the programs that aim to improve the quality of parent-child interaction by teaching the parents how to use the responsive interaction strategies is called "Responsive Teaching (RT)" program. Although there are studies that demonstrate that RT has positive effects on children diagnosed with autism spectrum disorder (ASD) and their mothers, they are numerous clauses. Thus, this study aims to scrutinize the effects

of RT on children diagnosed with ASD and their mothers. In addition, views of the participant mothers were recorded.

The study was conducted as individual sessions with six children diagnosed with ASD aged between 3 and 5, and their mothers in their own residences where the child, the mother and a practitioner were present. A weekly session was organized with the mother-child couple and the study was completed within an average of 12 weeks. In the study designed using mixed research method, both quantitative and qualitative data collection techniques were utilized. The interaction behaviors of mothers and children were evaluated according to single group pretest-posttest design and using Turkish Versions of MBRS and CBRS scales and the existence of a significant difference between the pretest and posttest was scrutinized. Furthermore, the effects of the program on mothers and their children were studied using qualitative data collection techniques such as video analysis, observation, field notes, diaries and interviews.

Both quantitative and qualitative findings of the study demonstrated that RT program had positive effects on interactional behaviors of the participating six children with autism spectrum disorder and their mothers. Furthermore qualitative findings showed that certain changes took place in developmental behavior of the participating children. In semi-structured interviews with mothers, they expressed positive views on their interaction with their children and about the RT program.

Keywords: Parent-child interaction, RT, autism spectrum disorder, responsive interaction

ÖNSÖZ

Altı yıldır devam etmekte olan doktora eğitimimin yaklaşık son dört yılını kapsayan bu tez çalışmam sırasında emeği geçen pek çok kişi bulunmaktadır.

Öncelikle bugüne kadar gerek lisans, gerek yüksek lisans ve gerekse doktora eğitimim süresince, yetersizlikten etkilenmiş olan çocuklara çeşitli beceri ya da davranışları nasıl kazandıracığıma yönelik eğitimler almış ve yaklaşık on yıl boyunca zihin engelliler öğretmeni olarak bu çocuklara bu konularda eğitim ve öğretim yapmış biri olarak; anne-çocuk etkileşimi gibi bugüne kadar ki deneyimlerinden çok farklı özellikte bir konuda çalışma yapmam ve özel eğitim alanındaki farklı yaklaşımlar konusunda da bilgi, yaşantı ve bakış açısı kazanmamı sağlayan ve beni bu konuda destekleyen değerli hocam ve danışmanın Prof. Dr. İbrahim Halil DİKEN'e çok teşekkür ederim.

Tez izleme komitesinde yer alan hocalarımdan olan ve özellikle nitel araştırmalar konusunda bilgi ve ilgi kazanmamı sağlayan, bu sürecin şekillenmesi ve gerçekleşmesi sırasında hem önerileriyle hem de nitel verileri incelemek üzere araştırmanın ikinci uzmanı olmayı kabul ederek, bu konuda rehberliğini ve desteğini araştırma süresince göstererek katkıda bulunan değerli hocam Doç. Dr. Sezgin VURAN'a teşekkürlerimi bir borç bilir; önerileriyle araştırmanın nitel bölümünün oluşmasını destekleyerek katkıda bulunan sayın Doç. Dr. Oktay Cem ADIGÜZEL'e çok teşekkür ederim.

Araştırmam süresince hem ETEÇOM hem de EDDÖ-TV ile ÇDDÖ-TV ölçeklerinin eğitimine benimle birlikte gönüllü olarak katılan ve bu süreçte zamanını ayırarak hem güvenilirlik verilerinin toplanmasında hem de arkadaşlığıyla katkıda bulunan değerli dostum ve meslektaşım Emrah ARSLAN TÜRKÜN'e; nicel verilerin istatistik hesaplarının yapılmasında bana yardımcı olan ve öğrenmemi sağlayan ayrıca arkadaşlığı ile de her zaman yanımda olan değerli dostum ve meslektaşım Arş. Gör. Füsun ÜNAL'a çok teşekkür ettiğimi belirtmek isterim.

Gerek pilot uygulamam gerekse asıl uygulamam sırasında çalışmaya çok büyük katkıları olan çalışmanın katılımcıları sevgileri annelerime ve çocuklarına, bu sürece

dahil olmayı ve evlerinin kapılarını açmayı kabul ettikleri için ayrıca çok teşekkür ederim.

Ayrıca doktora eğitimim süresinde, verdikleri derslerle ve öğrettikleriyle bir doktora tez araştırması yapma aşamasına gelmeme yardımcı olmuş ve bir şeyler öğrendiğim tüm Hocalarıma çok teşekkür ederim.

Hem iş, hem öğrencilik hem de annelik görevlerimi bir arada yürütmek zorunda kaldığım bu süreçte, kendilerini ihmal ettiğimi düşündüğüm ancak bugünlere gelmemde çok emekleri olan sevgili Anneme ve sevgili Babama ne kadar teşekkür etsem azdır.

Doktora eğitimine başlamak için verdiğim uğraşlardan bu güne kadar, bu sürecin her aşamasında yanımda olan ve beni dinleyen, eşim Kemal'e teşekkür ederim.

Ve anne-çocuk etkileşiminin önemine yönelik bir çalışma yaptığım bu süreçte iyi ki yanımda olan biricik oğlum Asil Kemal, önce kendisinden çaldığım zamanlar için ondan özür diler; sonra da küçük yaşına rağmen gösterdiği anlayış ve verdiği enerji ile mutluluktan dolayı çok teşekkür ederim.

Son olarak araştırmama verdiği destekten dolayı Anadolu Üniversitesi'ne teşekkürlerimi sunarım.

Özlem Toper-Korkmaz

Eskişehir, 2015

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ivi
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
ÖZGEÇMİŞ.....	ix
İÇİNDEKİLER.....	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xx
BİRİNCİ BÖLÜM: GİRİŞ.....	1
Problem Durumu.....	1
Araştırmanın Amacı.....	8
Araştırmanın Önemi.....	9
Varsayımlar.....	10
Sınırlılıklar.....	11
İKİNCİ BÖLÜM: İLGİLİ ALANYAZIN TARAMASI.....	12
Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Tanılı Çocuklar ve Ebeveynlerinin Etkileşim Özelliklerine İlişkin Gerçekleştirilen Araştırmalar.....	12
Yanıtlayıcı Ebeveyn Davranışlarının ve İlişki Temelli Uygulamaların Çocuk Gelişimi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Gerçekleştirilen Araştırmalar.....	21
Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı (ETEÇOM).....	29
Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı ile Gerçekleştirilen Araştırmalar.....	32
Türkiye’de Erken Çocukluk Özel Eğitimine Yönelik Uygulanan Programlar...	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YÖNTEM.....	44
Araştırma Modeli.....	44
Katılımcılar.....	45
Anne-Çocuk Katılımcılar.....	45
Çocuk Katılımcılar.....	46
Anne Katılımcılar.....	51
Katılımcıların Belirlenmesi.....	51
Uygulamacı.....	54
Teyit Eden Uzman (İkinci Uzman).....	54
Gözlemci.....	54
Bağımsız Değişken.....	55
Bağımlı Değişken	55
Veri Toplama Araçları.....	56
Ön Koşulların Belirlenmesinde Kullanılan	
Veri Toplama Araçları.....	56
Gilliam Otistik Bozukluk Derecelendirme Ölçeği-2-Türkçe Versiyonu	
(GOBDÖ-2-TV).....	56
Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Aracı (GEÇDA).....	57
Nicel Veri Toplama Araçları	57
Çocuk Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu	
(ÇDDÖ-TV).....	57
Ebeveyn Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu	
(EDDÖ-TV).....	58
Nitel Veri Toplama Araçları.....	58
Video Kayıtları.....	59
Gözlem.....	59
Sana Hotları.....	60
Araştırma Günlükleri.....	60
Görüşme.....	61
Uygulama Süreci.....	61
Pilot Uygulama Süreci.....	61

Ana Uygulama Süreci.....	64
Uygulama Planının Hazırlanması.....	64
Uygulama Ortamı.....	65
Uygulama Süresi.....	66
Uygulama Araçları.....	66
Öğretim Oturumları.....	68
Değerlendirme Oturumları.....	73
Geçerlik.....	74
Nicel Verilerin İç ve Dış Geçerliği.....	74
İç Geçerliği Etkileyen Etmenler ve Kontrol Altına Alınması.....	74
Dış Geçerliği Etkileyen Etmenler ve Kontrol Altına Alınması.....	78
Nitel Verilerin İç ve Dış Geçerliği.....	79
İç Geçerliği (İnandırıcılık) Sağlamaya Yönelik	
Kullanılan Stratejiler	79
Dış Geçerliği (Aktarılabilirlik) Sağlamaya Yönelik	
Kullanılan Stratejiler.....	81
Güvenirlilik.....	82
Nicel Verilerin Güvenirliliği.....	82
Gözlemciler Arası Güvenirlilik (GAG).....	83
Uygulama Güvenirliliği (UG).....	84
Nitel Verilerin Güvenirliliği.....	84
İç Güvenirliliği (Tutarlılık) Sağlamaya Yönelik	
Kullanılan Stratejiler.....	85
Dış Güvenirliliği (Onaylanabilirlik / Teyit Edilebilirlik)	
Sağlamaya Yönelik Kullanılan Stratejiler.....	85
Verilerin Toplanması ve Analizi.....	86
Nicel Verilerin Toplanması ve Analizi.....	86
Nitel Verilerin Toplanması ve Analizi.....	89
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR.....	95
Nicel Verilere İlişkin Bulgular.....	95

Annelerin Etkileşimsel Davranışları.....	95
Anne Katılımcıların Etkileşimsel Davranışlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile Elde Edilen Bulgular.....	95
Anne Katılımcıların EDDÖ-TV Ölçeğinden Elde Edilen Ön Test-Son Test Ham Puanları.....	97
Anne Katılımcıların EDDÖ-TV Ölçeğinden Elde Edilen Ön Test-Son Test Ortalama Puanları ve Grafikselsel Analizi.....	99
Anne Katılımcıların EDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddelerinden Aldıkları Ön Test-Son Test Puanları ve Grafikselsel Analizi.....	100
Çocukların Etkileşimsel Davranışları.....	114
Çocuk Katılımcıların Etkileşimsel Davranışlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile Elde Edilen Bulgular.....	114
Çocuk Katılımcıların ÇDDÖ-TV Ölçeğinden Elde Edilen Ön Test-Son Test Ham Puanları.....	116
Çocuk Katılımcıların ÇDDÖ-TV Ölçeğinden Elde Edilen Ön Test-Son Test Ortalama Puanları ve Grafikselsel Analizi.....	117
Çocuk Katılımcıların ÇDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddelerinden Aldıkları Ön Test-Son Test Puanları ve Grafikselsel Analizi.....	119
Nitel Verilere İlişkin Bulgular.....	129
Katılımcı Anne-Çocuk Çiftlerine İlişkin Video Analizleri, Saha Notları ve Günlüklerden Elde Edilen Bulgular.....	131
Birinci Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-1) İlişkin Elde Edilen Bulgular.....	131
İkinci Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-2) İlişkin Elde Edilen Bulgular.....	137
Üçüncü Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-3) İlişkin Elde Edilen Bulgular.....	141

Dördüncü Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-4) İlişkin Elde Edilen Bulgular.....	146
Beşinci Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-5) İlişkin Elde Edilen Bulgular.....	150
Altıncı Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-6) İlişkin Elde Edilen Bulgular.....	153
Video Analizleri, Saha Notları ve Günlüklerden Elde Edilen Ortak Bulgular.....	157
Video Analizlerinden Elde Edilen Ortak Bulgular.....	157
Saha Notlarından Elde Edilen Ortak Bulgular.....	178
Günlüklerden Elde Edilen Ortak Bulgular.....	195
Görüşme Bulguları.....	216
BEŞİNCİ BÖLÜM: TARTIŞMA VE SONUÇLAR.....	256
Tartışma.....	256
Sınırlılıklar.....	279
Öneriler.....	280
İleride Gerçekleştirilebilecek Araştırmalara Yönelik Öneriler.....	280
İleride Gerçekleştirilebilecek Uygulamalara Yönelik Öneriler.....	282
Sonuçlar	282
EKLER.....	283
KAYNAKÇA.....	313

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1:	<i>Gelişim Alanları ve Temel Davranışlar</i>	30
Tablo 2:	<i>ETEÇOM ile Gerçekleştirilen Araştırmalar</i>	38
Tablo 3:	<i>Çocuk Katılımcıların Demografik Özellikleri</i>	46
Tablo 4:	<i>Çocuk Katılımcıların OSB Düzeyleri</i>	47
Tablo 5:	<i>Çocuk Katılımcıların GEÇDA Gelişimsel Düzeyleri</i>	47
Tablo 6:	<i>Anne Katılımcıların Demografik Özellikleri</i>	51
Tablo 7:	<i>Haftalık Uygulama Programı</i>	65
Tablo 8:	<i>Yoklama Oturumları ve Tarihleri</i>	89
Tablo 9:	<i>Video Analizi Ana Tema ve Temalar Listesi</i>	90
Tablo 10:	<i>Saha Notlarından Elde Edilen Kodlar ve Temalar Listesi</i>	92
Tablo 11:	<i>Günlüklerden Elde Edilen Kodlar ve Temalar Listesi</i>	93
Tablo 12:	<i>EDDÖ-TV “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” Alt Ölçeği Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları</i>	95
Tablo 13:	<i>EDDÖ-TV “Duygusal İfade Edici Olma” Alt Ölçeği Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları</i>	96
Tablo 14:	<i>EDDÖ-TV “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” Alt Ölçeği Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları</i>	96
Tablo 15:	<i>Anne Katılımcıların EDDÖ-TV Etkileşimsel Davranışları Ön Test-Son Test Ham Puanları</i>	97
Tablo 16:	<i>EDDÖ-TV Ön Test-Son Test Ortalamaları</i>	98
Tablo 17:	<i>EDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddeleri</i>	99

Tablo 18:	<i>ÇDDÖ-TV “Dikkat” Alt Ölçeği</i>	
	<i>Puanlarının Wicoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları</i>	114
Tablo 19:	<i>ÇDDÖ-TV “Başlatma” Alt Ölçeği</i>	
	<i>Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları</i>	114
Tablo 20:	<i>ÇDDÖ-TV Puanlarının Wilcoxon İşaretli</i>	
	<i>Sıralar Testi Sonuçları</i>	114
Tablo 21:	<i>Katılımcı Çocukların ÇDDÖ-TV</i>	
	<i>Ön Test-Son Test Ham Puanları</i>	115
Tablo 22:	<i>ÇDDÖ-TV Ön Test-Son Test Ortalamaları</i>	116
Tablo 23:	<i>ÇDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddeleri</i>	117
Tablo 24:	<i>Video Analizlerinden Elde Edilen “Annelerin Kullandığı Stratejiler”</i>	
	<i>Ana Temasına Ait Alt Temalar ve</i>	
	<i>Veriler</i>	160
Tablo 25:	<i>Video Analizlerinden Elde Edilen “Annelerin Etkileşimsel</i>	
	<i>Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve</i>	
	<i>Veriler</i>	165
Tablo: 26	<i>Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Etkileşimsel</i>	
	<i>Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve</i>	
	<i>Veriler</i>	170
Tablo 27:	<i>Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Gelişimsel Davranışları”</i>	
	<i>Ana Temasına Ait Alt Temalar ve</i>	
	<i>Veriler</i>	175
Tablo 28:	<i>Annelerin Çocukları ile Olan Etkileşimlerine</i>	
	<i>İlişkin Görüşleri</i>	218
Tablo 29:	<i>Annelerin Kendi Davranışlarındaki Değişikliklere</i>	
	<i>İlişkin Görüşleri</i>	223
Tablo 30:	<i>Annelerin Çocuklarının Davranışlarına</i>	
	<i>İlişkin Görüşleri</i>	228
Tablo 31:	<i>Annelerin Kendi Davranışları ile Çocuklarının Davranışları</i>	232
	<i>Arasındaki İlişkiye İlişkin Görüşleri</i>	

Tablo 32:	<i>Annelerin Çocuklarının Başkaları ile Olan Etkileşimlerine İlişkin Görüşleri.....</i>	235
Tablo 33:	<i>Annelerin ETEÇOM Stratejilerini Günlük Yaşantılarında Kullanıp Kullanmadıklarına İlişkin Görüşleri.....</i>	238
	<i>Annelerin Daha Sık Kullandıkları</i>	
Tablo 34:	<i>ETEÇOM Stratejilerine İlişkin Görüşleri.....</i>	241
Tablo 35:	<i>Annelerin Zor Olduğunu Düşündükleri Stratejilere İlişkin Görüşleri.....</i>	248
Tablo 36:	<i>Annelerin ETEÇOM Programının Katkısına İlişkin Görüşleri.....</i>	250
Tablo 37:	<i>Annelerin Programın Sunuluşuna İlişkin Görüşleri.....</i>	254

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	EDDÖ-TV Ön Test-Son Test Grup Ortalamaları.....	99
Şekil 2:	AK-1'in EDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	102
Şekil 3:	AK-2'nin EDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	104
Şekil 4:	AK-3'ün EDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	106
Şekil 5:	AK-4'ün EDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	109
Şekil 6:	AK-5'in EDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	111
Şekil 7:	AK-6'nın EDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	113
Şekil 8:	ÇDDÖ-TV Ön Test-Son Test Grup Ortalamaları.....	118
Şekil 9:	ÇK-1'in ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	120
Şekil 10:	ÇK-2'nin ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	122
Şekil 11:	ÇK-3'ün ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	123
Şekil 12:	ÇK-4'ün ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	125
Şekil 13:	ÇK-5'in ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	127
Şekil 14:	ÇK-6'nın ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği.....	128

KISALTMALAR LİSTESİ

AK	: Anne Katılımcı
AÇ	: Anne-Çocuk
ÇK	: Çocuk Katılımcı
ÇDDÖ-TV	: Çocuk Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği Türkçe Versiyonu
EDDÖ-TV	: Ebeveyn Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği Türkçe Versiyonu
ETEÇOM	: Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı
GEÇDA	: Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Ölçeği
GN	: Günlük
İTU	: İlişki Temelli Uygulamalar
OSB	: Otizm Spektrum Bozukluğu
RT	: Responsive Teaching
SN	: Saha Notu
VA	: Video Analizi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Sıfır altı yaş aralığındaki erken çocukluk, çocuğun hayatı boyunca etkili olacak olan temellerin atıldığı çok önemli bir dönemdir. Bu dönem, kişilikle beraber, bilişsel, dil, sosyal-duygusal ve fiziksel alanlardaki gelişimin en hızlı olduğu süreçtir. Bu nedenle erken çocukluk döneminde verilecek eğitim ile çocukların gelişimlerine uygun olan ortamların ve desteklerin sağlanması çok önemlidir (Güven ve Efe-Azkeskin, 2010). Erken müdahale/eğitim hizmetleri yolu ile gelişimsel yetersizliği olan ya da sosyal-duygusal problemler yaşayan çocukların, bu problemlerini önlemek veya düzeltmek ve buna bağlı olarak okul öncesi dönem ve ilköğretim ortamlarında etkin ve anlamlı katılımlarını sağlayacak planlamalar yapmak mümkün olmaktadır (Mahoney, 2007). Dolayısıyla normal gelişim gösteren çocuklarda olduğu gibi gelişimsel yetersizliğe sahip çocuklarında eğitimlerinin erken yaşlarda başlaması son derece önemlidir (Birkan, 2002).

Erken çocukluk eğitimi üzerine yapılan tanımlar incelendiğinde; erken çocuklukta özel eğitimin, 0-6/8 yaş arasında gelişimsel yetersizliği olan ya da gelişimi risk altında bulunan ve okul yaşına geldiğinde özel eğitim desteğine ihtiyaç duyacağı muhtemel olan çocuklar ile bu çocukların ailelerine; gereksinimleri doğrultusunda verilecek eğitim, bakım, psiko-sosyal ve sağlık hizmetleri anlamına geldiği görülmektedir. (Diken vd, 2012; Er-Sabuncuoğlu ve Diken, 2010; Mahoney, 2007).

Amerika Birleşik Devletleri'nde Engelli Bireylerin Eğitim Yasası'nın (PL 99-457) kabulü ile birlikte yaklaşık 20 yıldır 6 yaş öncesindeki uygun olan tüm çocuklar için erken dönemdeki özel eğitim hizmetlerinin, çocukların bireysel ihtiyaçları doğrultusunda sunulması zorunludur. Bu programlar yaşları 0 ile 3 arasında olanlar için yasanın C bölümünü kapsayan (Part C) programlar ve yaşları 3 ile 5 arasında olan çocuklar için yasanın B bölümünü kapsayan (Part B) programlar şeklinde ikiye ayrılmıştır (Mahoney, 2007). Bölüm C'de yer alan programlar, daha çok aile merkezli programlar olup, haftada bir kez ortalama 90 dakika olacak şekilde ve genellikle ailelerin doğal ortamları olan evlerinde yürütülen uygulamalar, Bölüm B'de yer alan programlar 3 yaştan sonra bireyselleştirilmiş geçiş planı doğrultusunda verilen ve daha

çok kurum ve çocuk merkezli okul öncesi eğitim hizmetlerini kapsamaktadır (IDEA, 2008).

Türkiye’de ise Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nin üçüncü bölüm ve on üçüncü maddesinde, özel eğitime ihtiyacı olduğu belirlenen 0-36 ay aralığında bulunan çocukların eğitimlerinin, ailelerinin bilgilendirilmesi ve desteklenmesi yoluyla yapılacağı belirtilirken; 37-69 ay aralığında bulunan ve özel eğitime gereksinimi olan çocuklar için okul öncesi eğitimin zorunlu olduğu yer almaktadır. Bu eğitim hizmetlerinin ne şekilde verileceğine ilişkin olarak ise, 0-36 ay yaş aralığında bulunan ve özel eğitime gereksinimi olan çocukların eğitimlerinin özel eğitim anaokullarında ya da bünyesinde anasınıfı bulunan özel eğitim okullarında, Milli Eğitim Müdürlüklerince açılabilir olan erken çocukluk eğitim birimlerinde ve bire bir öğretim biçimi şeklinde yürütülebileceği yönetmeliğin dördüncü bölümünün on dördüncü maddesinde belirtilmektedir. Evde eğitim hizmetlerine yönelik olarak ise; bu hizmetlerin özel gereksinimli öğrencinin sağlık problemleri nedeniyle en az on iki hafta süreyle örgün eğitimden yararlanamayacağı rapor ile belirlendiği durumlarda verilebileceği dördüncü bölümde yer alan maddeler arasındadır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006). Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri’nde olduğu gibi, Türkiye’de de erken çocuklukta özel eğitim hizmetlerinin yönetmeliklerde yer aldığı ve zorunlu eğitim kapsamında olduğu görülmektedir.

Çocuk açısından ele alındığında, çocuklara gelişimsel becerileri en iyi şekilde kazandırmak, sosyal yaşamlarının kalitesini arttırmak; aileler açısından bakıldığında ise çocuklarıyla doyurucu ve yararlı şekilde etkileşimde bulunmak ve çocukların gelişimine katkıda bulunabilmek, erken çocuklukta sunulan özel eğitim hizmetlerinin en önemli amaçları arasında yer almaktadır (Birkan, 2002). Dolayısıyla uzun yıllardır erken çocukluk dönemindeki çocuklar ve aileleri için çeşitli yaklaşımlar temel alınarak etlik araştırılmaları yapıldığı görülmektedir (Rogers ve Dilalla, 1991).

Bu yaklaşımlardan bazıları, çocuğun yakın çevresi ile olan etkileşiminin çocuğun gelişiminde çok önemli etkileri olduğunu savunan; bu yakın çevrenin öncelikli olarak doğumla birlikte çocuğun içine girdiği aile ortamından ve özellikle en çok vaktini geçirdiği kişi olan anneden oluştuğunu vurgulayan ekolojik kuram ve karşılıklı etkileşim kuramlarıdır (Brofenbrenner, 1994; Diken, 2009; 2012; Sameroff ve Fiese, 2000). Bu kuramlardan hareketle ebeveyn-çocuk etkileşimine ilişkin yıllardır yapılan

çeşitli araştırmalar; ebeveyn ve çocuk etkileşiminin çocuğun bilişsel, iletişim, sosyal-duygusal gelişim alanlarında çok önemli etkileri olduğunu göstermektedir.

(Cunningham, Reuler, Blackwell ve Deck; 1981; Gutstein, Burgess ve Montfort, 2007; Kim ve Mahoney, 2004; Mahoney, Boyce, Fewell, Spiker ve Wheeden, 1998; Mahoney ve Perales, 2003; 2005; Youn-Kong ve Carta, 2011).

Konuya ilişkin yapılan araştırmalarda ebeveyn davranışlarının çocukları üzerindeki olumlu etkilerinin, özellikle ailelerin yanıtlayıcı olma davranış özellikleriyle ilişkili olduğu belirtilmektedir (Kim ve Mahoney, 2004; Mahoney ve Perales, 2003). Genel olarak “yanıtlayıcı olma”, ebeveynlerin çocuklarının gelişimsel düzeylerine uygun ve duyarlı bir şekilde davranmaları, yetişkin merkezli konuşmalarını ve yönergelerini azaltmaları anlamına gelmektedir (Trivette, 2003; Young-Kong ve Carta, 2011). Yanıtlayıcı davranış özelliklerine sahip olmayan ebeveynlerle karşılaştırıldıklarında, yanıtlayıcı davranış özellikleri sergileyen ebeveynlerin, çocuklarının gelişimlerinde 6 kat daha fazla etkili oldukları görülmektedir (Kim ve Mahoney, 2004; Mahoney ve Perales, 2003).

Ebeveynlerin yanıtlayıcı olma özelliklerinin hem normal gelişim gösteren çocukların hem de erken doğmuş prematüre çocukların gelişimi üzerindeki olumlu etkilerini gösteren araştırmalarla birlikte; erken çocukluk alanında çalışan uzmanlar özel gereksinimli bireyler ile normal gelişim gösteren çocukların ve ebeveynlerinin etkileşim tarzlarını karşılaştırmaya yönelik de araştırmalar yürütmüşlerdir (Cunningham vd., 1981; Landry, Smith ve Swank, 2006; Landry, Smith, Swank, Assel ve Vellet; 2001; Landry, Smith, Swank ve Guttentag, 2008; Mahoney vd., 1998; Mahoney, 2009; Watson, 1998). Bu araştırmaların bazıları, yetersizlikten etkilenmiş çocuklar ile normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerinin etkileşim davranışları arasında benzer taraflarda olduğunu belirtmekle birlikte; genellikle yetersizlikten etkilenmiş bebek ve çocuk sahibi ebeveynlerin etkileşim davranışlarının, normal gelişim gösteren çocuk sahibi ebeveynlerinkinden farklı olduğu yönünde sonuçlar bulunmaktadır ve bu sonuçlar özellikle yetersizlikten etkilenmiş çocuklara sahip ebeveynlerin daha az yanıtlayıcı ve bunun aksine daha yönlendirici davranış özellikleri gösterdiklerini göstermektedir (Blacher, Baker ve Kaladjian, 2013; Ceber-Bakkaloğlu ve Sucuoğlu, 2000; Cunningham vd., 1981).

Bazı çalışmalarda ise; ebeveyn-çocuk etkileşimsel davranışlarının özellikleri yetersizlik grupları içerisinde karşılaştırılmış ve otizm spektrum bozukluğu (OSB) tanılı çocuklara sahip ebeveynlerin çocukları ile olan etkileşim özellikleri ile yetersizlikten etkilenmiş diğer gruplardaki çocuklar ve ebeveynleri ile aralarında farklılıklar olup olmadığı incelenmiştir. Bu araştırmaların sonuçları ise OSB tanılı çocuk sahibi ebeveynlerin; diğer yetersizlik grubundan olan çocukların ebeveynlerine göre hemen hemen aynı oranda yanıtlayıcılık özelliği gösterirken; daha yönlendirici ve daha kontrollü olduklarını da göstermiştir (Diken ve Mahoney, 2013; Watson, 1998). Normal gelişim gösteren çocuklar ile gerek OSB tanılı çocukların, gerekse diğer yetersizlik grubundan olan çocukların ebeveynlerinin etkileşimsel davranışları arasındaki bu farklılıklar; destekleyici programlarının çocuk merkezli olmak yerine aile merkezli olma yönünde bir değişiklik göstermesine ve erken çocukluk özel eğitimi alanında etkileşimi daha iyi hale getirmeye yönelik programların hazırlanmasına neden olmuştur. Araştırmacılar ebeveynler daha yanıtlayıcı olduğunda erken çocukluk özel eğitim hizmetlerinin, daha başarılı olacağını ifade etmişlerdir (Bakkaloğlu ve Sucuoğlu, 2000; Diken, 2009; 2012; Kim ve Mahoney, 2004).

Türkiye’de yaygın biçimde, erken çocukluk eğitimi müfredatları daha çok çocukların bilişsel, dil ve sosyal gelişim alanlarındaki beceri ve kavram bilgilerini arttırmak amacıyla geliştirilmiş belirli etkinliklerden oluşmakta olup; aileler okul ortamlarında gerçekleştirilen bu etkinlikleri evde yapmaları ve çocuklarını bu şekilde desteklemeleri konusunda yönlendirilmektedir (Mahoney vd., 1998; Mahoney vd., 1999). Ancak erken çocuklukta özel eğitimde aile merkezli programların öneminin anlaşılmasıyla birlikte ebeveynlerin çocuklarının gelişimlerini desteklemelerine ilişkin çok sayıda program geliştirilmiş ve farklı programların etkililiğine yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Wagner, Spiker, Linn, Genlach-Downie ve Hernandez, 2003). Bu programlardan bazıları geleneksel bir biçimde ebeveynlere çocuklarına bir takım beceri ve davranışları nasıl kazandırabileceklerini öğretmeyi hedefleyen programlarken; bazıları da ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliğini geliştirmeyi temel alan ve bu amaçla ebeveynlere çocuklarına günlük yaşantılarında kullanabilecekleri çeşitli stratejileri öğretmeyi hedefleyen programlardır (Mahoney ve Filer, 1996). Ebeveynlere, çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı olmalarını sağlamak amacıyla çeşitli etkileşim

stratejilerinin kullanımını öğretmeyi amaçlayan programlardan biri de İlişki Temelli Uygulamalardır (İTU).

İTU, ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte geçirdikleri günlük rutin etkileşimlerinde yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmalarını desteklemeyi amaçlayan gelişimsel müdahale türünde genel bir yaklaşımdır (Mahoney vd.,1998; Mahoney ve Perales, 2003). İTU programlarında tanımlanmış olan yaklaşık 100'den fazla yanıtlayıcı strateji bulunmakta ve bu stratejiler yoluyla yetersizlikten etkilenmiş çocukların ebeveynlerinin çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı olmalarını desteklemek amaçlanmaktadır (Mahoney, 2009). Alan yazında İTU'nun gerek ebeveynlerin gerekse çocuklarının üzerinde olumlu etkileri olduğuna ilişkin çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaların düşük doğum ağırlıklı ya da sosyo ekonomik yönden yoksul ortamlarda büyümekte olan dezavantajlı ya da gelişimi risk altında olan çocuklar, gelişimsel yetersizliği ya da geriliği olan çocuklar, OSB tanılı çocuklar ve normal gelişim gösteren çocuklar gibi farklı özelliklerdeki çocuklarla gerçekleştirildiği ve orta ve düşük ekonomik güce sahip ebeveynler; genç anneler, Avrupa ve Asya kökenli ebeveynler olmak üzere farklı özelliklerdeki ebeveynlerin çalışmalara katıldıkları belirtilmektedir (Deutscher, Fewell ve Gross, 2006; Kaiser, Hemmeter, Ostrosky, Fischer, Yoder ve Keefer, 1996; Landry vd., 2001; Landry vd., 2006; Landry vd., 2008; Rabb, Dunst, Johnson ve Hamby, 2013; Warren ve Brady, 2007; Youn-Kong ve Carta, 2011). Dolayısıyla İTU'nun farklı özellikteki çocuk ve ebeveynlerin üzerinde olumlu sonuçları olan bir uygulama türü olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bununla birlikte mevcut İTU araştırmalarının daha çok çocukların üzerindeki etkilerini incelediği ve ebeveynlerin etkileşimsel davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların daha sınırlı olduğu belirtilmektedir (Mahoney, 2009).

İTU uygulamalarının OSB tanısı almış olan çocuklar ve ebeveynleri ile yürütüldüğü çalışmalar da bulunmaktadır ve Ulusal Otizm Merkezi'nin (National Autism Center), 2009 yılında yayınladığı ve OSB tanılı bireyler için kullanılan yöntemleri gözden geçirerek bilimsel dayanaklı uygulamaları belirlediği Ulusal Standartlar Raporunda (National Standarts Report), umut vaat eden uygulamalar arasında yer aldığı görülmektedir (Mahoney ve Perales, 2005; NAC 2009). Genellikle OSB tanısı almış çocukların eğitimlerinin yapılandırılmış ve yoğunlaştırılmış eğitim programları ile karşılanması gerektiği düşüncesinin aksine İTU, bu çocukların

eğitimlerinde kullanılması sıklıkla önerilen programlar arasındadır. Mevcut araştırmaların, İTU'ya yönelik araştırmaların düzenlenmesini önermekte olduğu ve ebeveyn-çocuk etkileşimi alan yazınında İTU uygulamalarının da giderek arttığı görülmektedir (Mortensen ve Mastergeorge, 2014).

İTU uygulamalarının alanyazında farklı programlar içerisinde, farklı isimler altında uygulandığı görülmektedir (Young-Kong ve Carta, 2011). Bu birbirinden farklı özelliklerdeki programları kapsayan ilişki temelli uygulamalardan biri de orijinal adı ile Responsive Teaching (RT) olan Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı (ETEÇOM)'dır. ETEÇOM (Responsive Teaching, RT) çocuk gelişimini temel alan, özellikle 0-6 yaş aralığında bulunan ve hem normal gelişim gösteren hem de yetersizlikten etkilenmiş çocukların gelişimini desteklemek amacıyla; ebeveynlerine ya da birincil bakıcılarına, günlük rutinleri sırasında çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı olmalarına sağlayacak yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini öğretmeyi amaçlayan ve bu yolla çocuklarının gelişimsel düzeylerine katkıda bulunmalarına yardımcı olmayı hedefleyen bir İTÜ uygulamasıdır (Mahoney ve MacDonald, 2007).

ETEÇOM'a ilişkin gerçekleştirilen araştırmalar; programın OSB tanısı almış çocuklar da dâhil olmak üzere, yetersizlikten etkilenmiş çocuk sahibi ebeveynlerin ve çocuklarının etkileşimsel davranışlarında anlamlı farklılıklar sağladığını; bu programa katılan çocukların bilişsel, iletişim ve sosyal-duygusal gelişim alanlarında ilerlemeler gösterdiklerini ve bu ilerlemelerin ebeveynlerinin yüksek yanıtlayıcı etkileşim davranışlarıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011; 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Kim ve Mahoney, 2004; 2005; Mahoney ve Perales, 2003; 2005). Konuyla ilgili yapılan bilimsel çalışmaların sayısı artmakla birlikte halen umut vaat eden uygulamalar arasında yer alan ETEÇOM'a ilişkin sınırlı sayıda araştırma olduğu görülmektedir.

Türkiye'de ebeveynlerin eğitime yönelik ya da ebeveynleri aracılığı ile çocuklarının eğitime yönelik çeşitli araştırma ve tez çalışmalarının yürütüldüğü ancak bu çalışmaların daha çok ebeveynlere çocuklarına bir beceri ya da davranışı nasıl kazandırabileceklerini öğretmeyi hedefleyen çalışmalar olduğu görülmektedir. Benzer şekilde erken çocukluk dönemi için sınırlı sayıda da olsa geliştirilmiş ya da uyarlanmış olan Erken Destek Projesi, Portage Erken Eğitim Programı, Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı, Başarıya İlk Adım (BİA) Programı, 0-36 Aylık Gelişimi Risk

Altındaki Çocuklar İçin Gelişimsel Destek Programı (GEDEP), Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı (OÇİDEP) ve Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı (ETEÇOM) gibi programların olduğu ancak bu programların çoğunun ebeveynler aracılığı ile çocukların gelişimsel becerilerini desteklemelerine yardımcı olmak amacıyla uygulandığı ve ebeveyn-çocuk etkileşime yönelik sadece ETEÇOM programının öne çıktığı görülmektedir. Sözü edilen bu programların genellikle üniversite ya da vakıfların çalışmalarıyla destelendiği görülmekte (Sazak, 2006) ve üniversitelerin çalışmalarıyla oluşturulmuş olan bu erken çocukluk destek eğitim programlarının henüz genel bir politika anlayışıyla ülkede yaşayan tüm çocuklara sağlanan hizmetler olmadığı bilinmektedir. Türkiye’de erken çocuklukta özel eğitiminde uygulanacak olan programların, Milli Eğitim Bakanlığı’nca belirlenmiş olan müfredat programlar olacağı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde belirtilmektedir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006).

Tüm araştırmaların sonuçları dikkate alındığında, yetersizlikten etkilenmiş çocuklara sahip olan Türk annelerinin de ebeveyn-çocuk etkileşimine yönelik desteklere ihtiyacı olduğu ancak bu amaçla ülkemizde yürütülen çalışmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir (Ceber-Bakkaloğlu ve Sucuoğlu, 2000; İbrahim Halil Diken, 2012; Özlem Diken ve Mahoney, 2013; Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011; 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013). Benzer şekilde üniversiteler ya da vakıflar aracılığı ile oluşturulmuş olan mevcut programların ev ya da kurum merkezli olarak gerçekleştirilmiş olmakla birlikte ülkemizde eve dayalı olarak yürütülen programların sınırlılığı görülmektedir ve ülke politikası evde eğitimin, yetersizlikten etkilenmiş çocukların sağlık durumları el vermediğinde ve bu durumun resmi olarak belgelendirilmesi dahilinde verileceği şeklindedir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği). Oysaki yurtdışında ebeveynlerin çocukları ile olan etkileşimlerinin niteliğini arttırmayı hedefleyen programların daha çok ev ziyaretleri şeklinde eve dayalı olarak gerçekleştirildiği ve bu programların öncelikli olarak ebeveynleri temel aldığı belirtilmektedir (Peterson, Luze vd., 2007; Wayner vd., 2003). ETEÇOM kökeni çok uzun süren araştırmalar sonucu oluşmuş bir program olmakla birlikte gerek Türkiye’de gerekse yurtdışında konuyla ilgili sınırlı sayıda yayınlanmış çalışmaya rastlanılmakta olup, bunların da sadece kurum merkezli ya da kurum ve ev merkezli şeklinde

yürütüldüğü; sadece eve dayalı olarak gerçekleştirilmiş bir çalışma olmadığı görülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın birincil amacı, eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM programının, 0-6 yaş aralığında (okul öncesi dönemde) bulunan ve OSB tanısı almış çocukların annelerinin etkileşimsel davranışları ile çocukların etkileşimsel davranışları üzerindeki etkililiğini araştırmaktır. Bunun yanında araştırmada nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak annelerin etkileşimsel davranışları ile çocuklarının etkileşimsel davranışları arasında bir ilişki olup olmadığı, çocukların gelişimsel davranışlarında değişiklik olup olmadığı ve uygulamacının ETEÇOM programına ve uygulamaya ilişkin gözlemlerinin ve düşüncelerinin neler olduğunun belirlenmesi de amaçlanmıştır. Ayrıca annelerin ETEÇOM'a ve uygulamaya ilişkin düşüncelerinin neler olduğu sorusuna da yanıt aranmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda cevaplanmak üzere aşağıdaki araştırma soruları oluşturulmuştur:

1. Eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM' un, okul öncesi dönemde bulunan ve OSB tanısı almış çocukların annelerinin etkileşimsel davranışları üzerinde etkisi var mıdır?
2. Eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM'un, okul öncesi dönemde bulunan ve OSB tanısı almış çocukların etkileşimsel davranışları üzerinde etkisi var mıdır?
3. Eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM uygulaması sürecine ilişkin olarak uygulamacının gözlem ve düşünceleri nelerdir?
  - a. Annelerin etkileşimsel davranışlarına ilişkin gözlemler ve düşünceler nelerdir?
  - b. Çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin gözlemler ve düşünceler nelerdir?
  - c. Annelerin etkileşimleri ile çocukların etkileşimsel/katılım davranışları arasındaki ilişkiye ilişkin gözlemler ve düşünceler nelerdir?
  - d. Çocukların gelişimsel becerilerine ilişkin gözlemler ve düşünceler nelerdir?
  - e. En sık kullanılan ETEÇOM stratejileri hangileridir?

- f. ETEÇOM programına ve eve dayalı ETEÇOM uygulamasına ilişkin gözlemler ve düşünceler nelerdir?
4. Okul öncesi dönemde bulunan ve OSB tanısı almış çocukların annelerinin eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM programına ilişkin görüşleri nelerdir?
  - a. Annelerin kendi etkileşimsel davranışlarına ilişkin düşünceleri nelerdir?
  - b. Annelerin çocuklarının etkileşimsel davranışları ve gelişimsel becerilerine ilişkin gözlemleri ve düşünceleri nelerdir?
  - c. Annelerin ETEÇOM programına ve eve dayalı ETEÇOM uygulamasına ilişkin düşünceleri nelerdir?

Araştırmanın Önemi

Ebeveyn-çocuk etkileşimini desteklemek amacıyla eve dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçlarının, hem ulusal hem uluslararası açıdan; hem teorik hem pratik anlamda; hem OSB tanısı almış hem de diğer gelişimsel yetersizlik gruplarından olan çocuklara çeşitli katkılar sağlayacağı beklenmektedir.

Birinci olarak ETEÇOM'un ebeveyn-çocuk etkileşimine dayalı bir program olmasıdır. Özellikle ülkemizde erken çocukluk dönemi için geliştirilmiş olan ya da kullanılan programlar incelendiğinde, bunların hiç birinin ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliğini arttırmayı hedeflemediği görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmadan elde edilecek sonuçların hem OSB tanısı almış hem de diğer gelişimsel yetersizlik gruplarından olan çocuklar ve ebeveynleri ile bu konuda yapılacak olan uygulamalara ve araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İkinci olarak, Türkiye'de eve dayalı olarak yürütülen sistematik çalışmalar olmakla birlikte bir araştırma olarak etkililiğini sınavan çalışmalar bulunmamaktadır. Buna bağlı olarak eve dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın, evde eğitime ilişkin bir örnek oluşturarak ev programlarına ilişkin ileri uygulamalara ve araştırmalara katkı sağlamasıdır.

Üçüncü olarak, gerek Türkiye'de gerekse yurt dışında ya sadece kuruma dayalı olarak ya da ev ve kurum merkezli olarak gerçekleştirilmiş olup; sadece eve dayalı gerçekleştirilmiş ETEÇOM uygulamaları bulunmamaktadır. Dolayısıyla eve dayalı olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçlarının ETEÇOM alan yazınına ve ileri araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Dördüncü olarak, ETEÇOM, Ulusal Otizm Merkezi'nin (National Autism Center), 2009 yılında yayınladığı Ulusal Standartlar Raporunda (National Standards Report), OSB'li çocukların eğitiminde kullanılan ve umut vaat eden yöntemler arasında yer almaktadır. Gittikçe artıyor olmakla birlikte hala ETEÇOM ile ilgili sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmadan elde edilecek olan sonuçların, ETEÇOM'un bilimsel dayanağının oluşumunda bir destek olarak katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Beşinci olarak, İTU ile gerçekleştirilen araştırmalar, uygulama basamaklarının tam ve açık bir biçimde ifade edilmediği yönünde eleştiri almaktadır. Bu çalışmada uygulama basamakları mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırma sürecinin ve sonuçlarının; ileride gerçekleştirilecek benzer özellikteki araştırmalara ve uygulamalara yol göstereceği düşünülmektedir.

Son olarak bu araştırma nicel ve nitel veri toplama yöntemlerinin birlikte kullanılmasını içeren karma araştırma deseni ile yürütülmüştür. Alanyazında ETEÇOM ile gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde, bunların sadece nicel veri toplama yöntemleri kullanılarak gerçekleştirildiği (Mahomey, Kim ve Lim, 2007; Kim ve Mahoney, 2004; 2005; Mahoney ve Perales, 2003; 2005) ve sadece üç çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan görüşme tekniği kullanılarak sosyal geçerlik verisi toplandığı görülmektedir (Karaaslan, Diken ve Mahoney; 2011; 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013). Dolayısıyla çeşitli nitel veri toplama yöntemlerinin de kullanıldığı bu araştırmanın ETEÇOM alanyazınına ve bu konudaki ileri araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca karma desen son yıllarda artmakta olan bir araştırma desendir. Bu nedenle bu araştırmanın karma desen ile gerçekleştirilmiş araştırma türlerine de bir örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Bu olası katkılar doğrultusunda; çalışma sonuçlarının ileri araştırma ve uygulamalara önerilerde bulunarak ışık tutacağı ve bu sonuçların özel eğitim alanı açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Varsayımlar

1. Kullanılan ölçme araçları, çocuk katılımcılar ve annelerinin özelliklerine uygundur.
2. Anneler, GOBDÖ-2-TV'ye doğru yanıtlar vermişlerdir.

Sınırlılıklar

1. Araştırmanın katılımcı grubu; okul öncesi dönemde bulunan ve OSB tanısı almış 6 çocuk ve 6 annesi ile sınırlıdır.
2. Araştırmanın uygulama süreci sonunda katılımcı çocukların gelişimsel ilerlemeleri standart ölçekler ile ölçülmemiştir. Çocukların gelişimsel düzeylerine ilişkin elde edilen bilgiler video analizleri, saha notları, günlükler ve görüşmeler yoluyla elde edilen bilgiler ile sınırlıdır.

Tanımlar

Bu araştırmada kullanılan bazı kavramlar, kısaltmaları ve anlamları ile şu şekildedir:

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB): Doğuştan gelen ya da yaşamın ilk yıllarında ortaya çıkan karmaşık bir nöro-gelişimsel bozukluktur

(<http://www.tohumotizm.org.tr/otizm-spektrum-bozuklugu-nedir>).

İlişki Temelli Uygulamalar (İTU): Çocuğun birincil bakıcısının çocuğu ile etkileşiminin niteliğini geliştirmeyi ve dolayısı ile çocuğun gelişimini (bilişsel, sosyal-duygusal ve iletişim) desteklemeyi hedefleyen yaklaşımdır (Mahoney ve Perales, 2003; 2005).

Yanıtlayıcı Olma: Ebeveynlerin çocuklarının gelişimsel düzeylerine uygun, duyarlı ve karşılık verici bir şekilde davranmalarınıdır (Young-Kong ve Carta, 2011).

Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı (ETEÇOM): 0-6 yaş aralığında bulunan ve hem normal gelişim gösteren hem de yetersizlikten etkilenmiş çocukların gelişimini desteklemek amacıyla; birincil bakıcılarına, günlük rutinleri sırasında çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı olmalarına sağlayacak yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini öğretmeyi amaçlayan ve bu yolla çocuklarının gelişimsel düzeylerine katkıda bulunmalarına yardımcı olmayı hedefleyen bir İTÜ uygulamasıdır (Mahoney ve MacDonald, 2007).

İKİNCİ BÖLÜM

İLGİLİ ALANYAZIN TARAMASI

Geçmişten günümüze kadar, gerek normal gelişim gösteren, gerek erken doğmuş ve gelişimi risk altında olan çocuklar gerekse yetersizlikten etkilenmiş olan çocuklar ile ebeveynlerinin etkileşim biçimlerinin özelliklerine ve bu özelliklerin çocuklarının gelişimi üzerindeki etkilerine yönelik yapılmış çok sayıda araştırmaya rastlanılmaktadır. Bu bölümde ebeveyn-çocuk etkileşim davranışlarının özelliklerine ilişkin yapılan araştırmalara, ebeveynleri daha yanıtlayıcı hale getirmeyi amaçlayan ilişki temelli uygulamalara (İTU), bir İTU uygulaması olan Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı-ETEÇOM (Responsive Teaching-RT) ile ETEÇOM ile gerçekleştirilmiş araştırmalara ve Türkiye’de erken çocuklukta özel eğitimde kullanılan programlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklar ve Ebeveynlerinin Etkileşim Özelliklerine İlişkin Gerçekleştirilen Araştırmalar

Çocuk gelişimi üzerine yaklaşık 30 yıldır gerçekleştirilmekte olan araştırmalar göstermektedir ki, çocukların erken dönemdeki gelişimsel becerilerinin düzeyi ile ebeveynlerinin onlarla etkileşimde bulunma düzeyleri arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Mahoney vd., 1998). Ebeveynlerin yanıtlayıcılık düzeyi çocuklarının gelişimindeki en önemli etkenlerden biridir ve eğer ebeveynler çocuklarına karşı, özellikle yaşamlarının ilk beş yılında uygun düzeyde “yanıtlayıcı” etkileşim davranışları sergilerlerse; onların bilişsel, dil ve sosyal-duygusal gelişimlerine katkı sağlayabilirler (Mahoney, 2009). Yanıtlayıcı ebeveyn davranışları “yüksek düzeyde yanıtlayıcı” olurken; düşük düzeyde “yönlendirici” olmayı gerektirir.

Yanıtlayıcı ebeveynlik, çocukların gereksinimlerine ve davranışsal ipuçlarına yanıt vermek üzere sıcak ve kabul edici davranışlar sergilemek anlamına gelmektedir (Landry, Swank, Zucker, Crawford ve Solari, 2014). Yönlendiricilik ise, çocuğun dikkati üzerinde etkisi olan ve etkileşimin doğal akışını yarıda kesip başka yere yönlendirme şeklindeki ebeveyn davranışlarını kapsar (Patterson, Elder, Gulsrud ve Kasari, 2014). Ebeveynler yüksek düzeyde yanıtlayıcı ve daha az yönlendirici olduklarında; çocuklar, kendilerinin bir birey olarak kabul edildiğini görürler ve bu onların kendi gereksinimleri ve ilgileri için iletişim kurmaya devam etmelerini,

etkileşim başlatmalarını, öğrenme etkileşimlerine katılmalarını ve bu etkileşimlerinde aktif bir şekilde rol almaları gibi temel davranışlarını destekler (Dunst, Trivette, Rabb ve Masiello, 2008; Landry vd., 2014).

Özellikle erken çocukluk döneminde, çocukların zamanlarının büyük bir bölümünü ebeveynleri ya da birincil bakıcıları ile geçirdikleri hatta yetersizlikten etkilenmiş çocukların haftada 30 saat gibi bir zaman dilimini okul öncesi ve özel eğitim hizmetlerine yönelik kurumlarda geçirdiğinde dahi ebeveynleri ya da birincil bakıcıları ile geçirdikleri sürenin yine de bundan çok daha fazla olduğu görülmektedir. Gerek normal gelişim gösteren gerekse yetersizlikten etkilenmiş tüm çocuklar için erken çocukluk döneminde ebeveynleri ile geçirdikleri etkileşimin niteliği aynı derecede önem taşımaktadır. Ancak Mahoney ve arkadaşları (1998) yaptıkları bir çalışmada yetersizlikten etkilenmiş çocuklara sahip olan ebeveynlerin; normal gelişim gösteren çocuklar ve ebeveynlerine yönelik yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçların, kendilerini kapsamadıklarını ve içinde buldukları durumun çok daha farklı olduğunu düşündüklerini ifade etmektedirler. Tüm bunlar dikkate alındığında; çocuklarının hem gelişimsel davranışlarını hem de temel davranışlarını desteklemelerine yardımcı olabilmek için yetersizlikten etkilenmiş çocuklara sahip ebeveynlerin çocukları ile aralarındaki etkileşimlerinde ne düzeyde yanıtlayıcı ya da yönlendirici olduklarını belirlemenin ve bilmenin önemi ortaya çıkmaktadır (Mahoney, 2009; Mahoney ve MacDonald, 2007; Sheldon, 1986).

Bu amaçla gerçekleştirilmiş araştırmalar incelendiğinde Cunningham, Reuler, Blackwell ve Deck (1981) yaptıkları bir çalışmada yetersizlikten etkilenmiş çocuk anneleri ile normal gelişim gösteren çocuk annelerinin, çocuklarıyla etkileşimleri sırasındaki davranışlarını ve dili kullanma biçimlerini karşılaştırdıkları görülmektedir. Otuz altı anne-çocuk çiftinin katıldığı çalışmada çocukların 18'i normal gelişim gösteren çocuklardan ve diğer 18'i ise yetersizlikten etkilenmiş çocuklardan oluşmaktadır. Yetersizlikten etkilenmiş olan çocukların hafif ve orta düzeyde zihinsel yetersizliği olan çocuklar olduğu belirtilmiştir. Çocukların yaşları normal gelişim gösteren çocuk grubunda 18 ile 54 ay arasında değişirken; yetersizlikten etkilenmiş grupta 28 ile 96 ay arasında değişmektedir. Bir merkezde gerçekleştirilen değerlendirme oturumlarında anne-çocuk etkileşimi yaklaşık 30 dakikalık gözlemlerle değerlendirilmiştir. Bu otuz dakikanın ilk on beş dakikası serbest oyun zamanı olarak

belirlenmiş ve annelere evde çocukları ile nasıl oynuyorsa aynı biçimde oynamaları söylenmiştir. Kalan on beş dakikalık sürede anneler çocuklarından oyuncaklarını toplamalarını isteyerek, yapılandırılmış öğretim alanında üç adet yapbozu tamamlamalarını istemiştir. Araştırmanın sonuçları, normal gelişim gösteren çocuklara sahip annelerin diğer grupla karşılaştırıldığında daha çok etkileşim başlattıkları; benzer şekilde çocuklarının da yetersizlikten etkilenmiş çocuklara göre daha çok sıra alma, etkileşim başlatma ve annelerin etkileşimlerine tepkide bulduklarını göstermektedir. Yetersizliği olan çocukların normal akranlarına göre daha az katılımcı olma, daha az yanıtlayıcı olma ve tek başına oyunlara daha fazla zaman ayırma davranışları gösterdikleri; bu çocukların annelerinin de daha az sosyal etkileşim başlattıkları ve çocuklarının oyunları üzerinde daha kontrolcü ve yönlendirici davranışlar sergiledikleri belirtilmiştir. Yine yetersizliği olan çocukların uyum sağlama davranışlarında akranlarına göre büyük farklılık göstermemelerine rağmen; annelerinin etkileşimleri sırasında daha çok yönergeler kullandıkları ve çocuklarının işbirliği davranışlarına karşı daha az yanıtlayıcı oldukları ifade edilmiştir.

Benzer çalışmaların zihinsel yetersizlikten etkilenmiş çocuklar ve ebeveynleri ile olduğu gibi; OSB gibi başka yetersizlik gruplarından olan çocuklar ve ebeveynleri ile de gerçekleştirildiği görülmekte; hatta bu araştırmaların bazılarında çocukların tanı gruplarına göre ebeveynleri ile olan etkileşimlerinde farklılıklar olup olmadığı da araştırılmıştır. Örneğin; Kasari, Sigman, Mundy ve Yirmiye (1988), OSB tanılı çocukların bakıcıları ile olan etkileşimsel davranışlarını, zihinsel yetersizlik tanısı almış olan ve normal gelişim gösteren çocukların bakıcılarının davranışları ile karşılaştırmışlardır. Araştırmanın sonuçları OSB tanılı çocuk ebeveynlerinin de zihinsel yetersizliği olan çocukların ebeveynleri kadar kontrolcü olduklarını; yanıtlayıcılık düzeylerinin ise çok benzer olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu iki grupta yer alan çocukların ebeveynlerinin normal gelişim gösteren çocukların ebeveynleri ile karşılaştırıldığında da daha yönlendirici oldukları ifade edilmiştir. Yine aynı çalışmada OSB tanılı çocuk ebeveynlerinin kendi içlerinde de farklılaşan davranışları olduğuna dikkat çekilmiş ve ebeveynlerin çocuklarının durumlarına göre kendi davranışlarını ayarladıkları; konuşabilme yeteneğine sahip çocuk ebeveynlerinin çocuklarının davranışlarını düzenlemeye daha az çaba gösterirken karşılıklı oyunları daha yüksek

düzyeyde sergiledikleri belirtilmiştir. Kısacası ebeveynlerin davranış özelliklerinin bazı durumlarda benzer iken bazı durumlarda farklılaştığı görülmektedir.

Dawson, Hill, Spencer, Galpert ve Watson (1990) ise yaptıkları bir çalışmada, 16 OSB tanılı çocuk ve annesi ile 16 normal gelişim gösteren çocuk ve annesinin doğal etkileşimleri sırasındaki sosyal davranışlarını karşılaştırmışlardır. Birincil olarak bu etkileşimler sırasında OSB’li çocukların dokunma, bakma davranışlarının incelendiği çalışmanın sonuçlarında; OSB’li çocuğa sahip annelerin, normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerden daha az çocuğun gülümsemesine karşılık gülümsediğini belirtmişlerdir.

OSB ve diğer yetersizlikten etkilenmiş çocuklar ve ebeveynlerinin, normal gelişim gösteren çocuklar ve ebeveynleri ile karşılaştırıldığı başka bir çalışma ise Kasari ve Sigman (1997) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar bu çalışmada ebeveynlerin çocuklarına yönelik algıları ile onlarla olan etkileşimleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmaya 28 OSB tanısı almış, 26’sı zihinsel yetersizlik tanısı almış ve 28’i normal gelişim gösteren çocuklar ve ebeveynleri katılmıştır. Zihinsel yetersizlik gösteren çocukların yarısı Down Sendromu tanısı almış olduğundan bulgular dört kategori altında tartışılmıştır. Çalışmada ebeveynlerin çocuklarına ilişkin düşüncelerini belirlemeye yönelik anket, stres düzeylerini ve etkileşim davranışlarını ölçmeye yönelik ölçek gibi çeşitli ölçme araçları kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları, OSB’li ve zihin engelli çocuğa (Down Sendromlu olmayan) sahip annelerin, diğer gruplarla kıyaslandığında çocuklarının daha zor mizaçlı çocuklar olduklarını ifade ettiklerini göstermiştir. Yine benzer şekilde bu iki gruptaki ebeveynlerin stres düzeyleri diğer iki grubun ebeveynlerine kıyasla daha yüksek düzeyde bulunmuştur. Ebeveynlerin çocuklarına olan bakış açılarının çocukları ile olan etkileşimleri arasındaki ilişkiye ait bulgular da göstermektedir ki; OSB’li çocuk sahibi ebeveynlerin OSB’li olmayan çocukları bulunan ebeveynlere göre bakış açıları ile etkileşimleri arasında daha büyük bir ilişki bulunmaktadır ve OSB’li çocukları olan anneler çocuklarının bazı davranışlarının zor kontrol edilebilir olduğunu ve kendi davranışlarının da bundan etkilendiğini ifade etmişlerdir.

Watson (1998) ise sadece, OSB tanılı çocuk sahibi anneler ile normal gelişim gösteren çocuk sahibi annelerin etkileşimleri sırasındaki davranışlarını karşılaştırmaya yönelik bir çalışma yürütmüş ve bu çalışmada, annelerin çocukları ile etkileşimleri

sirasında ne sıklıkta çocuk ilgisi odaklı sözcükler kullandıklarını incelemiştir. Çalışmaya 6 yaş altı 14 OSB tanısı almış çocuklar ile 14 normal gelişim gösteren çocuklar ve anneleri katılmıştır. Anne ve çocukların etkileşimleri bir merkez odasında 15 dakika süreyle serbest oyun sırasında gözlenmiş ve değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçları varsayılanın aksine, OSB tanılı çocuk annelerinin de normal gelişim gösteren çocuklara sahip anneler kadar, çocuk ilgisi odaklı ifadeler kullandıklarını ve aralarında çok önemli ve anlamlı farklılıklar olmadığını göstermiştir. Bu durum OSB'li çocuklarında normal gelişim gösteren akranları kadar dil girdisi alma fırsatları bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bununla birlikte OSB tanılı çocuk sahibi annelerin, çocuğun ilgi odağı dışında kullandıkları sözcük sıklığı; normal gelişim gösteren çocukların annelerinkinden daha fazla bulunmuştur. Bunu OSB'li çocuk annelerinin çocuklarına fırsat vermeyecek kadar çok sözcük girdisi verdikleri şeklinde yorumlamak mümkün görünmektedir.

Daha yakın dönemlerde de OSB tanılı çocukların ebeveynleri ile normal gelişim gösteren ya da başka yetersizlik gruplarından olan çocukların ebeveynlerinin davranışlarının karşılaştırılmasına yönelik araştırmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin; Blacher, Baker ve Kaladjian (2013) yaptıkları bir çalışmada gelişimsel yetersizliği olan çocuklarla normal gelişim gösteren çocukların annelerinin sergilediği ebeveyn davranışlarının, farklı zamanlarda yapılan değerlendirme sonuçlarını ve bu ebeveyn davranışlarının çocukların tanı gruplarına göre farklılaşp farklılaşmadığını araştırmışlardır. OSB, Down Sendromu, Cerebral Palsy, Gelişimsel Yetersizlik tanı grubundan yer alan çocuklarla normal gelişim gösteren toplam 183 çocuk ve annesi çalışmaya katılmıştır. Çocuklar 3, 4 ve 5 yaşlarında olmak üzere üç farklı dönemde, anneleri ile etkileşimleri sırasında gözlenmiş ve değerlendirilmiştir. Annelerinin ebeveyn davranışlarını değerlendirmek üzere yapılan bu gözlemler yapılandırılmış etkinlikler ve yapılandırılmamış etkinlikler olmak üzere iki farklı koşulda gerçekleştirilmiştir ve bu iki koşul arasındaki sonuçlar karşılaştırılmıştır. Değerlendirme sonuçlarında anne davranışları olumlu ebeveyn davranışları ve olumsuz ebeveyn davranışları şeklinde yorumlanmıştır. Olumlu ebeveyn davranışları, çocuğu ile daha sıcak, daha eğlenceli, daha çok sözel övgülerin, sarılmaların vb kullanıldığı ebeveyn davranışlarını kapsarken; olumsuz ebeveyn davranışları daha sert bir ses tonunun kullanıldığı, sıcaklığın daha az olduğu ebeveyn davranışlarını kapsamaktadır.

Araştırmanın sonuçları genel olarak incelendiğinde, her iki grupta yer alan annelerin ebeveyn davranışlarının yapılandırılmış ortamlarda daha olumsuzken; yapılandırılmamış ortamlarda daha olumlu olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sonuçlar, iki grup arasındaki bu durum karşılaştırıldığında, gelişimsel yetersizlikleri olan çocuklara sahip annelerin yapılandırılmış ortamlardaki ebeveyn davranışlarının, normal gelişim gösteren çocuklara sahip annelere göre daha olumsuz olduğunu göstermektedir. Yine yetersizlik grubundan olan annelerin ebeveyn davranışları diğer normal gelişim gösteren çocuk sahibi annelerin davranışları ile karşılaştırıldığında, yetersizlik grubundan çocuğa sahip annelerin genel anlamda daha çok olumsuz ebeveyn davranışları sergilerken, olumlu ebeveyn davranışlarını daha az sergiledikleri rapor edilmiştir. Yetersizlikten etkilenen çocuklara sahip annelerin davranışları kendi aralarında karşılaştırıldığında; yapılandırılmış ve yapılandırılmamış ortamların her ikisinde de, olumlu ebeveyn davranışlarının Down Sendromlu çocuk sahibi annelerde daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Buna karşın; daha fazla problem davranışla başa çıkma zorunda kalmalarına rağmen, OSB tanılı çocuk sahibi annelerin diğer yetersizlik grubundaki çocukların annelerine yakın düzeyde olumlu davranışlar sergilerken; olumsuz davranışların da çok büyük farklılık olmadığı rapor edilmiştir. Araştırmanın son bulgusu ise, annelerde gözlenen olumsuz ebeveyn davranışlarının güçlü bir şekilde çocukların yetersizlikleri ve davranış problemleri ile ilişkili olduğu yönündedir.

Başka bir çalışmada ise Strid, Heimann ve Tjus (2013), konuşabilen OSB tanılı çocuklar ile konuşmayan OSB tanılı çocukların sembolik oyun, gecikmiş taklit becerilerini normal gelişim gösteren çocuklarla karşılaştırırken ayrıca ebeveynleri ile etkileşim tarzlarını da incelemişlerdir. Çalışma 20 OSB tanısı almış ve 23 normal gelişim gösteren çocuk ve anneleri ile gerçekleştirilmiştir. OSB tanılı çocukların 7'si konuşmayan çocuklarken, 13'ü konuşma becerisine sahip çocuklardır ve yaş ortalamaları 66,8 aydır. Ebeveynleri ile serbest oyun sırasında gözlenerek elde edilen verilerin sonuçlarına göre, OSB tanılı çocukların sembolik oyun ve gecikmiş taklit becerileri normal gelişim gösteren çocuklara göre daha düşük düzeydedir. Gecikmeli taklit becerileri konuşan ve konuşmayan OSB tanılı çocuklarda aynı düzeylerde iken; sembolik oyun becerileri konuşmayan OSB tanılı çocuklarda belirgin derecede daha düşük düzeyde görülmüştür. Ebeveynlerin çocukları ile etkileşimleri değerlendirildiğinde; OSB tanılı çocukların ebeveynleri normal gelişim gösteren

çocukların ebeveynlerine göre daha az düzeyde çocuklarının etkinlikleri ile ilişkili yorumlar yaptıkları görülmüştür. OSB tanılı çocuklar kendi içlerinde değerlendirildiğinde ise, konuşan OSB tanılı çocukların ebeveynlerinin ilişkili yorumları, ilişkili olmayan yorumlardan daha fazla iken; konuşmayan OSB tanılı çocukların ebeveynlerinin ilişkili olan ve olmayan yorumları hemen hemen aynı düzeylerde olduğu görülmüştür.

Türkiye’de de gerek normal gelişim gösteren, gerek zihinsel yetersizlik, gerekse OSB tanılı çocuklar ve ebeveynlerinin etkileşimsel davranışlarının incelendiği çalışmalar olduğu görülmektedir. Örneğin, Ceber-Bakkaloğlu ve Sucuoğlu (2000) yaptıkları bir çalışmada normal gelişim gösteren bebekler ile zihinsel yetersizliği olan bebeklerin anneleriyle olan etkileşimsel davranışlarının sıklıklarını karşılaştırmışlardır. Yaşları 5 ile 30 ay arasında değişen, 15’i zihinsel yetersizlik tanısı almış ve 15’i normal gelişim gösteren 30 bebek ve anneleri çalışmaya katılmıştır. Anneler ile bebeklerinin serbest oyun sırasındaki etkileşimleri 20 dakika süreyle video kamera ile kaydedilmiştir. Bu yirmi dakikalık etkileşim kayıtlarının ilk beş dakikası kameraya alışma ve son beş dakikası etkileşimden sıkılma gibi nedenlerden dolayı elenip, sadece ortadaki on dakikalık bölüm değerlendirmeye alınmıştır. Anneler ve bebeklerin etkileşim davranışları, araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan Anne Bebek Etkileşim Gözlem Formu-ABEGF kullanılarak değerlendirilmiştir. Zihinsel yetersizliğe sahip bebekler ile normal gelişim gösteren bebeklerin etkileşim davranışlarının sıklıkları incelendiğinde, formda yer alan 11 maddenin 8’inde bu iki grup arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Bu farklılıklar genel olarak yorumlanacak olursa, zihinsel yetersizliği olan bebekler, normal gelişim gösteren bebeklere göre daha az etkileşim davranışı sergilemektedirler. Annelerin etkileşim davranışlarının sıklıkları incelendiğinde ise genel olarak, zihinsel yetersizliği olan bebeklere sahip annelerin diğer annelere kıyasla daha çok etkileşim başlattıkları ama bununla birlikte de daha fazla ısrar etme, başka bir deyişle yönerge-emir verme davranışı sergiledikleri gözlenmiştir. Bir bütün olarak incelendiğinde bu çalışmanın bulguları, zihin engelli bebek anneleri ile normal gelişim gösteren bebek annelerinin ve buna bağlı olarak bebeklerinin etkileşim davranışları arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Başka bir çalışmada ise Turan (2012), normal gelişim gösteren ve özel gereksinimli çocuğu sahip annelerin, çocuklarının dil edimine ilişkin görüşleri ile

çocuklarıyla etkileşim biçimlerini karşılaştırmıştır. Bu amaçla bir anket hazırlamış ve 88'i normal gelişim gösteren, 93'ü özel gereksinimli çocuk sahibi 181 annenin görüşlerini ve etkileşim kurmaya yönelik tutumlarını değerlendirmiştir. Çocukların yaşları 3 ile 4 arasında değişmektedir. Bu çalışmanın özellikle anne-çocuk etkileşim özelliklerine ilişkin bulgularına bakıldığında, araştırmacının özel gereksinimli çocuk sahibi annelerin, çocuklarının oynarken öğrenebileceğini düşünmelerine rağmen, yetişkin tarafından verilen öğretimi daha çok önemsediklerini belirtmiştir.

OSB ve farklı yetersizlik gruplarından olan çocuklar ve annelerine ilişkin bir çalışma da Diken (2012) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Türk annelerinin etkileşimsel davranışları ile çocuklarının etkileşimsel davranışları incelenmiştir. Araştırmaya 148 anne ve çocuk çifti katılmıştır. Çocukların 73'ü dil ve konuşma bozukluğu, 25'i orta düzeyde zihinsel yetersizlik ve 50'si otizm tanısı almış çocuklardır. Yaşları 18-72 ay arasında değişen çocukların yaş ortalamaları 50,11 aydır. Ortalaması 32, 93 olan anne yaşları ise 21 ile 45 arasında değişmektedir. Çalışmada 15 dakikalık anne çocuk etkileşimleri; annelerin etkileşimsel davranışları için EDDÖ-TR ve çocukların etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek için ise ÇDDÖ-TV kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçları farklı yetersizlik grubundan olan çocukların annelerinin farklı özelliklerde etkileşimsel davranışlar sergilediklerini göstermektedir. Genel olarak, dil ve konuşma bozukluğu, orta düzeyde zihinsel yetersizlik ve OSB tanı grupları kendi aralarında karşılaştırıldığında, dil ve konuşma bozukluğu tanısı almış çocuklara sahip olan annelerin, diğer iki grubun annelerine göre daha yüksek düzeyde duyarlı olduğu görülmüştür. Bu annelerin etkileşimsel davranışları, çocuklarının ilgilerinin farkında ve onların davranışlarını gözlemleyebildikleri ancak buna rağmen, çocuğun fark edilmesi zor ve küçük olan iletişimlerini tutarlı bir biçimde fark edemedikleri şeklinde yorumlanmıştır. Zihinsel yetersizlik ve OSB tanısı almış çocuklara sahip olan annelerin etkileşimsel davranışları ise bu annelerin birbirine yakın oranda, çocuklarının nereye baktığı ya da neye dokunduğu gibi davranışlarına ilgi gösterirken, küçük ve fark edilmesi daha zor olan iletişimlerini görmezden geldikleri şeklinde rapor edilmiştir. OSB tanılı çocuklara sahip annelerin sözel övgü kullanma ve etkileşim hızı puanları diğer iki gruptaki annelerden olumlu anlamda daha yüksek iken; başarı odaklı olma maddesinde de diğer annelere göre daha yüksek puan almışlardır. Çocukların etkileşimsel davranışlarına ilişkin elde edilen bulgular incelendiğinde ve

genel olarak bakıldığında, etkileşim davranışları en yüksek puan ile değerlendirilen çocuklar, dil ve konuşma bozukluğuna tanılı çocuklar iken; bunu zihinsel yetersizlik tanılı çocuklar takip etmekte ve en düşük puanı ise OSB tanılı çocukların aldıkları görülmektedir.

Benzer bir çalışmanın sadece OSB tanısı almış çocuklar ve ebeveynlerinin etkileşim davranışlarını incelemek amacıyla Diken ve Mahoney (2013) tarafından da gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu araştırma kapsamında, OSB tanılı çocuk annelerinin çocukları ile nasıl etkileşim kurdukları ve çocukların etkileşimsel davranışlarının, annelerinin etkileşim tarzları ile bir ilişkisi olup olmadığı araştırmanın sorularını oluşturmuştur. Çalışmaya 50 Türk anne ile OSB tanısı almış çocukları katılmıştır. Çocukların yaşları 24 ay ile 72 ay arasında değişmekte olup ortalaması 54,9 aydır. Annelerin yaşları ise 24 ile 45 arasında değişmekte olup ortalaması 34,5'dir. Yirmi dakikalık anne ve çocuk etkileşimleri, bir özel eğitim sınıfında video kamera ile kaydedilmiştir. Bu yirmi dakikalık etkileşimin ilk beş dakikası annelerin ve çocukların kameraya ve oturuma alışmaları için gerçekleştirilmiştir. Annelerin etkileşimsel davranışları EDDÖ-TV ile çocukların etkileşimsel davranışları ise ÇDDÖ-TV kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçları, Batılı annelerinki ile benzer şekilde OSB tanılı çocuğa sahip Türk annelerinin de çocuklarıyla etkileşimlerinde yüksek düzeyde yönlendirici olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte yapılan küme analizi sonuçları, annelerin etkileşim tarzlarında önemli değişiklikler olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Küme analizi sonrasında annelerin sergiledikleri etkileşim davranışları, a) yönlendirici-katılımcı olmayan tarz, b) yönlendirici-başarı odaklı tarz ve c) yanıtlayıcı tarz olmak üzere üç ayrı başlık altında gruplandırılmıştır. Özetle araştırma sonuçları, çocukların katılım davranışlarının annelerinin yönlendirici olmalarıyla bir ilişkisi olmazken; yanıtlayıcı olmaları ile anlamlı bir şekilde ilişkili bulunmuştur.

Gerek yurt dışında gerekse Türkiye'de yapılan çalışmalar bir bütün olarak incelendiğinde; yetersizlikten etkilenmiş çocuk sahibi olan ebeveynlerin etkileşimsel davranışlarının, normal gelişim gösteren çocukları olan ebeveynlere göre daha yönlendirici, daha kontrolcü iken daha az düzeyde yanıtlayıcı olduğu görülmektedir. Benzer şekilde özellikle OSB tanılı çocuğa sahip Türk ebeveynleri için de aynı sonuçların geçerli olduğu, hatta Down Sendromu gibi yetersizlikten etkilenmiş tanı grupları ile karşılaştırıldığında yönlendirici ya da kontrol edici olma davranışlarını daha

fazla sergiledikleri görülmektedir. Bununla birlikte çocuklar açısından incelendiğinde ise, annelerin daha yönlendirici, daha kontrol edici oldukları durumlarda çocuklarının da daha çok tek başına oynama, etkinliklere daha az katılma, daha az anneye tepkide bulunarak daha az işbirliği kurma gibi davranışlar sergiledikleri görülmektedir (Cunningham vd., 1981; Peterson vd., 2013). Dolayısıyla özellikle sosyal etkileşim ile ilgili yaşadıkları sorunlar tanı ölçütlerinde yer alan OSB tanılı çocukların ebeveynlerinin daha yanıtlayıcı ve daha az yönlendirici olmalarını desteklemenin; çocukların etkileşimsel ve temel davranışlarının desteklenmesinde önemli bir gereksinim olduğu düşünülmektedir.

Yanıtlayıcı Ebeveyn Davranışlarının ve İlişki Temelli Uygulamaların Çocuk Gelişimi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Gerçekleştirilen Araştırmalar

Pek çok araştırmacı 1970'lerden beri, ebeveynlerin etkileşim özelliklerinin çocuklarının gelişimi üzerindeki etkilerinin ne olduğu ile ilgilenmiş ve bu konuda yapılan araştırmalar ebeveynlerin duyarlı olma, yanıtlayıcı olma, başarı odaklı olma gibi davranış özelliklerinin çocuklarının bilişsel, dil ve sosyal-duygusal gelişim alanları üzerinde etkili olduğunu, diğer bir deyişle çocukların bu gelişimsel alanlardaki düzeylerinin ebeveynlerinin bu davranış özellikleriyle ilişkili olduğunu göstermiştir (Diken, 2012). ABD'de bulunan Ulusal Çocuk Sağlığı ve İnsan Gelişimi Enstitüsü'nün (National Institute of Child Health and Human Development) 2006 yılında konuyla ilgili bulguları özetlediği bir çalışmada, çocuğun bilişsel ve sosyal gelişimindeki en önemli unsurlardan birinin, anne-çocuk etkileşiminin niteliği olduğu belirtilmiştir. Günümüzde daha az yanıtlayıcı anne davranışları yerine daha yüksek düzeyde ve uygun yanıtlayıcı anne davranışlarının çocukların gelişimi üzerinde olumlu etkileri olduğu savunulmaktadır (Deutscher, Fewell ve Gross, 2006).

Örneğin Mahoney ve meslektaşları (1998) yaptıkları bir çalışmada birbirinden bağımsız farklı programların çocukların gelişimsel düzeylerindeki etkilerinin, anne-çocuk etkileşimi, sunulan aile desteğinin miktarı ve hizmetlerin yoğunluk miktarı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu amaçla dört farklı programı gözden geçirmişlerdir. Bu programlar, the Infant Health and Development Program-IHDP (Bebek Sağlığı ve Gelişimi Programı), the Longitudinal Studies of the Effects and Cost of Alternative Types of Early Intervention, the Play and Learning Strategies Program-PALS ve Family-Centered Outcomes Study'dir. Birbirinden farklı yapı ve yöntemleri

içeren bu programlardan iki tanesi öncelikli olarak çocuklara gelişimsel gereksinimlerine bağlı, belirli beceri ve davranışların kazandırılması için özel olarak planlanmış etkinliklerin öğretimini ve ebeveynlere de bu konularda yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Sadece bir program, ebeveynlerin etkileşim tarzlarını değiştirmeyi hedefleyen planlı uygulama etkinlikleri içermektedir. Yaklaşık 600'den fazla çocuk ve ailesinin katılmış olduğu bu programlara ilişkin yapılan çalışmaların sonuçları karşılaştırıldığında, elde edilen bulgular göstermektedir ki; uygulamaların çocukların gelişimi üzerindeki etkileri çocuk-yönlendirmeli programlarca sağlanan hizmetlerin yoğunluğu ya da sağlanan destek hizmetlerin yoğunluğu ile ilgili değil; tam tersi uygulamaların etkililiği daha çok ebeveynlerin çocukları ile olan ilişkilerinin ve bakım tarzlarının değişmiş olması ile ilişkilidir. Ayrıca sonuçlar göstermektedir ki, çocukların gelişimlerinde oluşan yüksek düzeydeki ilerlemeler sadece annelerin çocukları ile etkileşimlerdeki yanıtlayıcılık düzeylerini arttırdıkları zaman gerçekleşmektedir (Mahoney vd, 1998; Mahoney vd 1999).

Benzer şekilde Mahoney, Wheeden ve Perales (2004) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise, öğretmenler tarafından sunulan genel öğretimsel yaklaşımlar ile ebeveynlerin etkileşimsel davranışlarının, erken çocukluk özel eğitim hizmetlerinden yararlanan çocukların gelişimsel düzeyleri ile arasındaki ilişkiyi araştırılmıştır. Kırk bir erken çocukluk özel eğitim sınıfından toplam 70 çocuk araştırmaya katılmıştır. Çocukların aldıkları eğitim hizmetleri gelişimsel öğretim, didaktik öğretim ve doğal öğretim olmak üzere üç kategori altında toplanmıştır. Araştırmanın sonuçları, bu üç farklı öğretimsel model ile çocukların gelişimsel düzeyleri arasında önemli düzeyde farklılıklar bulunmamakla beraber, çocukların gelişimsel düzeyleri ile ebeveynlerinin etkileşim davranışları arasında anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir.

Trivette, Dunst ve Hamby (2010) ise, aile merkezli programların çocukların gelişimine ve ebeveyn çocuk etkileşimine ilişkin etkilerine yönelik bir meta analiz çalışması yapmışlardır. Gelişimsel gerilik ve normal gelişim gösteren toplam 910 çocuk ve annesinin katılmış olduğu aile merkezli programların incelendiği çalışmanın sonuçları, bu programların doğrudan olmamakla birlikte ebeveyn-çocuk etkileşimi ve çocukların gelişimi üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermiştir. Doğrudan ebeveyn-çocuk etkileşimini desteklemeyi amaçlayan programlarda ise, bu durumun ebeveynlere

ya da çocukların birincil bakıcılarına yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmayı öğretmek yoluyla gerçekleştiği görülmektedir.

Son yıllarda çocukların gelişimini desteklemek amacıyla ailelere yardımcı olmak için çok sayıda program geliştirilmiştir (Wayner vd., 2003). Bu programların bir kısmı doğrudan çocuğa hizmet götürmeyi amaçlarken bir kısmı hem çocuğa hem de anne-babasına ya da yakın çevresindeki kişilere hizmet götürmeyi amaçlamaktadır (Arkan ve Üstün, 2010). Bazı programlar tamamen çocuğun bilişsel, dil gibi gelişim alanlarını destekleyecek etkinlikleri ebeveynlere öğretmeyi amaçlarken, bazı programlarda ki amaç yukarıda değinilmiş olan yanıtlayıcı davranış özelliklerini ebeveynlere öğretmeyi hedefleyerek çocukları ile olan etkileşimlerini nitelikli hale getirmek ve bu yolla çocuğun gelişimini desteklemektir.

Yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin birincil bakıcılar tarafından kullanılmasını destekleyen yaklaşımlardan biri de Ulusal Standartlar Raporu'nda "umut vaat eden" uygulamalar arasında gösterilen "İlişki Temelli Uygulamalar-İTU" dır (NAC, 2009; Mahoney, 2009). Pek çok araştırmacı ilişki temelli uygulamaların OSB tanısı almış çocukların üzerindeki etkilerini araştırmıştır (Mahoney ve Perales, 2005). İTU, erken yaş dönemindeki çocukların sosyal duygusal ve gelişimsel gereksinimlerini desteklemek amacıyla, ailelere çocuklarıyla birlikte geçirdikleri günlük rutinleri sırasında kullanabilecekleri yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini öğretmeyi amaçlayan doğal bir öğretim yaklaşımıdır (Mahoney ve Perales, 2003).

Mevcut çalışmalar incelendiğinde çocukların bilişsel ve sosyal gelişiminin sürekli olarak başkalarıyla geçirdikleri etkileşimin niteliğinden etkilendiği ve çocuklarıyla etkileşim kuran aileler ile çocuklarının gelişimsel düzeyleri arasında önemli bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Landry, Smith ve Swank, 2003, Mahoney vd., 1998). Kim ve Mahoney (2004), yaptıkları çalışmada, geçmişten günümüze kadar pek çok araştırmacının, çocukların gelişimsel hızının annelerinin yanıtlayıcılık düzeyleri ile ilişkili olduğunu belirttiklerini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla ilişki temelli uygulamalar, ailelerin ya da diğer birincil bakıcıların, yetersizliğe sahip olan ve olmayan tüm çocukların psiko sosyal gelişimlerinde en etkili kişiler olduğunu ileri sürerek, aileleri uygulamanın ana aracı olarak görmektedir. Uzmanlar tarafından klinik ortamlarda ya da sınıf ortamlarında kullanılan ve özel olarak planlanmış öğretim etkinlikleri yoluyla çocuğa belirli sözcük ya da yeni davranışları kazandırmayı hedeflemek yerine, ailelerin

çocuklarıyla birlikte geçirdiği günlük etkinlikler ve rutinler sırasındaki etkileşimin kalitesi ve etkililiği en üst seviyeye çıkarılmaya çalışılmaktadır (Mahoney, 2009). Çocuk odaklı programlar ailelere belirli etkinlikleri kullanarak bunların öğretiminde aileleri çocuklarına rehberlik etmeleri konusunda yönlendirirken; İTU'da, aile, çocuğun kendi seçtiği etkinlikler içinde desteklenmesi konusunda teşvik edilmektedir (Mahoney vd, 1998).

Alan yazın incelendiğinde ebeveynlere özellikle de çocukların birincil bakıcısı durumundaki annelere yanıtlayıcı etkileşim davranışlarının kazandırılmasını amaçlayan çok sayıda çalışma olduğu, bu çalışmaların bazen İTU adı altında bazen de farklı program isimleriyle ifade edildiği ve farklı programların içeriklerinin bir bileşenini oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla alanda yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin kullanıldığı programların her zaman ortak bir isim altında toplanmadığı görülürken; hepsinin ortak özelliğinin, yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini öğretmeyi hedeflemeleridir. Örneğin konuyla ilgili Young Kong ve Carta (2011), yanıtlayıcı etkileşim uygulamalarına çok çeşitli çalışmalarda ve farklı isimler altında (Transactional Intervention Program, Relationship-Focused Intervention, the Hannen Early Language Parent Program, the Play and Learning Strategies Program (PALS), Enhanced Milieu Teaching vb. gibi) yer verildiğini belirtmişlerdir ve yanıtlayıcı etkileşim uygulamalarını toparlamak amacıyla bir alan yazın araştırması yürütmüşlerdir. “Yanıtlayıcı etkileşim uygulamalarını” (Responsive Interaction Interventions-RII) çocuk ile iletişim ortağı arasındaki yanıtlayıcı etkileşim olarak tanımlamışlar ve bu gözden geçirme çalışmasının birincil amacının yanıtlayıcı etkileşim uygulamalarının, yetişkinler ve çocuklar üzerindeki etkilerini belirlemek olduğunu belirtmişlerdir. İkincil olarak a) katılımcıların özellikleri, b) uygulama özellikleri, c) uygulama güvenilirliğinin ölçülmesi, d) izleme ve genellemenin ölçülmesi ve e) sosyal geçerlik verileri olmak üzere beş bölümde incelenmelerini sürdürmüşlerdir. Bu amaçla 1990-2010 yıllarını kapsayan süreçte belli anahtar sözcükler kapsamında ERIC ve PsychINFO üzerinden bir tarama yapılarak toplam 224 çalışmaya ulaşılmıştır. Gözden geçirme ölçütleri belli gruplar altında toplanarak, elde edilen çalışmaların bu ölçütlere uyup uymadığı belirlendikten sonra bazı çalışmalar gözden geçirme dışında bırakılmıştır. Tarama işlemine daha sonra belli dergileri taramak üzere elle arama yolu ve yazar adları üzerinden devam edilmiştir. Tüm tarama işlemlerinin ardından 31 çalışma 26 makalenin gözden geçirme çalışmaları

yapılmıştır. Bu gözden geçirme çalışmasının sonuçları incelendiğinde doğumdan 6 yaşa kadar olan çocuk katılımcıların dahil edildiği çalışmalara toplam 1564 çocuğun katılımcı olduğu belirtilmiştir. Yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu (%90), yanıtlayıcı etkileşim uygulamalarının yetişkinleri çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı hale getirdiğini ve yetişkinlerin bu yanıtlayıcılıklarına bağlı olarak çocuklarının da sosyal-duygusal, iletişim ve bilişsel gelişim alanlarında gelişmeler sağlandığı rapor edilmiştir. Ayrıca gözden geçirilmiş olan uygulamalara bakıldığında, bu uygulamaların zihinsel yetersizlik, gelişimsel gerilik, risk altında olan çocuklar, otizm gibi farklı yetersizlik gruplarında yer alan çocuklarla; başta ebeveynler olmak üzere öğretmen ve terapistler gibi farklı özellikteki uygulamacılar tarafından ev, sınıf ve kurum gibi farklı ortamlarda gerçekleştirildiği belirtilmiştir.

İTU ile ebeveynlerin de çocuklarına karşı yüksek düzeyde yanıtlayıcı olma davranışlarını kazanmaları mümkündür ve bu amaçla geliştirilmiş çeşitli İTU uygulamaları bulunmaktadır. Örneğin Hanen Program, ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliğini zenginleştirerek, çocuğun sosyal iletişim becerileri ve dil gelişimini arttırmayı hedeflemekte ve bu amaçlarla ebeveynlere çeşitli yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmaları öğretilmektedir. Yine PALS, özellikle düşük doğum ağırlıklı çocuk sahibi annelerin Hanen Programı ile benzer şekilde yüksek düzeyde yanıtlayıcı ebeveynler olmalarını sağlamak amacıyla ev ziyaretleri şeklinde sunulan bir programdır (Warren ve Brady, 2007).

Yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin normal gelişim gösteren, düşük doğum ağırlıklı ve gelişimi risk altında bulunan çocuklar ve yetersizlikten etkilenmiş çocukların gelişimi üzerindeki olumlu etkilerine ilişkin araştırma örneklerinin bazıları ise şunlardır.

Raab, Dunst, Johnson ve Hamby (2013) altı farklı ebeveyn etkileşim davranışının çocuklarının dil ve iletişim gelişimi ile ilişkisini incelemiş olan toplam 46 araştırmaya yönelik bir alan yazın taraması gerçekleştirmişlerdir. Yetersizliği olan ve olmayan küçük yaşta 5800'den fazla çocuğun katılmış olduğu bu çalışmaların sonuçları tüm ebeveyn etkileşim davranışlarının çocukların hem sözel olmayan hem ifade edici dil hem de alıcı dil becerilerinin gelişimi ile ilişkili olduğunu; dil kazanımında ebeveyn davranışlarının etken bir rol oynadığını ve bu sonuçların yetersizlikten etkilenmiş ve etkilenmemiş olan tüm çocuklar için geçerli olduğunu göstermiştir.

Landry, Smith, Swank ve Guttentag (2008) ve Landry, Smith ve Swank (2006) tarafından düşük doğum ağırlıklı ve gelişimi risk altında olan ve geniş sayıdaki çocuk katılımcılar ve ebeveynleri ile gerçekleştirilmiş kapsamlı çalışmalarda; ebeveynlerin desteklenmesi yoluyla yanıtlayıcı davranış özellikleri kazandıklarını ve yanıtlayıcı davranış özelliklerinin çocuklarının iletişim, dil, sosyal-duygusal ve problem çözme becerileri üzerinde olumlu sonuçları olduğunu belirtmişlerdir.

Deutscher, Fewell ve Gross (2006) ise yaptıkları bir çalışmada ilişki temelli yaklaşım programlarından birinin, genç annelerin, gelişimi risk altındaki çocukları ile olan etkileşimi üzerindeki etkisini ve aynı zamanda bunun çocuklarının gelişimsel düzeyleri üzerindeki sonuçlarını araştırmışlardır. Kırk sekizi müdahale grubunda yer almakla birlikte, kontrol deney gruplu ve 94 anne-çocuk çifti çalışmaya katılmıştır. Genç annelerin ve genç hamilelerin eğitime devam etmeleri amacıyla devlet bünyesinde faaliyet gösteren alternatif okullarda, küçük grup düzenlemesi biçiminde oturumlar düzenlenmiştir. İki hafta bir ve ortalama bir saat süren uygulama süreci üç ay gibi kısa bir sürede sonuçlandırılmıştır. Annelerin etkileşimsel davranışlarının özellikleri EDDÖ ile değerlendirilirken aynı zamanda çocuklarının dil gelişimini destekleyici davranışlarını değerlendirmek amacıyla da Language Facilitaion Rating Scale kullanılmıştır. Ayrıca çocukların gelişimsel düzeylerini değerlendirmek amacıyla da çeşitli standartlaştırılmış gelişim envanterleri kullanılmıştır. Ön test ve son test şeklinde elde edilen araştırmanın verileri göstermektedir ki, uygulama grubundaki annelerin çalışmanın sonunda, kontrol grubunda yer alan anneler göre yanıtlayıcılık alanında daha yüksek puan alırken; yönlendirici olma alanında daha düşük puan almıştır. Aynı zamanda uygulama grubundaki annelerin çocukların dil gelişimini destekleyici davranışlarında da diğer gruba göre anlamlı düzeyde farklılık görülmüştür. Annelerde görülen bu değişikliğin bir sonucu olarak, çocuklarının da gelişimsel davranışlarında diğer gruba kıyasla, doğrudan etkisi hedeflenmemekle birlikte ve belirli bir etkinlik konusunda anneler yönlendirilmemesine rağmen daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür.

Yine Landry, Smith, Swank, Assel ve Vellet (2001) tarafından yapılan kapsamlı ve uzun süreli bir çalışmada, zamanında doğmuş 103 çocuk; tıbbi anlamda düşük düzeyde risk altında olan 102 çocuk ve yüksek düzeyde risk altında olan 77 çocuk olmak üzere toplam 282 çocuk ve ebeveynlerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada yüksek düzeyde yanıtlayıcı ebeveyn davranışlarının çocukların bilişsel, dil ve sosyal-duygusal gelişimleri üzerindeki olumlu etkileri olduğu belirtilmiş ve sadece çocuğun ilk iki yılının değil; beş yaşına kadar olan dönemin çocuğun gelişiminde anahtar bir rol oynadığı vurgulanmıştır.

Kaiser, Hemmeter, Ostrosky, Fischer, Yoder ve Keefer (1996), yaptıkları bir çalışmada ebeveynler tarafından uygulanan yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin, okul öncesi dönemde bulunan ve yetersizlikten etkilenmiş çocuklarının dil ve konuşma becerileri üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmaya 12 anne-çocuk çifti katılmıştır. Çocukların tümü konuşma geriliği tanısı almıştır ve yaşları 28-56 ay arasında değişmektedir. Klinik ortamda ve her bir anne çocuk çifti ile bireysel olarak gerçekleştirilen uygulama oturumları ortalama 5,6 ay süre devam etmiş ve bu süreçte haftada iki defa olmak üzere toplam 20 oturum gerçekleştirilmiştir. Oturumların süresi 45 dakika olarak belirlenmiştir. Ayrıca ebeveynlerin öğrendikleri stratejileri ev ortamında genelleyip genellemediklerine ilişkin de genelleme oturumları ve ortalama altı ay sonra ebeveynlerin stratejileri kullanmaya devam edip etmediğine ilişkin bilgi toplamak amacıyla izleme oturumlarına yer verilmiştir. Araştırmanın sonuçları, ebeveynlerin yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmayı öğrendiklerini ve bu stratejileri ev ortamlarına genelleyebildiklerini göstermektedir. Çalışmanın ikinci amacı olan çocukların dil ve konuşma becerilerine olan etkisi incelendiğinde, tüm katılımcı çocukların dil becerilerinde ve sosyal etkileşim becerilerinde anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir.

Yanıtlayıcı etkileşimin stratejilerinin kullanıldığı bu araştırmalar dışında bazı çalışmalarda ise daha özellikli olarak “sözel yanıtlayıcı ebeveynler” den söz edilmiş ve bunun OSB tanısı almış çocuklar üzerindeki etkilerine yönelik çalışmalar yürütülmüştür.

Haebig, McDuffie ve Weismer (2013), yaptıkları bir araştırmada iki kategorideki sözel ebeveyn yanıtlayıcılığını, OSB tanılı çocukların ileri dönem dil gelişimini nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Ebeveyn olarak yanıtlayıcı olmanın en önemli özelliği, çocuğun ilgilerini ve liderliği takip etmek ve bununla ilişkili şekilde çocuğa tepkilerde bulunmaktır. Sözel yanıtlayıcılık da, yetişkinin çocuğun sözcük öğrenmesine yardımcı olmak amacıyla, çocuğun ilgilendiği ve odaklandığı konular, etkinlikler ile ilişkili olarak çocuğa sözel girdiler vermeyi gerektirmektedir. Çalışmada ebeveynlerin sözel

olarak yanıtlayıcı olma davranışları iki kategoriye ayrılmıştır. Bunlardan biri, çocuğun ilgi odağına uygun yanıtlayıcı olma, diğeri ise çocuğun sözel ya da sözel olmayan iletişim davranışlarına karşı yanıtlayıcı olma şeklindedir. Bu davranışların çocukların bir yıl sonraki dil kazanımları üzerindeki etkilerine bakılmıştır. Çalışmaya yaşları 24-39 aylar arasında değişen 40 OSB tanısı almış çocuk ve ebeveynleri katılmıştır. Ebeveynlerin 33'ü çocukların annesi, 7'sinde ise babalarıdır. Kurum merkezli olarak ebeveyn ve çocukların 15 dakikalık serbest oyun etkinlikleri sırasındaki etkileşimleri gözlenmiştir. Araştırmanın sonuçları, sözel ebeveyn yanıtlayıcılığının beş ve daha az sözcük kullanan OSB tanılı çocukların bir yıl sonraki dil kazanımları üzerindeki etkisinin; beş ya da daha fazla sözcük kullanan ya da sözcük gruplarını kullanan OSB tanılı çocuklara olan etkisinden daha fazla olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu bulgular, ebeveynlerin sözel yanıtlayıcı olma davranışlarının OSB tanılı çocukların dil gelişim düzeylerine göre değişiklik gösterebileceği şekilde yorumlanmıştır.

McDuffie ve Yoder (2010)'da yaptıkları bir çalışmada, sözel ebeveyn yanıtlayıcılığının, OSB tanılı çocukların ileriki dönemlerdeki sözcük gelişimleri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışma yaşları 18-60 ay arasında değişen ve OSB tanısı almış 32 çocuk ve ebeveyni ile gerçekleştirilmiştir. Serbest oyun etkinlikleri sırasındaki etkileşimleri gözlenerek toplanan veriler, ebeveynler tarafından verilen yanıtlayıcı sözel girdilerin, OSB tanılı çocukların dil gelişimlerini olumlu yönde etkilemekte olduğunu göstermektedir.

Siller ve Sigman (2008)'de yaptıkları çalışmada yaşları 31-64 ay arasında değişen 28 OSB tanılı çocuk ve ebeveynin katılımıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada, ebeveynleri ile oyun etkileşimleri sırasında OSB'li çocukların, başkalarının ortak dikkat girişimlerine yanıtlayıcılık düzeyleri ile ebeveynlerinin çocuklarının dikkatini yönelttiği etkinlik ve ilgilerine yanıtlayıcılık düzeyi incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, yanıtlayıcı ebeveyn davranışlarının OSB tanılı çocukların dil gelişimlerine katkıları olduğunu gösterirken; diğerlerinin ortak dikkat girişimlerine daha fazla yanıtlayıcı olan OSB'li çocukların, daha az yanıtlayıcı olan OSB'li çocuklara göre dil becerilerinde daha hızlı gelişme gösterdikleri belirtilmiştir.

OSB, dilin kullanım biçimi, davranış özellikleri ve zihinsel işlevler gibi her bireyi farklı alanlarda ve farklı düzeylerde etkileyebilen heterojen bir bozukluktur (Gutstein, Burgess ve Montfort, 2007). Özellikle sosyal etkileşim ve iletişim alanlarının

etkilendiği, ayrıca başka kişiler ve nesnelere arasındaki etkileşim davranışlarında sıkıntılar yaşadıkları da bilinmektedir (Patterson ve diğ., 2014; Strid ve diğ., 2003). Sosyal etkileşim ve benzer şekilde iletişim; en az iki kişinin katılımını gerektirmektedir ve eğer bu partnerlerden birinin tepkilerinde OSB’de görüldüğü gibi sıra dışılık ya da güçlükler var ise bu durum diğer partnerin davranışlarını da etkilemektedir (Strid ve diğ., 2003). Mahoney ve Nom (2011) belirttiği gibi OSB’li çocukların ebeveynleri ile olan ilişkileri araştırmacılar için uzun zamandır ilgi çeken ve araştırılan konulardan biri olmuştur ve bu konu ile ilgili yapılan araştırmalar otizmlili çocuk ebeveynlerinin çok daha yönlendirici davranışlar sergilediklerini göstermiştir (Diken ve Mahoney, 2012).

Yine OSB’li çocukların ebeveynlerinin yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullandıklarında çocuklarının gelişimine olumlu katkılar sağladıklarını ve bilinenin aksine OSB’li çocukların sadece yüksek düzeyde yapılandırılmış öğretim düzenlemelerinden değil, etkileşim temelli ve doğal öğretim düzenlemelerinden de faydalanabildiklerini gösteren araştırma bulguları vardır (Mahoney ve Perales, 2005). Dolayısıyla OSB tanılı çocuk ebeveynlerine yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmalarında yardımcı olacak ve bu yolla çocuklarının gelişimine katkıda bulunmalarını sağlayacak uygulamalara bir gereksinim olduğu ve bunun OSB’li çocuk ve aileleri için önemli olduğu düşünülmektedir.

NAC (2009) raporunda yer verilen İTU uygulamaları arasında da yer alan programlardan bir tanesi de Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı’dır (ETEÇOM).

Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı (ETEÇOM)

Ebeveynlere yanıtlayıcı etkileşim davranışlarını kazandırmayı ve bu yolla çocuklarının gelişimlerini desteklemelerine yardımcı olmayı hedefleyen ilişki temelli uygulamalardan bir tanesi de orijinal adıyla “Responsive Teaching-RT” olan “Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale (ETEÇOM)” programıdır (Mahoney ve McDonald, 2007).

ETEÇOM; Mahoney ve McDonald (2007) tarafından geliştirilmiş olan ve özellikle gelişimsel geriliği olan ya da gelişimi risk altında olan çocukların ebeveynlerine; çocuklarıyla günlük rutin etkileşimleri sırasında kullanmaları için çeşitli yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinden oluşan ve bu yolla çocuklarıyla birlikte geçirdikleri

her rutin etkileşimi daha nitelikli hale getirerek çocuklarının gelişimsel durumlarına yardımcı olmalarını sağlamak üzere hazırlanmış bir erken çocukluk müfredatıdır (Mahoney ve McDonald, 2007).

ETEÇOM; tüm çocukların gelişimsel anlamda öğrenmeye hazır hale gelmeleri için gerekli olan sosyal oyun, başlatma, problem çözme, pratik yapma, ortak dikkat, sohbet, güven, işbirliği ve güven duygusu gibi “temel davranışları” geliştirmeyi ve kullanmalarını arttırmayı hedeflemektedir (Mahoney ve McDonald, 2007). Bu temel davranışlar, çocukların bir kez kazandıklarında, farklı pek çok beceri ve davranışı kazanmalarında ön koşul olacak özellikler taşımaktadır ve özellikle küçük yaşlarda kazandırılması önemle üstünde durulan davranışlardır. ETEÇOM; çocukların haftanın her günü bir okula ya da özel eğitim destek hizmetlerine devam ediyorlar olsalar dahi zamanlarının en büyük bölümünü ebeveynleri ile geçirdiklerini vurgulayarak ebeveynleri programın birincil elemanları olarak görmektedir (Mahoney, 2009).

ETEÇOM’un diğer İTU uygulamalarından farkı öncelikli olarak çok kapsamlı bir uygulama olmasıdır ve önceden belirlenmiş üç *gelişim alanına* hizmet eden 16 *temel davranışın* desteklenmesini içermesidir. Bu gelişim alanlarına ve temel davranışlara Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1

Gelişim Alanları ve Temel Davranışlar

Bilişsel Gelişim	İletişim	Sosyal-Duygusal
Sosyal Oyun	Etkinliğe Katılım	Güven Duygusu
Etkileşim Başlatma	Ortak Dikkat	Empati Kurma
Araştırma	Seslendirme	İşbirliği Yapma
Problem Çözme	Amaçlı İletişim	Duygusal Düzenleme
Pratik Yapma	Karşılıklı Konuşma/Sohbet	Kendine Güven
		Duyguları Kontrol Etme

İkinci olarak ETEÇOM çeşitli bilgi notlarını içermektedir ve bunlar ailelere öğretimi yapılan stratejilerin önemini ve mantıksal açıklamalarını yapması için uygulamacıya yardımcı olur. Her bir temel bilgi notu, ETEÇOM stratejilerinin çocuğun gelişimine nasıl katkı sağlayacağını açıklar. ETEÇOM toplam 66 yanıtlayıcı etkileşim stratejisi ve 132 bilgi notunu içermektedir (Mahoney ve McDonald, 2007; Mahoney ve

Perales, 2003). ETEÇOM stratejilerinin ve bilgi notlarının listesine Ek-1 ve Ek-2’de yer verilmiştir.

Üçüncü olarak bütünsel bir uygulamadır ve sadece belirli oturumlarda, belirli amaçlara odaklanmak yerine; çocuğun işlevlerine yönelik tüm alanlarda aynı anda stratejilerin kullanılabilmesini içermektedir. Başka bir deyişle ETEÇOM’da yer alan her bir gelişimsel alan için aynı stratejileri kullanmak mümkündür. Örneğin bilişsel gelişim alanında yer alan sosyal oyun temel davranışını kazandırmak amaçlı kullanılan bir yanıtlayıcı etkileşim stratejisi aslında diğer gelişim alanlarını ve temel davranışları da desteklemektedir (Mahoney ve Perales, 2003). Bu stratejilerin gelişim alanlarına ve temel davranışlara ilişkin dağılımına Ek-3’te yer verilmiştir.

ETEÇOM’da kullanılan yanıtlayıcı stratejiler, çocukların temel davranışları sergilemelerini sağlamak amacıyla, çocuğun birincil bakıcılarının çocuklarıyla günlük rutinleri sırasında kullanabilecekleri etkileşim davranışlarını ifade etmektedir ve bu stratejiler, haftalık olarak gerçekleştirilen, anne ve çocuğun birlikte katıldığı bireysel oturumlarda, uzmanın ailelere rehberlik etmesi biçiminde öğretilmektedir (Mahoney, 2009). Bu oturumlardaki genel amaç, a) ailelere bir-iki ETEÇOM stratejisini çocuklarıyla günlük rutin etkileşimleri sırasında kullanmayı öğrenmelerine yardımcı olmak ve b) daha önce öğrendikleri stratejileri kullanmaya devam etmelerine yönelik aileleri desteklemektir (Mahoney ve Perales, 2003).

ETEÇOM’un genel mantığı, yanıtlayıcı etkileşim stratejileri yoluyla ebeveynlerin yanıtlayıcı davranış özelliklerinin artırılması; buna bağlı olarak çocukların temel davranışlarının artması ve temel davranışlardaki ilerlemelerin artmasıyla çocuğun bilişsel, iletişim ve sosyal-duygusal gelişimsel düzeyinin artmasıdır. ETEÇOM bunu, diğer çocuk gelişimine yönelik geliştirilmiş programlar gibi özel olarak hazırlanmış materyal ya da öğretimsel etkinlikler kullanarak yapmak yerine; ebeveynlerine çocuklarının uyanık olduğu her anda günlük rutinlerine eğlenerek katılmasını sağlayacak stratejileri kullanmalarını öğretmek yoluyla yapmakta ve bu şekilde çocuklarının gelişiminde ve bakımlarında etkili olmalarını sağlamaktadır (Mahoney ve McDonald, 2007).

Sınırlı sayıda olmakla birlikte ETEÇOM’un gelişimsel yetersizlikten etkilenmiş ve OSB tanılı çocukların bilişsel, dil ve sosyal duygusal gelişim alanlarında olumlu

etkileri olduğunu ve bu etkilerin ebeveynlere kazandırılmış olan yanıtlayıcı etkileşim davranışları ile ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur.

Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programına İlişkin Gerçekleştirilen Etkililik Araştırmaları

ETEÇOM'a ilişkin bugüne kadar yürütülen araştırmalar, programın hem annelerin ve çocuklarının etkileşimsel davranışları üzerinde, hem de çocukların gelişimsel davranışları üzerindeki olumlu etkileri olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmalardan bir tanesi Karaaslan, Diken ve Mahoney (2013) tarafından, 10'u deney grubu ve 9'u kontrol grubunda yer almış olan toplam 19 çocuk ve anne çiftinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ETEÇOM'un annelerin ve çocuklarının etkileşimsel davranışları üzerindeki etkisini ve çocukların gelişimsel davranışları (bilişsel, iletişim, sosyal-duygusal) üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Down Sendromu, OSB ve zihinsel yetersizlik gibi farklı yetersizlik grubundan yer alan çocuk katılımcıların bulunduğu çalışma kurum merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. Uygulama oturumları her bir katılımcı anne-çocuk çifti ile bire bir öğretim düzenlemesi biçiminde gerçekleştirilmiş ve haftada iki gün ve toplam dört ay süreyle devam etmiştir. Ön test ve son test şeklinde toplanan veriler MANOVA ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları ETEÇOM'un annelerin ve çocuklarının etkileşimsel davranışları üzerinde etkili olduğunu ve ayrıca çocukların temel davranışları ile bilişsel, iletişim ve sosyal-duygusal alanlardaki gelişimsel davranışlarında da anlamlı düzeylerde farklılık olduğunu göstermektedir.

Karaaslan ve Mahoney (2013) tarafından gerçekleştirilen başka bir çalışmada ise ETEÇOM'un Down Sendrom'lu çocuklar ile annelerinin etkileşimsel davranışları ve çocukların gelişimsel davranışları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Grup deneysel araştırma deseni ile gerçekleştirilen çalışmanın deney grubuna 7, kontrol grubuna 8 anne-çocuk çifti katılmıştır. Çocukların yaşı 2-6 arasında olup, tüm çocuklar okul öncesi dönem çocuklarıdır. Uygulama oturumları 6 ay boyunca kurum/ev merkezli olacak şekilde, haftada bir gün ve günde 1-1,5 saatlik süren oturumlar şeklinde her bir anne-çocuk çifti ile bire bir öğretim düzenlemesi biçiminde gerçekleştirilmiştir. Ön test-son test yoluyla toplanan veriler MANOVA ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları, annelerin etkileşimsel davranışlarında kontrol grubu ile karşılaştırıldığında anlamlı

düzyeyde farklılık olduğunu; benzer şekilde çocukların etkileşimsel davranışlarında da kontrol grubundaki çocuklarla karşılaştırıldığında anlamlı düzeyde farklılıklar olduğunu ve çocukların etkileşimsel davranışları ile annelerin etkileşimsel davranışları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca katılımcı çocukların gelişimsel davranışları incelendiğinde, deney grubundaki çocukların dil ve sosyal gelişim alanlarında kontrol grubunda bulunan çocuklara kıyasla önemli derecede anlamlı gelişmeler gösterdikleri ifade edilmiştir.

Karaaslan, Diken ve Mahoney (2011) tarafından ETEÇOM'un etkililiğine yönelik yapılmış bir pilot çalışmada ise, biri OSB, diğeri Down Sendromu tanılı 5 yaşında iki çocuk katılımcı ve annesi katılımcı olmuşlardır. Haftada bir gün kurum merkezli olarak ve bire bir öğretim düzenlemesi biçiminde gerçekleştirilen uygulamalar toplam dört ay süreyle devam etmiş ve dört aylık sürenin sonunda toplam 28 uygulama oturumu gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçları uygulama sonunda annelerin, çocuklarıyla etkileşimleri sırasında yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini yüksek düzeyde başarılı bir şekilde kullandıklarını göstermektedir. Annelerin yanıtlayıcılığına bağlı olarak çocuk katılımcıların da etkileşimsel davranışlarında ve iletişim ve sosyal duygusal gelişim alanları olmak üzere gelişimsel davranışlarında artışlar olduğu rapor edilmiştir.

Mahoney, Kim ve Lin (2007) yaptıkları bir çalışmada ETEÇOM ile Koegel, O'Dell ve Koegel tarafından 1987'de geliştirilen Temel Tepki Öğretiminin (Pivotal Response Training) ortak yanlarına değinmişler ve çocuklara kazandırılması planlanan "temel davranışlar" kavramının ve öneminin üzerinde durarak, ETEÇOM'un yetersizlikten etkilenmiş çocukların temel davranışları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Ortalama 2 yaş grubunda yer alan ve %60'ını erkek çocukların oluşturduğu çeşitli yetersizlikten grubunda yer alan 45 çocuk ve anne çifti ile gerçekleştirdikleri uygulamalar sonucunda, ebeveynlerin yanıtlayıcılığının çocukların temel davranışları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kim ve Mahoney (2005) kontrol ve deney gruplu olarak gerçekleştirdikleri bir diğeri araştırmada 10'u deney grubunda, 8'i kontrol grubunda olmak üzere toplam 18 çocuk ve anne çifti ile çalışmışlardır. Yaşları 3 ile 8 arasında değişen katılımcı çocuklar Serebral Palsi, Gelişimsel Gerilik ve Zihinsel Yetersizlik şeklinde farklı yetersizlik gruplarından oluşmaktadır. Araştırmacılar bu çalışmada anne katılımcılara toplam 10

konuda eğitim vermeyi planlamışlardır. Bunlar 1) aileler ve çocukları arasındaki yanıtlayıcı etkileşimin önemi, 2) yetersizliğe sahip çocukların gelişimsel olarak işlevde bulunma düzeylerinin anlaşılması, 3) çocuklarla oyun esnasında etkileşimde bulunma, 4) sıra alma, 5) çocuğun liderliğini takip etme, 6) yanıtlayıcılıkların sayısını artırma, 7) yönlendiriciliklerin sayısını azaltma, 8) çocuk gelişimini davranışsal olarak anlama, 9) günlük rutinlerdeki ebeveyn-çocuk etkileşimine ilişkin geri bildirimler sağlama ve 10) yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini günlük rutinler sırasında uygulama temel konularını içermektedir. Toplam 3 ay boyunca devam eden uygulama haftada bir gün ve günde 1,5-2 saatlik süren oturumlar şeklinde gerçekleştirilmiştir. Uygulama dört bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde sınıf temelli olarak 8 oturum grup eğitimi biçiminde gerçekleştirilmiştir. İkinci bölümde 2 oturum, her bir katılımcı anne-çocuk çiftinin kendi evlerinde düzenlenmiştir. Evde gerçekleştirilen oturumlarda annelere çocukları ile etkileşimlerine ilişkin geri bildirimler sunulmuştur. Uygulamanın son bölümünü oluşturan değerlendirme aşamasında ise, annelere kendi kendilerini değerlendirmeleri öğretilmiştir. Ön test ve son test şeklinde katılımcıların kendi evlerinde toplanan veriler MANOVA ile analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları annelerin tüm alt ölçeklerdeki etkileşimsel davranışlarında anlamlı ve olumlu ilerlemeler olduğunu göstermektedir. Buna bağlı olarak çocukların genel etkileşimsel davranışlarında da olumlu farklılıklar olduğu rapor edilmiştir. Çalışmada ayrıca annelerin stres düzeyleri de incelenmiş ve çalışmanın sonunda az olmakla birlikte annelerin stres düzeylerinde anlamlı bir azalma olduğu ifade edilmiştir.

Mahoney ve Perales (2005) tarafından ETEÇOM kullanılarak yapılan başka bir çalışmada ise, programın yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış çocuklar ve anneleri ile gelişimsel gerilik tanısı almış çocuklar ve annelerinin etkileşimsel davranışları üzerindeki etkililiğini karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Ayrıca çocuk katılımcıların gelişimsel davranışları üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Çalışmaya çoğunluğu (%85) 36 aydan küçük olmakla birlikte yaşları 12-54 aylar arasında değişen 50 anne-çocuk çifti katılmıştır. Katılımcıların 20'si yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almışken, 30'u gelişimsel gerilik tanısı almış çocuklardır. Uygulama oturumları her bir katılımcı anne-çocuk çifti ile bire bir öğretim düzenlemesi biçiminde, haftada bir gün kurumda ve/veya evde olacak şekilde yürütülmüştür. Yaklaşık olarak bir yıl süren çalışmada (11,3 ay) ortalama olarak her bir katılımcı ile 32,6 oturum gerçekleştirilmiştir. Ön test-son test

şeklinde toplanan veriler MANOVA ile analiz edilerek raporlaştırılmıştır. Araştırmanın sonuçları, yaygın gelişimsel bozukluk tanılı çocukların annelerinin etkileşimsel davranışlarının özellikle yanıtlayıcı ve etkili olma alanlarında anlamlı düzeyde bir farklılık olduğunu ve bu farklılığın gelişimsel gerilik tanılı çocukların annelerinin etkileşimsel davranışlarındaki ilerlemelerden daha fazla olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde yaygın gelişimsel bozukluk tanısına sahip çocukların etkileşimsel puanlarının tüm ölçek maddelerinde, gelişimsel gerilik tanısı almış olan çocukların etkileşimsel puanlarından daha fazla olduğu görülmüştür. Annelerin etkileşimsel davranışlarındaki farklılığın yüksekliğine bağlı olarak, yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış çocukların etkileşimsel davranışlarına ilişkin sonuçların da daha yüksek olduğu yorumlanmıştır. Ayrıca katılımcı annelerin etkileşimsel davranışları bir bütün olarak incelendiğinde, 2/3'ünün çocukları ile etkileşimleri sırasında daha yanıtlayıcı hale geldikleri ifade edilmiştir. Katılımcı çocukların 3/4'ünün temel davranışlarında da artışlar olmuş ve bu artışlar yüksek oranda ailelerinin daha yanıtlayıcı olmaları ile ilişkili bulunmuştur. Çalışmaya katılan yaygın gelişimsel bozukluk ve gelişimsel gerilik tanılı çocukların uygulama öncesinde bilişsel ve dil gelişimi alanlarında düzeyleri birbirileri ile eş düzeydeyken, uygulama sonrasında yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış olan çocukların bu alanlarda gelişimsel gerilik tanısı almış olan çocuklara göre önemli ölçüde ilerleme gösterdikleri görülmüştür. Bu araştırmadan elde edilen bulgular aynı zamanda yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış çocukların yüksek yapılandırılmış uygulamalara gereksinimleri olduğu düşüncesinin tam tersine, gereksinimleri doğrultusunda etkileşim temelli uygulamalardan da yarar sağlayacakları yönünde yorumlanmıştır.

Kim ve Mahoney (2004) yaptıkları başka bir çalışmada, ETEÇOM'un yetersizlikten etkilenmiş çocuklar ve anneleri ile normal gelişim gösteren çocuklar ve annelerinin etkileşimsel davranışları üzerindeki etkilerini, çocukların gelişimsel davranışları üzerindeki etkilerini ve annelerin etkileşimsel davranışları ile çocuklarının etkileşimsel davranışları arasında bir ilişki olup olmadığını karşılaştırmayı amaçlamışlardır. Çalışmaya, gelişimsel gerilik ve/veya zihinsel yetersizlik tanısı almış 13 çocuk ve annesi ile normal gelişim gösteren 17 çocuk ve annesi katılmıştır. Katılımcı çocukların yaş ortalamaları 4,4 olup; gelişimsel yaşları 2-3 olarak değerlendirilmiştir. Ön test ve son test yoluyla elde edilen araştırmanın verileri MANOVA ile analiz

edilmiştir. Araştırmanın sonuçları, normal gelişim gösteren çocuklara sahip annelerin, tüm alt ölçek maddelerinden gelişimsel yetersizliğe sahip çocukların annelerinden daha yüksek puanlar aldıklarını; benzer şekilde normal gelişim gösteren çocukların tüm alt ölçeklerde olmakla birlikte özellikle “etkinliğe katılım”, “devamlılık”, “ortak dikkat” ve “işbirliği” maddelerinden gelişimsel yetersizliğe sahip çocuklara göre daha yüksek puanlar aldıklarını göstermektedir. Bu sonuçlar annelerin etkileşimsel davranışlarının çocuklarının etkileşimsel davranışlarını etkilediği ve çocukların sahip olduğu yetersizliklerin de annelerin etkileşimsel tarzlarını etkilediği şeklinde yorumlanmıştır.

Mahoney ve Perales (2003) ise yaptıkları bir çalışmada ETEÇOM’un OSB tanılı çocukların ve annelerinin etkileşimsel davranışları üzerindeki etkililiği ile OSB tanılı çocukların sosyal duygusal davranışları üzerindeki etkililiğini incelemeyi amaçlamışlardır. Kontrol grupsuz olarak gerçekleştirilen çalışma otizm ve/veya yaygın gelişimsel bozukluk tanısı aldığı rapor edilmiş olan 20 çocuk ve anne çifti ile yürütülmüştür. Katılımcı çocukların %80’i 3 yaş altı iken, geriye kalan %20’si 4 ve 5 yaşlarındadır. Katılımcı çocukların %60’ı erkek çocuklardan oluşmaktadır. Uygulama oturumları haftada bir gün ve her bir katılımcı anne-çocuk çifti ile bire bir öğretim düzenlemesi biçiminde kurum merkezli ve ev merkezli olarak gerçekleştirilmiştir. Toplam on iki aylık uygulama süresince her bir katılımcı çifti ile ortalama 30 oturum yapılmıştır. Uygulama oturumları her bir katılımcı çocuğun bireysel gereksinimleri dikkate alınarak planlanmış olsa da genellikle oturumların %76,7’sinde bilişsel ve iletişim alanlarındaki amaçları karşılamaya yönelik olan stratejilere yer verilmiştir. Çalışmanın ön test ve son test şeklinde toplanan verileri MANOVA ile analiz edilerek raporlaştırılmıştır. Araştırmanın sonuçları ETEÇOM’un OSB tanılı çocukların etkileşimsel davranışlarında anlamlı bir farklılık olduğunu gösterirken; annelerin etkileşimsel davranışlarında özellikle yanıtlayıcı ve etkili olma alanlarında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir. Ayrıca, elde edilen bulgular ETEÇOM’un OSB tanılı çocukların sosyal-duygusal davranışlarında anlamlı farklılıklar olduğu yönündedir.

ETEÇOM ile gerçekleştirilen araştırmalar bir bütün olarak incelendiğinde çocuk katılımcıların yaşlarının 2-6 arasında değiştiği ve OSB, Down Sendromu, Serebral Palsi, Zihinsel Yetersizlik ve Gelişimsel Yetersizlik gibi farklı tanı gruplarından çocuklar olduğu görülmektedir. Çalışmaların bazılarında uygulama ortamları hakkında bilgi

verilmemişken, çoğunluğunun kurum/merkez ortamında veya hem ev hem kurum ortamında gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Yine bazı araştırmalarda uygulama süreleri belirtilmemişken; çoğunluğunun haftada bir gün ve ortalama 1-1,5 saatlik oturumlar şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Sadece bir araştırmada uygulama oturumları haftada iki gün şeklinde düzenlenmiştir. Uygulamaların toplam süreleri incelendiğinde ise en kısa uygulamanın 3 ay, en uzun uygulamanın ise yaklaşık 12 ay sürdüğü görülmektedir. Belirtilen tüm araştırmalarda uygulamalar, bire bir öğretim düzenlemesi biçiminde gerçekleştirilmişken; sadece bir araştırmada ilk 8 hafta ebeveynler ile grup öğretim düzenlemesi gerçekleştirilmiştir (Mahoney, Kim ve Lim, 2007). Araştırmaların birinde ETEÇOM'un çocukların temel davranışları üzerindeki etkileri incelenirken; diğer tüm çalışmalarda ETEÇOM'un ebeveynlerin ve çocuklarının etkileşimsel davranışları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Ayrıca yine bu çalışmalarda programın çocukların gelişimsel düzeyleri üzerindeki etkileri de değerlendirilmiştir. Araştırmaların bir kısmı kontrol gruplu ön test son test modeline göre desenlemişken; bazılarında tek grup ön test son test modelinin kullandığı görülmektedir. Tek grup ile gerçekleştirilen araştırmaların bir kaçında ise, katılımcı çocukların özelliklerine göre karşılaştırmalar yapıldığı görülmüştür. Araştırmaların tümü, ETEÇOM'un ebeveynlerin ve çocuklarının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermekle beraber; bazı araştırmalarda çocuklarda görülen etkileşimsel davranışların ebeveyn davranışlarıyla ilişkili olduğu belirtilmiştir. Bunun yanında araştırmalar, ETEÇOM'a katılan çocukların gelişimsel düzeylerinde de ilerlemeler olduğunu göstermektedir. ETEÇOM ile gerçekleştirilen araştırmalara ilişkin bilgilere Tablo 2'de yer verilmiştir.

Hem uluslararası alanda ETEÇOM'un bilimsel dayanağını desteklemek hem de ulusal alanda ebeveyn-çocuk etkileşimini desteklemeyi amaçlayan programların kullanımını arttırmak amaçlı; ETEÇOM'un etkililiğinin OSB ve diğer tanı gruplarından olan çocukların ve ebeveynlerin katılımı ile gerçekleştirilecek araştırmalara gereksinim olduğu düşünülmektedir.

Tablo 2. ETEÇOM ile Gerçekleştirilen Araştırmalar

No/Makale	Katılımcı Özellikleri			Ortam	Zaman	Öğretim Düzenlemesi	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken
	Sayı	Yaş	Tanı					
(1) Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2013	10 deney grubu, 9 kontrol grubu toplam 19 anne- çocuk çifti	R: 48,8 ay	Down Sendromu, OSB, Zihinsel Yetersizlik	Ev/Merkez	Haftada 2 gün, 90'ar dakika, toplam 4 ay	1:1	ETEÇOM	Annelerin ve çocukların etkileşimsel davranışları + çocukların gelişimsel düzeyleri
(2) Karaaslan ve Mahoney, 2013	7 deney grubu, 8 kontrol grubu toplam 15 anne- çocuk çifti	2-6 yaş	Down Sendromu	Ev/Merkez	Haftada 1 gün, toplam 6 ay	1:1	ETEÇOM	Annelerin ve çocukların etkileşimsel davranışları + çocukların gelişimsel düzeyleri
(3) Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011	2 anne-çocuk çifti	R:65, 5 ay	OSB ve Down Sendromu	Merkez	Haftada 1 gün 1-1,5 saat	1:1	ETEÇOM	Annelerin ve çocukların etkileşimsel davranışları + çocukların gelişimsel düzeyleri
(4) Mahoney, Kim ve Lİm, 2007	45 anne-çocuk çifti	R: 25 ay	OSB, Down Sendromu, Gelişimsel Yetersizlik vb.	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	ETEÇOM	Annelerin ve çocukların etkileşimsel davranışları
(5) Kim ve Mahoney, 2005	10 deney grubu, 8 kontrol grubu, toplam 18 anne- çocuk çifti	3-8 yaş arası	Serebral Palsi, Gelişimsel Yetersizlik, Zihinsel Yetersizlik, Down Sendromu	8 oturum annelere merkezde grup eğitimi, 2 oturum evde anne-çocuk etkileşimi	Haftada 1 kez, 1,5-2 saat, toplam süre 3 ay	Grup eğitimi ile aile eğitimi + 1:1 öğretim düzenlemesi	ETEÇOM	Annelerin ve çocukların etkileşimsel davranışları + çocukların gelişimsel düzeyleri
(6) Mahoney ve Perales, 2005	50 anne-çocuk çifti	R: YGB: 32,4 ay DGY: 23,3 ay	20 YGB, 30 Diğer gelişimsel yetersizlikler	Merkez/Ev	Haftada 1 gün, 1 saat	1:1	ETEÇOM	Annelerin ve çocukların etkileşimsel davranışları + çocukların gelişimsel düzeyleri
(7) Kim ve Mahoney, 2004	13 deney, 17 kontrol grubu, toplam 30 anne- çocuk çifti	R:4 yıl, 4 ay	Zihinsel Yetersizlik, Gelişimsel Yetersizlik, Normal Gelişim	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	ETEÇOM	Annelerin ve çocukların etkileşimsel davranışları + çocukların gelişimsel düzeyleri
(8) Mahoney ve Perales, 2003	20 anne-çocuk çifti	R: 32 ay	OSB/YGB	Merkez ve ev	Haftada 1 gün, 1 saat, toplam 11,4 ay	1:1	ETEÇOM	Annelerin ve çocukların etkileşimsel davranışları + çocukların gelişimsel düzeyleri

Tablo 2. Devam, ETEÇOM ile Gerçekleştirilen Araştırmalar

No/Makale	Araştırma Modeli	Sosyal Geçerlik	Etkililik	Diğer Uygulamalar
(1) Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2013	Kontrol gruplu ön test-son test modeli	Var	Etkili	
(2) Karaaslan ve Mahoney, 2013	Kontrol gruplu ön test-son test modeli	Var	Etkili	
(3) Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011	Ön test-son test tek grup	Var	Etkili	
(4) Mahoney, Kim ve Lím, 2007	Ön test-son test tek grup	-	Etkili	
(5) Kim ve Mahoney, 2005	Ön test-son test tek grup	-	Etkili	Annelerin stres ve depresyon düzeylerine bakılmıştır.
(6) Mahoney ve Perales, 2005	Ön test-son test tek grup	-	Etkili	
(7) Kim ve Mahoney, 2004	Ön test-son test tek grup	-	Etkili	
(8) Mahoney ve Perales, 2003	Ön test-son test tek grup	-	Etkili	

Türkiye’de Erken Çocukluk Özel Eğitimine Yönelik Uygulanan Programlar

Türkiye’de erken çocukluk özel eğitimine ilişkin olarak Özel Eğitim Hizmetleri yönetmeliğinin üçüncü bölümünde 0-36 aylık çocuklar için erken çocukluk dönemi hizmetlerinin ailenin bilgilendirilmesi ve desteklenmesi yolu ile yürütülmesi gerektiği; 37 ay ile 69 ay arasında olan ve özel eğitime ihtiyaç duyan bireyler için de okul öncesi eğitimin zorunlu olduğu maddelerine yer verilmiştir. Aynı yönetmeliğin dördüncü bölümünde ise erken çocukluk eğitimi başlığı altında verilen maddede; erken çocukluk eğitiminin 0-36 ay arasında olan çocuklar için özel eğitim anaokullarında ya da bünyesinde anasınıfı bulunan özel eğitim okullarında erken çocukluk eğitim birimleri açılabilceği ve bu birimlerde bakanlıkça hazırlan eğitim programlarının uygulanacağı; birimde ya da evlerde ailelerin bilgilendirilmesine yönelik yapılacak çalışmaların yine okul yönetimince planlanacağına ilişkin hususlara yer verilmiştir (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006). Ancak bu programların özelliklerine ve nasıl uygulanacağına ilişkin genel bir politikaya rastlanılmamaktadır.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde ayrıca eğitimin gerektiğinde evde verileceği hususu yer alırken, bu maddenin durumu bir kurumda eğitim almaya uygun olmayan çocuklar için geçerli olduğu belirtilmektedir. Oysaki yurt dışında ebeveyn-çocuk etkileşimini destekleyen programlar özellikle 0-3 yaş dönemlerinde ev ziyaretleri yoluyla sunulmaktadır (Mahoney,2009; Peterson ve diğ., 2007). Ülkemizde erken çocukluk döneminde tanılanan çocukların yönetmelik gereği akranlarıyla birlikte okul öncesi eğitim kurumlarından ve hizmetlerinden yararlanmaları gerekmektedir. Ancak yasal bir hak olmakla birlikte pek çok aile kurumlar tarafından geri çevrilmektedir. Bir okul öncesi kurumuna devam edebilen özel gereksinimli çocuklar ise bilgi, beceri ve kavram düzeyindeki amaçların yer aldığı okul öncesi eğitim müfredatına tabi olup; ebeveynler bu sürece genellikle bilgilendirilme şeklinde katılım gösterebilmektedirler.

Erken çocukluk döneminde sunulan yaygın hizmetlerden bir diğeri; devlet tarafından ödenek sağlanması yolu ile özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde haftada iki ders saati bireysel olarak ve bir ders saati de grup eğitimi biçiminde eğitim alma şeklindedir. Bu eğitimler daha çok klinik merkezli olup, uzmanlarca öğretmen odaklı olarak yürütülen çalışmalar olmakta ve doğrudan çocuğa çeşitli beceri ve kavramları kazandırmayı amaçlayan hizmetler sunmaktadır. Ülkemizde daha çok üniversitelerin ve vakıfların çalışmalarıyla erken çocukluk özel eğitimine ilişkin

kurumlara ya da evlere dayalı çeşitli program uygulama çalışmalarına rastlanmaktadır (Sazak, 2006). Bu bölümde bu programlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Türkiye’de ev merkezli olarak çocuktan önce çocuğun çevresinde, onun bakımından sorumlu olan kişileri eğitmeyi amaçlayan ilk programlardan birisi Anne Çocuk Eğitim programıdır. Bu program 1982-1986 yılları arasında Kağıtçıbaşı, Sunar ve Bekman tarafından “Erken Destek Projesi” kapsamında yürütülmüş bilimsel bir çalışmadır. Program “Anne Destek Programı”, “Üreme Sağlığı ve Aile Planlaması” ve “Zihinsel Eğitim Programı” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Araştırma aşamasında dört yıl süreyle İstanbul ilinde uygulanan programın olumlu sonuçlarına dayanarak 1991-1996 yıllarında Anne-Çocuk Eğitim Vakfı ve Milli Eğitim Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü gibi devlet kuruluşları ile anlaşmalar yapılarak 4000’in üzerinde özellikle sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ailelerin yararlanması sağlanmıştır (Milli Eğitim Dergisi, 150). Anne Çocuk Eğitim Vakfı’nın Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu desteğiyle yürüttüğü Güneydoğu Anadolu Bölgesinde dezavantajlı çocuklar için uygulamaya geçirdiği bir diğer çalışma ise 7 Çok Geç projesi altında yürütülen “Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Erken Müdahale Modeli: Yaz Anaokulu Pilot Uygulaması” çalışmasıdır (Bekman, Aksu ve Erguvanlı-Taylan, 2004).

Türkiye’de uygulanan bir diğer erken eğitim programı ise ilk kez Hacettepe Üniversitesi tarafından 1989 yılında uygulanmış olan Portage Erken Eğitim Programları ve Erken Eğitim Modelidir (Sazak, 2006). Bu program okul öncesi dönemde bulunan ve ek desteğe gereksinim duyan çocuklar ve aileleri için geliştirilmiş, ev ziyaretlerine dayalı ve çocukların bilişsel, iletişim, sosyal-duygusal alan gibi gelişimsel düzeylerini desteklemeyi hedefleyen bir eğitim hizmetidir (National Portage Association, 2014).

Küçük Adımlar Erken Eğitim Programı (KAEEP) ise Avustralya’da Macquarie Gelişimsel Geriliği Olan Çocuklar Programı’na dayalı olarak hazırlanmış olan, 0-4 yaş arasındaki gelişimsel geriliği olan çocuklara yönelik bir erken eğitim programıdır. Çocukların bilişsel, alıcı dil, iletişim becerileri, küçük kas ve büyük kas becerilerini desteklemek üzere, anne babaların ev ortamında çocuklarına yardımcı olmalarını sağlayacak uygulanabilir basamaklardan oluşmaktadır (Kırcaali-İftar, 1996).

Çocukların gelişimsel becerilerini temel alan bir başka program ise, Gelişimsel Destek Programı (GEDEP)’dir. GEDEP, 0-36 ay yaş döneminde bulunan, gelişimsel yetersizlik gösteren, gelişimi risk altında olan ve normal gelişim gösteren küçük

çocukların bilişsel gelişimini, dil-iletişim gelişimini, motor gelişimini, sosyal-duygusal gelişimini ve özbakım becerilerini desteklemeyi amaçlayan AB projesi ile hazırlanmış bir erken eğitim programıdır. Program, Diken, Vuran, Yanardağ, Diken, Ülke-Kürkçüoğlu, Bozkurt, Tosun, Ünlü, Çelik ve Tomris (2014) tarafından oluşturulmuş bir proje ekibi tarafından hazırlanmıştır (<http://www.iceci2014.com/programpop.asp?u=199>).

Bir başka program ise OSB tanılı çocuklar için kullanılmakta olan Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı (OÇİDEP)'dir. OÇİDEP, otizmlili çocuklara yapılandırılmış ortamda bire-bir öğretim düzenlemesi biçiminde yoğun davranışsal eğitim sunan bir programdır (Kırcaali-İftar, Kurt ve Ülke-Kürkçüoğlu, 2014). Programın ev merkezli uygulanması önerilmiş olup, ilk hedef çocuklara taklit, eşleme, alıcı dil ve oyun becerilerinin kazandırılmasıdır.

Başarıya İlk Adım Erken Eğitim Programı (BİA), ise TÜBİTAK tarafından desteklenen, öncelikle anasınıfı, ilkokul 1. ve 2. sınıfa devam eden ve anti sosyal davranışlar gösterme riski bulunan çocuklar için geliştirilmiş olan; daha sonra anaokulu öğrencilerine de uyarlanmış bir erken eğitim programıdır. Program ilk olarak Walker, Stiller, Golly, Kavanagh, Severson ve Feil (1997) tarafından geliştirilmiş olup, Diken, Cavkayar, Batu, Bozkurt ve Kurtyılmaz'dan (2011) oluşan proje ekibi tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Proje kapsamında programın etkililiğine ilişkin bir pilot çalışma bir de ana uygulama çalışması gerçekleştirilmiştir. İki deneysel uygulamaya toplam 126 öğrenci, 126 öğretmen, 65 anne ve 22 okul müdürü katılmıştır. Araştırmaların sonuçları BİA'nın problem davranışlar, sosyal beceriler ve akademik yeterlilikler üzerinde etkili olduğunu göstermiş ve ülkemizde sistematik bir şekilde uygulanabilecek bir paket program olarak geliştirilmiştir (<http://www.bia.anadolu.edu.tr/index.htm>).

Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı (ETEÇOM), orijinal adıyla "Responsive Teaching", Prof. Dr. Gerald Mahoney ve Prof. Dr. James MacDonald tarafından (2007), ABD'de yayınlanmış olan bir erken çocukluk müfredat programı olup, Prof. Dr. İbrahim H. Diken tarafından Türkiye'ye uyarlanmıştır. ETEÇOM, 0-6 yaş arasında olan, gelişimsel yetersizliği bulunan ya da gelişimi risk altında olan çocukların ebeveynlerine; çocuklarıyla etkileşim içinde oldukları günlük rutinleri sırasında kullanabilecekleri ve yüksek düzeyde yanıtlayıcı ebeveynler

olmalarına yardımcı olacak stratejiler içeren; temelinde ebeveyn-çocuk etkileşimine dayalı olan bir erken çocukluk programıdır.

Tüm bu programlar genel olarak incelendiğinde, özellikle yetersizlikten etkilenmiş çocuklar için geliştirilen programların amacının daha çok çocukların gelişimini davranışsal olarak desteklemek olduğu; sadece ETEÇOM'un ebeveyn ve çocuk etkileşimini desteklemek yoluyla çocukların gelişimini hedeflediği görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırma “Karma Yöntem” ile desenlenmiştir. Karma yöntem; tek bir çalışma içerisinde hem nicel hem de nitel verilerin toplanarak analiz edilmesini ve bu şekilde iki veri türünün bütünleştirilmesini kapsayan araştırma desendir (Baki ve Gökçek, 2012, Bütün, 2014). Sosyal ve insan bilimlerinde oldukça yeni sayılabilecek bir araştırma yaklaşımı olarak görülen karma yöntem araştırmalarının, verilerinin toplanma sırasına, analiz edilmesine ve yorumlanmasına bağlı olarak farklı uygulama biçimlerinden oluşan çeşitli türleri bulunmaktadır (Hacıömeroğlu, 2014).

Bu araştırmada bu türlerden “Yakınsayan Paralel Karma Yöntem” deseni kullanılmıştır. Bu yaklaşımda araştırmacı nicel ve nitel verileri birlikte toplar fakat ayrı ayrı analiz eder. Daha sonra bu analizlerden elde edilen bulguların birbirlerini doğrulayıp doğrulamadığını belirlemek amacıyla bulgularını karşılaştırır (Hacıömeroğlu, 2014). Bu araştırmada da araştırmacı uygulama öncesinde ve sonrasında nicel verilerini toplamış, uygulama süresince de nitel verilerini toplamıştır. Bu iki veri tabanı ayrı ayrı analiz edildikten sonra, bulgular rapor edilmiştir. Bu yaklaşımda iki veri tabanının analizinden elde edilen bulguların karşılaştırılması ve birleşen ya da ayrılan noktalarının belirtilmesine tartışma bölümünde yer verilmektedir (Hacıömeroğlu, 2014). Araştırmacı bu çalışmada da bu süreci izlemiş, nicel ve nitel veri tabanlarından elde ettiği bulgulara bulgular bölümünde yer verirken, karşılaştırılmasına ve yorumlanmasına tartışma bölümünde yer vermiştir.

Araştırmanın nicel bölümü, deneme öncesi modellerden biri olan tek grup (kontrol grupsuz) ön test-son test modeline göre desenlenmiştir. Zayıf deneysel modeller olarak da bilinen tek grup ön test-son test modeli, bağımsız değişkenin tek bir gruba uygulandığı bir modeldir (Karasar, 2005). Araştırmanın planlanması aşamasında, tam deneysel modellerden kontrol ve deney gruplu ön test son test modeli düşünülmüş olsa da (a) çocukların etkileşimsel davranışlarının düzeyi açısından, (b) annelerin etkileşimsel davranışları düzeyi açısından (c) çocukların gelişimsel düzeyleri açısından

ve (d) çocukların OSB düzeyleri açısından birbirine denk iki grup oluşturmak mümkün görünmemiştir. Özel eğitim alanında tam deneysel araştırmaların planlanmasında bu gibi güçlüklerin yaşandığı göz önüne alınarak, tam deneysel modelin gerektirdiği bu kontrollerin sağlanamadığı durumlarda yarı-deneysel modellerden biri olan eşitlenmemiş kontrol gruplu modelin kullanılmasına karar verilmiştir (Karasar, 2005; Kırcaali-İftar, 2012). Ancak erken çocukluk dönemi gibi çocuk gelişiminin önemli bir döneminde, kontrol grubunda yer alacak olan anne-çocuk çiftlerini, uygulama aşamasında bekletmek etik açıdan uygun görülmemiş ve dolayısıyla son alınan kararlar çalışma kontrol grupsuz olarak desenlenmiştir (Kırcaali-İftar, 2012).

Araştırmanın nicel verilerini desteklemek ve derinlemesine incelemek, ayrıca nicel veri toplama yöntemleri ile belirlenemeyecek olan durumlar hakkında bilgi edinmek amacıyla da video kayıtları, saha notları, günlük tutma ve görüşme şeklinde birden fazla nitel veri toplama teknikleri kullanılarak betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Nitel verilerin nasıl toplandığına ilişkin ayrıntılı bilgilere “Verilerin Toplanması ve Analizi” bölümünde yer verilmiştir.

Karma yöntem araştırmaları, bireylerin bakış açılarını da dahil ederek deneysel sonuçların anlaşılması ve bir müdahale programının etkisini daha iyi anlayabilmek gibi amaçlarla tercih edilen araştırma türleridir (Hacıömeroğlu, 2014). Bu araştırmada da özetle nicel ve nitel araştırma yöntemleri bir arada kullanılarak, araştırılan gerçekliğe ilişkin daha sağlıklı ve çoğulcu verilere ulaşmak amacıyla karma yöntemin kullanılmasına karar verilmiştir.

Katılımcılar

Bu bölümde araştırmanın katılımcılarını oluşturan anne-çocuk katılımcı çiftlerine, uygulamacıya, ikinci uzmana ve gözlemciye ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Anne-Çocuk Katılımcılar

Bu bölümde anne ve çocuk katılımcıların özelliklerine ve katılımcıların nasıl belirlendiğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Tüm rapor boyunca, çocuk katılımcıların isimleri yerine “çocuk katılımcı” ifadesinin kısaltması olarak ÇK 1, ÇK 2 şeklinde kısaltmalar kullanılırken; anne katılımcılar için “anne katılımcı” ifadesi yerine AK 1, AK 2 şeklinde kısaltmalar kullanılmıştır. Ayrıca anne-çocuk katılımcı çiftinden birlikte

bahsedildiği durumlarda ise “anne-çocuk çifti” ifadesi yerine AÇ 1, AÇ 2 şeklinde kısaltmaların kullanılması tercih edilmiştir.

Çocuk Katılımcılar

Çalışmaya katılan çocuk katılımcıların yaşları 34 ay ile 67 ay arasında değişmekte olup, ortalaması 43,5 ay, Standart Sapması 12,31’dir. Tüm katılımcıların Rehberlik ve Araştırma Merkezleri’nce Yaygın Gelişimsel Bozukluk (YGB) tanıları olup, 5’i erkek 1’i kız öğrencidir. Çocuk katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgilere Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3

Çocuk Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çocuk Katılımcı	Doğum Tarihi	Takvim Yaşı	Tanısı	Cinsiyeti
ÇK 1	19.09.2009	42,5 ay	YGB	Kız
ÇK 2	20.07.2010	36 ay	YGB	Erkek
ÇK 3	08.09.2010	34ay	YGB	Erkek
ÇK 4	28.10.2009	45 ay	YGB	Erkek
ÇK 5	22.07.2010	36 ay	YGB	Erkek
ÇK 6	19.10.2007	67 ay	YGB	Erkek

Çocuk katılımcıların otizm düzeylerini değerlendirmek amacıyla Gilliam Otistik Bozukluk Derecelendirme Ölçeği-2-Türkçe Versiyonu (GOBDÖ-2-TV; Diken, Ardıç, ve Diken, 2011) kullanılmıştır. GOBDÖ-2-TV sonuçlarına göre katılımcı çocukların ikisinde “otistik bozukluk görülme olasılığı var” iken, dört katılımcıda “otistik bozukluk görülme olasılığı oldukça yüksek” çıkmıştır. Çocukların Otistik Bozukluk İndeksi (OBİ) puanları 70 ile 110 arasında değişmekte olup, ortalaması 89’dur. Çocuk katılımcıların OSB düzeylerine ilişkin bilgilere Tablo 4’de yer verilmiştir.

Tablo 4

Çocuk Katılımcıların OSB Düzeyleri

Çocuk Katılımcı	OBİ*	OBGO**
ÇK 1	97	Görülme olasılığı oldukça yüksek
ÇK 2	77	Görülme olasılığı var
ÇK 3	110	Görülme olasılığı oldukça yüksek
ÇK 4	90	Görülme olasılığı oldukça yüksek
ÇK 5	70	Görülme olasılığı var
ÇK 6	90	Görülme olasılığı oldukça yüksek

*OBİ: Otistik Bozukluk İndeksi, **OBGO: Otistik Bozukluk Görülme Olasılığı

Çocuk katılımcıların gelişimsel alanlardaki düzeylerini belirlemek amacıyla Gazi Erken Çocukluk Değerlendirme Aracı-GEÇDA (Temel, Ersoy, Avcı ve Turla, 2005) kullanılmıştır. Gelişimsel alanlarda tüm katılımcıların takvim yaşına göre farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Katılımcıların psikomotor (PMG), bilişsel (BG), dil (DG) ve sosyal-duygusal (SDG) gelişim alanlarındaki gelişimsel düzeylerine ilişkin bilgilere Tablo 5’de yer verilmiştir.

Tablo 5

Çocuk Katılımcıların GEÇDA Gelişim Düzeyleri

Çocuk Katılımcı	Takvim Yaşı	Psikomotor Gelişim	Bilişsel Gelişim	Dil Gelişimi	Sosyal-Duygusal Gelişim
ÇK 1	42, 5 ay	16-18 ay	12 ay	7 ay	10 ay
ÇK 2	36 ay	22-24 ay	16-18 ay	12 ay	19-21 ay
ÇK 3	34 ay	22-24 ay	13-15 ay	11 ay	19-21 ay
ÇK 4	45 ay	22-24 ay	13-15 ay	11 ay	19-21 ay
ÇK 5	36 ay	22-24 ay	16-18 ay	12 ay	19-21 ay
ÇK 6	67 ay	37-48 ay	61-72 ay	37-48 ay	49-60 ay

Ayrıca çalışma öncesinde çocuk katılımcıların eğitsel düzeyleri hakkında bilgi sahibi olmak için anneleri ile görüşülmüş ve uygulamacı tarafından kısa bir eğitsel değerlendirme yapılmıştır. Çocuk katılımcılar hakkında genel bilgiler ile yapılan eğitsel değerlendirme sonuçlarına göre eğitsel düzeyleri ise şu şekildedir:

Çocuk Katılımcı 1, çalışmanın başında takvim yaşı 42,5 ay olarak hesaplanmış olup GEÇDA gelişim envanterinde psikomotor gelişim (PMG) alanında 16-18 ay, bilişsel gelişim (BG) alanında 12 ay, dil gelişimi (DG) alanında 12 ay ve sosyal-duygusal gelişim (SDG) alanında 10 ay düzeyinde bir performans sergileyerek tüm

gelişim alanlarında takvim yaşına göre farklılık göstermektedir. Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nce verilmiş olan eğitsel raporunda tanısı yaygın gelişimsel bozukluk olan bir kız öğrenci olup GOBDÖ-TV-2 ile yapılan değerlendirmesinde Otistik Bozukluk İndeksi 97 olarak hesaplanmış ve “otistik bozukluk görülme olasılığı oldukça yüksek” olarak değerlendirilmiştir. ÇK 1, özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde haftada dört gün bireysel eğitim almakta ve haftada iki gün ise yine aynı merkezde seanslı grup eğitimlerine katılmaktadır. Ailenin tek çocuğudur ve gününün tümünü anne ile birlikte geçirmektedir. Uygulamaya başlamadan önce uygulamacı tarafından yapılan eğitsel değerlendirmesinde, ÇK 1'in işaret ipuçlarıyla desteklendiğinde tek sözcükten oluşan basit talimatları yerine getirdiği, nesne-nesne eşleme becerisinde ise 4/5 ölçütünü karşılayacak bir performans sergilediği gözlenmiştir. Taklit becerilerine ilişkin yapılan değerlendirmede kaba motor ve ince motor nesnel ve nesnesiz taklitlerin fiziksel yardımla desteklendiği görülmüştür. ÇK 1'in sözel dil becerilerine sahip olmadığı ve vokal stereotipi şeklinde anlamsız sesler çıkardığı, isteklerini ve niyetlerini yetişkinin elinden tutarak ve amaca götürerek ya da ağlayarak ifade ettiği gözlenmiştir. Ayrıca boş kaldığında sırtını koltuğa dayayarak ve hızlı bir şekilde sallandığı hem anne tarafından belirtilmiş hem de uygulamacı tarafından gözlenmiştir.

Çocuk Katılımcı 2, çalışmanın başında takvim yaşı 36 ay olarak hesaplanmış olup, GEÇDA gelişim envanterinde psikomotor gelişim (PMG) alanında 22-24 ay, bilişsel gelişim (BG) alanında 16-18 ay, dil gelişimi (DG) alanında 12 ay ve sosyal-duygusal gelişim (SDG) alanında 19-21 ay düzeyinde bir performans sergileyerek tüm gelişim alanlarında takvim yaşına göre farklılık göstermektedir. Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nce verilmiş olan eğitsel değerlendirme raporunda yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış bir erkek öğrenci olup GOBDÖ-2-TV ile yapılan değerlendirmesinde Otistik Bozukluk İndeksi (OBİ) 77 olarak hesaplanmış ve “otistik bozukluk görülme olasılığı var” olarak değerlendirilmiştir. Özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde haftada bir gün iki bireysel eğitim seansı ders almaktadır. Diğer günler vaktini evde anne, annecanne ve dede ile geçirmektedir. Ayrıca kendisinden büyük ve ilköğretim dördüncü sınıfa devam etmekte olan bir ablası vardır. Uygulamaya başlamadan önce uygulamacı tarafından yapılan eğitsel değerlendirmesinde ÇK 3, verilen tek basamaklı yönergeleri yerine getirmekte, nesne ve nesne resimlerini eşleyebilmekte, nesnel taklit becerilerini yerine getirebilmekte olan bir öğrencidir. Zaman zaman anlamsız da olsa

sesler çıkarmakta olup, isteklerini işaret ederek ya da yetişkinin elinden tutarak ifade etmektedir.

Çocuk Katılımcı 3, çalışmanın başında takvim yaşı 34 ay olarak hesaplanmış olup, GEÇDA gelişim envanterinde psikomotor gelişim (PMG) alanında 22-24 ay, bilişsel gelişim (BG) alanında 13-15 ay, dil gelişimi (DG) alanında 11 ay ve sosyal-duygusal gelişim (SDG) alanında 19-21 ay düzeyinde bir performans sergileyerek takvim yaşına göre farklılık göstermektedir. Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nce verilmiş olan eğitsel değerlendirme raporunda yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış bir erkek öğrenci olup GOBDÖ-2-TV ile yapılan değerlendirme sonucunda Otistik Bozukluk İndeksi 110 olarak hesaplanmış ve “otistik bozukluk görülme olasılığı oldukça yüksek” olarak değerlendirilmiştir. Özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde haftada iki gün bireysel eğitim almakta ayrıca seanslı grup eğitimine katılmaktadır. Kalan vakitlerini evde anne ile birlikte geçirmektedir. Ayrıca ilköğretim birinci sınıf düzeyinde bir ablası vardır. Uygulamacı tarafından uygulamaya başlamadan önce yapılan eğitsel değerlendirmesinde nesnel ve nesnesiz taklit becerilerini fiziksel yardım ile yerine getirebildiği; tek basamaklı basit yönergeleri işaret ipucu ile desteklendiğinde yapabildiği ve nesne eşleme becerisini de fiziksel yardımla gerçekleştirdiği görülmüştür. Sözel dil becerilerine sahip olmayan ÇK 3'ün isteklerini ve niyetlerini yetişkinin elinden tutarak ve anlamsız sesler çıkararak ifade ettiği görülmüştür.

ÇK 4, çalışmanın başında takvim yaşı 45 ay olarak hesaplanmış olan ve GEÇDA gelişim envanterinde psikomotor gelişim (PMG) alanında 22-24 ay, bilişsel gelişim (BG) alanında 13-15 ay, dil gelişimi (DG) alanında 11 ay ve sosyal-duygusal gelişim (SDG) alanında 19-21 ay düzeyinde bir performans sergileyerek takvim yaşına göre farklılık göstermektedir. Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nce verilmiş olan eğitsel değerlendirme raporunda yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış olan bir erkek öğrenci olup GOBDÖ-2-TV ile yapılan değerlendirmesinde OBİ 90 olarak hesaplanmış ve “otistik bozukluk görülme olasılığı oldukça yüksek” olarak değerlendirilmiştir. Özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde haftada iki gün bireysel eğitim almakta ayrıca üçüncü bir günde seanslı grup eğitimine katılmaktadır. Öğrenci ayrıca rehabilitasyon merkezine gitmediği günlerde yarım günlük okul öncesi hizmetlerinden kaynaştırma öğrencisi olarak yararlanmaktadır. Kalan vaktinin çoğunu anne ile birlikte geçirmekte,

anneninin ev işlerini yaptığı zamanlarda ise kendisi ile büyük ağabeyi ilgilenmektedir. ÇK 4'ün kendisinden büyük iki ağabeyi vardır. Uygulamanın başında uygulamacı tarafından yapılan eğitsel değerlendirmesinde genellikle tek başına vakit geçirmeyi sevdiği gözlenmiş olup, eşleme, taklit becerilerinde fiziksel yardım düzeyinde performans sergilediği görülmüştür. Anlamsız sesler çıkarmakta olup isteklerini ve niyetlerini yetişkinin elinden tutarak ya da ağlayarak ifade etmektedir.

Çocuk Katılımcı 5, çalışmanın başında takvim yaşı 36 ay olarak hesaplanmış olan ve GEÇDA gelişim envanterinde psikomotor gelişim (PMG) alanında 22-24 ay, bilişsel gelişim (BG) alanında 16-18 ay, dil gelişimi (DG) alanında 12 ay ve sosyal-duygusal gelişim (SDG) alanında 19-21 ay düzeyinde performans sergileyerek takvim yaşına göre farklılık göstermektedir. Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nce verilen eğitsel değerlendirme raporunda yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış bir erkek öğrenci olup, GOBDÖ-2-TV ile değerlendirilmesi sonucunda OBİ 70 olarak hesaplanmış ve "otistik bozukluk gösterme olasılığı var" olarak değerlendirilmiştir. ÇK 5, özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde haftada iki gün bireysel eğitim almakta ve yine aynı günlerde birer saat seanslı grup eğitimine katılmaktadır. Kalan vaktini evde annesi ile birlikte geçiren ÇK 5'in ilköğretim ikinci sınıfa devam etmekte olan bir ablası bulunmaktadır. Uygulamanın başında uygulamacı tarafından yapılan eğitsel değerlendirme sonunda, ÇK5'in, iki sözcük düzeyinde verilen yönergeleri yerine getirdiği, nesne ayırt ettiği ve benzer seslerle de olsa sözcükleri taklit ettiği görülmüştür. Aile en büyük sıkıntılarının konuşma yönünde olduğunu ifade etmiştir.

Çocuk Katılımcı 6, diğer tüm katılımcılar arasında yaş olarak en büyük olan katılımcıdır ve çalışmanın başında takvim yaşı 67 ay olarak hesaplanmıştır. GEÇDA gelişim envanterine göre psikomotor gelişim (PMG) alanında 37-48 ay, dil gelişimi (DG) alanında 37-48 ay, sosyal-duygusal (SDG) alanında 49-60 ay düzeyinde bir performans sergileyerek bu alanlarda takvim yaşına göre farklılık gösterirken, bilişsel gelişim (BG) alanında 61-72 ay düzeyinde takvim yaşına uygun bir performans sergilediği görülmüştür. Rehberlik ve Araştırma Merkezi'nce verilmiş olan eğitsel değerlendirme raporunda yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış olan bir erkek öğrenci olup GOBDÖ-2-TV ile yapılan değerlendirmesinde OBİ 90 olarak hesaplanmış ve "otistik bozukluk görülme olasılığı oldukça yüksek" olarak değerlendirilmiştir. Öğrenci haftada iki gün özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde bireysel eğitim almakta

ve ayrıca haftada bir gün bir odyoloji uzmanından konuşmaya yönelik destek hizmete katılmaktadır. Uygulamayı takip eden eylül ayında öğrenci ana sınıfına kayıt olmuştur. Vaktinin çoğunu annesi ve abisi ile birlikte geçirmektedir. ÇK 6, alıcı dil ve akademik becerilerde yaşına uygun bir performans sergilerken konuşma becerilerinde desteğe ihtiyaç duymaktadır. Öğrenci cümle düzeyinde ifade etme becerilerine sahip iken artikülasyon sıkıntıları yaşamaktadır. Ayrıca psikomotor becerileri yaşlarına göre gerilik gösterirken anne özellikle davranışsal problemlerle başa çıkmakta sıkıntı yaşadığını ifade etmiştir.

Anne Katılımcılar

Çalışmanın katılımcı annelerinin yaşları 28 ile 38 arasında değişmekte olup, ortalaması 33, Standart Sapması 11,2'dir. Katılımcı annelerin ikisi üniversite mezunu iken, ikisi lise mezunu, biri ortaokul mezunu, biri ise ilkokul mezunu olduklarını belirtmişlerdir.

Tüm katılımcı annelerin eşleri çalışmakta olup, kendileri ev hanımı olduklarını ve çocuklarının birincil bakıcıları durumunda olduklarını ifade etmişlerdir. Anneler, çocuklarının gün içinde en çok vakit geçirdikleri kişilerin de kendileri olduğunu söylemişlerdir. Katılımcı annelerin demografik özelliklerine ilişkin bilgilere Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6

Anne Katılımcıların Demografik Özellikleri

Anne Katılımcı	Yaşı	Öğrenim Durumu	Mesleği
AK 1	34	Lise	Ev Hanımı
AK 2	31	İlkokul	Ev Hanımı
AK 3	38	Lise	Ev Hanımı
AK 4	33	Ortaokul	Ev Hanımı
AK 5	34	Üniversite	Ev Hanımı
AK 6	28	Üniversite	Ev Hanımı

Katılımcıların Belirlenmesi

Kontrol grupsuz olarak gerçekleştirilmiş olan bu çalışmaya 6 OSB/YGB tanısı almış çocuk ile birincil bakıcıları durumundaki anneleri katılmıştır. Katılımcıların belirlenmesi aşamasında bazı önkoşullara dikkat edilmiştir. Çocuk katılımcılar ile anne katılımcılarda aranan önkoşullar şu şekildedir:

Çocuk katılımcılar için, (a) OSB/YGB tanısı almış olmak, (b) 0-6 yaş aralığında olmak, (c) daha önce ETEÇOM ve benzeri bir programa katılmamış olmak, (d) anne-çocuk etkileşim videosu izlenerek yapılan Çocuk Davranışlarını Derecelendirme Ölçeği- Türkçe Versiyonu (ÇDDÖ-TV) değerlendirmesinin sonucunda ebeveyn-çocuk etkileşimine yönelik böyle bir programa gereksinimi olduğuna karar verilmiş olmak. Anne katılımcılar için; (a) çocuklarının birincil bakıcıları olmak, (b) daha önce ETEÇOM ve benzeri bir programa katılmamış olmak , (c) anne-çocuk etkileşim videosu izlenerek yapılan Ebeveyn Davranışlarını Derecelendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu (EDDÖ-TV) değerlendirmesinin sonucunda böyle bir programa gereksinimi olduğuna karar verilmiş olmak.

Önkoşulları karşılayan katılımcıları belirlemek amacıyla Bursa ilinde özel özel eğitim merkezlerinde ve Otistik Çocuklar Eğitim Merkezi (OÇEM)'ndeki idarecilerle çalışma hakkında görüşülmüştür. Bu kurumlarda ailelerin görebileceği yerlere çalışmaya ilişkin tanıtım yazısı asılmıştır. Ayrıca bir özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinin müdürünün isteği üzerine, 0-6 yaş arasında bulunan ve OSB tanısı almış çocukları olan aileler aynı gün ve aynı saatte kurumda toplanmış ve uygulamacı çalışma hakkında ailelere bilgi vermiştir. Duyuruların tamamlanmasının ardından bekleme sürecine geçilmiştir. Bu süreçte kimi aileler duyuruyu görüp ararken, kimi aileler devam ettikleri kurumun psikologu ya da öğretmenleri tarafından yönlendirilmiştir.

Asılan ilanlar ya da ilgili kişiler tarafından yönlendirilen aileler uygulamacıyı aradığında, uygulamacı aileler ile telefonda görüşerek çalışma hakkında bilgi vermiş, çalışmaya istekli olan aileler ile yine onların talepleri doğrultusunda ya kendi evlerinde ya da devam ettikleri kurumlarında daha ayrıntılı bilgi paylaşımı için sözleşmiştir. Yüz yüze yapılan görüşmelerde, çocuğunun birincil bakıcısı olduğu öğrenilen ve çocuğu 0-6 yaş aralığında bulunan annelerden ön değerlendirmeye katılmak isteyenler ile öncelikle çocuklarının otizm düzeyini belirlemek amacıyla GOBDÖ-2-TV değerlendirmesi yapılmış ve ardından annelerden çocuklarının özellikle oynamayı sevdiği oyuncaklar, oyunlar ya da etkinlikler hakkında bilgi alınmıştır. Daha sonra müsait oldukları gün belirlenerek ve ev adresleri alınarak görüşmek üzere anlaşılmıştır.

Ön değerlendirmeleri yapmak amacıyla uygulamacı, anlaşılan gün ve saatte ailelerin evlerine gitmiştir. Uygulamacı ilk görüşmelerde annelere çocuklarının sevdiği oyuncaklar hakkında bilgi almış ve ön değerlendirme amacıyla giderken yanında

çocukların yaş ve gelişimlerine uygun, ilgilerini çekebilecek oyuncaklar da götürmüştür. Evde anne ile çocuğun en çok vakit geçirdikleri odanın neresi olduğu öğrenildikten sonra, bu oda çocuğun ilgilenebileceği oyuncaklarla düzenlenmiştir. Daha sonra anneye “her zaman nasıl oynuyorsanız öyle oynayın” denilerek çocukları ile oynamaları istenmiş ve bu etkileşimin ortalama on dakikalık bölümü video kamera ile kaydedilmiştir. Kayıtlı video görüntüleri izlenerek anne ve çocuğunun etkileşim davranışları değerlendirileceğinden, anneler ile değerlendirme tamamlandıktan sonra görüşmek üzere anlaşarak uygulamacı evden ayrılmıştır.

Çocuk aday katılımcıların etkileşimsel davranışları ile annelerinin etkileşimsel davranışları Çocuk Davranışını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu (ÇDDÖ-TV; Diken, 2009) ve Ebeveyn Davranışını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu (EDDÖ-TV; Diken, 2009) ile değerlendirildikten ve uygulamacı dışındaki ikinci bir gözlemci ile gözlemciler arası güvenilirlik hesaplaması yapılarak hem fikir olunduktan sonra, çalışmaya katılmaya gereksinim olduğu düşünülen anne-çocuk çiftlerine çalışmaya katılabilecekleri konusunda bilgi verilmiş ve daha sonra çocukların devam ettikleri kurumlarında gelişimsel davranışlarını değerlendirmek amacıyla görüşme planlanmıştır. Çocukların devam ettikleri kurumlarda gelişimsel davranışları Gazi Erken Çocukluk Değerlendirme Aracı (GEÇDA) kullanılarak değerlendirildikten sonra annelere doldurmaları için Aile Bilgi Formu (Ek-4), Aile İzin Belgesi (Ek-5) verilmiştir. Ayrıca uygulama öncesinde katılımcı çocukların eğitsel düzeylerinin belirlenmesi amacıyla, uygulamacı temel çalışma davranışlarına (eşleme, taklit, alıcı dil becerileri vb) ilişkin öğrencileri değerlendirmiştir. Tüm katılımcıların belirlenmesinin ardından her birinin hem okul saatleri dikkate alınarak hem de annelerin bireysel beklentileri ve oturdukları semtlere göre bir planlama yapılarak oturumların gerçekleştirileceği gün ve saate karar verilmiştir.

Ön değerlendirmeler sırasında toplam 18 anne-çocuk çifti ile görüşülmüştür. Bu görüşmelerin ve ön değerlendirmelerin ardından altı anne-çocuk çifti çalışmaya katılması için uygun görülmüştür. Kalan 12 anne-çocuk çiftinden ikisinin GOBDÖ-2-TV değerleri OSB dışında kaldığından çalışmaya dahil edilmemiş, 4 çocuğun da etkileşimsel davranışlarına yönelik yapılan değerlendirmeleri yüksek çıktığı için çalışmaya dahil edilmemiştir. Üç anne ise uygulamanın evde yapılacak olmasını öğrendikten sonra çalışmaya katılmaktan vazgeçmiştir. İki anne çalışmaya katılmaya

istekli olduklarını ve en yakın zamanda tekrar arayacaklarını söylemişler fakat geri dönüş yapmamışlardır. Bir anne de ise başta çalışmaya katılması düşünülürken, tam zamanlı çalıştığı ve çocuğunun birincil bakıcısı olmasına rağmen diğer katılımcı anneler ile karşılaştırıldığında sadece akşam saatlerini çocuğu ile birlikte geçirdiğinden çalışmaya katılmasından vazgeçilmiştir. Ön değerlendirmeler sırasında alınan video çekimleri aynı zamanda çalışmanın ön test verilerini oluşturmuştur.

Uygulamacı

Uygulama oturumları lisans ve yüksek lisansını Zihin Engelliler Öğretmenliği programında tamamlamış olan ve Anadolu Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü Zihin Engelliler Öğretmenliği doktora programına devam eden Özlem TOPER-KORKMAZ tarafından gerçekleştirilmiştir. Uygulamacı özel eğitim alanında on yıllık bir çalışma deneyimi bulunmaktadır. Uygulamacı ayrıca ETEÇOM Uygulamacı Sertifikasına sahiptir ve ÇDDÖ-TV ve EDDÖ-TV ölçeklerinin nasıl kullanılacağına ilişkin eğitim geçmişi bulunmaktadır. Uygulamacı araştırma sürecinde hem ETEÇOM uygulamacısı olarak görev almış aynı zamanda saha notları ve günlükler tutarak gözlem yapmıştır.

Teyit Eden Uzman (İkinci Uzman)

Nitel veri toplama yöntemlerinin de kullanıldığı bu çalışmada Tez İnceleme Komitesi üyelerinden Doç. Dr. Sezgin VURAN aynı zamanda teyit eden uzman olarak da katılım göstermiştir. Araştırmanın ikinci uzmanı, video analizleri, saha notları, günlükler ve yapılan görüşmelerin analizi sürecinde uygulamacıya rehberlik ederek, dökümlerin analiz edilmesi ve ikinci bir uzman gözü ile incelenerek doğrulanmasında görev almıştır. Teyit edici uzman, 30 yıldır Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmakta, aynı zamanda son üç yıldır Nitel Araştırma Yöntemleri dersini vermektedir.

Gözlemci

Araştırmanın gözlemciler arası güvenilirlik ile uygulama güvenilirliği verilerinin toplanması süreci aynı gözlemci ile gerçekleştirilmiştir. Gözlemci, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Özel Eğitim Bölümü Zihin Engelliler Öğretmenliği programından 2006 yılında mezun olmuş ve altı yıllık öğretmenlik geçmişi olan bir zihin engelliler öğretmenidir. Gözlemci aynı zamanda ETEÇOM ile ÇDDÖ-TV ve EDDÖ-TV ölçeklerine ilişkin seminerlere katılmış ve gerekli eğitimleri almıştır. Aynı zamanda

Anadolu Üniversitesi Gelişimsel Geriliği Olan Çocukların Eğitimi Tezsiz Yüksek Lisans Programına devam etmektedir.

Bağımsız Değişken

Araştırmanın bağımsız değişkeni, Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı'nın (ETEÇOM) eve dayalı uygulamasıdır. ETEÇOM, ailelere çocuklarıyla günlük rutinleri sırasındaki etkileşim davranışlarını arttırıcı çeşitli yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin öğretilmesini hedefleyen ilişki temelli bir yaklaşımdır (Mahoney, 2009). Toplam sayısı 66 olan ETEÇOM Stratejileri, bilişsel, iletişim ve sosyal-duygusal olmak üzere üç gelişim alanı altında toplam 16 temel davranışı desteklemeye dayalıdır. "Bilişsel" gelişim alanı içerisinde yer alan temel davranışlar, sosyal oyun, etkileşim başlatma, araştırma, problem çözme, pratik yapma; "Dil-İletişim" gelişim alanı altında yer alan temel davranışlar etkinliğe katılım, ortak dikkat, seslendirme, amaçlı iletişim, karşılıklı konuşma/sohbettir. "Sosyal-Duygusal" gelişim alanı altında ise güven, empati kurma, işbirliği, duygusal düzenleme, kendine güven ve kontrol duygusu temel davranışları yer almaktadır. Bu çalışmada sadece Bilişsel ve İletişim gelişim alanlarını kapsayan temel davranışlara ilişkin stratejilerin öğretimi hedeflenmiş olup, gereksinim dâhilinde özellikle anne katılımcılardan bir soru ya da istek geldiğinde sosyal-duygusal gelişim alanı altında yer alan temel davranışları destekleyici stratejilere de yer verilmiştir.

ETEÇOM, Mahoney ve McDonald (2007) tarafından belirtildiği gibi, bütünsel bir programdır ve bilişsel gelişim alanı ile iletişim gelişim alanında yer alan temel davranışları destekleyici stratejilerin bazıları aynı zamanda sosyal-duygusal gelişim alanının kapsadığı temel davranışları destekleyici stratejiler arasında da yer almaktadır. Dolayısıyla, çocukların gereksinimlerine bağlı olarak bilişsel ve iletişim gelişimi alana ilişkin destekleyici stratejiler ebeveynlere aktarılırken; bir yandan sosyal-duygusal gelişim alanına da hizmet verilmiş olmaktadır.

Bağımlı Değişken

Araştırmada eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM uygulamalarının birden fazla bağımlı değişken üzerindeki etkililiği sınanmıştır. Bunlardan biri annelerin etkileşimsel davranışları, bir diğeri ise çocukların etkileşimsel/katılım davranışlarıdır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada hem ön koşulların belirlenmesi hem de nicel ve nitel verilerin toplanması aşamasında çeşitli veri toplama araçları kullanılmıştır. Bu nedenle izleyen bölümde veri toplama araçlarına ayrı alt başlıklar altında yer verilmiştir.

Ön Koşulların Belirlenmesinde Kullanılan Veri Toplama Araçları

Gilliam Otistik Bozukluk Derecelendirme Ölçeği-2-Türkçe Versiyonu (GOBDÖ-2-TV)

Katılımcı çocukların belirlenmesi aşamasında, çocukların otizm düzeylerini belirlemek amacıyla Gilliam Otistik Bozukluk Derecelendirme Ölçeği-2-Türkçe Versiyonu (GOBDÖ-2-TV) kullanılmıştır. GOBDÖ-2-TV, Türkiye’deki geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Diken, Ardıç ve Diken (2011) tarafından 1191 katılımcı ile gerçekleştirilmiş bir otizm derecelendirme ölçeğidir. GOBDÖ-2-TV, 3-23 yaşları arasında bulunan ve otistik özellikler sergileyen bireylerin tarama ve tanılanmasının yanı sıra, ağır düzeydeki problem davranışlarının değerlendirilmesinde, davranışsal ilerlemelerin belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde, bireyselleştirilmiş eğitim planı için amaçlar belirlenmesinde ve bilimsel araştırmalar için veri toplanmasında kullanılabilen bir derecelendirme ölçeğidir (Diken, Ardıç ve Diken, 2011).

GOBDÖ-2-TV ölçeğinde, her birinde 14 maddenin yer aldığı Stereotipik Davranışlar, İletişim ve Sosyal Etkileşim başlıkları altında üç alt ölçek yer almakta olup, toplam 42 maddenin yer aldığı bir derecelendirme ölçeğidir (Diken, Ardıç ve Diken, 2011).

Ölçek, değerlendirilecek bireyin gözlenmesine bağlı olarak öğretmeni veya yakınındaki kişilerce doldurulabilmekte olup bireyin alt ölçek standart puanı, otistik bozukluk indeksi ve otistik bozukluk görülme olasılığına yönelik bilgi elde edilmesini sağlamaktadır. Ölçeğe göre, otistik bozukluk indeksi 85 veya daha yüksek olan bireylerde otistik bozukluk “görülme olasılığı oldukça yüksek”, otistik bozukluk indeksi puanı 70-84 arası olan bireylerde “otistik bozukluk görülme olasılığı var” ve otistik bozukluk indeksi puanı 69 ve altı olan bireylerde ise” otistik bozukluk görülme olasılığı yok” şeklinde yorumlanmaktadır (Diken, Ardıç ve Diken, 2011).

Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Aracı (GEÇDA)

Uygulama süreci öncesinde katılımcı çocukların gelişimsel düzeylerini belirlemek amacıyla Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Aracı (GEÇDA) kullanılmıştır. GEÇDA, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları Temel, Ersoy, Avcı ve Turla (2005) tarafından yapılan ve 0-72 ay arasında bulunan Türk çocuklarının, psikomotor (PMG), bilişsel (BG), dil gelişimi (DG) ve sosyal duygusal (SDG) gelişim olmak üzere dört gelişimsel alanda değerlendiren ve bu amaçla içeriğinde toplam 249 madde bulunan bir gelişimsel değerlendirme aracıdır (Temel, Ersoy, Avcı ve Turla, 2005).

Bağımlı Değişkenlere İlişkin Nicel Veri Toplama Araçları

Araştırmada bağımlı değişkenler olan çocuk ve anne katılımcıların etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek amacıyla çeşitli nicel veri toplama araçlarından yararlanılmıştır. Bu veri toplama araçları hakkındaki bilgilere izleyen bölümlerde yer verilmiştir.

Çocuk Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu (ÇDDÖ-TV)

Çocuk katılımcıların anneleri ile olan etkileşimsel davranışlarının değerlendirilmesi sırasında Çocuk Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu (ÇDDÖ-TV) kullanılmıştır. ÇDDÖ-TV, 1999 yılında Mahoney ve Wheeden tarafından Child Behavior Rating Scale (CBRS) adıyla geliştirilmiş olup, Türkiye'deki geçerlik ve güvenirlik çalışmaları 123 anne-çocuk çifti üzerinde Diken (2009) tarafından yapılmış olan, ebeveyn ve çocuk etkileşimi sırasında, çocukların etkileşimsel davranışlarını değerlendirmede kullanılan bir ölçektir (Diken, 2009).

ÇDDÖ-TV, "Dikkat" ve "Başlatma" başlıkları altında iki alt ölçekten oluşmaktadır. Bu iki alt ölçekte, "Dikkat" başlığı altında "Dikkat, Devamlılık, Katılım ve İşbirliği"; "Başlatma" başlığı altında ise "Başlatma, Ortak Dikkat ve Duygusal Durum" olmak üzere, çocukların etkileşimsel davranışlarını değerlendirmeye yönelik toplam yedi madde yer almaktadır (Ek-6). Ebeveyn ve çocuğun ortalama 10 dakikalık serbest oyun sırasındaki davranışlarının gözlemlenmesi yoluyla yapılan değerlendirmede, çocukların her bir maddedeki davranışları 1-5 arası puan verilerek değerlendirilir. Bu derecelendirme puanları (1) için "çok düşük"; (2) için "düşük", (3) için "orta", (4) için "yüksek" ve (5) için "çok yüksek" olarak yorumlanmaktadır.

Değerlendirmenin ardından hedef, çocuğu tüm davranışlarda (5) seviyesine çekebilmektir (Diken, 2009).

Ebeveyn Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu (EDDÖ-TV)

Anne katılımcıların çocukları ile etkileşimleri sırasındaki davranışlarını değerlendirmek amacıyla Ebeveyn Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği-Türkçe Versiyonu (EDDÖ-TV) kullanılmıştır. EDDÖ-TV, 2008 yılında Mahoney tarafından Maternal Behaviors Raiting Scale (MBRS) adıyla geliştirilmiş olup, Türkiye’deki geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları 123 anne-çocuk çifti üzerinde Diken (2009) tarafından yapılmış olan, ebeveyn ve çocuk etkileşimi sırasında, ebeveynlerin etkileşimsel davranışlarını değerlendirmede kullanılan bir ölçektir (Diken, 2009).

EDDÖ-TV, “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı ve Yönlendirici Olma” olmak üzere toplam üç alt ölçekten oluşmaktadır. Bu üç alt ölçek altında ebeveyn davranışlarını değerlendiren toplam 12 madde yer almaktadır. Bu maddeler, “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” alt ölçeğinde “Duyarlı Olma, Yanıtlayıcı Olma, Etkili Olma ve Yaratıcı Olma”; “Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeğinde “Kabullenme, Keyif Alma, Sözel Pekiştireç Kullanma, Sıcak Olma ve Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı ve Yönlendirici Olma” alt ölçeğinde ise “Başarı Odaklı Olma, Yönlendirici Olma ve Etkileşim Hızı” maddelerinden oluşmaktadır (Ek-7). Çocukları ile 10 dakikalık serbest oyun etkileşimleri sırasında gözlem yoluyla yapılan değerlendirmelerde ebeveyn davranışları her bir ölçekte yer alan her bir madde için 1-5 arası puan verilerek derecelendirilir. Bu derecelendirme puanları tüm alt ölçeklerde genel olarak (1) için “çok düşük düzeyi”, (3) için “orta düzeyi” ve (5) için “çok yüksek düzeyi” ifade etmektedir. “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” ve “Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeklerinde amaç ebeveynleri (5) puan düzeyine getirebilmekken; “Başarı Odaklı ve Yönlendirici Olma” alt ölçeğinde hedef ebeveynleri (3) puan düzeyine indirmektir (Diken, 2009).

Nitel Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmada nitel veriler toplamanın temel amaçları, standart ölçü araçları ile ölçülemeyen durumlar hakkında bilgi toplamak ve standart ölçü araçları ile elde edilen nicel bulgular ile nitel bulguların tutarlılığını karşılaştırarak veri çeşitliliği sağlamaktır.

Bu amaçla nitel veri toplama tekniklerinden olan video kayıtları, gözlem, saha notları, günlükler ve görüşmelerden yararlanılmıştır. Günlükler ile saha notları öğretim uygulamalarının hemen ardından araştırmacı tarafından tutulmuştur. Görüşmeler araştırmanın sosyal geçerlik verilerini toplamak amacıyla gerçekleştirilmiş olup, buradan elde edilen bulguların yine saha notları ve günlüklerden elde edilen bulgular ile karşılaştırılarak yorumlanmıştır. Ayrıca her oturumun ilk beş dakikalık video kayıtları kullanılmıştır. İzleyen bölümlerde bu amaçla kullanılmış olan veri toplama araçlarına ve özelliklerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Video Kayıtları

Bu araştırmada video analizi, anne katılımcıların etkileşimsel davranışları ile çocuk katılımcıların etkileşimsel ve gelişimsel davranışlarındaki ilerlemeleri ve bu davranışlar arasında bir ilişki olup olmadığını gözleyebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, görsel veri toplama araçlarından biri olan video kamera ile anne ve çocuk katılımcıların etkileşimlerini değerlendirmek amacıyla bazı oturumların başında gerçekleştirilen yoklama oturumlarına ilişkin video kayıtları kullanılmıştır.

Ortalama 10 hafta süren uygulama oturumlarında iki haftada bir yoklama oturumu gerçekleştirilmiş olup, her bir anne-çocuk çifti ile ortalama 5 yoklama oturumu gerçekleştirilmiştir.

Gözlem

Gözlem tekniği, gözlenenleri kendi doğal ortamları içinde bulunduğu ve bu ortamlardaki davranışları ayrıntılı bir şekilde tanımlamak amaçlandığında kullanılabilir veri toplama tekniklerinden bir tanesidir (Karasar, 2005; Yıldırım ve Şimşek, 2006). Gözlem yöntemi, ortamın ve araştırmacının kendi yapısıyla ilgili olarak kendi içinde dört türe ayrılmaktadır. Bunlardan birin de yapılandırılmamış ortam da yani doğal ortam veya alan çalışması sırasında, araştırmacının (1) dışarıdan gözlemci veya (2) katılımcı gözlemci olarak bir rol alması; bir diğerin de ise yapılandırılmış ortamda araştırmacının (3) dışarıdan gözlemci veya (4) katılımcı gözlemci olarak rol alması şeklindedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu çalışmada araştırmacı, hem ETEÇOM program uygulamacısı olarak katılımcıların evine giderken, aynı zamanda katılımcıların doğal ortamında gözlemler yaparak gözlemci rolünü de üstlenmiştir.

Her tür veri toplama işi, aslında gözlem yapmayı ve gözlemci olmayı gerektirdiğinden; bu çalışmanın gözlemleri saha notları ve günlükler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Saha Notları

Saha notları en basit şekliyle ne olduysa yaz şeklinde tanımlanmaktadır (Wolfinger, 2002). Sadece duyulanların değil görülenlerin de yazılmasını içeren ve planlanmış ve planlanmamış olmak üzere ikiye ayrılan nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan gözlemin, planlanmamış biçimde yürütülmesi sırasında kullanılan veri toplama yollarından birini oluşturmaktadır (Mulhall, 2003). Bu çalışmada video kameranın kayıta olduğu ya da olmadığı tüm zamanlarda neler olup bittiğini ve uygulamacının gözlemlerini kaydetmek amacıyla saha notlarından yararlanılmıştır.

Saha notları araştırmacının kendine ait notları olup, olayların gerçekleştiği sırada kayıt tutulması esastır. Ancak, eğer durum buna uygun değilse kısa notlar alınarak sahadan ayrıldıktan hemen sonra ayrıntılar kaydedilebilmektedir (Uzuner,1999). Bu çalışmada araştırmacı bizzat uygulamanın içinde olduğu için uygulama sırasında olanları mümkün olduğunda kısa notlar şeklinde yazılı olarak kaydetmiş, sahadan ayrılır almaz, ses kayıt cihazına ayrıntıları aktarmış, günün sonunda ise ses kayıt cihazına aktarılan verileri belli bir plan doğrultusunda bilgisayar üzerinde bir word dosyasına yazarak ve gerekli genişletmeleri yaparak aktarmıştır. Dolayısıyla saha notlarına ilişkin verilerin toplanması sırasında, not defteri, ses kayıt cihazı ve masaüstü bilgisayar kullanılmıştır.

Araştırma Günlükleri

Araştırma günlükleri, saha notlarından farklı olarak gözlemediğimiz ve duyduğumuz şeyleri yazmanın ötesinde uygulamacının araştırma boyunca hissettiklerini de yazması anlamına gelmektedir ve bunun için tercihe bağlı olmakla birlikte mutlaka ayrı bir defter tutma zorunluluğu yoktur. Dolayısıyla bu çalışmada, günlükler de saha notları ile aynı biçimde ses kayıt cihazına kaydedilmiş; her uygulama oturumunun olduğu günün sonunda bilgisayar ortamında word belgesi üzerine yazılı olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla saha notlarında olduğu gibi çalışmanın günlüklerini tutmak amacıyla da not defteri, ses kayıt cihazı ve masaüstü bilgisayar kullanılmıştır.

Görüşme

Çalışmada sosyal geçerlik verilerinin toplamak ve annelerin ETEÇOM programına ve uygulama sürecine ilişkin görüşlerini almak üzere yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler sırasında, uygulamacıya yardımcı olması amacıyla görüşme sorularının yazılı bir çıktısı ve görüşmeleri kaydetmek amacıyla ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kayıt cihazındaki verilerin yazılı dökümünü yapmak için ise bir masaüstü bilgisayardan yararlanılmıştır.

Uygulama Süreci

Araştırma bir pilot uygulama ve bir de ana uygulama olmak üzere iki uygulama sürecinden oluşmaktadır. İzleyen bölümde pilot uygulama ve ana uygulama sürecine ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Pilot Uygulama Süreci

Ana uygulama oturumlarına başlamadan önce, özellikle uygulamacının ETEÇOM'a ilişkin olarak deneyim kazanması için bir pilot uygulama gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Araştırma önerisi ilk olarak ETEÇOM'un küçük grup düzenlemesi biçiminde sunulduğunda anne ve çocuklarının etkileşimsel davranışları üzerindeki etkililiğini sınamayı amaçladığından, pilot çalışma da küçük grup düzenlemesi biçiminde planlanarak gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamada amaç, "Küçük Grup Düzenlemesi Biçiminde Sunulan Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı'nın Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Almış Çocuklar ile Anneleri Üzerindeki Etkiliği" olarak belirlenmişken, ETEÇOM'un küçük grup düzenlemesi biçiminde sunulduğunda annelerin etkileşimsel davranışları üzerinde etkili olup olmadığı ve yine ETEÇOM'un küçük grup düzenlemesi biçiminde sunulduğunda çocukların etkileşimsel davranışları üzerinde bir etkisi olup olmadığı çalışmanın sorularını oluşturmuştur. Ayrıca pilot uygulama sırasında annelerin grup öğretimi biçiminde sunulan ETEÇOM programına ilişkin görüşleri de alınmıştır.

Pilot uygulama yaşları 4-6 arasında değişen ve OSB tanısı almış üç erkek öğrenci ve annelerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcı çocukların annelerinin yaşları 30-33 arasında değişmektedir. Uygulama katılımcı çocukların devam etmekte oldukları özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde özellikle bu çalışma için uygulamacı tarafından düzenlenmiş olan bir oda da gerçekleştirilmiştir. L biçiminde

olan odanın bir bölümü anne-çocuk etkileşimlerini değerlendirebilmek amacıyla bir oyun odası biçiminde düzenlenirken (Ek-8), bir bölümü grup eğitimleri gerçekleştirilecek şekilde düzenlenmiştir (Ek-9).

Pilot uygulama öncesinde katılımcı çocukların öncelikle OSB düzeylerini belirlemek amacıyla GOBDÖ-2-TV derecelendirme ölçeği kullanılmış daha sonra her bir katılımcı çifti için bireysel olarak, anne-çocuk etkileşimlerini değerlendirmek amacıyla, oyun alanında onar dakikalık etkileşim süreçleri video kamera ile kayıt edilmiştir. Bu etkileşimler sırasında annelere “çocuğunuzla her zaman oynadığınız gibi oynayın” denilerek etkileşimler sırasında hiçbir müdahalede bulunulmamıştır. Video kamera ile kaydedilen bu etkileşim süreçleri, daha sonra uygulamacı ve gözlemci tarafından izlenerek annelerin etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek için EDDÖ-TV ve çocukların etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek için ÇDDÖ-TV kullanılarak değerlendirilmiştir. Ön test verilerinin ardından üç katılımcı anne için uygulama oturumlarının gerçekleştirileceği ortak bir gün belirlenmiştir. Anne katılımcılar ile grup eğitimi şeklinde gerçekleştirilen uygulama oturumları sırasında katılımcı çocuklar merkezin grup eğitimi odasında grup eğitimine katılmışlardır.

Pilot çalışmadaki uygulama oturumlarının haftada bir gün olması ve toplam dört hafta sürdürülmesi planlanmıştır. Her uygulama oturumunda katılımcı annelere Bilişsel Gelişim Alanına Yönelik Sosyal Oyun Temel Davranışını kapsayan iki-üç strateji bilgi notları ile birlikte aktarılmıştır. Ayrıca annelerin de onayının alınması ile ilk uygulama oturumunda ön test oturumlarının video görüntüleri hep birlikte izlenerek aktarımı yapılan stratejiler tekrar örneklendirilerek annelerin kendi kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir. Her hafta uygulama oturumundan bir önceki gün, her bir katılımcı anne-çocuk çifti ile bireysel olarak anlaşılması ve etkileşim odasında ilerlemeleri gözlemleyebilmek amacıyla onar dakikalık etkileşim süreçleri video kamera ile kaydedilmiştir. Uygulama oturumları ortalama 2 saat sürmüştür. Bu oturumlarda uygulamacının ETEÇOM programından yararlanarak hazırladığı power point programı ile hazırlanmış olan sunu kullanılmıştır.

Dört haftalık pilot çalışma sırasında, annelere “çocuğun dünyasına girme”, “paralel oyun oynama”, “sıra alma ve bekleme” ile “çocuğun liderliği takip etme” stratejileri anlatılmıştır. Dört haftalık uygulama sonunda anne katılımcıların çocukları ile olan etkileşimlerinde çocuklarının liderliğini takip ettikleri, çocuklarının ilgilendiği

oyuncaklarla çocuklarının istediği gibi oynamaya özen gösterdikleri, aynı boy hizasında olma ve göz göze olmaya dikkat ettikleri ve sıra almaya yönelik oyunları oynamaya çalıştıkları ve öğretim odaklı olmayı bıraktıkları gözlenmiştir. Annelerin bu etkileşimsel davranışlarına karşılık olarak çocuk katılımcıların anneleri ile daha uyumlu ve işbirliğine daha açık oldukları ve etkileşimler sırasında çatışma yaşamak yerine eğlendikleri görülmüştür. Özellikle stereotipik davranışlar sergileyen iki katılımcı çocuğun, etkileşimler sırasında ön test oturumları ile kıyaslandığında hiç stereotipi sergilemediği gözlenmiş, bir çocuk katılımcının ön test oturumunda tek başına oynamayı tercih ederek masanın altına girmeye çalıştığı gözlenirken ilerleyen haftalarda anne ile birlikte sıra almaya dayalı top atıp tutma oyununa katıldığı ve bu oyun sırasında gülümsediği gözlenmiştir. Sadece dört hafta gibi kısa bir sürede ve dört tane gibi az sayıda stratejinin öğretimi sonunda dahi anne ve çocukların etkileşimsel davranışlarında olumlu ilerlemeler olduğu kaydedilmiştir.

Uygulamalar sırasında annelerin ETEÇOM'un grup eğitimi biçiminde sunulmasına ilişkin görüşleri alınmıştır. Anneler birlikte olmaktan memnun olduklarını ve birbirlerinin deneyimlerinden yararlanma ve yaşadıklarını paylaşma imkanı bulduklarını ifade etmişlerdir. Bir anne katılımcı, ikinci oturum sırasında *“daha önce sanki çocuğuma benim hiç faydam olmamış gibi düşünürken, şimdi hayır bende bir şeyler yapabiliyorum diye hissediyorum, nasıl diyeyim şimdi kendime daha çok güvenim geldi”* şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. ETEÇOM'un küçük grup düzenlemesi biçiminde sunulmasına yönelik daha kısa sürede daha fazla kişiye ulaşılarak programı daha verimli hale getirmek amaçlanmış ve olumlu sonuçlar alınmıştır. Ancak anne katılımcılara yük olmamak amacıyla kuruma geliş gidişlerinde vasıta ayarlamak ve üç anne katılımcı için ortak gün belirlemek oldukça zor olmuştur. Bununla birlikte anne katılımcılar dört haftalık süreçte devamsızlık yapmamaya özen göstermiş olup sadece bir hafta bir çocuk katılımcının hastalanması nedeniyle oturum ertelenmiştir. Aynı zamanda bu süreçte anne katılımcıların aile eğitimlerine katılabilmek için çocuklarını bırakacak yer ile ilgili sıkıntı yaşamaları nedeniyle, oturumlar sırasında çocuk katılımcılar merkezin grup sınıfına yönlendirilmiştir. Ancak uygulamanın gerçekleştirildiği merkezin yöneticileri bu imkanı çalışma dört hafta olarak planlandığı için sağlayabileceklerini daha uzun süreli bir çalışmada bunun için bir düzenleme yapamayacaklarını belirtmişlerdir.

Ana uygulama süreci için görüşülen anneler çocuklarını bu sürelerde bırakacakları yerleri olmadığını ifade ettikleri, 6-7 kişilik bir grup düzenlemesinde her anne için ortak bir gün belirlemede zorlanılması ve annelerin kendi eğitim saatlerinin dışında kuruma gelmek durumunda olmalarının hem zaman hem de maddi anlamda bir yük getirmesinden dolayı, ayrıca bir annenin devamsızlığı durumunda bunun telafisinin zor olacağı düşüncesi ile ana uygulamanın bire bir öğretim düzenlemesi biçiminde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Yine anne katılımcıların zaman ve yol açısından yaşayacakları sıkıntıları göz önünde bulundurarak ve anne-çocuk etkileşiminin ev ortamında daha doğal bir biçimde gözleneceği düşüncesiyle uygulamanın katılımcıların evlerinde gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Ancak annelerin katılımlarıyla ilgili tüm şartların sağlanabilmesi koşuluyla ileri uygulamalarda ETEÇOM'un benzer performans sergileyen çocukların annelerine grup eğitimi biçiminde sunulması önerilmektedir.

Ana Uygulama Süreci

Başlama Düzeyi Oturumları

Anne ve çocuk katılımcıların etkileşimlerine ilişkin gerçekleştirilen ön test oturumları aynı zamanda araştırmanın başlama düzeyi oturumlarını oluşturmaktadır. Bu oturumlar katılımcıların belirlenmesi aşamasında, her bir katılımcının kendi evinde gerçekleştirilen ve EDDÖ-TV ve ÇDDÖ-TV kullanılarak değerlendirilen oturumlardır.

Uygulama Planının Hazırlanması

Ön test verilerinin video kamera aracılığıyla toplanmasının ardından, bu veriler uygulamacı ve ikinci bir gözlemci tarafından izlenerek değerlendirilmiş ve güvenilirlik hesapları yapıldıktan sonra, çalışmaya katılması kesin olan anne-çocuk çiftleri belirlenmiştir. Bu belirlemenin ardından ETEÇOM'un etkililiğini eve dayalı olarak araştırmayı amaçlayan bu çalışma kapsamında kesin katılımcılar ile görüşülerek oturum gün ve zamanları planlanmıştır. Uygulama oturumlarının her bir katılımcı anne-çocuk çifti ile kendi evlerinde ve haftada bir kez olacak şekilde gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Uygulama öncesinde oturumların her bir katılımcı çift ile haftada iki kez yapılması planlanmış olup, haftalık çalışma planını hazırlarken bundan vazgeçilmiştir. Çünkü haftada iki gün şeklinde oturumların planlanmasında bazı güçlükler yaşanmıştır. Katılımcı çocukların küçük yaşta olmalarından dolayı oturumlar uyku saatlerine göre ayarlanmaya çalışılmıştır ve belli yaş döneminde uyku saatleri genelde tüm çocuklar

için birbirine yakın zaman aralıklarına denk geldiği için zorluk yaşanmıştır. Aynı zamanda tüm katılımcı çocuklar özel özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde destek eğitim aldıkları için çalışma planını hazırlarken, kurumlardaki eğitim saatlerini de dikkate almak gerekmiştir. Dolayısıyla haftada iki gün şeklinde yapılan planlamada her bir katılımcı çift için eşit şartları oluşturmada sıkıntılar yaşanmıştır. Örneğin; bir anne çocuk çifti için iki oturum arasına iki gün zaman aralığı girerken, bazı katılımcı çiftlerde günler peş peşe denk gelmiştir. Bu nedenlerden dolayı katılımcı anne ve çocukların uygulama şartlarını eşit ve standart hale getirmek için her bir katılımcı çift ile haftada bir gün uygulama oturumlarının düzenlenmesine karar verilmiştir. Katılımcılar ile haftalık çalışma zamanlarını gösteren çizelgeye Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7

Haftalık Uygulama Programı

	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
13:00	AÇ 1		AÇ 6		
14:00					AÇ 3
15:00	AÇ 5		AÇ 2		
16:00				AÇ 4	
17:00					

Uygulama Ortamı

Eve dayalı erken müdahale/özel eğitim uygulamalarında genel amaç, her bir ailenin kendi ortamındaki gereksinimlerinden yola çıkarak birlikte plan yapmak, çocuğun kendi gereksinimlerini yine kendi doğal ortamında gözlemleyerek bu ortamda karşılamak ve aileye gerekli bilgiyi ev ortamında vermektir (Birkan, 2002). Bu çalışmada da ETEÇOM programının eve dayalı olarak gerçekleştirilmesi yolu ile ETEÇOM stratejilerinin katılımcıların doğal ortamlarında ve bu ortamlardaki gereksinimleri dâhilinde aktarılması planlanmıştır. Bu amaçla, öğretim öncesinde katılımcı annelerden çocukları ile en çok vakit geçirdikleri ortam sorularak, evin o bölümü öğretim ortamı olarak düzenlenmiştir. Tüm katılımcılar evlerinin oturma odasını uygulama oturumları için önermişlerdir. Bununla birlikte zaman zaman çocuk katılımcıların evin diğer bölümlerini de (örn., kendi odası, balkon gibi) tercih ettikleri olmuştur. Oturumlar uygulamacı, çocuk ve ebeveynin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ortama çocuğun

ilgisini çekebilecek, gelişimine uygun oyuncak vb araç-gereçler eklenmiştir. Bir katılımcı anne çocuk çifti ile gerçekleştirilen uygulama ortamı örnek fotoğrafına Ek-10'da yer verilmiştir.

Uygulama Süresi

Uygulama oturumlarına her bir katılımcı çifti ile hemen hemen aynı zamanlarda başlanmış ve uygulama süreci her bir katılımcı çifti ile ortalama 10 hafta sürmüştür. Çocukların yaşlarının küçük olmasına ve süreç içerisinde bazı tatil günlerinin girmesine bağlı olarak zaman zaman devamsızlıklar olmuştur.

Her bir uygulama oturumunun süresi ortalama bir-bir buçuk saat olarak planlanmış olup; ortalama süreler hesaplandığında en az süre 68 dakika, en uzun süre ise 78 dakika olarak hesaplanmıştır. Ancak uygulamacının katılımcı gözlemci rolü de üstlenmesinden dolayı, katılımcılar ile daha fazla ve daha doğal bağlamda vakit geçirerek gözlem yapabilmesi ve annelerin güveninin kazanarak onların daha oldukları gibi davranmalarını sağlamak amacıyla zaman zaman bu sürelerin aşıldığı da görülmüştür. Süre aşmaları bazen oturumlar sırasında bazen de oturumların ardından gerçekleşen sohbetler şeklinde oluşmuştur. Bir bütün olarak bakıldığında en kısa oturum süresinin bir buçuk saat ve en uzun oturum süresinin ise iki buçuk saat olduğu kaydedilmiştir. Her bir uygulama oturumunun süresi ile toplam oturum sürelerine ilişkin bilgiler tüm katılımcı çiftler için ayrı ayrı not edilmiştir (Ek-11).

Uygulama/Öğretim Araçları

Öğretim oturumlarında ETEÇOM stratejilerini annelere kazandırmak amacıyla ETEÇOM Program Rehberi kullanılmıştır (Ek-12). ETEÇOM, öncelikle küçük çocukların bakımından sorumlu olan kişilerin uygulaması için tasarlanmış bir gelişim programı olup uzmanlar ve diğer yetişkinler tarafından da kullanılabilen ve her bir çocuğun bireysel özellikleri dikkate alınarak yani “bireyselleştirilerek” uyarlanabilen bir program rehberi içermektedir (Mahoney ve McDonald, 2007; Mahoney ve Perales, 2003). Bu program rehberinde çeşitli formlar ve notlar bulunmaktadır. Çalışmanın uygulama/öğretim oturumları sırasında da bu araçlar kullanılmıştır. ETEÇOM program rehberinde yer alan araçlara ve bu araçların özelliklerine aşağıda yer verilmiştir.

- *ETEÇOM Etkileşim Stratejileri*, ETEÇOM, 16 temel davranışın gelişmesini desteklemek üzere 66 etkileşim stratejisinden oluşmaktadır (Mahoney ve

McDonal, 2007). Bu stratejilerin neler olduğu ve nasıl kullanılacağına ilişkin pratik öneriler program rehberi içerisinde yazılı olarak bulunmaktadır.

Uygulama oturumları sırasında öğretimi planlanmış olan her bir etkileşim stratejisinin yazılı dokümanı, annelere verilmiştir (Ek-13).

- *ETEÇOM Bilgi Notları*: ETEÇOM rehberi içerisinde; programda yer alan etkileşim stratejilerinin öneminin ve mantığının anlaşılmasına yardımcı olan 132 bilgi notu yazılı olarak bulunmaktadır. Uygulama oturumları sırasında aktarımı yapılmış olan bilgi notlarının yazılı dokümanı uygulama sonunda annelere verilmiştir (Ek-14).
- *ETEÇOM Temel Davranış Seçici*: ETEÇOM, her bir çocuk için hangi temel davranışın desteklenmesi gerektiğini belirlemeye yardımcı olmak üzere bir “Temel Davranış Seçici” formu içermektedir (Ek-15). Bu form anneler ile görüşülerek doldurulmuş ve bu yolla da çocuk katılımcılar hakkında bilgi edinilmiştir.
- *ETEÇOM Temel Davranış Profili*: ETEÇOM program rehberi; çocukların her bir temel davranıştaki ilerlemelerinin değerlendirilebileceği bir ölçek içermektedir. Bu ölçekte hedef, çocuğun her bir temel davranışta en az 8 düzeyinde puan almasıdır (Ek-16). Uygulamacı bu formu çocukların temel davranışlarında gözlemlendiği ilerlemeleri derecelendirmek için kullanmıştır.
- *ETEÇOM Oturum Planı*: ETEÇOM; uygulamacının gerçekleştireceği her bir oturumun nasıl işleyeceğini gösteren bir günlük planı hazırlamayı gerektirir. Bu plan içerisinde, o gün aktarımı hedeflenmiş olan stratejiler, bilgi notları gibi bilgiler yer almaktadır (Ek-17). Bu form her bir katılımcı çift için, her oturum öncesinde uygulamacı tarafından doldurulmuştur.
- *ETEÇOM Planlama ve İzleme Formu*: Bu form, uygulama süresince; hangi stratejilerin, hangi bilgi notlarının, hangi tarih ve oturumlarda aktarıldığını gösteren; çocuğun ve programın ilerlemesini izlemeye yardımcı olan bir formdur (Ek-18).
- *ETEÇOM Ev Ödevi*: Oturumların sonunda uygulamacı ebeveyn ile birlikte; öğretimi yapılmış stratejilerin farklı ortam ve durumlarda nasıl kullanılacağına ilişkin planlama yapılır ve ebeveynlere hafta boyunca uygulamaları için ödev verilir. Bu eylem planı ETEÇOM Ev Ödevi formuna yazılır (Ek-19).

ETEÇOM program rehberi ve içerdığı formlar ve notlar dışında, uygulama oturumları ile ön test ve son test verilerini elde etmek amacıyla gerçekleştirilmiş olan bağımsız etkileşim oturumlarında katılımcı çocukların yaş ve gelişimlerine uygun oyuncaklar ve etkinlikler materyal olarak kullanılmıştır. Oyuncak gereçleri uygulamacı tarafından her bir katılımcı anne-çocuk çiftinin özelliklerine bağlı olarak uygulama oturumları sırasında götürülmüştür. Bununla birlikte bazı durumlarda katılımcı çocukların kendilerine ait oyuncak ya da etkinlikleri de kullanılmıştır. Ortam düzenlemesi katılımcı öğrencinin özelliklerine göre uygulamacı tarafından yapılmış olsa da bazı durumlarda hiç planlanmamış oyuncak ya da etkinliklerde çocuğun ilgisi takip edilerek kullanılmıştır.

Çalışmada ayrıca ön test, son test ve uygulama oturumlarını kaydetmek amacıyla bir video kamera ve video kamerayı sabitleyebilmek amacıyla bir üçayak kullanılmıştır. Bunun yanında çalışma sırasında video kameranın kayıta olmadığı zamanlarda yaşanan ve uygulamacı tarafından önemli olduğu düşünülen durumları kayıt etmek amacıyla bir ses kayıt cihazından yararlanılmıştır.

Programın uygulanması/Öğretim Oturumları

ETEÇOM programı her durumda Bilişsel Gelişim Alanı içinde yer alan Sosyal Oyun temel davranışı stratejileri ile başlanmasını öngörmektedir (Mahoney, 2009). Dolayısıyla tüm katılımcılarda uygulama oturumlarına Sosyal Oyun Temel Davranışını destekleyici stratejiler ile başlanmıştır. Daha sonra her bir katılımcının bireysel özellikleri ve gereksinimleri doğrultusunda Temel Davranış Seçici ile Temel Davranış Profili kullanılarak ve uygulamacının gözlemlerine bağlı olarak gerekli olduğu düşünülen stratejiler aktarılmıştır.

ETEÇOM oturumlarında genel olarak uygulamacı çocuğun bireysel özelliklerine uygun olarak seçtiği bir-iki stratejiyi aktarır ve gerektiğinde daha önceki oturumlarda sunulan strateji ya da konuları tekrarlar. Dolayısıyla program, çocuk ve ebeveynlerin bireysel gereksinimlerine göre plan yapmaya izin veren esnek bir programdır (Mahoney ve MacDonald, 2007). Bununla birlikte standart bir ETEÇOM oturumu şu uygulama aşamalarından oluşmaktadır: (a) oturum öncesinde günlük planın hazırlanması, (b) selamlaşma, (c) bir önceki hafta hakkında konuşma ve varsa ailenin sorularını yanıtlama, (d) stratejileri destekleyici bilgi notlarının aktarılması, (e) 1-2 etkileşim stratejisinin sözel olarak aktarılması, (f) aktarımı yapılan stratejilerin model olarak

aileye gösterilmesi, (g) model olunan stratejilerin uygulanmasında aileye rehberlik edilmesi, (h) hafta boyunca uygulamaları için aktarımı yapılan stratejilere ilişkin ev ödevlerinin verilmesi.

Bu çalışmada eve dayalı olarak gerçekleştirilmiş olan ETEÇOM uygulamaları ev ziyaretleri olarak da kabul edilebilecek özellikler taşımaktadır. Birkan'ın (2002) makalesinde Wayman ve Lynch'den yaptığı aktarmada belirttiği şekliyle “ev ziyaretleri” ETEÇOM programının uygulanmasıyla benzer bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümler (1) selamlaşma, (2) amaçları belirleme, (3) uygulama, (4) çalışmayı bitirme şeklindedir. ETEÇOM programının eve dayalı olarak gerçekleştirildiği bu çalışma da, ev ziyaretlerinin aşamalarını da kapsar özellikler göstermektedir.

ETEÇOM'un standart uygulama basamaklarının yanı sıra bu araştırmada, katılımcıların özelliklerine göre ve ETEÇOM'un esnek yapısının izin vermesine bağlı olarak bazı uyarlamalar yapılmıştır. Araştırmada planlanan basamaklar ile gerçekleştirilen uygulama süreci şu şekildedir:

- (a) *Günlük planın hazırlanması:* ETEÇOM programında uygulamacı, her oturum öncesinde o gün aktarılması planlanan stratejileri ve bilgi notlarını günlük planına kaydeder ve oturum öncesi bu planı anne ile paylaşır. Bir katılımcıya ait ETEÇOM Planı örneğine Ek-20'de yer verilmiştir. Uygulamanın bu bölümü planlandığı şekliyle gerçekleştirilmiştir.
- (b) *Selamlaşma:* Bu bölüm uygulamacının katılımcı ailenin eve girdiği ilk bölümü kapsamaktadır. Bu bölümde uygulamacı anne ve çocuk ile sıcak bir şekilde merhabalaştıktan sonra annenin hal ve hatırını da sorar. Uygulamanın bu bölümü planlandığı gibi gerçekleştirilmiştir. Ancak bu bölümler uygulamacının henüz eve kapıdan ilk girdiği aşama olduğu için, video kamera ile kayıt alınamamıştır.
- (c) *Uygulama ortamının hazırlanması:* Bu bölüm uygulamacının getirdiği materyalleri hazırladığı ve kayıt amacıyla kamerasını kurduğu bölümdür. Bu bölüm planlandığı şekliyle gerçekleştirilmiş ve bu esnada çocuk ve annesi ile etkileşime devam edilmiştir.
- (d) *Sohbet:* Çalışmada daha sonra bir sohbet bölümüne yer verilmesi planlanmış olup, bu bölümde anneden bir önceki haftadan beri sürecin nasıl geçtiğine ilişkin bilgi alınması planlanmıştır. Ancak, ilk selamlaşma ve sohbet bölümü genellikle uygulamacı kapıdan içeri girdiğinde çok doğal olarak gerçekleştiğinden ve

uygulamacının video kamera vb ortam düzenlemeleri yapması arasında geçen sürede de sohbet bölümü devam ettiğinden, bu bölümlere video kamera tekrar açıldığında bazen yer verilememiştir. Çünkü bu durum çalışmayı doğallıktan çıkarır bir durum yaratmıştır. Video kameranın çalıştırılmasından sonra ilk beş dakikalık olan sohbet bölümüne yer verilmeye çalışılmış ancak bu bölüm bazı oturumlarda gerçekleşirken bazı oturumlarda gerçekleşmemiştir. Sohbet bölümünde annelere, “haftanız nasıl geçti?, stratejileri kullanabildiniz mi?, kullanırken bir sıkıntı yaşadınız mı? vb sorular sorulması planlanmıştır. Bu bölümlerde anneler bazen soruları yanıtlar görünse de genellikle kısa cevaplar vermişlerdir. Bu bölümde özellikle annelerin ve çocuklarının o günkü duygusal durumları göz önünde bulundurulmuştur. Bazen oturumun ilerleyen bölümlerinde annelerin belirtilen konular hakkında bilgi verici düşüncelerini daha rahat paylaştıkları gözlenmiştir.

- (e) *Yoklama amaçlı anne-çocuk etkileşimi:* Bu aşamada öğretim oturumlarına başlamadan önce anne ve çocuk katılımcının etkileşimlerini değerlendirmek amaçlı yoklama oturumu niteliğinde bir bölüm olması planlanmıştır. Uygulamacı getirdiği materyalleri de kullanarak ortamı düzenledikten sonra, anneye “haydi siz oynamaya başlayın, ben de size birazdan katılacağım” diyerek anne ve çocuğun ortalama beş dakika süre ile etkileşimde bulunmalarını izlemiş ve böylece bir önceki oturumda/oturumlarda aktarılan stratejilerin anne tarafından ne kadar uygulandığını gözlemeyi amaçlamıştır. Daha sonra anneye, doğru uyguladığı stratejilere ilişkin cesaretlendirmek amacıyla geribildirimler verilmiş ve çocuğun olumlu tepkilerini de fark etmesi sağlanmıştır. Yoklama oturumlarının ilk uygulama oturumu dışındaki tüm oturumların başında gerçekleştirilmesi planlanmış olup; uygulamayla birlikte bunu her oturum yapmak yerine birer haftalık aralarla yapmak şeklinde bir yol izlenmiştir. Bu şekilde anne katılımcıların her hafta sınanıyor olma duygularını yaşamalarını önlemek amaçlanmıştır. Dolayısıyla uygulama süresince her bir katılımcı çift ile ortalama beş yoklama oturumu gerçekleştirilmiştir.
- (f) *Günlük planın anneye aktarılması:* Bu bölümde uygulamacının, günlük plan dahilinde o gün neler yapacaklarını ve hangi stratejilere değineceklerini anneye aktarması planlanmış ve bu bölüm planlandığı biçimde gerçekleştirilmiştir.

- (g) *Bilgi notlarının aktarılması:* Bir sonraki adım bilgi notlarının sunulmasıdır. ETEÇOM 66 adet etkileşim stratejisinin dayanaklarını ve önemini içeren 132 bilgi notu içermektedir. Uygulamanın bu bölümünde o günkü stratejileri destekleyecek nitelikte olan bir-iki bilgi notuna yer verilmesi planlanmıştır. Bilgi notlarının sözel olarak aktarılması ve yazılı kayıtlarının da annelere daha sonra gerektiğinde tekrar okuyabilmeleri amacıyla bırakılması planlanmıştır. Uygulama sırasında bilgi notlarının planladığı gibi her zaman oturumun başında aktarılmadığı, bazen uygulama oturumu sürecinin içine dağıtılarak ve gerektiğinde yer vererek aktarıldığı da olmuştur. Bunun nedeni her katılımcı anne-çocuk çiftinin bireysel farklılıklar taşıması olduğu söylenebilir. Bazı katılımcı çocuklarda, uygulamacı ve anne arasında geçen bu diyalog zamanlarında sıkılmalar olduğu gözlenmiş ve dolayısıyla bu gibi durumlarda çocuk katılımcıların bireysel özellikleri dikkate alınarak, bilgi notlarının çocukla etkileşim sırasında dahi aktarıldığı olmuştur. Bu bölümde o günkü öğretimi planlanan stratejileri destekleyici ve mantığını açıklayıcı nitelikteki bilgi notlarının bir kaçına doğal bağlam içerisinde yer verilmiştir.
- (h) *Stratejilerin aktarılması:* Bu bölüm annelere planlanan stratejilerin sözel olarak aktarılması ve nasıl uygulanacağını sözel olarak açıklanması bölümüdür. ETEÇOM her oturumda önceden belirlenmiş ve günlük plana yazılmış bir-iki ETEÇOM stratejisinin aktarılmasını gerektiren bir programdır. Ancak bu çalışmada, yine her katılımcı anne-çocuk çiftinin bireysel farklılıkları ve gereksinimlerine bağlı olarak, öğretim oturumlarında planlanmamış stratejilerin aktarılması gereken durumlar da olmuştur. Örneğin, Sosyal Oyun temel davranışını destekleyici ilk strateji “çocuğun dünyasına girme” iken, eğer çocuk katılımcı çok fazla sesler çıkaran ve anne katılımcının da çocuğunun bu seslerine nasıl karşılık vereceğini bilmediği gözlenmişse ya da anneden, kendiliğinden bu gibi durumlarda nasıl davranması gerektiğine ilişkin bir soru geldiğinde; başka bir gelişim alanını olan İLETİŞİM gelişim alanından seslendirme temel davranışını destekleyici stratejiler içinde yer alan sesleri çeşitlendirme vb stratejiler de anlatılmıştır. Başka bir durumda, çocuk katılımcıların o günkü davranışlarına bağlı olarak, planlanmamış olsa bile bazen bazı stratejilerin aktarılması ya da anneye model olunması gibi çok ideal fırsatların oluşması ve

dolayısıyla planlanmamış stratejilerin aktarılması söz konusu olmuştur. Bu nedenlerden dolayı uygulamacı her oturumda hem planlanmış hem de planlanmamış stratejileri kaydetmek amacıyla ETEÇOM standart formları dışında “Strateji Formu” adıyla bir form hazırlanarak o gün aktarımı yapılan stratejileri, planlanmış stratejiler ve planlanmamış stratejiler olarak buraya kaydetmiştir (Ek-21). Dolayısıyla her oturumda bazen üç veya dört tane ETEÇOM stratejisinin aktarıldığı olmuştur.

- (i) *Model Olma:* Uygulamanın bu bölümü, uygulamacının aktarımını yaptığı stratejileri nasıl uygulayacağı konusunda anneye model olduğu aşamadır. Bu aşamada model olunabilecek özellikteki stratejiler planlandığı gibi gerçekleştirilirken; bazı stratejiler de somut örnekler verilerek anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Model olma aşaması uygulama planında sözel aktarım aşamasından sonra gelse de zaman zaman bilgi notlarının ya da stratejilerin model olma aşaması içerisinde verildiği de olmuştur. Çünkü bazı katılımcı çocuklar, özellikle sözel aktarım bölümlerinde sıkılmaya başladıkları için uygulamacı bu durumların yaşanmaması için doğrudan annelere model olarak, stratejileri ve bilgi notlarını iç içe sunmuştur. Bazı zamanlar da çocuk katılımcıların öyle davranışları olmuştur ki, uygulamacı stratejiyi sözel olarak anlatmak yerine hemen çocukla etkileşime girerek anneye model olmak istemiştir. Bazı stratejiler ise model olunabilecek özellikte olmadığı için sadece sözel olarak aktarılmıştır.
- (j) *Rehberlik etme:* Uygulamanın bu bölümü, aktarımı yapılan stratejilerin anne tarafından uygulanmasının istendiği ve uygulamacının gerektiği durumlarda anneye rehberlik ederek, geri bildirimler vermesinin planlandığı aşamadır. Bu bölümde uygulamacı anneye “haydi şimdi siz deneyin” diyerek yönergesini sunmuştur. Bu süreç planlandığı şekliyle gerçekleşmiştir.
- (k) *Ev ödevlerinin verilmesi:* Uygulamanın bu aşamasında ev ödevi formu kullanılarak anne ile beraber o haftanın ödevleri belirlenmiş ve bunlar forma yazılmıştır. Uygulamacı ve anne tarafından doldurulmuş örnek bir Ev Ödevi formuna Ek-22’de yer verilmiştir.
- (l) *ETEÇOM planlama ve izleme formu ile stratejiler kayıt formunun doldurulması:* Uygulamacı, uygulama oturumunun sonunda, o gün konuşulan stratejileri ve

bilgi notlarını, “planlama ve izleme formu” ile “strateji kayıt formuna” kaydetmiştir. Bir katılımcıya ait uygulamacı tarafından doldurulmuş örnek “planlama ve izleme” formuna Ek-23’de yer verilmiştir.

- (m) *Çalışmanın sonlandırılması:* Uygulamanın bu son aşamasında anneye ve çocuğuna teşekkür edilmiş, kendilerine bırakılacak evraklar teslim edilmiş, o gün konuşulanlar kısaca özetlenmiş ve bir sonraki hafta tekrar görüşmek üzere anlaşılacak oturum sonlandırılmıştır.

Tüm bu basamaklar dışında, uygulamacının gerçekleştirdiği bir de gözlem aşaması bulunmaktadır. Bu aşama uygulama boyunca sürekli devam eden ve gerek uygulama sırasında gerekse uygulamanın sonunda kameranın kapatılmasının ardından gerçekleşen ve önemli olduğu düşünülen olaylara ve gözlemlere ilişkin uygulamacının kayıtlar aldığı aşamadır. Bu aşama planlandığı biçimde uygulanmış ve uygulamacı, bazı durumları küçük not defterine notlar olarak kaydetmiştir. Ayrıca oturumların en son aşamasında, uygulamacı evden ayrıldıktan sonra, gözlemlediklerini ve düşündüklerini ses kayıt cihazına kaydetmiştir.

Değerlendirme Oturumları

Uygulama süresince, anne katılımcıların çocukları ile olan etkileşimlerindeki ilerlemeler, uygulamacının gözlemleri aracılığı ile takip edilirken, aynı zamanda iki haftada bir her bir öğretim oturumunun öncesinde değerlendirme amaçlı yoklama oturumları gerçekleştirilmiştir.

Bunun dışında, uygulamanın bitirmeye karar verildiği son oturum son test oturumu olarak gerçekleştirilmiş ve ön test oturumunda olduğu gibi, anneler ve çocuk katılımcıların etkileşimleri gözlenerek video kamera ile kaydedilmiş ve daha sonra uygulamacı ile birlikte ikinci bir gözlemci tarafından EDDÖ-TV ve ÇDDÖ-TV kullanılarak değerlendirilmiştir.

Her bir katılımcı çifti ile ortalama on haftalık süre ile gerçekleştirilen oturumların sonunda, çalışmanın uygulama bölümü sonlandırılmıştır. Uygulamayı sonlandırma aşamasında, uygulamacı tüm katılımcı çiftlerine katılımlarından dolayı teşekkür ederek, ne zaman isterlerse iletişim halinde olabileceklerini belirtmiş ve uygulama süresince çocukların oynaması için götürülmüş olan oyuncak vb araç-gereçlerden çocuk katılımcılara hediye olarak bırakmıştır.

Geçerlik

Geçerlik, genel anlamda araştırma sonuçlarının doğruluğu ile ilgilenip; ölçülmek istenen değişkenin ne kadar iyi ölçülmüş olduğu üzerine odaklanmaktadır ve gerek nicel gerekse nitel araştırmalarda son derece önemli konulardan birini oluşturmaktadır (Karasar, 2005; Tekin-İftar, 2012; Yıldırım ve Şimşek, 2006). Nicel araştırmalarda iç geçerlik kullanılan ölçme aracının doğruyu ölçmesi olarak tanımlanırken; nitel araştırmalarda ise araştırmacının araştırdığı konuyu olduğu biçimiyle ve yansız bir şekilde gözlemesi anlamına gelmektedir. Dış geçerlik ise gerek nicel gerekse nitel araştırmalarda, elde edilen sonuçların ne kadar benzer gruplara ya da ortamlara genellenebildiği ve aktarılabilirliği ile ilgili bir durumdur (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

İç geçerliği ve dış geçerliği sağlama yolları nicel ve nitel araştırmalarda farklılıklar gösterdiğinden ve bu çalışma hem nicel hem de nitel bölümlerden oluştuğundan dolayı, iç geçerlik ile dış geçerliği tehdit eden etmenler ve bunların nasıl kontrol altına alınmaya çalışıldığına izleyen bölümde ayrı alt başlıklar altında yer verilmiştir.

Nicel Verilerin İç ve Dış Geçerliği

Bu bölümde nicel araştırmalarda iç geçerliği ve dış geçerliği tehdit eden etmenlere ve bu araştırmada bu etmenlerden hangilerinin ne şekilde kontrol altına alınmaya çalışıldığına yer verilmiştir.

İç Geçerliği Etkileyen Etmenler ve Kontrol Altına Alınması

Nicel araştırmalarda, bağımlı değişkende görülen değişikliklerin sadece bağımsız değişkenden kaynaklandığını inandırıcı bir biçimde ortaya koymak, araştırmacının iç geçerliğini yani inandırıcılığını arttıran önemli bir durumdur (Tekin-İftar, 2012). Dolayısıyla bu araştırmacının konusu kapsamında ele alındığında, anne ve çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarındaki değişikliklerin eve dayalı uygulanan ETEÇOM programından kaynaklandığı ikna edici bir şekilde ortaya konulabildiğinde, bu çalışmanın iç geçerliğin yüksekliğinden bahsedilebilir. Bir çalışmanın iç geçerliğini etkileyen etmenleri kontrol altına almak için bunların uygulama öncesinde belirlenerek gerekli planlamanın yapılması önemlidir. Kontrol grupsuz ön test son test modeline göre gerçekleştirilen bu araştırmacının nicel bölümünde, iç geçerliği etkileyen etmenlerin

neler olduğuna ve bunların nasıl kontrol altına alınmaya çalışıldığına aşağıda yer verilmiştir.

- *Olgunlaşma*: Araştırmanın katılımcılarının, fizyolojik ya da psikolojik yönden olgunlaşması sonucu, bağımlı değişkende görülebilecek olası değişiklikleri etkilemesidir (Karasar, 2005). Başka bir değişle, katılımcılarda görülen değişikliklerin kendi büyümeleri ve olgunlaşmalarına bağlı olmasıdır. Dolayısıyla olgunlaşma etkisi özellikle gelişmenin hızlı olduğu küçük yaş dönemindeki katılımcılarla gerçekleştirilen çalışmalarda önemli bir tehdit konusu olabilmektedir (Tekin-İftar, 2012). Çalışmanın anne katılımcılarının yaşları itibari ile biyolojik gelişimlerini tamamladıkları düşünüldüğünde olgunlaşma etkisinin onlar üzerinde tehdit edici bir tarafı olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte çalışmanın diğer katılımcı grubunu yaşları 3-6 arasında değişen okul öncesi dönem çocukları oluşturmaktadır ve bu dönem gelişimin hızlı olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla bu çalışmada, çocuk katılımcılarda oluşabilecek olgunlaşma etkisini kontrol altına alabilmek için; çalışma olabilecek en kısa sürede tamamlanacak şekilde planlanmıştır. ETEÇOM, aslında en az altı ay süreyle uygulandığında çocukların özellikle gelişimsel davranışları üzerindeki olumlu etkilerinin görülmesini sağlayan bir programdır (Mahoney ve MacDonald, 2007). Ancak altı aylık bir süre gelişimsel davranışların olgunlaşmadan da etkilenmesine neden olabilecek bir süre olmakla birlikte bu çalışmanın birincil amacı programın katılımcıların etkileşimsel davranışları üzerindeki etkilerini belirlemektir. Dolayısıyla bu değişiklikleri görmek için programın en az altı ay süreyle uygulanması gibi bir gereklilik olmamakla birlikte gerçekleştirilen pilot çalışmada, anne katılımcıların az sayıda da olsa belli stratejileri uygulaması ile birlikte çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarında değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla çalışmanın 10 hafta gibi bir sürede tamamlanması planlanarak olgunlaşma etkisinin kontrol altına alınması planlanmıştır.

Olgunlaşmayı kontrol altına almanın yollarından bir diğeri de, çalışmada yineleme yapmaya yer vermektir. Yineleme, bir katılımcıda görülen değişikliğin tam da bağımsız değişkenin uygulandığı sırada, benzer biçimde bir diğer

katılımcıda da görülmesinin düşük bir olasılık olduğunu; hatta bu değişikliklerin aynı dönemde ve benzer biçimde üçüncü bir katılımcıda da görülmesinin olası olmayacağı düşüncesiyle; bağımsız değişkenin daha fazla katılımcı üzerinde uygulanması anlamına gelmektedir (Tekin-iftar, 2012). Dolayısıyla altı katılımcı çocuk ile gerçekleştirilen bu çalışmanın, yinelemeyi sağladığı düşünülmektedir.

- *Dış etmenler:* Çalışma sırasında, deneysel sürecinde dışında oluşan ve bağımlı değişken üzerindeki sonuçları etkileyen durumlar dış etmenler olarak tanımlanmaktadır ve bu durumlar bazen araştırmacının tahmin edemeyeceği ve buna bağlı olarak da kontrol edemeyeceği özellikte olabilirler (Tekin-İftar, 2012). Bununla birlikte, araştırmacı mümkün olduğunca olası etmenleri göz önünde bulundurup, kontrol edebileceklerine ilişkin gerekli önlemleri almalıdır. Örneğin, bir çalışmada öğrencilere bir kavramın öğretimi hedeflendiyse; çocuğun hayatındaki diğer kişilerin bu kavrama yönelik bir eğitim vermemesi şeklinde uyarılması yolu ile bu etmeni kontrol altına alma yoluna gidilebilir. Bu çalışmada birincil hedef anne katılımcıların etkileşimsel davranışları üzerinde ETEÇOM programının etkisi incelenirken, öncelikle daha önce böyle bir programa katılmamış ve uygulama sürecinde de katılmayacak olmalarına dikkat edilmiştir. Ayrıca çalışmanın birden fazla katılımcı ile yinelenmesi yoluyla ve birden fazla veri toplama yöntemi kullanılarak; oluşan değişikliklerin dış etmenlerden değil bağımsız değişkenden kaynaklandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.
- *Deney Öncesi Ölçme/Sınanma:* Uygulama öncesinde, katılımcı gruba bağımlı değişkene ilişkin yapılan bir ölçme uygulamasının; katılımcıları güdüleyerek katılımcıların ve bağımlı değişkenin uygulama sonundaki yani son testteki durumunu etkileyebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2005). Bu çalışma kapsamında ele alındığında; araştırmanın amacı ön testte görülenden durumların istenilen düzeyde ve anlamlı derece farklılıklarla son testte görülebilmesidir. Ancak bu durumun ön testte uygulanan ölçekten mi yoksa uygulama sırasında kullanılan programın etkisinden mi olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla bu çalışmada yoklama oturumlarına yer verilmesi ve uygulama süresince iki haftada bir anne-çocuk etkileşimlerinin gözlenmesi planlanmıştır. Ayrıca bu

çalışmada ön test oturumlarının sadece bir kez gerçekleştirilmesi yoluyla sınanma etkisi kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

- *Katılımcı Kaybı:* Araştırma sürecinde, bazı katılımcıların hastalık, ölüm, taşınma vb zorunlu nedenlerle ya da tamamen kendi istekleriyle çalışmadan ayrılmaları ve bu durumun çalışmanın sonuçlarını etkilemesi anlamına gelmektedir (Karasar, 2005). Dolayısıyla bu durumları kontrol edebilmek için uygulamanın öncesinde özellikle çalışma süresi hakkında katılımcılara bilgi verip bu sürede devamsızlık yapma sorunu ya da devamlılığını etkileyen bir sağlık sorunu olmayan katılımcılar belirlenmeye çalışılarak ve araştırma modelinin ön gördüğü katılımcı sayısından daha fazla katılımcı ile çalışmayı yürütmek, katılımcı kaybını kontrol edebilmek için önerilmektedir (Tekin-İftar, 2012). Bu çalışmada araştırmacı bu durumu kontrol edebilmek için, devamlılık ve çalışma süresi konusunda katılımcı anneleri bilgilendirmiştir. Ön görülenden daha fazla sayıda katılımcı ile çalışma şartı aranılan ön koşul özelliklere sahip ve gönüllü katılımcıların bulunmasındaki sıkıntılardan dolayı sağlanamamıştır. Çalışma süresince herhangi bir katılımcı kaybı durumu yaşanmamıştır.

- *Katılımcı Seçimi Yanlılığı:* Araştırma öncesinde, araştırmacının katılımcıları belirlerken yanlı davranması; özellikle deney ve kontrol gruplarını belirlerken katılımcıları gruplara yanlı olarak ataması anlamına gelmektedir (Tekin-İftar, 2012). Araştırmacının bağımsız değişkenden daha iyi düzeyde etkilenebileceğini düşündüğü daha zeki çocukları deney grubuna alma eğiliminde olması gibi (Karasar, 2005) durumlar buna örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla bu durum daha çok kontrol ve deney gruplu grup deneysel araştırmalarda daha çok karşılaşılma ihtimali olan bir durum olup, bu çalışmada kontrol grubu bulunmadığından bir tehdit oluşturmamaktadır. Öte yandan; bu çalışmada her bir katılımcı çiftin durumu ön testteki, uygulama sürecindeki ve son testteki durumları gözlenerek ve değerlendirilerek kendi içinde de karşılaştırılmıştır ve farklı düzeylerde OSB davranışı sergileyen çocuk katılımcılar seçilmiştir.

Dış Geçerliği Etkileyen Etmenler ve Kontrol Altına Alınması

Dış geçerlik, elde edilen araştırma bulgularının genellenmesiyle yani evrene ve gerçek yaşama genellenebilirliği ile ilgili bir durumdur (Karasar, 2005; Tekin-İftar, 2012). Genellikle grup deneysel araştırmalarda büyük gruplarla çalışıldığından, elde edilen bulguların genellenebilirliğinin yüksek olduğu kabul edilmektedir (Tekin-İftar, 2012). Ancak yine de bu durum da dahi ölçme-bağımsız değişken etkileşimi, yanlı seçim, deneme tepkisi ve bağımsız değişkenlerin etkileşimi gibi dış geçerliği tehdit eden etmenlerin oluşması olasıdır (Karasar, 2005). Altı katılımcı çifti ile gerçekleştirilen bu araştırmada dış geçerliği etkileyebilecek olası etmenler ve nasıl kontrol altına alındıkları aşağıda açıklanmaktadır.

- *Ölçme-Bağımsız Değişken Etkileşimi:* Bu durum uygulama öncesinde gerçekleşen başka uygulamaların ya da ölçme etkilerinin, bağımlı değişkenin sonuçlarını etkilemesi olarak tanımlanmaktadır (Karasar, 2005). Ancak bu çalışmada öncelikle az sayıda katılımcı ile çalışılmış, kontrol grubu oluşturulmamış ve tüm bunlar yapılmış olsa dahi; katılımcılarda benzeri bir ölçme uygulaması yapılmamıştır. Dolayısıyla bu durumun bu çalışmada dış geçerliği tehdit edecek özellikte olmadığı düşünülmektedir.
- *Yanlı Seçim:* Katılımcıların seçiminde yansızlık kuralına uymayarak ya da yeterli sayıda katılımcı almayarak, elde edilen sonuçların evreni temsil etmeyeceği durumudur (Karasar, 2005). Genellikle çok sayıda katılımcılarla gerçekleştirilen grup deneysel araştırmaların aksine bu çalışmaya sadece altı anne ve çocuğu katılmıştır. Dolayısıyla bu kadar az sayıdaki katılımcının evreni temsil etmeyeceği ve elde edilen bulguların genellenemeyeceğini düşündürmektedir. Çalışma altı katılımcı ile sınırlı olmuş olsa bile, her bir çocuk katılımcı otizmin farklı davranış özelliklerini sergilemekte olan çocuklardan oluşmuştur. Örneğin söz öncesi dönemde olan çocuklar olduğu gibi, konuşma becerisine sahip çocuk katılımcı da bulunmaktadır. Ayrıca, araştırma sürecinin ayrıntılı bir şekilde tanımlanması da planlanmış olup; benzeri bir uygulamanın yinelenilebilirliğini sağlamak amaçlanmıştır.
- *Deneme Tepkisi:* Araştırma ortamının yani yapay ortamın yarattığı etkiler sonucu katılımcıların normal şartlarda sergilemeyeceği özelliklerde davranışlar sergilemesi ve bu durumun gerçeği yansıtmamasından dolayı sonuçların evreni temsil

edemeyeceği durumudur (Karasar 2005). Başka bir deyişle uygulama için yapay koşulların oluşturulmuş olmasının katılımcıların davranışlarını etkilemesi olarak tanımlanabilmektedir (Tekin-İftar, 2012). Ancak bu çalışma tamamen katılımcıların kendi evleri olan doğal ortamlarında gerçekleştirilmiştir ve alanda yapılan araştırmaların dış geçerliğinin daha yüksek olduğu bilinmektedir (Karasar, 2005).

- *Bağımsız değişkenlerin etkileşimi*: Birden fazla bağımsız değişkenin uygulandığı, karşılaştırmalı çalışmalarda bir tehdit olabileceğinden ve bu çalışmada sadece bir bağımsız değişken bulunduğundan; bu etken bu çalışma için tehdit edici özellikte değildir.

Nitel Verilerin İç ve Dış Geçerliği

Bu bölümde nitel araştırmalarda iç geçerliği ve dış geçerliği sağlamak amaçlı kullanılan stratejilerin neler olduğuna ve bu araştırmada iç ve dış geçerliği sağlamak için hangi stratejilerin kullanılarak gerekli önlemlerin alınmaya çalışıldığına yer verilmiştir.

İç Geçerliği (İnandırıcılığı) Sağlamaya Yönelik Kullanılan Stratejiler

Nitel araştırmalarda, nicel araştırmalardan farklı olarak, araştırmacı araştırma süresince yaptığı gözlemler ve elde ettiği verilerde ne kadar inandırıcı olduğunu birden fazla veri toplama tekniklerini kullanarak ispatlamak durumundadır. Araştırmacı bunu ne kadar iyi yaparsa, araştırmanın iç geçerliği o kadar yüksek olur (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Dolayısıyla nicel araştırmalardaki iç geçerlik terimi, nitel araştırmalarda değişikliğe uğrar ve “inandırıcılık” terimi ile ifade edilir. Nitel araştırmaların hem geçerlik hem de güvenilirliğinin sağlanmasında inandırıcılık en önemli etkenlerden birini oluşturmaktadır (Shenton, 2004). İnandırıcılığı sağlamaya yönelik önerilen ve bu araştırmada kullanılan stratejiler şunlardır:

- *Uzun Süreli Etkileşim*: İnandırıcılığı sağlama yollarından biri, araştırmacının katılımcılarıyla, gözlediği ortamlarıyla ve varsa diğer veri kaynakları ile uzun süre etkileşimde bulunarak, gözlediği ortamdaki bireyler üzerinde çalışmanın başında oluşan etkisini azaltmasıdır. Araştırmacı bu amaçla gözlediği sürecin kendi doğal ortamına dönmesini sağlamak için gözlem yaptığı ortamda kalma süresini arttırmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu çalışmada araştırmacı, katılımcıları ile onların kendi doğal ortamları olan evlerinde uygulamalarını yürütmüş ve bu uygulamalar sırasında öğretim oturumları bitse dahi katılımcı

anne ve çocuklarıyla bir süre daha kalarak etkileşimde bulunmuştur. Bu sürelerde araştırmacı bazen anneler ile sohbet etmiş, bazen de çocukları ile oyun oynamıştır. Aynı zamanda öğretim oturumları dışındaki anne-çocuk etkileşimlerini gözlemeye çalışmıştır.

- *Derinlik Odaklı Veri Toplama:* Araştırmacı, birden fazla veri toplama teknikleri kullanıyor olsa bile bu veri kaynaklarından elde ettiği bilgileri mutlaka birbirleriyle karşılaştırmalı, yorumlamalı ve bazı ilişkileri ortaya çıkarmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu araştırmada video analizleri, saha notları, günlükler gibi birden fazla yolla veri toplanmış olup, araştırmacı her bir kaynaktan elde ettiği verileri karşılaştırarak yorumlamıştır.
- *Çeşitleme:* Çeşitleme, araştırma sürecinde özellikle gözlem, görüşme gibi farklı yöntemlerin kullanımına yer vererek farklı yöntemlerle elde edilen verileri birbirini teyit etmek amacıyla kullanmasıdır (Shenton, 2004; Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu amaçla bu çalışmada, video analizi, saha notları, günlükler ve görüşmeler yoluyla elde edilen veriler bir birileri ile karşılaştırılarak teyit edilmeye çalışılmıştır.
- *Uzman İncelemesi:* Uzman incelemesi, hem araştırmacının konusu hem de nitel araştırma yöntemleri konusunda uzmanlaşmış olan kişilerden, gerçekleştirilen araştırmayı incelemesi için destek alınmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu araştırmada, Tez İnceleme Komitesinin üyesi olan ve aynı zamanda nitel araştırma yöntemleri konusunda dersler veren ikinci bir uzmandan bu konuda yardım alınmıştır. Uzman incelemesi (1) araştırmacının tüm süreçleri, ulaştığı sonuçları ve kendi düşünce ve yorumlarını uzmana sözel olarak anlatıp, uzmanın orijinal veriyi ve analizleri gözden geçirerek değerlendirme yapmaları biçiminde (2) araştırmacının elindeki analiz ve sonuçlarla ilgili tüm dokümanları ve orijinal verileri incelemesi üzerine uzmana göndermesi biçiminde olmak üzere iki yolla yapılabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu araştırmada araştırmacı zaman zaman sözel aktarma yoluyla, zaman zaman da tüm dokümanları uzmana gönderme yoluyla uzman incelemesini gerçekleştirmiştir.
- *Karşıt Durum Analizi:* Araştırmacının kendi araştırmasında elde ettiği sonuçları, benzer olan ya da olmayan başka araştırma sonuçları ile karşılaştırması

anlamına gelmektedir. Elde edilen sonuçların karşılaştırılması ve araştırmacının kendi çalışmasını eleştirel bir bakış açısıyla yorumlaması araştırmacının hem geçerliğini hem de güvenilirliği arttırmaya yardımcı olacaktır (Shenton, 2004; Yıldırım, 2010). Bu araştırmada elde edilen ve yorumlanan sonuçları başka araştırmalarla karşılaştırılarak tartışılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

- *Katılımcı Teyidi*: Katılımcı teyidi, araştırmacının araştırma sürecinde elde ettiği sonuçları ve bunlara ilişkin yaptığı yorumları, yine araştırmacının katılımcıları ile görüşerek teyit etmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliği sağlamak amacıyla kullanılan stratejilerin tümünün kullanılmasına gerek olmaması bilgisinden yola çıkarak bu araştırmada katılımcı teyidi stratejisi kullanılmamıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Ancak bu araştırma için çok uygun bir strateji olduğu düşünülmekte ve ileride yapılacak benzer çalışmalarda kullanılması önerilmektedir.

Dış Geçerliği (Aktarılabirlik) Sağlamaya Yönelik Kullanılan Stratejiler

Dış geçerlik, nitel araştırmalardaki karşılığı ile aktarılabirlik, bir araştırmadan elde edilen sonuçların başka ortamlara ve gruplara aktarılabirliği anlamına gelmektedir (Granaheim ve Lundman, 2004). Büyük gruplarla gerçekleştirilen nicel araştırmalarda, elde edilen sonuçların, belirli bir hata payı olsa bile genellikle evrene genellenebileceği düşünülürken; daha az sayıda belli özelliklerdeki kişilerin katılımıyla ve küçük ve belirli bir ortamda gerçekleştirilmiş olan çalışmaların sonuçlarının başka durum ya da topluluklara uygulanamayacağı düşünülmektedir (Shenton, 2004; Yıldırım ve Şimşek, 2006). Dolayısıyla nitel araştırmalarda amaç elde edilen sonuçları başka ortam ve durumlara genellemek değil; onun yerine elde edilen sonuçları benzer ortamlara aktarabilmektir ve bu amaçla önerilen stratejiler şunlardır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

- *Ayrıntılı Betimleme*: Gerçekleştirilen araştırma sürecinin tüm ayrıntıları ile yorum katılmadan, okuyan kişilerin zihinlerinde canlandırabileceği bir biçimde aktarılmasıdır (Daymon ve Halloway, 2011). Ayrıntılı betimleme yapan bir araştırmacı, doğrudan alıntılarını sıklıkla yer vererek çalışmasının inandırıcılığını artırabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu çalışmada özellikle nitel verilerin

analizi sürecinde ham verilere yer verilerek doğrudan alıntılar yapılmış ve ayrıntılı betimleme stratejisi kullanılmaya çalışılmıştır.

- *Amaçlı Örnekleme:* Amaçlı örnekleme de araştırmacı, sadece genele ilişkin bilgileri ortaya koymak yerine daha özele yönelik bilgilere de ulaşma eğilimi gösterir ve hem tipik olarak karşılaşılan durumları hem de farklılık gösteren örnekleri yansıtmaya yoluna gider (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu araştırmada amaçlı örnekleme stratejisine yer verilmemiştir.

Güvenirlilik

Güvenirlilik, bağımlı değişkene ilişkin yapılan ölçümlerin, kararlılık göstermesi başka bir değişle bir bağımlı değişkene ilişkin aynı süreçlerin izlenerek, aynı ölçme yolları kullanılarak aynı sonuçların elde edilmesi anlamına gelmektedir ve bilimsel çalışmalarda karşılanması gereken ilk koşullardan birisidir (Karasar, 2005).

Bu araştırma nicel ve nitel araştırma desenlerinin birlikte kullanıldığı karma yöntem ile desenlenmiştir ve nicel araştırmalar ile nitel araştırmalarda, geçerlik konusunda olduğu gibi güvenirlilik ve güvenirliliği sağlama yolları da farklılıklar göstermektedir. Dolayısıyla nicel verilerin güvenirliliği ile nitel verilerin güvenirliliğine ilişkin bilgilere ayrı alt başlıklar altında yer verilmiştir.

Nicel Verilerin Güvenirliliği

Güvenirlilik en basit tanımıyla bir araştırmanın sonuçlarının tekrar edilebilirliği anlamına gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Başka bir değişle güvenirliliğin sağlanması için aynı süreçlerin izlenmesi ile aynı sonuçların alınması beklenir (Karasar, 2005).

İç güvenirliliği aynı verinin farklı araştırmacılar tarafından kullanıldığında da aynı sonuçları sağlaması olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bir programın etkililiğinin sınındığı ve bağımlı değişken üzerinde bu etkililiği sınamak amacıyla değerlendirme ölçeklerinin kullanıldığı bu ve benzeri çalışmalarda; uygulamacının yanlı davranmaması ve buna bağlı olarak ölçme araçlarını doğru bir şekilde kullanması gerekmektedir. Gerçekçi ve sağlıklı sonuçlar elde etmek için, ölçme araçlarının objektif bir şekilde kullanılması ve bu ölçme sonuçlarını etkileyecek olan uygulanması gereken program ya da yöntemin planlandığı biçimiyle uygulanması son derece önemlidir.

Çalışmada annelerin ve çocuklarının etkileşimsel davranışlarından oluşan bağımlı değişkenlere ilişkin gözlemciler arası güvenilirlik (GAG) ve bağımsız değişkene ilişkin ise uygulama güvenilirliği (UG) verisi toplanmıştır. İzleyen bölümde bu verilerin her birinin nasıl toplandığına ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Gözlemciler arası güvenilirlik

Gözlemciler arası güvenilirlik bir uygulamadaki aynı oturumlara ilişkin olarak birbirinden bağımsız iki gözlemcinin yaptığı değerlendirmelerin karşılaştırılması olarak tanımlanmaktadır (Erbaş, 2012). Çalışmada gözlemciler arası güvenilirlik verilerini toplamak amacıyla, öncelikle uygulamacının kendisi ve gözlemci EDDÖ-TV ile ÇDDÖ-TV'nin kullanımına ilişkin eğitime katılmışlardır. Bu eğitimin ardından uygulamacı ve gözlemci çalışmaya katılımcı olmayan anne-çocuk etkileşimlerinin yer aldığı video görüntülerini izleyerek bütüncül zaman aralığı kaydı yolu ile yani 10-15 dakikalık videoların tümünü izledikten sonra EDDÖ-TV ve ÇDDÖ-TV ile derecelendirmişler ve gözlemciler arası güvenilirlik verileri en az %80 düzeyinde oluncaya kadar bu işleme devam etmişlerdir. Bu süreçte kullanılan ölçekler gereği, iki gözlemcinin fikir ayrılıklarına düştükleri maddeler üzerinde tartışılıp konuşulmuştur. Gözlemciler arası güvenilirlik verilerine ilişkin olarak yapılan pilot çalışmaların ardından, ön test ve son test oturumlarının tümünde gözlemciler arası güvenilirlik verisi toplanmıştır. Ön test oturumlarının tümünde gözlemciler arası güvenilirlik verisinin toplanmasının amacı; her bir katılımcı çiftin ön test oturumlarında aldıkları puanlara göre ETEÇOM programına gereksinimleri olup olmadıklarına güvenilir bir şekilde karar vermektir. Benzer şekilde son test oturumlarının tümünde gözlemciler arası güvenilirlik verisi toplanmasının amacı; her bir katılımcı çift için istenilen düzeye gelmiş olduklarına ilişkin ortak bir karar vermiş olmaktadır. Gözlemciler arası güvenilirlik "Görüş Birliği/Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı X 100" formülü kullanılarak hesaplanmıştır.

Anne katılımcıların ön test verilerine ilişkin elde edilen gözlemciler arası güvenilirlik verileri Anne 1 için %83, Anne 2 için %75, Anne 3 için %91, Anne 4 için %83, Anne 5 için %91 ve Anne 6 için %91 olup ortalaması %85,66'dır. Çocuk katılımcıların ön test verilerine ilişkin elde edilen gözlemciler arası güvenilirlik verileri Çocuk 1 için %85, Çocuk 2 için %100, Çocuk 3 için %85, Çocuk 4 için %85, Çocuk 5 için %100 ve Çocuk 6 için %100 olup ortalama %81,42'dir. Anne katılımcıların son test oturumlarına ilişkin elde edilen gözlemciler arası güvenilirlik verileri Anne 1 için %100,

Anne 2 için %91, Anne 3 için %83, Anne 4 için %100, Anne 5 için %100 ve Anne 6 için %91 olup ortalaması %94,16'dır. Çocuk katılımcıların son test oturumlarına ilişkin elde edilen gözlemciler arası güvenilirlik verileri Çocuk 1 için %100, Çocuk 2 için %100, Çocuk 3 için %85, Çocuk 4 için %85, Çocuk 5 için %100 ve Çocuk 6 için %100 olup ortalaması %95'dir.

Uygulama güvenilirliği

Araştırmada kullanılan bağımsız değişkenin planlandığı şekliyle uygulanıp uygulanmadığını değerlendirmek amacıyla yansız atama ile belirlenen uygulama oturumlarının %30'una ilişkin olarak uygulama güvenilirliği verisi toplanmıştır. Uygulama sırasında her bir katılımcı anne-çocuk çiftinin bireysel özelliklerine ilişkin yapılan uygulama basamaklarının sırasındaki değişiklikler konusunda gözlemci bilgilendirilmiştir ve uygulama güvenilirliği verilerinin toplanması sırasında planlanan basamakların sırasına değil, yapılıp yapılmamış olmasına dikkat edilmiştir. Uygulama Güvenirliği formuna (ETEÇOM oturum kılavuzu) Ek-24'de yer verilmiştir.

Uygulama güvenilirliği, hem "Gözlenen Uygulamacı Davranışı / Planlanan Uygulamacı Davranışı X 100" formülü kullanılarak hem de ETEÇOM program rehberinin gerektirdiği "kısmen" sütunlarının 2 ile ve "evet" sütunlarının 3 ile çarpılarak sonuçların toplanması yoluyla hesaplanmıştır. Yansız atama yoluyla belirlenerek izlenen uygulama oturumlarının uygulama güvenilirliğine ilişkin elde edilen verilerin ortalaması %95 olarak hesaplanırken; ETEÇOM program rehberinin ön gördüğü hesaplama ardından izlenen oturumların uygulama güvenilirliğinin en az 60 ve üzerinde olduğu görülmüştür.

Nitel Verilerin Güvenirliği

Nicel araştırmalarda güvenilirliğe ilişkin bazı durumlar, nitel araştırmalardan farklılık göstermektedir. İç ve dış güvenilirlik olmak üzere ikiye ayrılan nitel araştırmalarda iç güvenilirlik ve dış güvenilirliği sağlamaya yönelik çeşitli stratejiler bulunmaktadır. Araştırma öncesinde iç ve dış güvenilirliği sağlamak için gerekli önlemlerin alınması araştırmanın inandırıcılığı açısından son derece önemlidir. İzleyen bölümde iç ve dış güvenilirliği sağlamaya yönelik önerilen stratejilere ve bu araştırmada alınan önlemlere yer verilmiştir.

Nitel Verilerin İç Güvenirliği (Tutarlılık)

Nitel araştırmalarda güvenirlilik tekrar edilebilirlik olarak ele alınırken; nitel araştırmalarda aynı olay ya da durumun iki farklı araştırmacı tarafından farklı biçimlerde algılanıp yorumlanmasının kaçınılmaz olduğu düşüncesiyle, gerçekleştirilen çalışmanın tutarlılığı üzerinde durulur. Dolayısıyla araştırmacının, olayların değişkenliğini kabul etmesi ve bunları araştırmasının tüm sürecine tutarlı bir biçimde yansıtması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Tutarlılığı sağlamaya yönelik önerilen stratejiler ile bu çalışmada izlenen sürece aşağıda yer verilmiştir.

Yansıtıcılık: Yansıtıcılık veri toplama araçlarının hazırlanması, verilerin toplanması ve verilerin analizi aşamalarında sergilemesi gereken tutarlılık anlamına gelmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Başka bir değişle araştırmacı, nitel verilerinin toplanması sırasında, yani gözlemlerinde ya da yaptığı görüşmelerde sorduğu sorularda aynı amaca hizmet etmeli; verilerini analiz ederken ve kodlarken de tutarlılık sergilemelidir. Bu araştırmada, araştırmacı, video analizleri, saha notları, günlükler ve görüşmeler yolu ile elde ettiği verilerin analizi sırasında kodlamalarını tutarlı bir biçimde yapmış; video analizleri ile ettiği kodları saha notları ve günlüklerinde de aramış; farklılaşan ek kodlamalar olduğunda bunları belirtmiştir ve tüm veri kaynaklarında olup olmadığını gözden geçirmiştir.

Nitel Verilerin Dış Güvenirliği (Onaylanabilirlik/Teyit Edilebilirlik)

Dış güvenirlilik genel olarak araştırma sonuçlarının benzer ortamlarda aynı şekilde elde edilip edilemeyeceği yani genellenmesiyle ilgiliyken; nitel araştırmalarda sosyal bir olayla ilgili bir çalışma yapıldığında bunun aynı şekilde tekrarının mümkün olmadığı çünkü bireylerin içinde buldukları ortamlara göre sürekli değişiklik içinde oldukları savunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Dolayısıyla nitel araştırmalarda güvenirlilik onaylanabilirlik kavramı ile karşımıza çıkmakta ve araştırmacının ulaştığı sonuçları topladığı verilerle teyid etmesini gerekli kılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Teyid edilebilirliği sağlama yolları ve bu araştırmada izlenen strateji şu şekildedir.

Kısa teyid (Audit Trail): Araştırmacının ulaştığı sonuçları ham verilerle karşılaştırarak teyit etmesi anlamına gelmekte olup, bunu yaparken ulaştığı tüm yargıları, sonuçları ve önerileri ham veriler ile karşılaştırması ve değerlendirmesi için bir uzmandan yardım almasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Uzmandan alınan bu

yardım sırasında araştırmacı, tüm dökümlerini ve yaptığı analizleri, oluşturduğu kodlamaları teyit eden uzmana gönderir ve ikinci uzman analiz sonuçları ile orijinal kopyaları karşılaştırarak teyit eder. Bu teyit sırasında ikinci uzman şu sorulara yanıt arar: Bulgular verilerle ilişkili midir?, Yapılan çıkarımlar mantıklı mıdır?, Oluşturulan kod ve temaların yapısı uygun mudur?, Araştırmacının ön yargı derecesi nedir? (Schwandt ve Halpern, 1988).

Bu araştırmada daha önce de belirtildiği gibi araştırmanın nitel verileri ikinci uzman tarafından teyit edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışma “Karma Desen” ile desenlendiğinden uygulamada hem nicel hem de nitel veri toplama ve analizi yöntemlerine yer verilmiştir. İzleyen bölümde hem nicel hem de nitel verilerin toplanması ve analiz edilmesi sürecine ayrı alt başlıklar şeklinde yer verilmiştir.

Nicel Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın birinci ve ikinci sorularını yanıtlayabilmek amacıyla, anne ve çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin nicel veriler toplanmıştır. Bu verilerin toplanması sırasında anne katılımcıların etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek amacıyla EDDÖ-TV; çocukların etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek amacıyla ise ÇDDÖ-TV, ön test ve son test şeklinde uygulanmıştır. Dolayısıyla anne katılımcıların ile çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla ön test ve son test verilerinin karşılaştırılması planlanmıştır. Bu amaçla kontrol grupsuz olarak gerçekeştirilen bu çalışmanın nicel verileri Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılarak gerçekeştirilmiştir.

Wilcoxon işaretli sıralar testi, genellikle az sayıda katılımcı ile gerçekeştirilen gruplar içi araştırmalarda ve aynı katılımcılar üzerinde iki farklı zamanda gerçekeştirilen ölçümlerden elde edilen puanlar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Büyüköztürk, 2007).

Bağımsız değerrişkenin etkililiğine ilişkin katılımcıların bağımlı değerrişken açasından ortalama performanslarına bakılarak karar verilmesi ve buna bağlı olarak katılımcıların bireysel olarak performanslarını yansıtmaması grup deneysel araştırmaların bir sınırlılığı olarak görülebilmektedir (Kırcaali-İftar, 2012). Bu sınırlılığı ortadan kaldırmak amacıyla çalışmada ayrıca katılımcı anne ve çocukların etkileşimsel

davranışlarına ilişkin elde edilen ön test ve son test ham verileri grafiksel analiz türlerinden sütun grafiği kullanılarak analiz edilmiş ve böylece her bir katılımcı anne ve çocuğun etkileşimsel davranışlarındaki bireysel ilerlemeler de gösterilerek ayrıca betimsel olarak özetlenmiştir.

Araştırmanın çocuk katılımcılarının gelişimsel davranışları, uygulamaya başlamadan önce, katılımcıların belirlenmesi aşamasında GEÇDA Gelişimsel Değerlendirme Aracı kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırmaya başlarken, ETEÇOM'un çocuk katılımcıların gelişimsel davranışları üzerinde bir etkisi olup olmadığının incelenmesi amaçlanmış ve araştırma sorularına dahil edilmiştir. Dolayısıyla katılımcı çocukların gelişimsel davranışlarının uygulama sonrasında da aynı ölçekler ile değerlendirilmesi planlanmıştır. ETEÇOM'un anneler ve çocuklarının etkileşimsel davranışları üzerindeki etkililiğini araştıran mevcut araştırmalar, uygulama sonunda katılımcı çocukların bilişsel, dil ve sosyal-duygusal gibi gelişimsel davranışlarında da ilerlemeler olduğunu göstermektedir (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011; Kim ve Mahoney, 2004, 2005; Mahoney ve Perales, 2003). Bu çalışmaların en az 3 ay olmakla birlikte çoğunluğunun 6 aydan başlayarak 11 aya kadar devam eden çalışmalar olduğu ve katılımcıların sadece OSB tanılı çocuklar olmayıp; Down Sendromu, Cerebral Palsy, Gelişimsel Yetersizlik ve Zihinsel Yetersizlik gibi farklı yetersizlik grubundan katılımcılarla gerçekleştirildiği görülmektedir. Çalışmalardan sadece bir tanesinde (Mahoney ve Perales, 2003) çalışmanın tüm katılımcıları otizm ve yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış çocuklardan oluşmaktadır ve bu çalışma da ortalama 11,4 ay süre devam etmiştir. Normal gelişim gösteren akranlarına kıyasla yetersizlikten etkilenmiş çocukların gelişimsel olarak daha yavaş ve küçük adımlarla ilerledikleri göz önünde bulundurulduğunda, uzun süren ETEÇOM uygulamaları sırasında katılımcı çocukların gelişimsel davranışlarında da ilerlemeler görmek mümkündür. Ancak bu çalışmada uygulama oturumları 10 hafta ile sınırlı kalmıştır ve katılımcı çocukların her biri OSB tanısı almış olup; her birinin otizm düzeyleri bir birinden farklılık göstermektedir. Katılımcı çocuklar arasında otizm düzeyleri daha yoğun olan çocuklar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çocuklardan gelişimsel anlamda 2,5 ay gibi bir sürede değerlendirme envanterlerinin ölçtüğü ölçüde belirgin ilerlemeler görme ihtimali daha az olması beklenmiştir. GEÇDA, 0-72 ay arasındaki çocukların gelişimsel davranışlarını değerlendirmek amaçlı geliştirilmiş olup, erken çocukluk

dönemindeki bireyleri 0-12 ay arasında her ay; 13-24 ay arasında üç ayda bir; 25-36 aylar arasında altı ayda bir ve 37 aydan sonra yılda bir kez değerlendirilmesini içermektedir (Temel, Ersoy, Avcı ve Turla, 2005). Bu çalışmadaki katılımcı çocukların yaş ortalamaları dikkate alındığında 34 ay ile 67 ay arasında değiştiği ve ortalamasının ise 43,5 ay olduğu görülmektedir. Dolayısıyla GEÇDA bu yaş aralığında bulunan çocukların altı ayda bir değerlendirilmesini öngörmektedir. Ancak bu çalışma 10 haftada (2,5 ay) tamamlanmıştır. Bu süre zarfında bir çocuktan altı ayda bir göstermesi beklenen gelişimsel ilerlemelerin üç aylık bir sürede gerçekleşmeyeceği düşünülmektedir.

Ergül (2009) erken çocukluk döneminde kullanılan öğretimsel düzenlemeler konusunda yaptığı çalışmasında Downs ve Strand (2006), Sattler ve Hoge, (2006); Stecker, Lembke ve Foegen, (2008), Fuchs ve Fuchs, (2002); Macy, Bricker ve Squires, (2005) ve Vanderheyden (2005), kaynaklı yaptığı dolaylı alıntılarda; erken çocukluk özel eğitiminde kullanılan standart testlerin çeşitli sınırlılıklarına yer vermektedir ve bu sınırlılıklardan bazıları; özellikle gelişimi değerlendiren standart testlerin içeriği ile çocuklara öğretimi yapılan program materyallerinin farklı oldukları ve dolayısıyla aslında öğretimi yapılan programda yer alan hedeflerin ölçülmesinde bu testlerin çocukların ilerlemeleri ya da düzeyleri hakkında gerçekçi bilgilendirmeler içermeyeceği şeklindedir. Özellikle; GEÇDA'da olduğu gibi belirli aralıklarla uygulanması gerektiği öne sürülen standartlaştırılmış değerlendirme envanterleri, çocukların becerilerindeki ya da davranışlarındaki daha kısa sürede oluşabilecek daha küçük ilerlemeleri ve değişimleri yansıtamamaktadırlar (Ergül, 2009). Bu sınırlılıklar göz önünde bulundurulduğunda, OSB tanısı almış katılımcı çocukların ETEÇOM uygulamaları sırasında ve sonunda; davranışlarındaki ve gelişimlerdeki küçük ilerlemeleri gelişimsel değerlendirme araçları ile ölçerek sonuç elde etmekte yetersiz kalmaktadır. Tüm bunlarla birlikte GEÇDA Gelişimsel Değerlendirme Aracı; içeriğinde özel gereksinimli çocuklarda kullanılmaması ve sadece gelişimsel sorunların ön tanısında yararlanılması gerektiğini belirtmektedir (Temel, Ersoy, Avcı ve Turla, 2005).

Dolayısıyla tüm bu sınırlılıklara ve nedenlere bağlı olarak, çalışmaya katılan çocuk katılımcıların gelişimsel davranışlarındaki ilerlemelerin gelişimsel değerlendirme araçlarından elde edilecek olan nicel veriler ve bu verilerin nicel analizi yoluyla

sınanması yerine; nitel veri toplama teknikleri yoluyla bilgi alınmasına ve bu şekilde standart ölçeklerin içermediği davranışlara ilişkin bilgi toplanmasına karar verilmiştir.

Nitel Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma süresince katılımcı annelerin etkileşimsel davranışlarında, katılımcı çocukların etkileşimsel ve gelişimsel davranışlarında bir farklılık olup olmadığını; annelerin etkileşimsel davranışları ile çocuklarının etkileşimsel davranışları arasında bir ilişki olup olmadığını ve ETEÇOM ile evde eğitim uygulamalarına ilişkin uygulamacının ve annelerin gözlemlerini ve düşüncelerini belirlemek amacıyla nitel veri toplama tekniklerinden yararlanılmıştır. Karma desen ile yürütülen araştırmanın nitel verilerini toplamak amacıyla video analizi, saha notları, günlükler ve görüşme yöntemleri kullanılmıştır.

Video analizleri için verilerin toplanması ve analizi sırasında, uygulamacı her bir katılımcı anne-çocuk çiftinin bağımsız etkileşimsel davranışlarını gözlemek amacıyla gerçekleştirilen 3-5 dakikalık yoklama oturumlarını video kamera ile kayıt etmiştir. Her bir anne-çocuk çifti ile ortalama beş yoklama oturumu düzenlenmiştir. Her bir anne-çocuk çiftine ait yoklama oturumu tarihleri ve sayıları Tablo 'de gösterilmiştir.

Tablo 8

Yoklama Oturumları ve Tarihleri

Anne-Çocuk Çifti	Yoklama 1	Yoklama 2	Yoklama 3	Yoklama 4	Yoklama 5
AÇ 1	29.07.2013	19.08.2013	09.09.2013	16.09.2013	21.10.2013
AÇ 2	14.08.2013	28.08.2013	11.09.2013	25.09.2013	16.10.2013
AÇ 3	16.08.2013	30.08.2013	13.09.2013	04.10.2013	25.10.2013
AÇ 4	29.08.2013	19.09.2013	03.10.2013	24.10.2013	
AÇ 5	26.08.2013	09.09.2013	16.09.2013	07.10.2013	04.11.2013
AÇ 6	31.07.2013	21.08.2013	11.09.2013	25.09.2013	

Daha sonra her bir katılımcı çifte ait videolar analiz edilmek amacıyla uygulamacı tarafından izlenmiş ve bilgisayar ortamında bir dosya oluşturularak yine her bir katılımcı çift için ayrı ayrı olacak şekilde word belgesi üzerine yazıya dökülmüştür. Katılımcı çiftler için açılan belgeler, birinci anne-çocuk katılımcı çiftini temsil etmek üzere AÇ 1, ikinci katılımcı anne çocuk çiftini temsil etmek üzere AÇ 2 şeklinde

kodlanarak tüm katılımcılarda bu kodlama sistemi kullanılmıştır. Video analizleri sırasında, anne katılımcıların sergilediği etkileşimsel davranışları, çocuk katılımcıların sergilediği etkileşimsel davranışları ve çocuk katılımcıların gelişimsel davranışlarına ilişkin belirgin şekilde gözlenen genel davranışlar herhangi bir yorumda bulunulmadan yazıya aktarılmıştır. Yapılan dökümler, sayfa ve satır numarası eklendikten sonra, Annelerin Etkileşimsel Davranışları, Annelerin Kullandığı Stratejiler, Çocukların Etkileşimsel Davranışları ve Çocukların Gelişimsel Davranışları şeklinde kodlanmıştır. Oluşturulan bu kodlar daha sonra uygulamacı tarafından geliştirilen ve “Anne Etkileşimsel Davranışları”, “Çocuk Etkileşimsel Davranışları” ve “Çocuk Gelişimsel Davranışları” şeklinde üç sütundan oluşan Video Analizi Betimsel İndeks formuna (Ek-31) her bir katılımcı çift için ayrı ayrı aktarılmıştır. Video analizi betimsel indeks formu üzerinde her bir kod için temalar oluşturulmuştur. Bu betimsel indekslerin yansız atama yolu ile belirlenmiş olan % 30’u ikinci uzman tarafından orijinal kopya ile karşılaştırılarak teyit edilmiş ve araştırmacının belirlediği kodlar ve temalar ikinci uzman tarafından uygun bulunurken; ayrıca “Annelerin Kullandığı Stratejiler” şeklinde bir kod daha eklenmesi, annelerde gözlenen stratejilerin de temalar olarak belirlenmesi önerilmiştir. Belirlenen kodlar ve tema listesine Tablo 9’da yer verilmiştir.

Tablo 9

Video Analizi Kodlar ve Temalar Listesi

Annelerin Kullandığı Stratejiler	Annelerin Etkileşimsel Davranışları	Çocukların Etkileşimsel Davranışları	Çocukların Gelişimsel Davranışları
(1) Çocuğun dünyasına girme	(1) Duyarlı Olma	(1) Katılım/	(1) Oyun Niteliği
(2) Çocuğun liderliğini takip etme	(2) Yanıtlayıcı Olma	Duygusal Durum	(2) Yönergelere
(3) Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynama	(3) Kabullenme/Sözel	(2) Devamlılık/Dikkat	Uyma
(4) Çocuğun ilgi odağını takip etme	Pekiştireç Kullanma	(3) Ortak Dikkat	(3) Taklit
(5) Soru sormadan iletişim kurmak	(4) Keyif Alma/Duygusal	(4) Başlatma	(4) Küçük Kas
(6) Seslere yanıt vermek ve çeşitlendirmek	İfade Edici Olma	(5) İşbirliği	Becerileri
(7) Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere; yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş ya da amaçlı iletişimmiş gibi yanıt vermek	(5) Başarı		(5) İsimlendirme
(8) Çocuğun yaptığı şeye değer vermek	Odaklı/Yönlendirici Olma		(6) Davranışsal
(9) Hayat dolu olmak			
(10) Tekrarlanan oyunu devam ettirme stratejileri oluşturmaktadır.			

Tablo 9’da görüldüğü gibi dört ayrı kod için toplam 26 adet tema oluşturulmuştur. Saha notları ve günlükler aracılığı ile verilerin toplanması sürecinde ise uygulamacı not defteri ve ses kayıt cihazı kullanmıştır. Uygulamacı not defterini uygulama oturumları sırasında gerçekleşen ve unutmaya ihtimali olan olaylar için, çok gerekli gördüğü durumlarda kullanmıştır. Her bir katılımcı anne-çocuk çifti ile gerçekleştirilen oturumun ardından o oturuma ilişkin gözlemlerini, o gün gerçekleşmiş olan dikkat çeken durumları, duygularını ve düşüncelerini ise katılımcıların evlerinden ayrıldıktan hemen sonra ses kayıt cihazına kaydetmiştir. Uygulamacı her bir katılımcı çift için bilgisayar ortamında saha notları ve günlüklerinin dökümünü yapacağı dosyalar açmıştır ve her oturum gününün sonunda ses kayıt cihazındaki verileri, word belgesi üzerine tarih ve oturum numarasını belirterek yazılı olarak bilgisayar ortamına aktarmıştır. Ses kayıt cihazındaki verilerin yazılı ortama aktarılması sırasında uygulamacı, yaptığı kısaltmaları genişleterek yazmıştır. Bilgisayar ortamında Saha notları ve Günlükler adında açılan dosyaya her bir katılımcı çift için AÇ-1, AÇ-2 şeklinde isimler verilerek alt dosyalar oluşturulmuştur.

Araştırma sürecinde saha notları, gerçekleşen oturumlarda annelerin söylediği ve gerçekleştirdiği, çocukların söylediği ve gerçekleştirdiği, uygulamacı tarafından gözlenen ve veri niteliğinde olduğu düşünülen her türlü gerçekleşen olay ve dikkat çeken gözlenebilir durumlar için toplanırken; günlükler tamamen uygulamacının kendi düşüncelerini belirtmesi amacıyla toplanmıştır. Ses kayıt cihazına bir bütün olarak kaydedilmiş olan saha notları ve günlükler, word belgesi üzerine yine aynı şekilde birlikte aktarılmıştır. Uygulamacı daha sonraki analiz aşamasında yazmış olduğu bilgileri özelliklerine göre “günlükler” ve “saha notları” şeklinde ayırarak analiz etmiştir.

Dökümlerin bilgisayar ortamına aktarılmasının ardından, her bir belgeye sayfa numarası ve satır numarası eklenmiştir. Daha sonra hem günlükler hem de saha notlarında kodlama işlemine geçilmiş ve video analizlerinde ulaşılan kodlar ve temalar bu dökümlerde de aranmıştır (Ek-25). Kodlamaların ardından belli temalar oluşturulmuştur. Saha notları ve günlüklerin betimsel indekslerinin yansız atama yolu ile belirlenmiş % 30’u videoların analiz edilmesi sürecindeki ile benzer biçimde ikinci uzman tarafından orijinal kopyası ile karşılaştırılarak teyit edilmiştir. Uygulamacının saha notlarından elde ettiği kodlar, video analizleri ile benzer biçimde “Annelerin

Etkileşimsel Davranışları”, “Annelerin Kullandığı Stratejiler”, “Çocukların Etkileşimsel Davranışları”, “Çocukların Gelişimsel Davranışları” ve “Uygulamaya İlişkin Anne Davranışları” şeklinde beş adet iken; ikinci uzman tarafından “Uygulamaya İlişkin Uygulamacı Davranışları” şeklinde uygulamacının saha notlarında uygulamaya ilişkin gerçekleştirdiklerini gösteren bir kod oluşturulabileceğini önermiştir. Benzer biçimde araştırmacı “Çocukların Etkileşimsel Davranışlarını” Katılım/Duygusal durum, Ortak dikkat, Başlatma, İşbirliği, Dikkat ve Devamlılık temalarını ayırmış ve bunları ikinci uzman tarafından uygun bulunurken; “Uygulamacıyı Kapıda Karşılama” temasının eklenmesi önerilmiştir. Saha notlarından elde edilmiş olan kodların ve temaların listesine Tablo 10’da yer verilmiştir.

Tablo 10

Saha Notlarından Elde Edilen Kodlar ve Temalar Listesi

Annelerin Kullandığı Stratejiler	Annelerin Etkileşimsel Davranışları	Çocukların Etkileşimsel Davranışları	Çocukların Gelişimsel Davranışları	Uygulamaya İlişkin Anne Davranışları	Uygulamaya İlişkin Uygulamacı Davranışları
(1) Çocuğun dünyasına girme	(1) Duyarlı olma	(1) Katılım/duygusal durum	(1) Yönergelere uyma	(1)Yazılı notlar	(1) Planlanmamış stratejiler
(2) Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynama	(2) Yanıtlayıcı Olma	(2) Ortak dikkat	(2) Taklit	(2)Psikolojik destek	(2)Uygulama basamakları
(3) Hayat dolu olma	(3) Başarı odaklı olma	(3) Dikkat/devamlılık	(3) Oyun niteliği	(4) Küçük kas becerileri	(3)Anne soruları
		(4) Başlatma	(4) İsimlendirme		(4)Anne ikramları
		(5) İşbirliği	(5) Küçük kas becerileri		
		(6) Uygulamacıyı kapıda karşılama			

Tablo 10’da görüldüğü gibi, saha notlarından elde edilen kodlar listesinde toplam 23 adet tema oluşturulmuştur.

Araştırmacının günlüklerinden oluşturduğu kodlar ise, “Çocuk Katılımcılara İlişkin”, “Anne Katılımcılara İlişkin”, “Yer Verilen Stratejiler”, “Stratejilere İlişkin” şeklinde dört adet iken ikinci uzmanın önerisiyle “Uygulamaya İlişkin” ve “Evde Eğitime İlişkin” şeklinde iki kod daha eklenmiştir. Eklenen bu kodlar ikinci uzman rehberliğinde temalara ayrılmıştır. Günlüklerden elde edilen kodlar ve temaların listesine Tablo 11’de yer verilmiştir.

Tablo 11

Günlüklerden Elde Edilen Kodlar ve Temalar Listesi

Çocuk Katılımcılara İlişkin	Anne Katılımcılara İlişkin	Yer Verilen Stratejiler	Stratejilere İlişkin	Uygulamaya İlişkin	Evde Eğitime İlişkin
İşbirliği	Öğretici ve yönlendirici olma	Kolay uygulandığı	Çocuğun dünyasına girme	Planlanmamış stratejiler	Mesafe
Başlatma	Sohbet etme isteği	düşünülen stratejiler	Seslere yanıt verme ve çeşitlendirme	Uygulama basamakları	Materyal
Uygun olmayan davranış	Konuşma beklentisi	Zor uygulandığı düşünülen stratejiler	Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere	Uygulama güvenilirliği	Doğal ortam
Anne-çocuk davranış ilişkisi	Psikolojik destek	Stratejilerin birbirine etkisi	Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere	Yoklama oturumları	Güvenlik
Uygulamacı ile etkileşim		Stratejilerin birbirine etkisi	Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere	Programa hakim olma	
Rehberlik süresi		Stratejilerin aktarılma biçimi	Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere	Özel eğitim deneyimi	
Materyal ve fırsat			sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek Küçük ve sizin için önemsiz gibi görünen davranışlara hemen yanıt vermek		

Gerek video analizleri gerekse saha notları ile günlüklerin analizinin ardından elde edilen bulgular her bir tema için önce her katılımcı anne-çocuk çiftine yönelik bireysel olarak yazılmış, daha sonra tüm katılımcılarda her temaya ilişkin elde edilen ortak bulgular özetlenmiştir. Bu yolla gelişimsel değerlendirme araçlarının üç ay gibi kısa bir sürede ölçemeyeceği özellikteki küçük ilerlemeler var ise bunların da ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Araştırma raporu boyunca video analizleri için VA, saha notları için SN ve günlükler için GN kısaltmaları kullanılmıştır.

Araştırmanın bir diğer nitel veri toplama yöntemi olan görüşmeler, yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla uygulamanın sonunda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yoluyla, video analizleri, saha notları ve günlüklerde olduğu gibi annelerin etkileşimsel davranışlarına, çocuklarının etkileşimsel davranışlarına, annelerin

davranışları ile çocuklarının davranışları arasında bir ilişki olup olmadığına yönelik sorular sorularak; bu defa annelerin kendi düşüncelerini almak amaçlanmıştır. Bu soruların yanı sıra annelerin uygulamaya ve ETEÇOM programına ilişkin düşüncelerini almak için de sorular sorularak araştırmanın sosyal geçerlik verilerini toplamak hedeflenmiştir. Görüşmeler yoluyla elde edilen bilgiler doğrultusunda bir taraftan annelerin çalışmaya ilişkin düşüncelerini almak bir taraftan da eğer varsa bunları diğer nitel veri toplama yöntemleri ile elde edilen veriler ile karşılaştırarak teyit etmek amaçlanmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde uygulamacı tarafından sorulacak olan sorular Tez İnceleme Komitesi'nin de görüşleri alınarak açık uçlu olarak hazırlanmıştır ve görüşmeler sırasında görüşmenin gidişatına bağlı olarak gerektiğinde ek sorulara da yer verilmiştir (Ek-27).

Görüşmeler, uygulama bittikten sonra annelerin istedikleri bir gün ve saatte bire bir ve yüz yüze görüşmeler yoluyla yapılmıştır. Görüşmeler sırasında ses kayıt cihazı kullanılarak görüşme kayıtları alınmış daha sonra bu kayıtlar "Betimsel Analiz Formu" kullanılarak dökümü yapılmıştır. Bu dökümün ardından, anne katılımcıların her bir soruya verdikleri yanıtlara ilişkin kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Bu betimsel indekslerin teyit aşamasında video analizleri, saha notları ve günlüklerin analizi sırasında gerçekleştirilen basamaklar izlenmiştir. Araştırmacının belirlediği kodlar ve temalar ikinci uzman tarafından uygun bulunmuştur. Her bir görüşme sorusu bir kod olarak ele alınırken, annelerin verdikleri yanıtlardan temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Görüşmeler ortalama 45 dakika sürmüştür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın nicel ve nitel verilerine ilişkin bulgularına ayrı bölümler altında yer verilmiştir.

Nicel Verilere İlişkin Bulgular

Araştırmada eve dayalı uygulanan ETEÇOM programının katılımcı annelerin ve çocuklarının etkileşimsel davranışları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Annelerin ve çocuklarının etkileşimsel davranışlarına ilişkin veriler EDDÖ-TV ve çocuk katılımcılar için ÇDDÖ-TV kullanılarak toplanmıştır. Veriler Wilcoxon işaretli sıralar testi kullanılarak analiz edilmiş, anne ve çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin elde edilen ham veriler grafiksel analiz yoluyla da gösterilmiştir.

Annelerin Etkileşimsel Davranışları

Anne Katılımcıların Etkileşimsel Davranışlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile Elde Edilen Bulgular

Eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM programının OSB tanımlı çocukların annelerinin etkileşimsel davranışları üzerindeki etkisi, EDDÖ-TV'nin “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal Olarak İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçeklerine ilişkin öntest ve sontest puanlarının karşılaştırılması ile incelenmiştir. Buna ilişkin gerçekleştirilen Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Tablo 12, Tablo 13 ve Tablo 14’de gösterilmiştir. Tablo 12

EDDÖ-TV “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” Alt Ölçeği Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Son test-Ön test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	6	1,91	0	2,20*	027
Pozitif sıra	6	4,25	21		
Eşit					

*Negatif sıralar temeline dayalı Katılımcı annelerin, ETEÇOM öncesi ve sonrası EDDÖ-TV

“Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” alt ölçeğine ilişkin etkileşimsel davranışlarında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Tablo

12’de verilmiştir. Araştırmanın sonuçları katılımcı annelerin “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” davranışlarına ilişkin aldıkları uygulama öncesi ve sonrası puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($z=2,20$, $p < .05$).

Tablo 13

EDDÖ-TV “Duygusal İfade Edici Olma” Alt Ölçeği Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Son test-Ön test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	6	2,63	0	2,20*	028
Pozitif sıra	6	4,66	21		
Eşit					

*Negatif sıralar temeline dayalı

Katılımcı annelerin, ETEÇOM öncesi ve sonrası EDDÖ-TV “Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeğine ilişkin etkileşimsel davranışlarında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Tablo 13’de verilmiştir. Araştırmanın sonuçları katılımcı annelerin “Duygusal İfade Edici Olma” davranışlarına ilişkin aldıkları uygulama öncesi ve sonrası puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($z=2,20$, $p < .05$).

Tablo 14

EDDÖ-TV “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” Alt Ölçeği Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Son test-Ön test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	6	3,16	13	539*	59
Pozitif sıra	6	2,99	8		
Eşit					

*Pozitif sıralar temeline dayalı

Katılımcı annelerin, ETEÇOM öncesi ve sonrası EDDÖ-TV “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçeğine ilişkin etkileşimsel davranışlarında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Tablo 14’de verilmiştir. Araştırmanın sonuçları katılımcı annelerin “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” davranışlarına ilişkin aldıkları uygulama öncesi ve sonrası puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığını göstermektedir ($z=539$, $p < .05$).

Anne Katılımcıların EDDÖ-TV Ölçeğinden Elde Edilen Ön Test-Son Test Ham Puanları

Anne katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak EDDÖ-TV’den elde edilen her bir alt ölçekler ile alt maddelerine ilişkin ön test-son test ham puanlarına Tablo 15’da yer verilmiştir.

Tablo 15

Anne Katılımcıların EDDÖ-TV Ön Test-Son Test Ham Puanları

EDDÖ-TV	Anne 1		Anne 2		Anne 3		Anne 4		Anne 5		Anne 6	
DUYARLI-YANITLAYICI OLMA	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST
Duyarlı Olma	3	4	1	5	2	5	3	5	2	4	2	4
Yanıtlayıcı olma	1	4	1	5	2	5	3	5	3	4	1	4
Etkili Olma	2	3	1	4	2	4	2	4	3	4	2	4
Yaratıcı Olma	1	4	2	4	1	5	2	4	2	4	2	4
Ölçek Puanı:	1,75	3,75	1,25	4,5	1,75	4,75	2,5	4,5	2,5	4	1,75	4
DUYGUSAL İFADE EDİCİ OLMA	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST
Kabullenme	3	5	2	5	3	5	3	5	3	5	3	4
Keyif Alma	3	5	2	5	3	5	3	5	4	5	3	4
Sözel Pekiştirme Kullanma	3	4	1	5	3	5	3	5	4	5	1	5
Sıcak Olma	2	4	1	5	2	5	2	4	3	5	2	4
Duygusal İfade Edici Olma	3	4	2	4	3	5	2	4	4	5	3	4
Ölçek Puanı	2,8	4,4	1,6	4,8	2,8	5	2,6	4,6	3,6	5	2,4	4,2
BAŞARI ODAKLI/YÖNLENDİRİCİ OLMA	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST
Başarı Odaklı Olma	2	3	5	3	2	3	2	3	4	3	5	3
Yönlendirici Olma	2	3	5	3	4	3	2	3	4	3	4	3
Etkileşim Hızı	2	3	4	3	2	4	2	3	4	3	2	2
Ölçek Puanı	2	3	4,66	3	2,66	3,33	2	3	4	3	3,66	2,66

ÖT: Ön Test ; ST: Son Test

Anne Katılımcıların EDDÖ-TV Ölçeğinden Elde Edilen Ön Test-Son Ortalama Puanları ve Grafikselsel Analizi

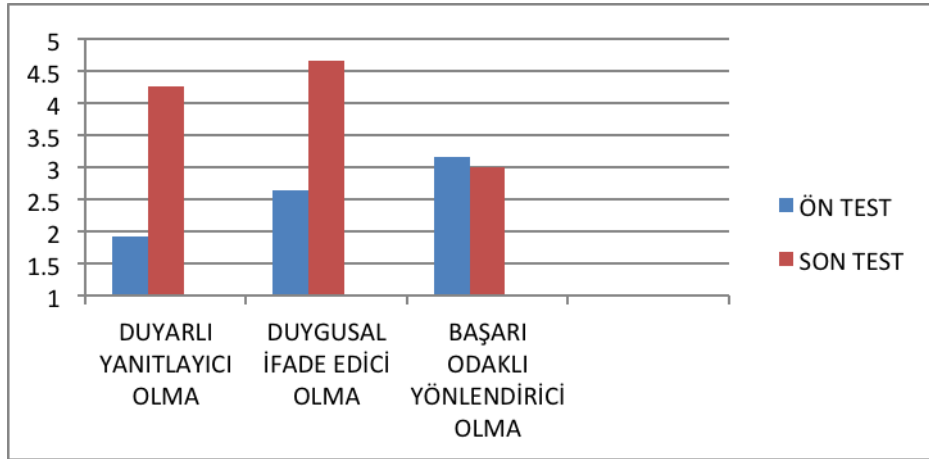
Anne katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak EDDÖ-TV ölçeğinin “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçeklerinden elde edilen ön test ve son test ham puanlarının grup ortalamalarına ilişkin bilgilere Tablo 16’da yer verilmiştir.

Tablo 16

EDDÖ-TV Ön Test-Son Test Ortalamaları

	Ön Test	Son Test
Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma	1,91	4,24
Duygusal İfade Edici Olma	2,63	4,66
Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma	3,16	2,99

Anne katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak EDDÖ-TV ölçeğinin “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçeklerinden elde edilen ön test ve son test ham puanlarının grup ortalamalarının grafiksel analizi ise Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: EDDÖ-TV Ön Test-Son Test Grup Ortalamaları

Anne katılımcıların EDDÖ-TV alt ölçeklerinden elde edilen ön test ve son test ham puanlarının grup ortalamalarına ilişkin Tablo 16 ve Şekil 1’deki bilgiler incelendiğinde; ön test ve son test puanları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir.

Anne katılımcıların “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” alt ölçeğinden aldıkları ön test puanlarının ortalamaları 1,91 gibi düşük bir düzeyde hesaplanmışken; bunun programın uygulanmasının ardından 4,24 puan ile istenilen düzey olan 5 puan düzeyine yaklaştığı görülmektedir.

Benzer şekilde anne katılımcıların “Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeğinden aldıkları ön test puanlarının ortalamalarının 2,63 ile düşük ile orta düzey arasında olarak

hesaplanmışken; son testte elde edilen puanlarının ortalamalarının 4,66 ile istenilen düzey olan 5 puan düzeyine yaklaştığı görülmektedir.

Anne katılımcıların “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçeğine ilişkin elde edilen ön test puanlarının grup ortalamaları ise 3,16 olarak hesaplanmış ve bunun istenilen düzey olan 3 puan düzeyine yakın olduğu görülmüştür. Ancak uygulamanın ardından elde edilen son test puanlarının ortalamaları 2,99 olarak hesaplanarak, istenilen düzey olan 3 puan düzeyine daha da yaklaştığı görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda, ETEÇOM programının çalışmaya katılmış olan altı annenin etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir.

Anne Katılımcıların Etkileşimsel Davranışlarına İlişkin EDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddelerinden Aldıkları Ön Test ve Son Test Puanları ve Grafikselsel Analizi

EDDÖ-TV, ebeveynlerin çocukları ile olan etkileşimlerini değerlendirmek amacıyla “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” şeklinde üç alt ölçekten oluşan bir derecelendirme ölçeğidir. Her bir alt ölçek kendi içinde ebeveynlerin etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek üzere alt maddelerden oluşmaktadır. Alt ölçekler ile her bir alt ölçeğe ait maddelerin neler olduğuna Tablo 17’de yer verilmiştir.

Tablo 17

EDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddeleri

Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma	Duygusal İfade Edici Olma	Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma
Duyarlı Olma	Kabullenme	Başarı Odaklı Olma
Yanıtlayıcı Olma	Keyif Alma	Yönlendirici Olma
Etkili Olma	Sözel Pekiştireç Kullanma	Etkileşim Hızı
Yaratıcı olma	Sıcak Olma	
	Duygusal İfade Edici Olma	

“Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” alt ölçeğinin maddelerinden “Duyarlı Olma”, ebeveynlerin çocuklarının ilgileri ile başlattıkları ya da oynamakta oldukları etkinliklerine ne düzeyde duyarlı oldukları, diğer bir deyişle çocuklarının etkinlik ya da davranışlarını izleyerek, ilgileri doğrultusunda sözel olarak konuşması ve çocuğunun seçimlerine karşı duyarlı olması anlamına gelmektedir. “Yanıtlayıcı Olma” maddesi, ebeveynlerin, çocuklarının gerek doğrudan tepki talep eden gerekse doğrudan kendilerine yöneltilememiş olan ve tepki talep etmeyen davranışlarına verdikleri tepkileri ile değerlendirilir. “Etkili Olma” maddesi ise ebeveynin bir etkinliğe ya da oyun etkileşimine çocuğunun ilgisini ne kadar çekebildiği ve bu ilgiyi sürdürdüğü ile ilgilidir. “Yaratıcı Olma” maddesi, ebeveynlerin oyuncaklı ya da oyuncaksız, oyunlar uydurabilmesi, oyuncakları üretim amaçları dışında farklı biçimlerde kullanabilmesi ve çocuklarının ilgisini çekebilecek farklı şeyler bulabilmesi gibi davranışlarını içermektedir.

“Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeğinin maddelerinden “Kabullenme”, ebeveynlerin çocuklarının yaptıkları şeyleri ne düzeyde kabul edici davranışlar sergiledikleri ve bunlardan ne düzeyde memnuniyet duyduğu ile ilgili davranışları kapsamaktadır. “Keyif Alma” maddesi, ebeveynin çocuğu ile olan etkileşimindeki keyif alma derecesi anlamına gelmektedir. “Sözel Pekiştireç Kullanma” maddesi ile ise ebeveynlerin etkileşimlerinde çocuklarına verdikleri “aferin”, “çok güzel” gibi sözel ifadelerin miktarı değerlendirilir. “Sıcak Olma” maddesi, ebeveynin çocuğuna karşı kucaklama, öpme, okşama, ses tonu gibi davranışlarının miktarını ölçerken; “Duygusal İfade Edici Olma” maddesi ise ebeveynin iletişimindeki canlılığı ve coşkulu olma durumu anlamına gelmektedir.

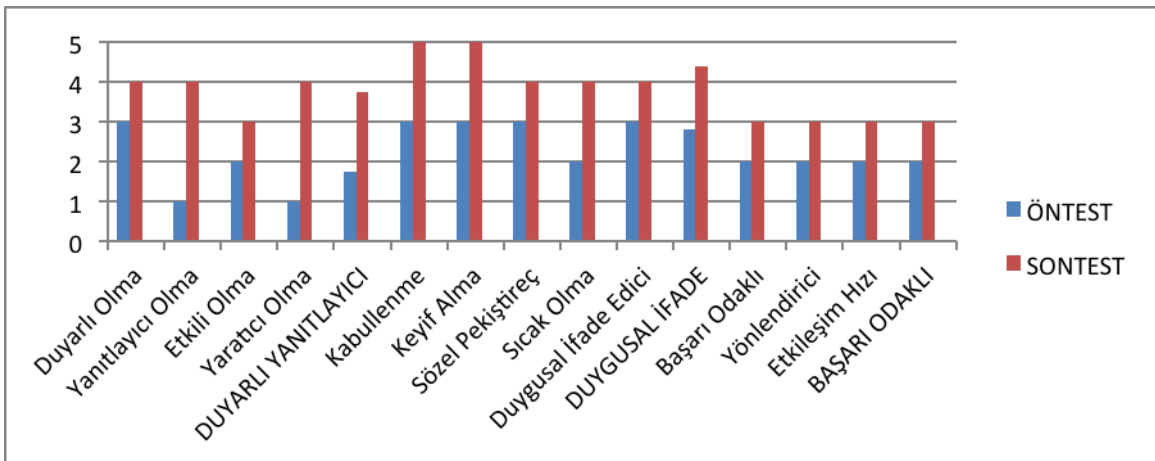
“Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçeğinin maddelerinden “Başarı Odaklı Olma” maddesi, ebeveynin gelişimsel anlamda çocuğunun başarılı olması için sunduğu destek miktarı anlamına gelmektedir ve bu destek miktarının çok fazla olması ebeveyni baskıcı yapar. Benzer biçimde “Yönlendirici Olma” maddesi ise ebeveynin çocuğu ile olan etkileşimlerinde kullandığı emir, yönerge, istek gibi davranışlarını kapsamaktadır. Yüksek düzeyde yönlendirici olma davranışı sergileyen bir ebeveyn, çocuğuna sürekli öğretme, eğitme, gösterme, yönlendirme ve kontrol etme gibi davranışlar sergilemektedir. “Etkileşim Hızı” ise, ebeveynin davranışlarının hızının düzeyi ile ilgili bir durumdur. Diğer bir deyişle ebeveynin, çocuğu ile olan etkileşiminde hiç aktif

olmayacak kadar durgun ve sessiz olup olmadığı ya da çocuğuna hiç tepkide bulunma fırsatı vermeyecek kadar hızlı olup olmadığı değerlendirilir.

İzleyen alt bölümlerde her bir katılımcı annenin etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV'nin alt ölçekleri ve maddelerinden aldıkları ön test-son test puanları ile bunların grafiksel analizi ile betimsel özetine yer verilmiştir.

Birinci anne katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Birinci katılımcı annenin (AK-1) etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV, “Duyarlı Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 2’de gösterilmektedir

. Şekil 2: AK-1’in EDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puanları Grafiği

Birinci Anne Katılımcının EDDÖ-TV alt ölçek ve maddelerine ilişkin Şekil 2’de verilen ön test ve son test puanları incelendiğinde; anne katılımcının uygulamanın öncesinde çocuğunun ilgilerine ve taleplerine istenilen düzeyin altında duyarlı ve yanıtlayıcı olduğu, bununla birlikte etkileşimlerinde çocuğunun ilgisini çekebilme ve bu ilgiyi sürdürülebilirle ile farklı yollarla etkinlikleri ilgi çekici hale getirebilme gibi etkili olma ve yaratıcı olma davranışlarının istenilen 5 puan düzeyinin altında olduğu, ancak uygulama sonrasında etkili olma davranışında 3 puan düzeyine geldiği görülürken, diğer tüm alt maddelerde 4 puan olarak istenilen düzey olan 5 puan düzeyine yaklaştığı

görülmektedir. Anne katılımcının ikinci alt ölçek maddelerinde de uygulamanın öncesinde 3, 3, 3, 2 ve 3 düzeyinde puanlar alarak istenilen düzey olan 5 puan düzeyinin altında davranışlar sergilediği; diğer bir deyişle çocuğuna karşı davranışlarında onu kabul edici bir turum içinde olma ve keyif alarak, sözel pekiştireçler kullanarak ve sıcak bir biçimde etkileşim kurma davranışlarının orta düzeyde olduğu görülürken; uygulamanın ardından anne katılımcının alt maddelerden sırasıyla 5, 5, 4, 4 ve 4 puan alarak iki alt maddede istenilen düzey olan 5 puan düzeyine yükselirken; diğer üç alt maddede 4 puan alarak istenilen düzey olan 5 puan düzeyine yaklaştığı görülmektedir.

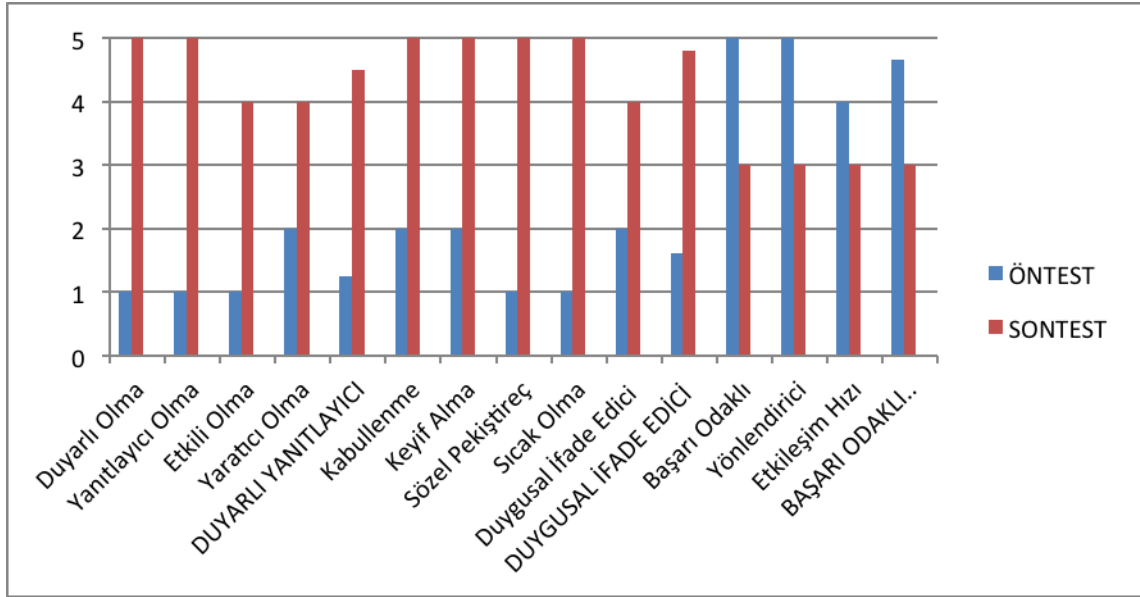
Anne katılımcının Başarı Odaklı ve Yönlendirici Olma alt ölçeğinin maddelerinden aldığı uygulama öncesi puanları incelendiğinde ise, tüm alt maddelerden 2 düzeyinde puan aldığı diğer bir deyişle düşük düzeyde bir başarı odaklı olma, düşük düzeyde yönlendirici olma ve etkileşim hızının da yavaş olduğu görülmektedir. Uygulamanın ardından anne katılımcını bu maddelerden aldığı puanların istenilen düzey olan 3 puan düzeyine geldiği görülmektedir.

Anne katılımcının alt ölçek puanlarını özetlemek gerektiğinde, etkileşimsel davranışlarının “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” alt ölçeğinde 1,75 puan ile istenilen 5 puan düzeyinin altında olduğu, uygulamanın ardından 3,75 puan ile bu alt ölçekteki puanının istenilen 5 puan düzeyine yaklaştığı görülmektedir. Benzer şekilde Anne Katılımcı 1’in “Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeğinden ön testte 2,8 puan aldığı, son testte ise bu puanın 4,4 puana çıkarak istenilen düzey olan 5 puana yaklaştığı görülmektedir. Anne Katılımcı 1’in üçüncü alt ölçek olan “Başarı Odaklı ve Yönlendirici Olma” maddesinden ön testte aldığı puan 2 olup bunun istenilen düzeyin altında olduğu, ancak uygulamanın ardından bu alt ölçekte Anne Katılımcı 1’in istenilen puan olan 3 düzeyinde etkileşim davranışları sergilediği görülmüştür. Kısacası Anne Katılımcının ETEÇOM öncesinde çocuğu ile olan etkileşimlerinde daha az düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı olduğu, daha az düzeyde duygusal anlamda ifade edici olduğu ve yine daha az düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olduğu görülürken; uygulamanın ardından tüm bu etkileşimsel davranışlarında olumlu yönde ilerlemeler olduğu gözlenmiştir.

İkinci anne katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

İkinci katılımcı annenin (AK-2) etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV, “Duyarlı Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici

Olma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 3’de gösterilmektedir.

Şekil 3: AK-2’nin EDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

İkinci anne katılımcının EDDÖ-TV alt ölçeklerinin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları incelendiğinde, uygulama öncesinde annenin çocuğuna karşı Duyarlı Olma maddesinden 1 puan olarak yüksek düzeyde duyarsız, Yanıtlayıcı Olma maddesinden 1 puan olarak yüksek düzeyde yanıtlayıcı olmama ve Etkili Olma maddesinden de 1 puan olarak yüksek düzeyde etkisiz etkileşim davranışları sergilediği, benzer şekilde Yaratıcı Olma maddesinden ise 2 puan olarak sınırlı düzeyde yaratıcı olduğu görülmektedir. Uygulamanın ardından anne katılımcının Duyarlı ve Yanıtlayıcı Olma alt maddelerinden istenilen düzey olan 5 puan düzeyine ulaştığı; diğer iki Etkili Olma ve Yaratıcı Olma maddelerinden ise 4 puan olarak, istenilen düzey olan 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı gözlenmiştir.

Anne katılımcının ikinci alt ölçeğin maddelerinde, uygulama öncesinde Kabullenme ve Keyif Alma maddelerinden 2 puan olarak çocuğuna karşı düşük düzeyde kabullenme ve nadiren keyif alma davranışı sergilediği gözlenirken; Sözel Pekiştirici Kullanma ve Sıcak Olma maddelerinden 1 puan olarak çok düşük düzeyde sözel pekiştirici kullandığı ve çok düşük düzeyde sıcak olduğu görülmektedir. Benzer şekilde

anne katılımcının Duygusal İfade Edici Olma alt maddesinden de 2 puan olarak çocuğuna karşı düşük düzeyde ifade edici olduğu gözlenmiştir. Ancak ETEÇOM uygulamalarının ardından anne katılımcının bu alt ölçeğin ilk dört maddesinden 5 puan olarak istenilen düzeye ulaştığı ve çocuğuna karşı çok yüksek düzeyde kabullenme, çok yüksek düzeyde keyif alma, çok sık sözel pekiştireç kullanma, çok yüksek düzeyde sıcak olma davranışlarını sergilediği gözlenmiştir. Alt ölçeğin son maddesi Duygusal İfade Edici Olma maddesinde de 4 puan olarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı ve çocuğuna karşı açıkça ifade edici olma davranışları sergilediği görülmüştür.

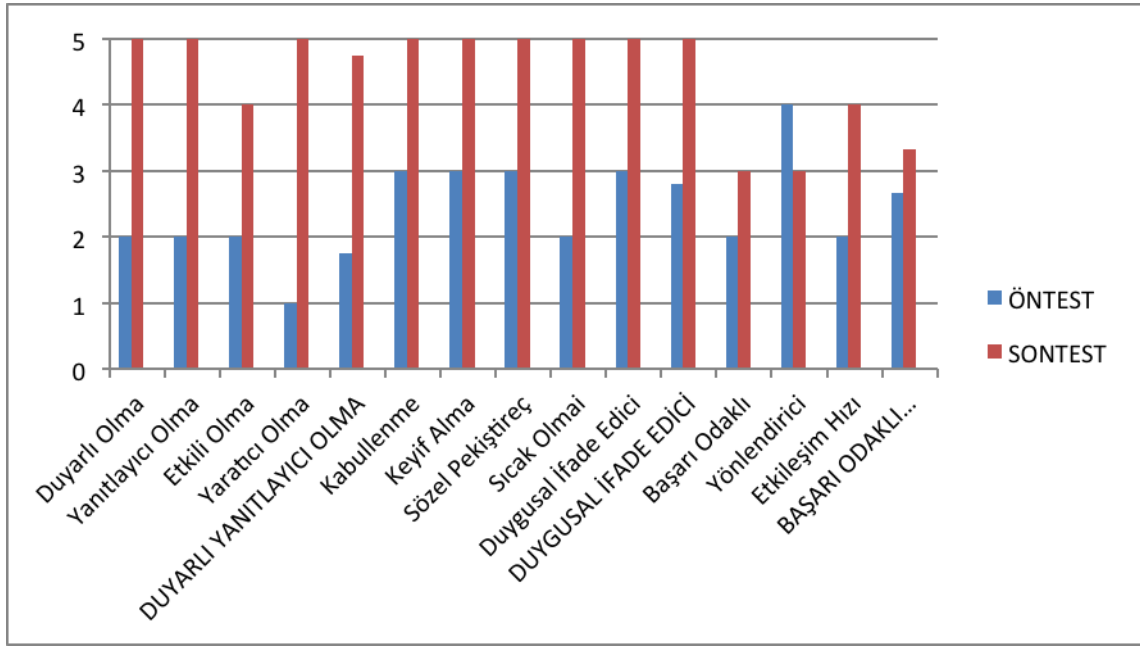
Anne katılımcının uygulama öncesinde üçüncü alt ölçeğin Başarı Odaklı Olma ve Yönlendirici Olma maddelerinden 5 puan olarak çok yüksek düzeyde başarı odaklı ve çok yüksek düzeyde yönlendirici olma davranışları sergilediği; Etkileşim Hızı maddesinden ise 4 puan olarak çocuğuna karşı etkileşiminde hızlı olarak değerlendirildiği gözlenmiştir. ETEÇOM uygulamalarının ardından, anne katılımcının tüm maddelerden 3 puan olarak istenilen düzeye geldiği; diğer bir değişle çocuğuna karşı orta düzeyde başarı odaklı olma, orta düzeyde yönlendirici olma ve ortalama hızda etkileşim davranışları sergilediği görülmüştür.

İkinci anne katılımcının alt ölçek puanları genel olarak incelendiğinde, uygulama öncesine “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” ve “Duygusal İfade Edici Olma” alanlarında 1,75 ve 2,8 düzeyinde puanlar olarak istenilen 5 puan düzeyinin altında; “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçeğinde ise 4,66 puan olarak istenilen düzey olan 3 puan düzeyinin oldukça üstünde olduğu görülmektedir. Yaklaşık 10 haftalık uygulama oturumlarının ardından anne katılımcının “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” ve “Duygusal İfade Edici Olma” alt alanlarındaki etkileşimsel davranışlarının sırasıyla 4,5 ve 4,8 puan olup istenilen 5 puan düzeyine çok yaklaştığı; “Başarı Odaklı/Yönlendirici Olma” alt ölçeğinde ise (3) düzeyinde puan alıp istenilen düzeyde etkileşimsel davranışlar sergilediği gözlenmiştir.

Kısaca özetlemek gerektiğinde, ikinci anne katılımcının uygulama öncesinde çocuğuna karşı daha az düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı davranışlar sergilerken; çok yüksek düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olduğu; ancak uygulamanın ardından annenin çocuğuna karşı daha yüksek düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı olduğu, buna karşılık daha istenilen düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olduğu görülmektedir.

Üçüncü anne katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Üçüncü katılımcı annenin (AK-3) etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV, “Duyarlı Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 4’te gösterilmektedir.

Şekil 4: AK-3’ün EDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

Üçüncü anne katılımcının EDDÖ-TV alt ölçek maddelerindeki ön test puanları incelendiğinde, Duyarlı Olma, Yanıtlayıcı Olma ve Etkili Olma maddelerinde 2 puan alarak, çocuğuna karşı düşük düzeyde duyarlı olma, yanıtlayıcı olmama ve etkisiz olma davranışları sergilediği; Yaratıcı Olma maddesinden ise 1 puan alarak çok sınırlı düzeyde yaratıcı olduğu gözlenmiştir. Uygulamanın ardından anne katılımcının Duyarlı Olma, Yanıtlayıcı Olma ve Yaratıcı Olma maddelerinden istenilen düzey olan 5 puan düzeyine ulaştığı, diğer bir deyişle çok yüksek düzeyde duyarlı, çok yüksek düzeyde yanıtlayıcı olma ve çok yüksek düzeyde yaratıcı olma davranışları sergilediği; benzer şekilde Etkili Olma maddesinden de 4 puan alarak istenilen 5 puan düzeyine çok

yaklaştığı ve çocuğuna karşı yüksek düzeyde etkili olma davranışlarını sergilediği gözlenmiştir.

Üçüncü anne katılımcının uygulama öncesinde ikinci alt ölçeğin Kabullenme, Keyif Alma, Sözel Pekiştireç Kullanma ve Duygusal İfade Edici Olma maddelerinden 3 puan alarak; çocuğuna karşı orta düzeyde kabullenme, düşük yoğunlukta keyif alma, orta düzeyde sözel pekiştireç kullanma ve orta düzeyde ifade edici olma davranışları sergilediği; Sıcak Olma maddesinden ise 2 puan alarak düşük düzeyde sıcak olma davranışları sergilediği gözlenmiştir. Bununla birlikte uygulamanın ardından üçüncü anne katılımcının tüm maddelerden 5 puan alarak istenilen düzeye ulaştığı, diğer bir deyişle çok yüksek kabullenme, çok yüksek düzeyde keyif alma, çok sık sözel pekiştireç kullanma, çok yüksek düzeyde sıcak olma ve yüksek düzeyde duygusal ifade edici olma davranışları sergilediği görülmüştür.

Üçüncü anne katılımcının uygulamadan önce üçüncü alt ölçeğinin Başarı Odaklı Olma ve Etkileşim Hızı maddelerinden 2 puan alarak düşük düzeyde başarı odaklı olma ve çocuğuna karşı olan etkileşimde yavaş olma davranışları sergilediği, bununla birlikte Yönlendirici Olma maddesinden 4 puan alarak yüksek düzeyde yönlendirici olma davranışları sergilediği gözlenmiştir. Uygulamanın ardından anne katılımcının Başarı Odaklı Olma ve Yönlendirici Olma maddelerinden 3 puan alarak istenilen düzeye ulaştığı, diğer bir deyişle orta düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olma davranışları sergilediği görülmüştür. Bunun yanında anne katılımcının Etkileşim Hızı maddesinden ise puanının 4 puana yükselerek çocuğuna karşı etkileşimlerinde hızlı olduğu gözlenmiştir.

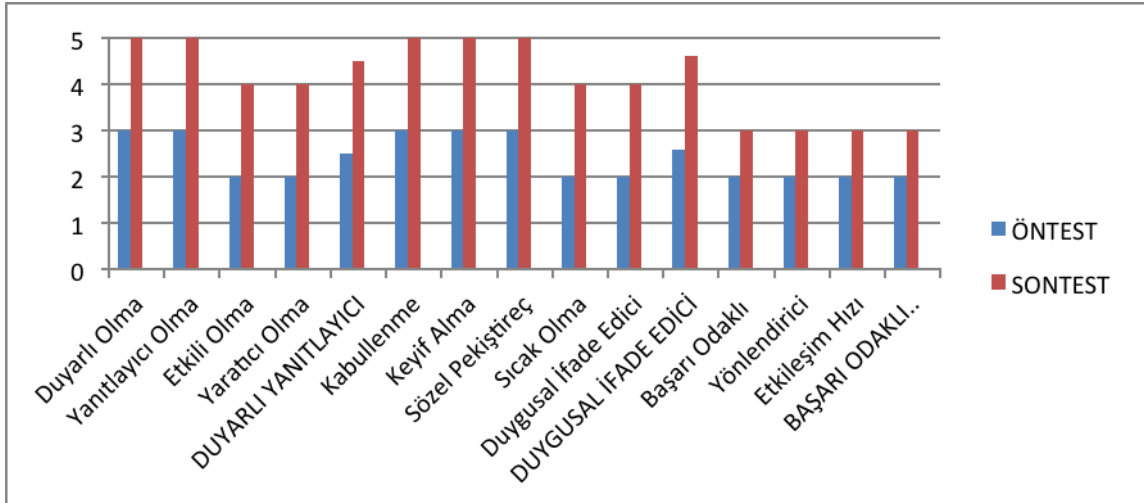
Üçüncü katılımcı annenin ön test ve son testteki etkileşim davranışları genel olarak incelendiğinde “Duyarlı ve Yanıtlayıcı Olma” alt ölçeğinde istenilen 1,75 puan alarak istenilen 5 düzeyinin altında bir performans sergilerken, uygulamanın ardından 4,75 puan ile istenilen 5 düzeyine çok yaklaştığı gözlenmiştir. Benzer şekilde “Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeğinde ön testte 2,8 puan ile istenilen 5 düzeyinin altında etkileşim davranışları sergilerken, son testte istenilen düzey 5’e ulaştığı görülmüştür. “Başarı Odaklı ve Yönlendirici Olma” üçüncü alt ölçeğinde ise ön testte 2,66 puan ile istenilen 3 düzeyinin altında performans sergilediği, uygulamanın ardından 3,33 puan ile istenilen 3 puanını biraz geçtiği görülmektedir.

Kısaca özetlemek gerektiğinde, üçüncü anne katılımcının çocuğu ile olan etkileşimlerinde ETEÇOM uygulamalarından önce düşük düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı olma davranışları sergilerken; ETEÇOM uygulamalarının ardından istenilen düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı olmaya başladığı; bununla birlikte uygulama öncesi ve sonrası başarı odaklı ve yönlendirici olma davranışlarının orta düzeye yakın bir ilerleme gösterdiği gözlenmektedir.

Dördüncü anne katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Dördüncü katılımcı annenin (AK-4) etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV, “Duyarlı Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 5’de gösterilmektedir.

Şekil 5’de de görüldüğü gibi dördüncü anne katılımcının birinci alt ölçeğin Duyarlı Olma ve Yanıtlayıcı Olma maddelerinden uygulama öncesinde 3 puan aldığı, başka bir deyişle çocuğu ile olan etkileşiminde orta düzeyde duyarlı olma ve tutarlı düzeyde yanıtlayıcı olma davranışları sergilediği görülmüştür. Aynı ölçeğin Etkili Olma a ve Yaratıcı Olma maddelerinden ise 2 puan alıp; çocuğuna karşı olan etkileşiminde etkisiz ve sınırlı düzeyde yaratıcı olduğu gözlenmiştir. Uygulama oturumlarının ardından, anne katılımcının ilk iki maddeden istenilen 5 düzeyinde puan aldığı ve çocuğuna karşı çok yüksek düzeyde duyarlı olma ve çok yüksek düzeyde yanıtlayıcı olma davranışları sergilemeye başladığı gözlenmiştir. Bununla birlikte anne katılımcının alt ölçeğin diğer iki maddesinden de 4 düzeyinde puan alarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı ve çocuğu ile olan etkileşiminde yüksek düzeyde etkili olma ve yüksek düzeyde yaratıcı olma davranışlarını sergilemeye başladığı görülmüştür.

Şekil 5: AK-4'ün EDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

Dördüncü anne katılımcının uygulama öncesinde ikinci alt ölçeğin Kabullenme, Keyif Alma ve Sözel Pekiştireç Kullanma maddelerinden 3 puan alarak, çocuğuna karşı olan etkileşimlerinde orta düzeyde kabullenme, düşük yoğunlukta keyif alma ve orta düzeyde sözel pekiştireç kullanma davranışları sergilediği gözlenirken; Sıcak Olma ve Duygusal İfade Edici Olma maddelerinden 2 puan alarak düşük düzeyde sıcak olma ve düşük düzeyde ifade edici olma davranışları sergilediği gözlenmiştir. Bununla birlikte ETEÇOM uygulamalarının ardından, anne katılımcının alt ölçeğin üç maddesinden 5 puan alarak istenilen düzeye ulaştığı, diğer bir değişle çocuğuna karşı çok yüksek düzeyde kabullenme, çok yüksek düzeyde keyif alma ve çok sık sözel pekiştireç kullanma davranışları sergilediği; diğer iki maddeden ise 4 puan alarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı ve çocuğuna karşı yüksek düzeyde sıcak olma ve açıkça ifade edici olma davranışları sergilemeye başladığı görülmüştür.

Dördüncü anne katılımcının uygulama öncesinde üçüncü alt ölçeğin tüm maddelerinden 2 puan alarak çocuğuna karşı düşük düzeyde başarı odaklı ve düşük düzeyde yönlendirici olduğu, aynı zamanda etkileşim hızının da yavaş olduğu gözlenmişken; uygulamanın ardından tüm alt maddelerden istenilen puan olan 3 puanı alarak, çocuğuna karşı orta düzeyde başarı odaklı, orta düzeyde yönlendirici olduğu ve etkileşim hızının da ortalama hız da olduğu görülmüştür.

Dördüncü anne katılımcının genel olarak alt ölçeklere ilişkin ön test ve son testteki etkileşimsel davranışları incelendiğinde, annenin “Duyarlı ve Yanıtlayıcı Olma” alt ölçeğinden 2,5, “Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeğinden ise 2,6 puan alarak

istenilen 5 düzeyinin altında kaldığı; ancak uygulamanın ardından annenin ilk alt ölçekteki puanının 4,5 ve ikinci alt ölçekteki puanının ise 4,6'ya yükselerek istenilen düzey olan 5 puana oldukça yaklaştığı gözlenmiştir. Anne katılımcının “Başarı Odaklı ve Yönlendirici Olma” alt ölçeğindeki puanı ise ön testte 2 puan ile istenilen düzeyin biraz altındayken, son testte 3 olarak istenilen düzeye gelmiştir.

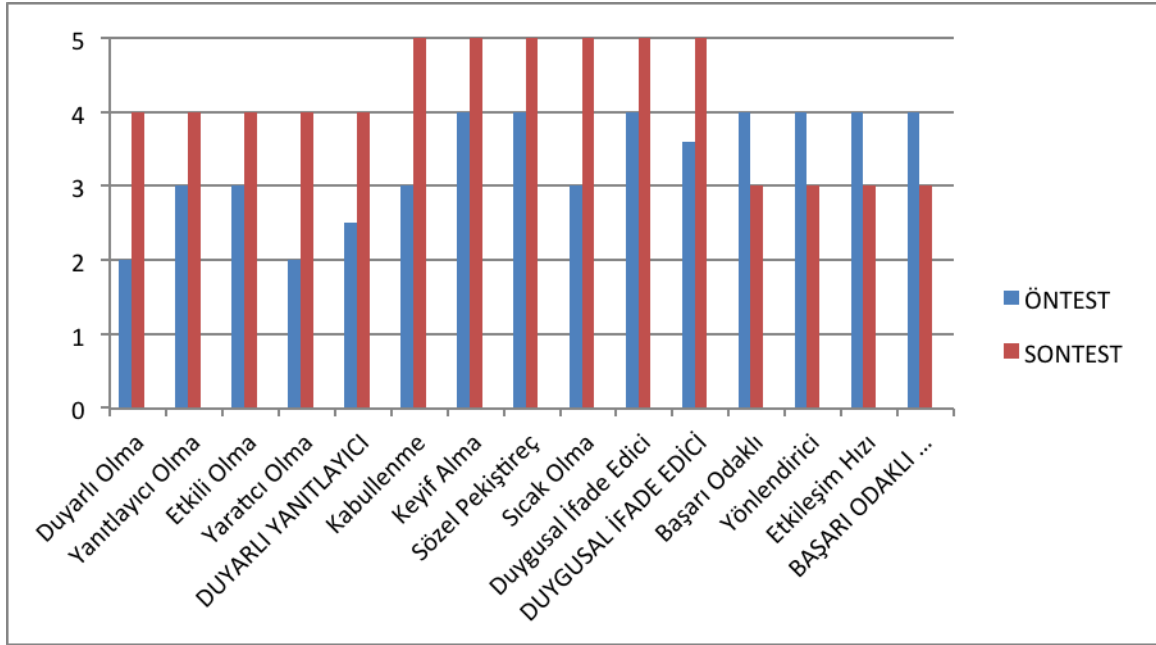
Kısaca özetlemek gerektiğinde dördüncü anne katılımcının ETEÇOM öncesinde çocuğuna karşı düşük düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı olma ile düşük düzeyde duygusal ifade edici olma davranışları sergilerken; ETEÇOM uygulamalarının ardından çocuğuna karşı daha duyarlı, yanıtlayıcı ve duygusal ifade edici duruma gelmiştir. Benzer şekilde anne katılımcının uygulama öncesinde çocuğuna karşı düşük düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olduğu görülürken, uygulamanın ardından istenilen düzeye geldiği gözlenmiştir.

Beşinci anne katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Beşinci anne katılımcının (AK-5) etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV, “Duyarlı Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 6’da gösterilmektedir.

Şekil 6’da da görüldüğü gibi, anne katılımcının uygulamadan önce birinci alt ölçeğin Duyarlı Olma ve Yaratıcı Olma maddelerinden 2 puan alarak, çocuğuna karşı düşük düzeyde duyarlı davrandığı ve sınırlı düzeyde yaratıcı olma davranışları sergilediği; Yanıtlayıcı Olma ve Etkili Olma maddelerinden ise 3 puan alarak tutarlı düzeyde yanıtlayıcı ve orta düzeyde etkili olduğu gözlenmiştir. Uygulamanın ardında anne katılımcının bu alt ölçeğin tüm maddelerinden 4 puan alarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı; başka bir deyişle çocuğuna karşı yüksek düzeyde duyarlı olma, yüksek düzeyde yanıtlayıcı olma, yüksek düzeyde etkili olma ve yüksek derecede yaratıcı olma davranışlarını sergilemeye başladığı görülmüştür.

Şekil 6: AK-5'in EDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

Beşinci anne katılımcının ikinci alt ölçeğin Kabullenme ve Sıcak Olma maddelerinden 3 puan alarak, çocuğuna karşı orta düzeyde kabullenme ve orta düzeyde sıcak olma davranışları sergilediği; alt ölçeğin Keyif Alma, Sözel Pekiştirici Kullanma ve Duygusal İfade Edici Olma maddelerinden ise 4 puan alarak istenilen düzeye çok yakın bir performans sergilediği ve çocuğuna karşı yüksek düzeyde keyif alma, sık sık sözel pekiştirici kullanma ve açıkça duygusal ifade edici olma davranışları sergilediği gözlenmiştir. Uygulamanın ardından ise anne katılımcının tüm maddelerde istenilen düzey olan 5 puan düzeyine ulaştığı ve çocuğuna karşı çok yüksek kabullenme, çok yüksek düzeyde keyif alma, çok sık sözel pekiştirici kullanma, çok yüksek düzeyde sıcak olma ve yüksek düzeyde ifade edici olma davranışları sergilemeye başladığı görülmüştür.

Anne katılımcının üçüncü alt ölçeğin tüm maddelerinden ise uygulama öncesinde 4 puan alarak çocuğuna karşı yüksek düzeyde başarı odaklı ve yüksek düzeyde yönlendirme davranışları sergilerken; etkileşim hızının da hızlı olarak değerlendirildiği görülmüştür. Bununla birlikte uygulamanın ardından anne katılımcının tüm maddelerden 3 puan alarak istenilen düzeye indiği ve çocuğuna karşı orta düzeyde

başarı odaklı, orta düzeyde yönlendirici davranışlar sergilediği ve etkileşim hızının da orta düzeyde bir hız da olduğu gözlenmiştir.

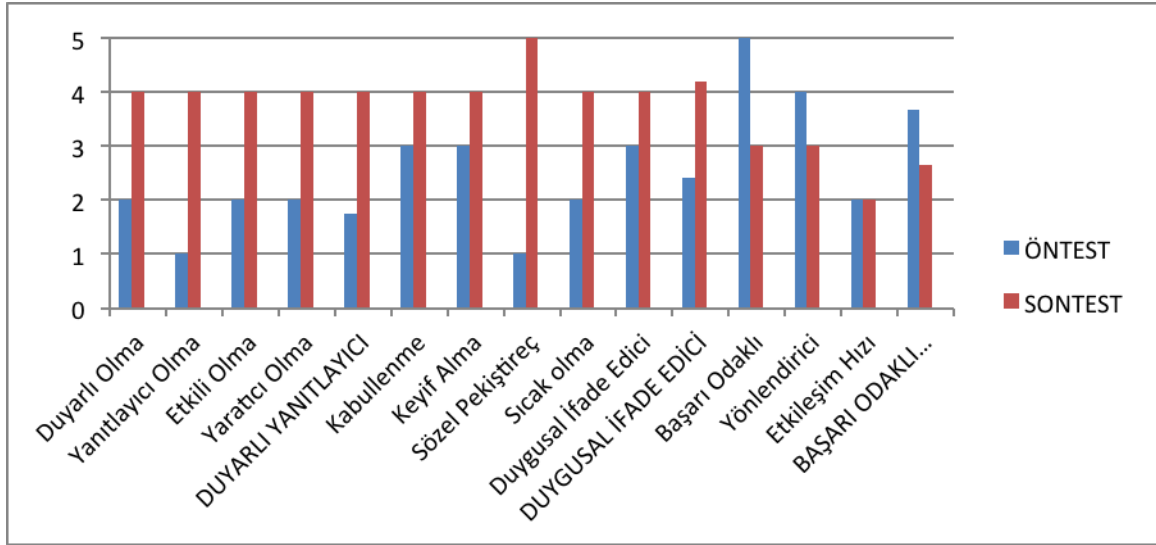
Beşinci katılımcı annenin genel olarak alt ölçeklerden aldığı ön test ve son test puanları incelendiğinde, uygulama öncesinde “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” alt ölçeklerinde 2,5 düzeyinde, “Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeğinde ise 3,6 düzeyinde puan olarak istenilen 5 puan düzeyinin altında bir performans sergilediği gözlenirken; uygulamanın ardından gerçekleştirilen son test oturumunda annenin ilk alt ölçekte 4; ikinci alt ölçekte ise 5 puan olarak istenilen düzeye ulaştığı gözlenmiştir. Üçüncü alt ölçek, “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” maddelerinin ortalamasına bakıldığında ise, ön testte annenin 4 düzeyinde puan olarak istenilen düzeyin üstünde olduğu, ancak uygulamaların ardından 3 düzeyine ulaşarak istenilen puanı aldığı gözlenmiştir.

Kısaca özetlemek gerektiğinde beşinci anne katılımcının uygulamanın öncesinde çocuğuna karşı daha az duyarlı ve yanıtlayıcı olduğu ancak daha yüksek düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olduğu görülürken; uygulamanın ardından daha yüksek düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı olduğu ve daha az başarı odaklı ve yönlendirici bir duruma geldiği görülmüştür.

Altıncı anne katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Altıncı anne katılımcının (AK-6) etkileşimsel davranışlarına ilişkin EDDÖ-TV, “Duyarlı Yanıtlayıcı Olma”, “Duygusal İfade Edici Olma” ve “Başarı Odaklı-Yönlendirici Olma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 7’de gösterilmektedir.

Şekil 7’de görüldüğü gibi, anne katılımcının birinci alt ölçeğin Duyarlı Olma, Etkili Olma ve Yaratıcı Olma maddelerinden uygulamadan önce 2 puan aldığı, başka bir deyişle çocuğuna karşı düşük düzeyde duyarlı olma, etkisiz olma ve sınırlı düzeyde yaratıcı olma davranışları sergilediği, Yanıtlayıcı Olma maddesinden ise 1 puan olarak yüksek düzeyde yanıtlayıcı olmama davranışı sergilediği gözlenmiştir. Uygulamanın ardından anne katılımcının bu alt ölçekteki tüm maddelerden 4 puan olarak istenilen 5 puan düzeyine çok yaklaştığı; anne katılımcının çocuğuna karşı yüksek düzeyde duyarlı olma, yüksek düzeyde yanıtlayıcı olma, yüksek düzeyde etkili olma ve yüksek derecede yaratıcı olma davranışları sergilediği gözlenmiştir.

Şekil 7: AK-6'nı EDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

Altıncı anne katılımcının uygulama öncesinde ikinci alt ölçeğin Kabullenme, Keyif Alma ve Duygusal İfade Edici Olma maddelerinden 3 puan alarak, çocuğuna karşı etkileşiminde orta düzeyde kabullenme, düşük yoğunlukta keyif alma ve orta derecede ifade edici olma davranışları sergilediği; Sıcak Olma maddesinden 2 puan alarak düşük düzeyde sıcak olma davranışı sergilediği ve Sözel Pekiştirici Kullanma maddesinden ise 1 puan alarak çok düşük düzeyde sözel pekiştirici kullandığı gözlenmiştir. Uygulamanın ardından ise anne katılımcının Kabullenme, Keyif Alma, Sıcak Olma ve Duygusal İfade Edici Olma maddelerinden 4 puan alarak çocuğuna karşı yüksek düzeyde kabullenme, yüksek düzeyde keyif alma, yüksek düzeyde sıcak olma ve açıkça ifade edici olma davranışlarını sergiler hale geldiği, sözel pekiştirici kullanma maddesinden ise 5 puan alarak çocuğuna karşı çok sık sözel pekiştirici kullanmaya başladığı gözlenmiştir.

Anne katılımcının uygulamadan önce üçüncü alt ölçeğin Başarı Odaklı Olma maddesinden 5 puan alarak çok yüksek düzeyde başarı odaklı olduğu; Yönlendirici Olma maddesinden 4 puan alarak yüksek düzeyde yönlendirici olma davranışları sergilediği gözlenirken; Etkileşim Hızı maddesinden 2 puan alarak çocuğun karşı hızının yavaş olduğu gözlenmiştir. Bununla birlikte uygulamanın ardından anne katılımcının Başarı Odaklı Olma ve Yönlendirici Olma maddelerinden 3 puan alarak

istenilen düzeye geldiği ve çocuğuna karşı orta düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olma davranışları sergilemeye başladığı gözlenmiştir. Ayrıca annenin Etkileşim Hızı maddesinde aldığı puanın yine 2 olduğu ve etkileşim hızında bir değişiklik olmadığı görülmüştür.

Anne katılımcının genel olarak ön test ve son testteki etkileşimsel davranışlarına ilişkin aldığı puanları karşılaştırıldığında, “Duyarlı-Yanıtlayıcı Olma” alt ölçeğinden 1,75 ve “Duygusal İfade Edici Olma” alt ölçeğinden 2,4 puan alarak istenilen 5 düzeyinin altında olduğu, uygulamanın ardından ilk alt ölçekte 4 ve ikinci alt ölçekte ise 4,2 puan alarak istenilen düzeye ulaştığı gözlenmiştir. Anne Katılımcı 6’nın “Başarı Odaklı/Yönlendirici Olma” alt ölçeğinden ise ön testte 3,66 puan alarak istenilen 3 düzeyinin üstünde olduğu, uygulamanın ardından 2,66 puan ile istenilen düzey olan 3’e daha çok yaklaştığı gözlenmiştir.

Kısaca altıncı anne katılımcının etkileşimsel davranışlarının ETEÇOM uygulamalarından önce daha düşük düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı davranışları içerirken; daha çok başarı odaklı ve yönlendirici olduğu; ancak ETEÇOM uygulamalarının ardından duyarlı ve yanıtlayıcı olma davranışlarında artmalar olurken; başarı odaklı ve yönlendirici olma davranışlarında azalmalar olduğu gözlenmiştir.

Çocuk Katılımcıların Etkileşimsel Davranışları

Çocuk Katılımcıların Etkileşimsel Davranışlarına İlişkin Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile Elde Edilen Bulgular

Eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM programının OSB tanımlı çocukların etkileşimsel davranışları üzerindeki etkisi çocuk katılımcılarına ilişkin ÇDDÖ-TV’nin “Dikkat” ve “Başlatma” alt ölçekleri ile ÇDDÖ-TV ölçek öntest-sontest puanlarının karşılaştırılması ile incelenmiştir. Gerçekleştirilen Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Tablo 18, Tablo 19 ve Tablo 20’de gösterilmiştir.

Tablo 18

ÇDDÖ-TV “Dikkat” Alt Ölçeği Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Son test-Ön test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	6	2,54	0	2,22*	026
Pozitif sıra	6	4,54	21		
Eşit					

*Negatif sıralar temeline dayalı

Katılımcı çocukların, ÇDDÖ-TV “Dikkat” alt ölçeğine ilişkin etkileşimsel davranışlarında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Tablo 18’de verilmiştir. Araştırmanın sonuçları katılımcı çocukların “Dikkat” davranışlarına ilişkin aldıkları uygulama öncesi ve sonrası puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($z=2,22$, $p < .05$).

Tablo 19

ÇDDÖ-TV “Başlatma” Alt Ölçeği Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Son test-Ön test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	6	2,55	0	2,26*	024
Pozitif sıra	6	4,60	21		
Eşit					

*Negatif sıralar temeline dayalı

Katılımcı çocukların, ÇDDÖ-TV “Başlatma” alt ölçeğine ilişkin etkileşimsel davranışlarında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Tablo 19’da verilmiştir. Araştırmanın sonuçları katılımcı çocukların “Başlatma” davranışlarına ilişkin aldıkları uygulama öncesi ve sonrası puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($z=2,26$, $p < .05$).

Tablo 20

ÇDDÖ-TV Puanlarının Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Son test-Ön test	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	6	2,54	13	2,20*	027
Pozitif sıra	6	4,57	8		
Eşit					

*Negatif sıralar temeline dayalı

Katılımcı çocukların, ÇDDÖ-TV'ye ilişkin etkileşimsel davranışlarında anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları Tablo 20'de verilmiştir. Araştırmanın sonuçları katılımcı çocukların etkileşimsel davranışlarına ilişkin aldıkları uygulama öncesi ve sonrası puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($z=2,20$, $p < .05$).

Çocuk Katılımcıların ÇDDÖ-TV Ölçeğinden Elde Edilen Ön Test-Son Test Ham Puanları

Çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak ÇDDÖ-TV'den elde edilen her bir alt ölçekler ile alt maddelerine ve genel ölçek ortalamasına ilişkin ön test-son test ham puanlarına Tablo 21'de yer verilmiştir.

Tablo 21

Katılımcı Çocukların ÇDDÖ-TV Ön Test-Son Test Puanları

ÇDDÖ-TV	Çocuk 1		Çocuk 2		Çocuk 3		Çocuk 4		Çocuk 5		Çocuk 6	
DIKKAT	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST	ÖT	ST
Dikkat	2	5	3	5	3	5	2	4	4	5	3	5
Devamlılık	2	4	3	5	2	4	1	4	3	5	3	5
Katılım	2	4	3	5	2	4	1	4	4	5	2	5
İşbirliği	2	4	3	5	2	4	1	3	4	5	4	5
Ölçek Puanı:	2	4,25	3	5	2,25	4,25	1,25	3,75	3,75	5	3	5
BAŞLATMA												
Başlatma	1	5	4	5	3	4	2	4	2	5	2	4
Ortak Dikkat	2	4	2	5	2	5	2	4	3	5	3	5
Duygusal Durum	2	4	4	5	3	5	2	4	4	5	3	5
Ölçek Puanı:	1,66	4,33	3,33	5	2,66	4,66	2	4	3	5	2,66	4,66
Ölçek Toplam Puanı	1,85	4,28	3,14	5	2,42	4,42	1,57	3,85	3,42	5	2,85	4,85

Çocuk Katılımcıların ÇDDÖ-TV Ölçeğinden Elde Edilen Ön Test-Son Ortalama Puanları ve Grafikselle Analizi

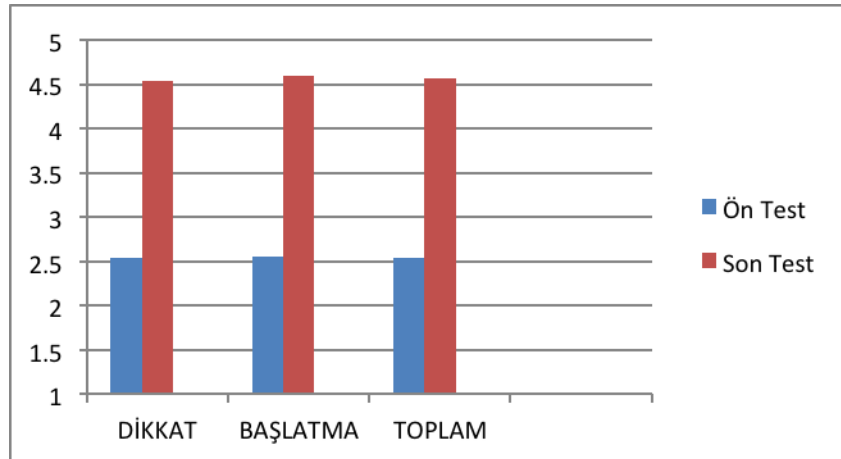
Çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak ÇDDÖ-TV ölçek ile “Dikkat” ve “Başlatma” alt ölçeklerinden elde edilen ön test ve son test ham puanlarının grup ortalamalarına ilişkin bilgilere Tablo 22’de yer verilmiştir.

Tablo 22

ÇDDÖ-TV Ön Test-Son Test Ortalamaları

Alt Ölçekler ve Toplam	Ön Test	Son Test
Dikkat	2,54	4,54
Başlatma	2,55	4,60
ÇDDÖ-TV Toplam	2,54	4,57

Çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak ÇDDÖ-TV ölçek ile “Dikkat” ve “Başlatma” alt ölçeklerinden elde edilen ön test ve son test ham puanlarının grup ortalamalarının grafikselle analizi Şekil 8’de gösterilmiştir.

Şekil 8: ÇDDÖ-TV Ön Test-Son Test Grup Ortalamaları

Çocuk katılımcıların ÇDDÖ-TV ölçek ve alt ölçeklerinden elde edilen ön test ve son test ham puanlarının grup ortalamalarına ilişkin Tablo 23 ve Şekil 8’deki bilgiler incelendiğinde; ön test ve son test puanları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir.

Çocuk katılımcıların, “Dikkat” alt ölçeğinden aldıkları ön test puanlarının ortalamaları 2,54 olarak hesaplanırken, son test puanlarının ortalamasının 4,54 puan ile yüksek düzey olan 5 puan düzeyine yaklaştığı görülmektedir.

Benzer şekilde çocuk katılımcıların “Başlatma” alt ölçeğinden aldıkları ön test puanlarının ortalaması 2,55 olarak hesaplanırken, son test puanlarının ortalamasının 4,60 puan ile yüksek düzey olan 5 puan düzeyine yaklaştığı görülmektedir.

Katılımcıların ÇDDÖ-TV ölçeğinden aldıkları ön test puanlarının ortalaması ise 2,54 olarak hesaplanırken; son test puanlarının ortalamasının 4,57 ile yine istenilen ve yüksek düzey olan 5 puanına yaklaştığı görülmektedir.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda, ETEÇOM programının OSB tanılı altı çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir.

Çocuk Katılımcıların Etkileşimsel Davranışlarına İlişkin ÇDDÖ-TV Alt Ölçek ve Alt Maddelerinden Aldıkları Ön Test ve Son Test Puanları ve Grafikselsel Analizi

ÇDDÖ-TV, ebeveynlerin çocukları ile olan etkileşimlerinde çocukların bu etkileşimlere katılma düzeylerini değerlendirmek amacıyla “Dikkat” ve “Başlatma” şeklinde iki alt ölçekten oluşan bir derecelendirme ölçeğidir. Her bir alt ölçek kendi içinde çocukların etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek üzere alt maddelerden oluşmaktadır. Alt ölçekler ile her bir alt ölçeğe ait maddelerin neler olduğuna Tablo 23’de yer verilmiştir.

Tablo 23

ÇDDÖ-TV Alt Ölçekleri ve Alt Maddeleri

Dikkat	Başlatma
1-Dikkat	5-Başlatma
2-Devamlılık	6-Ortak Dikkat
3-Katılım	7-Duygusal Durum
4-İşbirliği	

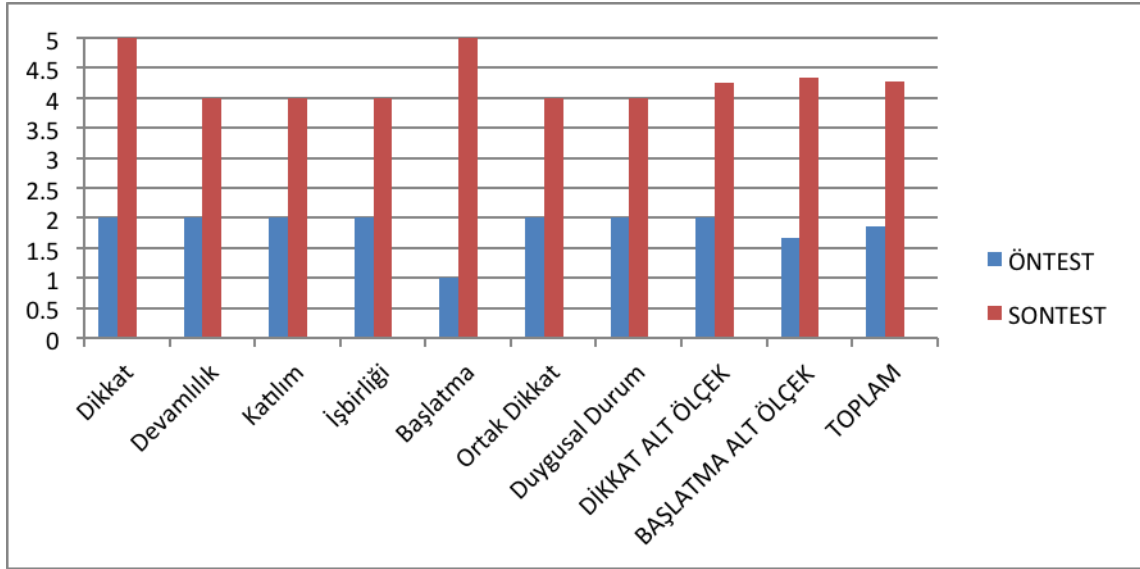
ÇDDÖ-TV, ölçeğinin “Dikkat” alt ölçeğinde yer alan “Dikkat” maddesi; çocukların bir etkinliğe aktif ya da aktif olmayarak, ne kadar süre ile katıldığı ve ilgisini yönettiği ile ilgilidir. “Devamlılık” maddesi ise, çocukların etkinliğe kastımla çabasını, başka bir deyişle etkinlik sırasında yaptığı deneme girişimlerini, sesleme pratiklerini ve sık sık yaptığı etkinliklere devam ediyor olmasını değerlendirmektedir. “Katılım” maddesi, çocukların etkinliğe katılım yoğunluğu ile ilgili bir davranıştır ve çocuk ya da yetişkin başlatmalı olduğuna bakılmaksızın, çocuğun yapılan etkinlikten memnun olması ve aktif olmaya çalışma çabası olarak değerlendirilebilmektedir. “İşbirliği” maddesi ise, çocukların yetişkinlerin istek ve önerilerine ne derece uyum gösterdikleri ve tepki verdikleri ile ilgilidir.

ÇDDÖ-TV ölçeğinin “Başlatma” alt ölçeğine ait “Başlatma” davranışı, çocuğun etkinliği başlatma derecesini ölçmektedir ve çocukların bir etkinlik başlatma, etkinlik içinde yeni bir oyuna geçme vb sözel ve davranışsal tüm davranışlarını içermektedir. “Ortak Dikkat” alt maddesi, çocukların yetişkinlerle iletişim başlatma derecesini ölçen bir maddedir. Bu davranışla çocukların etkileşimler sırasında sık sık göz kontağı kurması, sıra alması, seslendirmeler yapması beklenmektedir. “Duygusal Durum” alt maddesi ise çocukların genel duygusal durumları ile ilgili olup, çocukların etkinlikler sırasında sergiledikleri gülme, kahkaha atma, seslendirme yapma ve keyif aldığını gösteren davranışlarını kapsamaktadır.

İzleyen bölümlerde OSB tanısı almış her bir çocuk katılımcının ÇDDÖ-TV ölçeğinin alt ölçeklerinden ve maddelerinden aldıkları ön test ve son test puanlarının bireysel olarak grafiksel analizine ve betimsel özetine yer verilmiştir.

Birinci çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek, alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Birinci çocuk katılımcının (ÇK-1) etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek ve alt ölçekleri olan “Dikkat” ile “Başlatma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 9’da gösterilmiştir.

Şekil 9: ÇK-1'in ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

Birinci çocuk katılımcının “Dikkat” alt ölçeğinin Dikkat, Devamlılık, Katılım ve İşbirliği maddelerinden uygulama öncesinde 2 puan aldığı, diğer bir deyişle düşük düzeyde dikkat, devamlılık, katılım ve işbirliği davranışları sergilediği görülmektedir. Uygulamanın ardından çocuk katılımcının Dikkat maddesinden 5 puan alarak istenilen düzeye ulaştığı ve çok yüksek düzeyde dikkat davranışı sergilediği; Devamlılık, Katılım ve İşbirliği maddelerinden de 4 puan alarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı ve bu davranışları yüksek düzeyde sergiler durumuna geldiği gözlenmiştir.

Çocuk katılımcının uygulamadan önce ikinci alt ölçeğin Ortak Dikkat ve Duygusal Durum maddelerinden 2 puan aldığı ve ortak dikkat ve duygusal durum davranışlarını düşük düzeyde sergilediği; Başlatma maddesinden ise 1 puan alarak çok düşük düzeyde başlatma davranışı sergilediği gözlenmiştir. Uygulamanın ardından yapılan değerlendirmelerde, çocuk katılımcının Başlatma maddesinden 5 puan alarak istenilen düzeye ulaştığı ve çok yüksek düzeyde başlatma davranışı sergilediği gözlenirken; Ortak Dikkat ve Duygusal Durum maddelerinden ise 4 puan alarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı ve yüksek düzeyde ortak dikkat ve duygusal durum davranışları sergilediği gözlenmiştir.

Birinci katılımcı çocuğun alt ölçeklerden aldığı ön test son test puanlarının ortalamasına bakıldığında ise, “Dikkat” alt ölçeğinden 2 puan alarak istenilen 5 puan

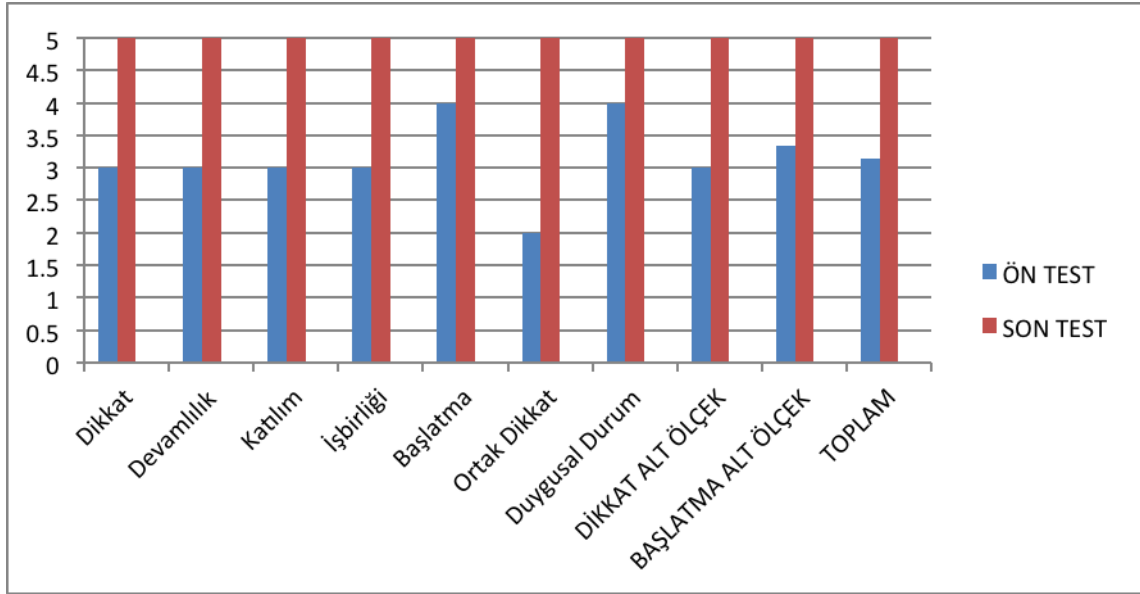
düzeinin altında bir performans sergilediği, ancak uygulamanın ardından bu alt ölçek puanının 4,25 ile istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı görülmüştür. Benzer şekilde Başlatma alt ölçeği ön test ortalamasının 1,66 puan ile istenilen 5 puan düzeyinin oldukça altında olduğu görülürken; uygulamanın ardından 4,33 puan ile istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı görülmektedir.

Çocuk katılımcının tüm ölçek ortalaması ise ön testte 1,85 puan ile istenilen 5 puan düzeyinin oldukça altında iken; son testte 4,28 ile istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaşmış olduğu görülmüştür. Kısacası katılımcı annenin etkileşimsel davranışlarında görülen ilerlemelere paralel olarak çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında da olumlu yönde ilerlemeler olduğu görülmekte ve ETEÇOM programının OSB tanısı almış çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlenmektedir.

İkinci çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek, alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

İkinci çocuk katılımcının (ÇK-2) etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek ve alt ölçekleri olan “Dikkat” ile “Başlatma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 10’da gösterilmiştir.

Şekil 10’da gösterildiği gibi ikinci çocuk katılımcının uygulamadan önce birinci alt ölçeğin tüm maddelerinden 3 puan alarak, orta düzeyde dikkat, orta düzeyde devamlılık, orta düzeyde katılım ve orta düzeyde işbirliği davranışları sergilediği görülmektedir. Uygulamanın ardından ise çocuk katılımcının bu alt ölçeğin tüm maddelerinden istenilen 5 puan düzeyine ulaştığı ve dikkat, devamlılık, katılım ve işbirliği davranışlarını çok yüksek düzeyde sergilemeye başladığı görülmüştür.

Şekil 10: ÇK-2'in ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

İkinci çocuk katılımcının uygulamadan önce ikinci alt ölçeğin Başlatma ve Duygusal Durum maddelerinden 4 puan alarak, istenilen 5 puan düzeyine oldukça yakın bir performans sergilediği görülürken; Ortak Dikkat maddesinden 2 puan alarak istenilen 5 puan düzeyinin altında olduğu görülmüştür. Uygulamanın ardından çocuk katılımcının bu alt ölçeğin tüm maddelerinden istenilen 5 puanı alarak çok yüksek düzeyde başlatma, ortak dikkat ve duygusal durum davranışları sergilemeye başladığı gözlenmiştir.

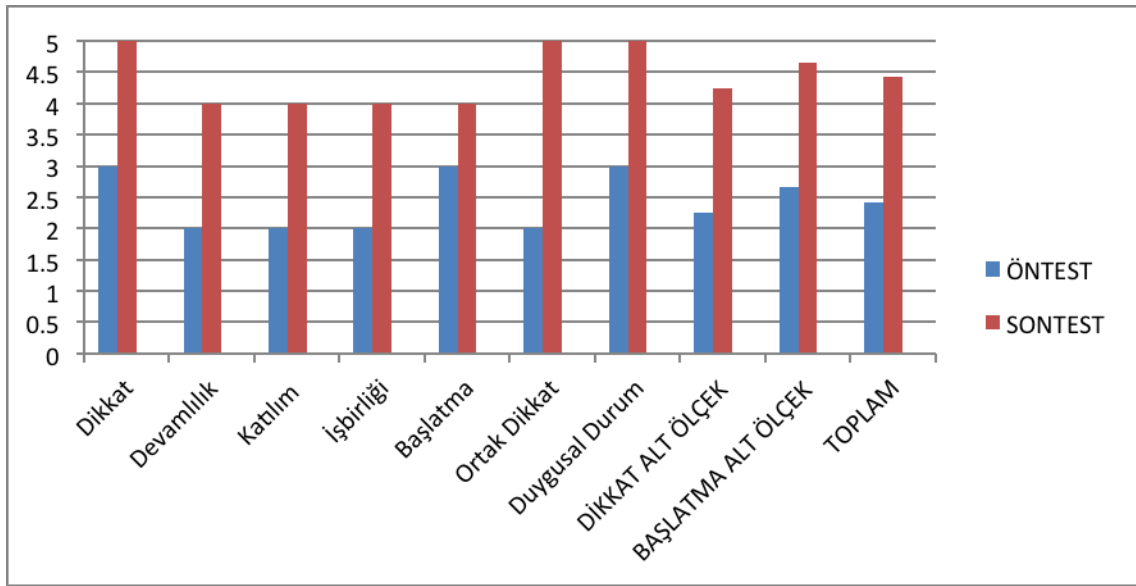
Çocuk katılımcının alt ölçeklerden aldığı ön test son test puanlarının ortalamaları incelendiğinde ise, Dikkat alt ölçeğinin ön test puanının 3 puan ile istenilen düzeyin oldukça altında olduğu; ancak uygulamanın ardından bu alt ölçek puanının istenilen 5 puan düzeyine ulaştığı gözlenmiştir. Benzer biçimde, Başlatma alt ölçeğinden ön testte alınan puanın 3,33 ile istenilen düzeyin altında olduğu görülürken; uygulamanın ardından istenilen 5 puan düzeyine ulaştığı görülmüştür.

Çocuk katılımcının tüm ölçek ortalaması ise ön testte 3,14 puan ile istenilen 5 puan düzeyinin altında iken; son testte istenilen 5 puan düzeyine ulaşmış olduğu görülmüştür. Kısacası katılımcı annenin etkileşimsel davranışlarında görülen ilerlemelere paralel olarak çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında da olumlu

yönde ilerlemeler olduğu görülmekte ve ETEÇOM programının OSB tanısı almış çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlenmektedir.

Üçüncü çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek, alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Üçüncü çocuk katılımcının (ÇK-3) etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek ve alt ölçekleri olan “Dikkat” ile “Başlatma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 11’de gösterilmiştir.

Şekil 11: ÇK-3’ün ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

Üçüncü çocuk katılımcının uygulamadan önce birinci alt ölçeğin “Dikkat” maddesinden 3 puan olarak istenilen 5 puan düzeyinin altında olduğu ve orta düzeyde dikkat davranışı sergilediği gözlenirken; Devamlılık, Katılım ve İşbirliği maddelerinden 2 puan olarak istenilen 5 puan düzeyinin oldukça altında olduğu ve düşük düzeyde devamlılık, katılım ve işbirliği davranışları sergilediği görülmüştür. Uygulamanın ardından çocuk katılımcının Devamlılık, Katılım ve İşbirliği maddelerinden 4 puan olarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı ve devamlılık, katılım ve işbirliği davranışlarını yüksek düzeyde sergilediği gözlenmiştir. Dikkat maddesinden ise 5 puan olarak istenilen düzeye ulaştığı ve yüksek düzeyde dikkat davranışı sergilediği görülmüştür.

Çocuk katılımcının uygulamadan önce ikinci alt ölçeğin Başlatma ve Duygusal Durum maddelerinden 3 puan alarak orta düzeyde başlatma ve duygusal durum davranışları sergilediği; Ortak Dikkat maddesinden ise 2 puan alarak düşük düzeyde ortak dikkat davranışı sergilediği gözlenmiştir. Uygulamanın ardından ise Ortak Dikkat ve Duygusal Durum maddelerinden istenilen 5 puan düzeyine ulaştığı ve bu davranışları çok yüksek düzeyde sergilediği; Başlatma alt ölçeğinden ise 4 puan alarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı ve bu davranışı yüksek düzeyde sergilediği görülmüştür.

Çocuk katılımcının alt ölçeklerden aldığı ön test ve son test puan ortalamaları incelendiğinde ise Dikkat alt ölçeğinden ön testte 2,25 puan alırken; son testte 4,25 puan alarak istenilen 5 puan düzeyine yaklaştığı görülmektedir. Benzer biçimde Başlatma alt ölçeğinden ise ön testte 2,66 puan alırken, son testte 4,66 ile istenilen 5 puan düzeyine yine oldukça yaklaştığı görülmektedir.

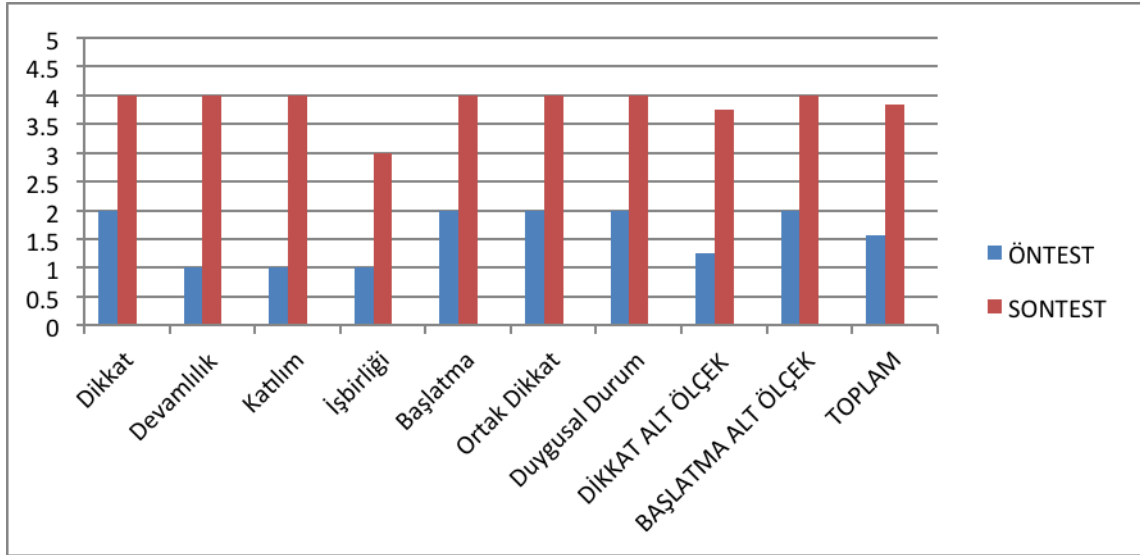
Çocuk katılımcının ÇDDÖ-TV tüm ölçek puanının ortalaması incelendiğinde ise ön testte 2,42 puan ile istenilen düzeyin altında olduğu, ancak son testte 4,42 ile 5 puan düzeyine oldukça yakın olduğu gözlenmektedir. Kısacası katılımcı annenin etkileşimsel davranışlarında görülen ilerlemelere paralel olarak çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında da olumlu yönde ilerlemeler olduğu görülmekte ve ETEÇOM programının OSB tanısı almış çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlenmektedir.

Dördüncü çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek, alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Dördüncü çocuk katılımcının (ÇK-4) etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek ve alt ölçekleri olan “Dikkat” ile “Başlatma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 12’de gösterilmiştir.

Şekil 12’de görüldüğü gibi, çocuk katılımcının uygulamadan önce birinci alt ölçeğin Devamlılık, Katılım ve İşbirliği maddelerinden 1 puan alarak istenilen 5 puan düzeyinin oldukça altında olduğu ve devamlılık, katılım ve işbirliği davranışlarını çok düşük düzeyde sergilediği gözlenmiştir. Dikkat maddesinde ise 2 puan alarak bu davranışı düşük düzeyde sergilediği görülmüştür. Uygulamanın ardından çocuk katılımcının Dikkat, Devamlılık ve Katılım maddelerinden 4 puan alarak, istenilen 5

puan düzeyine oldukça yaklaştığı ve bu davranışları yüksek düzeyde sergilediği gözlenmiştir. Çocuk katılımcının İşbirliği maddesinden ise 3 puan olarak istenilen 5 puan düzeyinin altında olduğu görülse de; ön test ile karşılaştırıldığında kendi içerisinde bir ilerleme göstererek bu davranışı orta düzeyde sergilemeye başladığı gözlenmiştir.

Şekil 12: ÇK-4'ün ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

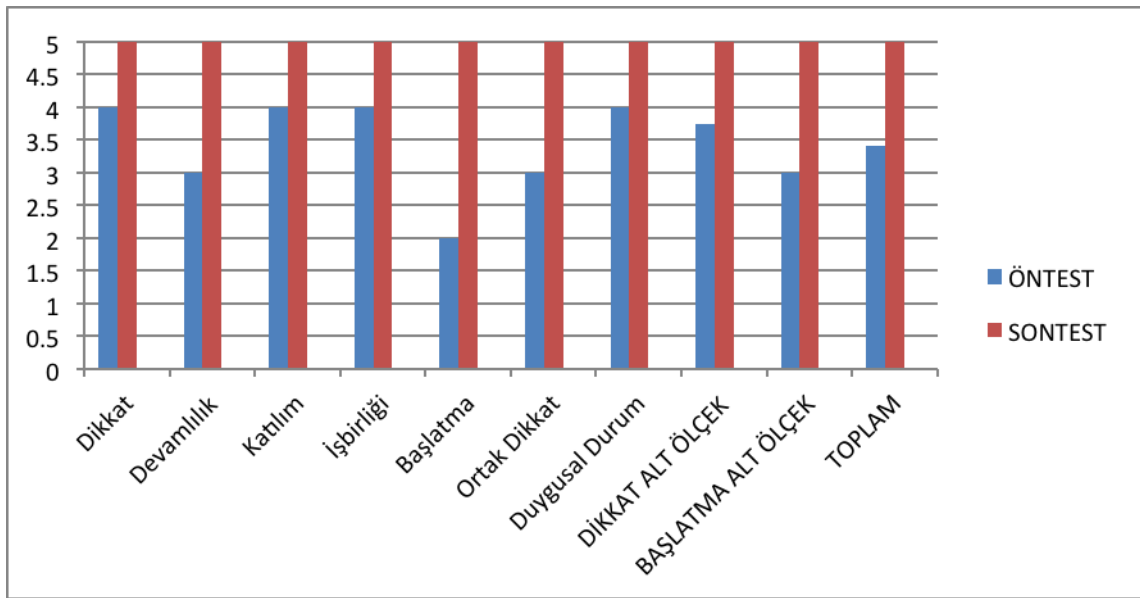
Dördüncü çocuk katılımcının, uygulamadan önce ikinci alt ölçeğin tüm maddelerinden 2 puan olarak düşük düzeyde başlatma, ortak dikkat ve duygusal durum davranışları sergilediği; ancak uygulamanın ardından tüm bu maddelerden 4 puan olarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı ve bu davranışları yüksek düzeyde sergilediği gözlenmiştir.

Çocuk katılımcının alt ölçeklerden aldığı ön test-son test ortalama puanlarına bakıldığında ise, Dikkat alt ölçeğinde ön testte 1,25 puan olarak istenilen düzeyin altında olduğu görülürken; son testte 3,75 ile başlangıca göre ilerleme gösterdiği gözlenmiştir. Başlatma alt ölçeğinde ise ön testte 2 puan ile yine istenilen 5 puan düzeyinin altında olduğu; son testte ise 4 puan olarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yaklaştığı görülmüştür.

Çocuk katılımcının ÇDDÖ-TV tüm ölçek puanının ortalaması incelendiğinde ise ön testte 1,57 puan ile istenilen düzeyin altında olduğu, son testte ise 3,85 ile 4 puan düzeyine oldukça yakın olduğu gözlenmektedir. Kısacası katılımcı annenin etkileşimsel davranışlarında görülen ilerlemelere paralel olarak çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında da olumlu yönde ilerlemeler olduğu görülmekte ve ETEÇOM programının OSB tanısı almış çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlenmektedir.

Beşinci çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek, alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Beşinci çocuk katılımcının (ÇK-5) etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek ve alt ölçekleri olan “Dikkat” ile “Başlatma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 13’de gösterilmiştir.

Şekil 13: ÇK-5’in ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

Beşinci çocuk katılımcının uygulamadan önce, birinci alt ölçeğin Dikkat, Katılım ve İşbirliği maddelerinden 4 puan alarak istenilen 5 puan düzeyine oldukça yakın bir performans sergilediği görülürken; Devamlılık maddesinde ise 3 puan bu davranış orta düzeyde sergilediği görülmektedir. Uygulamanın ardından çocuk

katılımcının bu alt ölçeğe ait tüm maddelerden istenilen 5 puan düzeyine ulaştığı gözlenerek, tüm bu davranışları çok yüksek düzeyde sergilediği görülmüştür.

Çocuk katılımcının uygulamadan önce ikinci alt ölçeğin Başlatma maddesinden 2 puan, Ortak Dikkat maddesinden 3 puan ve Duygusal Durum maddesinden ise 4 puan aldığı görülürken; uygulamadan sonra tüm maddelerden aldığı puanların istenilen 5 puan düzeyine ulaştığı ve çocuk katılımcının bu davranışları çok yüksek düzeyde sergilediği gözlenmiştir.

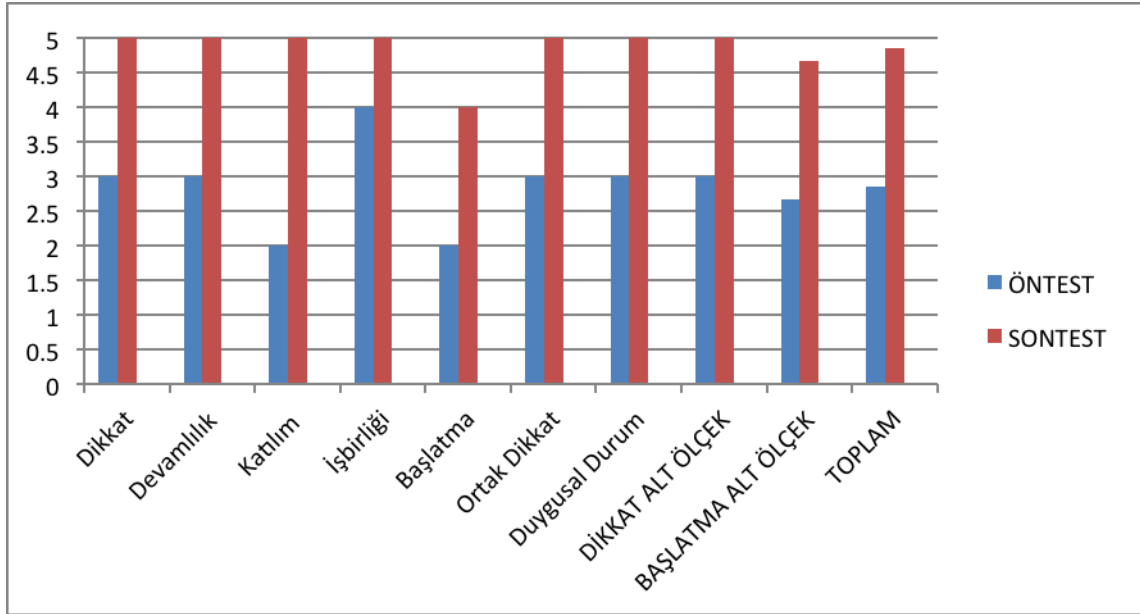
Çocuk katılımcının uygulamadan önce alt ölçeklerden aldığı ön test ve son test puanlarının ortalamaları incelendiğinde ise, Dikkat alt ölçeğinden ön testte 3,75 puan aldığı, son testte ise 5 puan olarak istenilen düzeye ulaştığı görülmüştür. Benzer şekilde Başlatma alt ölçeğinden ön testte aldığı puanının 3 olduğu, son testte ise 5 puan olarak yine istenilen düzeye ulaştığı gözlenmiştir.

Çocuk katılımcının ÇDDÖ-TV tüm ölçek puanının ortalaması incelendiğinde ise ön testte 3,42 puan ile istenilen düzeyin altında olduğu, son testte ise istenilen 5 puan düzeyine ulaştığı görülmüştür. Kısacası katılımcı annenin etkileşimsel davranışlarında görülen ilerlemelere paralel olarak çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında da olumlu yönde ilerlemeler olduğu görülmekte ve ETEÇOM programının OSB tanısı almış çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlenmektedir.

Altıncı çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek, alt ölçek ve maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları

Altıncı çocuk katılımcının (ÇK-6) etkileşimsel davranışlarına ilişkin ÇDDÖ-TV ölçek ve alt ölçekleri olan “Dikkat” ile “Başlatma” alt ölçekleri ile her bir alt ölçeğin maddelerinden aldığı ön test ve son test puanları Şekil 14’de gösterilmiştir.

Şekil 14’de görüldüğü gibi, çocuk katılımcının uygulamadan önce birinci alt ölçeğin Dikkat ve Devamlılık maddelerinden 3 puan olarak bu davranışları orta düzeyde sergilediği; Katılım maddesinden 2 puan olarak bu davranışı düşük düzeyde sergilediği ve İşbirliği maddesinden ise 4 puan olarak bu davranışı yüksek düzeyde sergilediği görülürken; uygulamanın ardından tüm maddelerden 5 puan olarak, istenilen düzeye ulaştığı ve tüm bu davranışları çok yüksek düzeyde sergilediği görülmüştür.

Şekil 14: ÇK-6'nın ÇDDÖ-TV Ölçek Toplamı, Alt Ölçek ve Alt Maddelerine İlişkin Ön Test-Son Test Puan Grafiği

Çocuk katılımcının, uygulamadan önce ikinci alt ölçeğin Başlatma maddesinde 2 puan olarak istenilen düzeyin altında kaldığı ve bu davranışı düşük düzeyde sergilediği görülürken; Ortak Dikkat ve Duygusal Durum maddelerinden 3 puan olarak bu davranışları orta düzeyde sergilediği görülmüştür. Uygulamanın ardından ise çocuk katılımcının Başlatma maddesinden aldığı puanının 4'e yükselerek bu davranışı yüksek düzeyde sergilemeye başladığı; Ortak Dikkat ve Duygusal Durum maddelerinden ise 5 puan olarak istenilen düzeye ulaştığı ve bu davranışları çok yüksek düzeyde sergilemeye başladığı görülmüştür.

Altıncı çocuk katılımcının alt ölçeklerden aldığı ön test ve son test puanlarının ortalamaları incelendiğinde ise, Dikkat alt ölçeğinden ön testte 3 puan aldığı, son testte ise 5 puan olarak istenilen düzeye ulaştığı; benzer şekilde Başlatma alt ölçeğinden ön testte 2,66 puan aldığı, son testte ise bu puanının 4,66 ile istenilen 5 puan düzeyine yaklaştığı görülmektedir.

Çocuk katılımcının ÇDDÖ-TV tüm ölçek puanının ortalaması incelendiğinde ise ön testte 2,85 puan ile istenilen düzeyin altında olduğu, son testte ise 4,85 puan ile istenilen 5 puan düzeyine çok yaklaştığı görülmüştür. Kısacası katılımcı annenin

etkileşimsel davranışlarında görülen ilerlemelere paralel olarak çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında da olumlu yönde ilerlemeler olduğu görülmekte ve ETEÇOM programının OSB tanısı almış çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlenmektedir.

Genel olarak incelendiğinde, Wilcoxon İşaretili Sıralar Testi sonuçları anne katılımcılar ile çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarında, ön test ve son test verileri arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Benzer biçimde sütun grafikleri incelendiğinde de her bir katılımcı anne ve çocuk çiftinin, etkileşimsel davranışlarında, kendi içlerinde ilerlemeler gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu bulgulardan yola çıkarak eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM programının, bu çalışmaya katılmış olan altı anne ile OSB tanılı çocuklarının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmektedir.

Nitel Verilere İlişkin Bulgular

Yakınsayan Paralel Karma Desen ile gerçekleştirilen araştırmanın bu bölümünde nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Bu amaçla nitel veri toplama tekniklerinden video analizleri, saha notları, günlükler ve görüşmelerden yararlanılmıştır. Nitel ve nicel veriler yoluyla çalışmada veri çeşitliliği sağlamak amaçlanmış ve nitel veriler ile nicel verilerin bir birleri ile olan tutarlılığı da değerlendirilmiştir.

Video analizleri yoluyla, anne ve çocuk katılımcıların etkileşimlerini değerlendirmeye yönelik gerçekleştirilen yoklama oturumlarının analizleri yapılmıştır. Bu analizler sonucunda elde edilen verilerde, anne katılımcıların etkileşimsel davranışlarında, çocuklarının katılımcıların etkileşimsel davranışlarında ve çocuk katılımcıların gelişimsel davranışlarında bir değişiklik olup olmadığının yanıtını aramak amaçlanmıştır.

Saha notları ve günlükler aracılığı ile toplanan veriler de hem anne katılımcıların etkileşimsel davranışları, hem de çocuk katılımcıların etkileşimsel ve gelişimsel davranışları açısından analiz edilerek incelenmiştir. Saha notları ve günlüklerden elde edilen verilerde video analizlerinden farklı olarak, uygulamacı ayrıca uygulamaya, ETEÇOM programına ve süreçte olan, yaşadığı, gözlemlediği olaylar ile bu konulardaki düşüncelerine de yer vermiştir. Görüşmeler yoluyla elde edilen veriler de bir taraftan benzer sorulara yanıt ararken, diğer yandan da anne katılımcıların programa ilişkin düşüncelerinin hedeflemiş ve elde edilen bulgulara, Sosyal Geçerlik Bulguları başlığı altında yer verilmiştir.

Video analizleri, saha notları ve günlüklerden elde edilen bulguların raporlaştırıldığı bu bölümde elde edilen veriler öncelikle her bir katılımcı çift için bireysel olarak yazılmıştır. Ardından, video analizleri, saha notları ve günlüklerde yer alan ve tüm katılımcılarda görülen ortak noktalar belirlenerek gruplandırılmıştır.

Elde edilen bulguların yazılması sırasında video analizleri için VA, saha notları için SN ve günlükler için ise GN kısaltmaları kullanılmıştır. Ayrıca her bir veri toplama yöntemine ilişkin elde edilen veriler belirtilirken, bunun hangi oturuma ait olduğu ile kodu yanına yazılarak belirtilmiştir. Örneğin, “VA, 2-o30” ifadesi, yazılan bulgunun video analizleri ile elde edildiğini, 2. oturuma ait olduğunu ve kodunun da “o30” olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde “SN, 1-o13” ifadesi yazılan bulgunun saha

notları ile elde edildiğini, birinci oturuma ilişkin tutulan saha notlarında arasında yer aldığını ve kodunun da “o13” olduğunu göstermektedir.

Katılımcı Anne-Çocuk Çiftlerine İlişkin Video Analizleri, Saha Notları ve Günlüklerden Elde Edilen Bulgular

Katılımcı anne-çocuk çiftlerine ilişkin elde edilen bulgular iki ayrı alt başlık altında yazılmıştır. Her bir anne çocuk çifti için ilk bölümde, video analizleri, saha notları ve günlüklerden, annelerin etkileşimsel davranışları ile çocuklarının etkileşimsel ve gelişimsel davranışlarına ilişkin aynı temalar altında gözlenen değişikliklere yer verilmiştir. Daha sonra saha notları ve günlüklerde, ek olarak uygulamacının her bir katılımcı çift ile gerçekleştirdiği uygulamaya ilişkin yaptıklarına ve düşüncelerine yer verilmiştir.

Birinci Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-1) İlişkin Elde Edilen Bulgular

Birinci anne-çocuk katılımcı çifti ile uygulamalar boyunca beş yoklama oturumu gerçekleştirilmiş ve tüm yoklama oturumlarının video analizleri yapılmıştır. Bu oturumlar, *anne katılımcının etkileşim davranışları açısından değerlendirildiğinde*; annenin ilk yoklama oturumu ile birlikte çocuğu ile olan etkileşimlerinde *aynı boyda olmaya başladığı* ve bu davranışını tüm yoklama oturumlarında sergilemeye devam ettirdiği görülmüştür (VA, 2-o3; 3-o21, 4-o42, 5-o66, 6-o92, 7-o101). İlk uygulama oturumuna ilişkin olarak uygulamacı saha notlarına, çocuk katılımcının oyuncaklar yerine çanta ile ilgilendiğini ve bundan dolayı kendisinin çantayı bir oyun aracı haline getirerek çocuk katılımcı ile bir oyun kurduğunu, anneye “haydi şimdi siz de aynı şekilde deneyin” dediğinde, annenin “nasıl yani şimdi bununla mı oynayacağız” şeklinde bir tepkide bulunduğunu yazarken (SN, 1-o11), video analizlerinde yine ilk yoklama oturumu ile birlikte annenin ilk uygulama oturumunun aksine, çocuğunun tercihlerini gözlemeye başladığı ve çocuğun tercih ettiği oyun araçları ile yine onun istediği biçimde oynadığını gözlenmiştir (VA, 2-o9, 2-o10, 2-o12, 2-o14). Annenin bu davranışına ilişkin olarak saha notlarında da ikinci oturum olmasına rağmen *çocuğunun oynadığı oyuncaklarla oynadığı ve aynı boyda olmaya dikkat ettiği belirtilmektedir* (SN, 2-o26, 2-o27). Ayrıca uygulamacının günlüklerinde de annenin etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak bir haftanın bile bir şeyleri değiştirdiğini ve annenin anlatılan stratejileri uygulamaya çalıştığını ve bunun çok mutluluk verici olduğunu

belirttiği görülmektedir (GN, 2-o25, 2-o28). Anne katılımcının çocuğunun ilgilerini takip etmesin içeren bu davranışlarını tüm yoklama oturumlarında sergilemeye devam ettirdiği de video analizlerinde yer almaktadır (VA, 3-o25, 4-o47, 4-o48, 5-o68, 5-o87, 5-o102).

Uygulamacı annenin ikinci öğretim oturumunda çocuğunun ısrarla aynı oyunu devam ettirmesi üzerine “ay sıkıldım” diyerek tepkide bulunduğunu saha notlarına kaydetmişken (SN, 2o42), ilk yoklama oturumu ile birlikte izleyen tüm yoklama oturumlarında, annenin çocuğunun renkli şekilleri havaya kaldırarak yere düşürme oyununu çocuğunun ilgileri doğrultusunda devam ettirdiği, dolayısıyla **tekrarlayan oyunları sürdürdüğü** video analizlerinde görülmektedir (VA, 4-o65, 5-o69). Ayrıca uygulamacı, çocuk katılımcının küçük adımlarla ilerleyen bir çocuk olduğunu ve bu nedenle bu tekrarların çok önemli olduğunu düşündüğünü günlüğünde belirtmiştir (GN, 4-o71).

Çocuk katılımcı ağızında anlamsız da olsa seslerin olduğu bir çocuk olmakla birlikte, annenin ilk yoklama oturumunda atladığı ya da gözden kaçırdığı zamanlar olsa bile **çocuğunun bu seslerini taklit etmeye başladığı** ve tüm yoklama oturumlarında da giderek daha iyi bir biçimde, kızının seslerini taklit ettiği; seslerle sıra aldığı; **kızının çıkardığı her sese karşılık verdiği ve seslerini yanıtlayıp çeşitlendirdiği** gözlenmiştir (VA: 2-o5; 2-o15; 3-o26; 3-o27; 4-o44; 4-o64; 5-o71; 5-o72; 5-o100).

Anne katılımcının ilk yoklama oturumunda ses tonunun beklenilenden daha az bir tonda olduğu ve kendisinin çocuğu ile olan etkileşiminde daha durgun kaldığı gözlenmişken; izleyen yoklama oturumları ile birlikte **ses tonunu daha canlı bir tonda kullanmaya başladığı ve çocuğu ile olan etkileşiminde daha canlı ve coşkulu olduğu**, ayrıca bunu tüm yoklama oturumlarında aynı şekilde devam ettirdiği gözlenmiştir (VA: 2-o6; 2-o7; 2-o8; 2-o11; 3-o23; 3-o24; 4-o61; 5-o70; 5-o83; 5-o89). Uygulamacı ayrıca anneye ilişkin olarak ilk oturum annenin çok durgun ve sesinin çok kısık olduğunu hem saha notlarında hem de günlüğünde belirtmiş ve günlüğünde annenin bu durumunu öncelikle ilk oturum olmasından dolayı çekinmiş olabileceği şeklinde yorumlamıştır (SN, 1-o15; GN; 1-o7).

Yine ilk yoklama oturumunda kısık bir ses ile yapmış olsa da bu oturumla birlikte izleyen tüm yoklama oturumlarında anne katılımcının **sözel pekiştireçler ile alkış yapma gibi sosyal pekiştireçlere yer verdiği görülmüştür** (VA: 2-o8; 3-o24; 5-

o73; 5-o83; 5-o99). Anne katılımcının ilk yoklama oturumu ile birlikte çocuğunda başlayan renkli şekilleri havaya kaldırma ve düşürme oyununun, her yoklama oturumunda oyunun niteliğinde olumlu yönde küçük de olsa ilerlemeler olduğu ve anne katılımcının bazen aldığı dönütlere uygun biçimde bazen de kendiliğinden bu oyunlara yenilikler katarak ve baskıcı olmadan yeni denemelerde bulunduğu *ve daha yaratıcı olmaya* başladığı gözlenmiştir (VA: 3-o28; 3-o30; 4-o57; 5-o88; 5-o95). Anne katılımcının bu oyun etkileşimleri sırasında ayrıca çocuğuna karşı sürekli oynadıkları *etkinliklerle ya da ilgilendikleri şeyler doğrultusunda betimlemeler yaptığı da* gözlenmiştir (VA: 3-o29; 4-o45; 4-o55; 5-o78; 5-o93). Annenin ilk yoklama oturumunda çocuğun dünyasına girme stratejisine uygun bir biçimde çocuğu ile aynı boyda olmaya dikkat etmeye başladığı ancak yüz yüze olma ya da göz teması kurma davranışını sergilemediği gözlenmişken; izleyen yoklama oturumlarında göz teması kurmaya başladığı da görülmüştür (VA: 2-o4; 4-o43; 5-o74; 5-o94).

Annenin etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak saha notları bir bütün olarak ele alındığında; video analizleri ile paralel bir şekilde, anne ifadelerinde de özellikle “çocuğun dünyasına girme” ,”tekrarlanan oyunu devam ettirme”, “hayat dolu olma” ve “oyun arkadaşı olma” gibi stratejilerini uygulamaya başladığı görülmektedir (SN, 2-o31, 2-o35, 5-o113).

Uygulamacı anneye ilişkin olarak ayrıca günlüğünde annenin duygusal olarak desteğe ihtiyacı olduğunu düşündüğünü belirtirken (GN, 1o22, 2-o45), annenin ilaç kullandığını ve altı ayda bir tıp fakültesi psikiyatri bölümüne gittiğini saha notlarına kaydetmiştir (SN, 2-o46, 5-o121). Uygulamacı bazı oturumlarda, özellikle kendisinin sözel olarak bir şeyler anlattığı zamanlarda annenin gözlerinin kapanacak gibi olduğunu gözlemlediğini ve bu durumun kullandığı ilaçtan kaynaklanıyor olabileceğini düşündüğünü belirtmektedir (GN, 4-o66, 4-o67).

Anne katılımcının etkileşimsel davranışları genel olarak ele alındığında çocuğun dünyasına girdiği, seslerini taklit ettiği, çıkardığı seslere karşılıklar vererek, hareketlerini betimlediği, çocuğunun oynadığı oyuncaklarla onun tercih ettiği biçimde oynadığı, çocuğunun her hafta benzer şekilde devam eden oyunlarına katılmaya devam ederek, çocuğunun tekrarlayan oyunlarına katıldığını ancak bunu yaparken her defasında küçük ama yeni bir takım denemelerde bulunduğu, eskiye göre çok daha coşkulu ve eğlence amaçlı etkileşim kurduğu ve sözel pekiştireçler kullandığı

görülmektedir. Uygulamacı bu davranışların anne tarafından yoklama oturumları boyunca tutarlı bir biçimde sergilendiği belirtmekle beraber, günlüğünde de bu konudaki düşüncesini, her hafta öğretim oturumlarında yeni stratejilerin aktarımı yapılıyor olsa da yoklama oturumlarında anne davranışlarının çocukların davranışlarına bağlı olarak şekillendiğini dolayısıyla her hafta bir önceki hafta aktarılan stratejileri gözlemlene durumunuzun olmadığını, anneyi o gün çocuğunun davranışlarına uygun bir şekilde gerekli tepkileri verip veremediğine yönelik değerlendirmek gerektiği şeklinde belirtmektedir (GN, 10-o139).

Video analizleri, saha notları ve günlükler *çocuk katılımının katılım davranışları* açısından incelendiğinde; ilk yoklama oturumu ile birlikte izleyen tüm yoklama oturumlarında çocuk katılımının anne ile olan etkileşimlerinden *memnun olduğu, sürekli gülümsediği ve mutlu görüldüğü dolayısıyla katılım ve duygusal durum* davranışlarında olumlu ilerlemeler olduğu gözlenmiştir (VA, 2-o19; 3-o39; 3-o40; 4-o51; 4-o54; 4-o63; 5-o80; 5-o84; 5-o85). Annenin de çocuğuna ilişkin söylediği ifadeler arasında gülümsediğini ve mutlu görüldüğünü ifade ettiği belirtilmiştir (SN, 1-o8). Uygulamacı saha notlarında da çocuk katılımının annesi ile olan etkileşimi sırasında annesinin elindeki şekilleri yakalamaya çalışma oyunu oynadığını, bu sırada kendi elindeki iki şekli annesi kafasını başka bir yöne çevirdiğinde bırakıp, annesinin elindeki şekilleri gülerek aldığını ve annenin de çocuğunun bu davranışı için gülerek “aa kandırdın beni” diyerek tepkide bulunduğunu kaydetmiştir (SN, 4-o73, 4-o77, 4-o79, 4-o80).

Yine ilk yoklama oturumu ile birlikte çocuk katılımının etkileşim sürecince anne ile kaldığı ve tekrarladığı etkinlikleri ile zaman zaman pasif zaman zaman aktif olacak bir şekilde etkileşime katıldığı görülmüş ve dolayısıyla *dikkat ve devamlılık* davranışlarında olumlu yönde ilerlemeler olduğu gözlenmiştir (VA, 2-o18; 2-o20; 3-o34; 3-o38; 4-o53; 4-o56; 4-o58; 5-o79; 5-o82).

Katılımcı çocuğun yoklama oturumlarında annesi ile olan oyunlarında alma-verme oyunları yaptığı, dolayısıyla oyun aracını paylaştığı, göz kontağı kurduğu ve seslendirmeler yaptığı da gözlenmiş olup *ortak dikkat davranışında* da olumlu ilerlemeler olduğu görülmüştür (VA, 2-o17; 4-o57; 4-o58; 5-o74; 5-o75; 5-o77; 5-o94). Çocuk katılımının yoklama oturumlarında annesinin isteklerine, önerilerine onları yerine getirerek tepkide bulunduğu dolayısıyla *işbirliği* davranışında da olumlu yönde

ilerlemeler olduğu gözlenmiştir (VA, 3-o37; 4-o59; 5-o81; 6-o90; 7-o109; 7-o111; 8-o127; 8-o128).

Başlatma davranışına ilişkin olarak da çocuk katılımcının ilk yoklama oturumu ile birlikte materyal tercihinde bulunduğu ve etkinliğini başlattığı gözlenmiştir (VA, 3-o464-o67; 6-o86; 7-o105). Uygulamacı çocuk katılımcının kendisi ile olan etkileşimlerinde de başlatma davranışı sergilediğini saha notlarına kaydetmiştir. Saha notlarına çocuk katılımcı ile birlikte “fiş fiş kayıkçı” oyunu oynadıklarını ve oyunun sonunda uygulamacının “bir daha oynayalım mı” şeklinde sorması üzerine çocuk katılımcının ellerini uzatarak etkinliği devam ettirdiği kaydedilmiştir (SN, 3-o54). Ayrıca benzer biçimde uygulamacının oturum sonunda anne ile çay içtiğinde, çocuk katılımcının kendisinin karşısına geçerek gözlerinin içine baktığını ve gülümseyerek ve heyecanlanarak yeniden oyun başlatmak istediği de saha notlarında yer alan bilgilerdendir (SN, 6-o10). Buna benzer başka bir anekdot da, uygulamacının uygulama oturumuna başlamadan önce anne ile sohbet ederken, çocuk katılımcının yine kendisinin karşısına geçip gözlerinin içine bakarak beklediği ve etkileşim başlatmaya çalıştığı şeklindedir (SN, 11-o141).

Uygulamacının çocuk katılımcıya ilişkin olarak saha notlarında, beşinci oturuma kadar, eve gittiğinde içeride kanepede uzandığını, oturduğunu ve televizyonda bir müzik kanalını izlediğini belirtmekteyken, beşinci oturumla birlikte çocuk katılımcının kendisini annesi ile birlikte gülümseyerek kapıda karşılamaya başladığını belirtmektedir (SN, 1-o1, 2-o29, 2-o30, 3-o48, 4-o60, 5-o88). Yine ilk oturum dışındaki oturumlarda çocuk katılımcının çantayı gördüğünde uygulamacının yanına geldiği ve çantanın içindekilerin çıkarılmasını beklediği saha notları arasında yer alan bilgilerdendir (SN, 2-o49, 2-o50, 4-o61). Uygulamacı günlüğünde çocuk katılımcının bu gibi davranışlarını başlatma davranışı olarak yorumlanacağını kaydetmiştir (GN, 4-o63, 6-o110, 11-o141). Ayrıca yine uygulamacının günlüğünde çocuk katılımcının kendisi ile olan bu etkileşimlerinin nedeninin ETEÇOM stratejilerini kendisinin de çocuğa karşı kullandığından kaynaklandığını düşündüğünü ve kendi sergilediği bu etkileşim davranışlarına bağlı bir biçimde çocuk katılımcının da kendisi ile birlikte olmaktan keyif aldığını ve bunun da sosyal oyunu desteklediğini belirtmektedir (GN, 5-o89). Ayrıca çocuk katılımcının tüm oturumlarda kanepenin yanında durarak oynamayı tercih

ettiği kaydedilirken, dokuzuncu oturumda annesi ile olduğu gibi uygulamacı ile de yerde oynamayı kabul ettiği belirtilmektedir (SN, 3-o49, 3-o53, 9-o125, 9-o138).

Video analizlerinde *çocuk katılımcının gelişimsel davranışlarına ilişkin olarak* öncelikle ilk yoklama oturumu ile başlayan *oyun davranışlarında niteliksel olarak* olumlu yönde değişiklikler olmaya başladığı gözlenmiştir. Çocuk katılımcının önceleri renkli şekilleri sadece eline alarak baktığı; izleyen süreçte şekilleri havaya kaldırıp yere düşürme; kutuya konulan şekilleri yere düşürme; şekilleri kutuya doldurma gibi oyununa yeni davranışlar eklediği gözlenmiştir (VA, 2-o13; 2-o16; 4-o49; 5-o95). Ayrıca katılım davranışları açısından işbirliği davranışlarında görülen annesinin taleplerini yerine getirme şeklindeki davranışları, gelişimsel anlamda *yönergelere uyma* davranışı olarak da değerlendirilebilmektedir.

Yoklama oturumlarında ayrıca çocuk katılımcının annesinin oyun davranışlarını *taklit etmeye* başladığı, alkış ve çak yapma hareketlerini taklit ettiği; jest ve hareket içeren şarkıların hareketlerini ve şarkıların ritimlerini taklit etmeye başladığı; başlarda sadece vokal stereotipi şeklinde yorumlanan anlamsız seslerinin izleyen yoklama oturumlarında yine benzer olmayan biçimde olsa da; daha çok annesinin seslendirmelerinin ardından gerçekleştiği için taklit olarak değerlendirilebildiği gözlenmiş dolayısıyla ses ve hareket taklitlerinde olumlu yönde ilerlemeler olduğu görülmüştür (VA, 2-o17; 3-o37; 3-o35; 5-o77; 5-o107; 5-o111). Uygulamacı video analizlerinde olduğu gibi saha notlarında da çocuk katılımcının annesinin eli ile yaptığı “geliyor geliyor” hareketini taklit ettiğini yazmıştır (SN, 6-o111). Ayrıca annenin kendisi de çocuğunun bu taklit davranışlarına ilişkin olarak kendisini taklit ettiğini, şarkılı oyunlara katıldığını, ritim tuttuğunu ve babası ile birlikte de şarkılar söylediğini ifade ettiği saha notlarına kaydedilmiştir (SN, 8-o136, 8-o137).

Çocuk katılımcının uygulamacı ile olan etkileşimlerinde de sergilediği davranışlarına ilişkin olarak da saha notlarında bilgiler yer almaktadır. Örneğin, uygulamacı çocuk katılımcının kendisi ile olan etkileşimlerin birinde beş defa seslerle sıra aldığını, göz teması kurduğunu ve kendisinin bebeği kucağına alarak “eee” diyerek sallama davranışını; çocuk katılımcının da aynı şekilde taklit ettiğini kaydetmiştir (SN AÇ 1; 5-084, 085-086). Yine çocuk katılımcının uygulamacının söylediği sesli harfleri taklit ettiği, kendisinden sonra alkış ve çak hareketlerini tekrarladığı da gelişimsel davranışlarına ilişkin kaydedilmiş saha notları arasında yer almaktadır (SN, 10-0133,

0138). Benzer şekilde çocuk katılımcının uygulamacı ile birlikte “Parmak İle” şarkısının jest ve hareketleri ile müziğinin ritmini taklit ettiği ve oyunun sonunda alkış hareketini taklit ettiği de saha notları arasında yer alan bilgilerdendir (SN, 8-)

Davranışsal açıdan ele alındığında çocuk katılımcını ilk yoklama oturumlarında daha çok anlamsız sesler çıkarması vokal stereotipi olarak değerlendirilmişken izleyen yoklama oturumlarında bu seslerin anlamsız da olsa stereotipi amaçlı olmadığı ya da hiç vokal stereotipi gözlenmediği görülmüştür (VA, 2-o17; 3-o35; 4-o52; 5-o77; 5-o91).

Ayrıca uygulamacı günlüğüne çocuk katılımcıda hem kendisinin gözlemlediği, hem annenin ifade ettiği, kanepede oturarak sallanma davranışının da çocuğun yapacak bir şeyi olmadığı zamanlarda sergilediğini düşündüğünü, bunu yaptığı zamanlarda ilgisini başka bir yere çekerek örneğin fiş fiş kayıkçı oynandığında çocuk katılımcının sallanma davranışını sergilemek yerine oyunu devam ettirmek istediğini düşündüğünü ifade etmektedir (GN, 10-o135).

Birinci anne-çocuk çiftine ilişkin elde edilen bu bulgular bir bütün olarak incelendiğinde; nicel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgulara benzer biçimde, anne katılımcının etkileşimsel davranışlarında ve çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında olumlu ilerlemeler olduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca çocuk katılımcının gelişimsel anlamda da ilerleme kaydettiği görülmektedir.

İkinci Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-2) İlişkin Elde Edilen Bulgular

Video analizlerinde *anne katılımcının etkileşim davranışları* incelendiğinde ilk yoklama oturumu ile birlikte tüm yoklama oturumlarında çocuğun dünyasına girme stratejisinin gerektirdiği davranışlardan birisi olan, *çocuk ile aynı boyda olma* davranışını sergilediği gözlenmiştir (VA, 1-o1; 2-o15; 3-o29; 4-o47; 5-o58). Bununla birlikte yine aynı stratejinin gerektirdiği davranışlardan biri olan çocuk ile yüz yüze olma davranışını ilk yoklama oturumunda sergilemezken ve daha çok çocuğunun yanında ya da arkasında bir duruş sergilerken; ikinci yoklama oturumu ile birlikte izleyen tüm oturumlarda *yüz yüze olmaya dikkat ettiği* görülmüştür (VA, 1-o2; 2-o16; 3-o30; 4-o48; 5-o59).

Yine ilk oturumla birlikte izleyen tüm yoklama oturumlarında, anne katılımcının ön test oturumundaki performansının tersine; çocuğunun ilgilerini takip ettiği; *onun tercih ettiği oyuncaklarla yine onun gibi ve onun ilgileri doğrultusunda oynadığı gözlenmiştir* (VA, 1-o4; 2-o22; 3-o36; 4-o49; 4-o55; 5-o62). Uygulamacı ilk oturuma

ilişkin tuttuğu günlüğünde, annenin çocuğu ile olan etkileşiminde çok yönerge verici ve öğretici olduğunu ve bundan dolayı da çocuğu ile olan ilişkisinde çok çabuk tükenmişlik yaşadığını ifade ederken (GN, 1-o10), izleyen oturumlara ait video analizlerinde, **annenin çocuğunun liderliğini ve ilgilerini takip ederek, onun dünyasına girme stratejilerini** kullanmaya başlamasıyla birlikte aynı zamanda öğretim ve başarı odaklı olmayı da bıraktığını dolayısıyla yönlendirmelerde bulunmayıp, çocuğuna **yönerge vermeden ve soru sormadan iletişim kurmaya başladığı** gözlenmiştir (VA, 2-o20; 2-o24; 3-o39; 5-o63; 5-o64).

Çocuğu ile olan etkileşimlerinde yönerge vermeyi ve soru sormayı bırakan annenin; iletişim boyutunda ilk yoklama oturumu ile birlikte izleyen tüm yoklama oturumlarında, **çocuğunun ilgilendiği şeyler hakkında konuştuğu, betimlemeler ve isimlendirmeler yaptığı, çocuğunun söylediği her şeye bir karşılık verdiği** gözlenmiştir (VA, 1-o6; 1-o7; 2-o17; 2-o21; 3-o38; 3-o40; 3-o45; 5-o65). Ayrıca annenin bu konuda kendisi ile ilgili olarak, eskiden sürekli bir şeyler öğretmesi gerektiğini düşündüğünü ve bir anne olarak aslında nasıl iletişim kurması gerektiğini bilmediğini fakat oyun oynamanın eğlenceli olduğunu ifade ettiği de saha notlarına kaydedilmiştir (SN, 5-o66, 5-o67). Uygulamacı aynı zamanda, annenin kendisi ile konuşurken çocuğunun ona yönelerek seslendirmeler yaptığını ve annenin de bu seslendirmeleri es geçmeyip çocuğuna yanıt verdiğini olumlu bir anne davranışı olarak sana notlarına kaydetmiştir (SN, 4-o57).

Anne katılımcının yine ilk yoklama oturumu ile birlikte daha önce yapmazken etkileşimler sırasında çocuğuna karşı **sözel pekiştireçler kullanmaya başladığı** kaydedilmiştir (VA, 1-o10; 2-o26; 3-o35, 4-o54; 5-o61). Ayrıca ilk yoklama oturumunda annenin başlama düzeyinden farklı olarak memnun görüldüğü ve ses tonunu **daha canlı ve coşkulu kullandığı** da gözlenmiştir (VA, 1-08; 1-09; 2-o27; 3-o34; 4-o53; 5-o60). Anne katılımcının etkileşimler sırasında çocuğunun davranışlarını gözlemlediği ve gerekli yerlerde çocuğunun taleplerine bağlı olarak gerekli yardımları verdiği ve **çocuğun yapmaktan hoşlandığı ve tekrarlanan etkinliklerini devam ettirdiği** de görülmüştür (VA, 2-o23; 3-o43; 3-o44; 4-o52).

Uygulamacının saha notlarında da annenin etkileşim davranışlarına ilişkin notlar aldığı görülmektedir. Uygulamacı annenin özellikle öğretim oturumları sırasında da çocuğu ile aynı boyda olmaya dikkat ettiğini, çocuğun oynadığı oyuncaklarla

oynadığını, çocuğun düzeyine uygun bir dil girdisi vererek soru sormadan iletişim kurduğunu, ses tonunu daha iyi kullandığını ve mutlu görüldüğünü, annenin sergilediği etkileşim davranışları olarak saha notlarına kaydettiği görülmektedir (SN, 2-o17, 2-o19, 2-o21, 4-o40). Uygulamacı günlüğünde de anne katılımcının ilk oturumla birlikte kendisini çok dikkatli dinlediğini, sorular sorarak aktif bir şekilde oturuma katıldığını ve bir sonraki oturuma kadar araya bayram tatili girmiş olmasına rağmen annenin çocuğu ile olan etkileşiminde stratejileri uygulamaya çalıştığını ifade etmiştir (GN, 1-o1, 1-o15, 2-o20).

Uygulamacının ilk oturumda tuttuğu günlüğünde, anneye ilişkin olarak, çocuğu için bir ***konuşsa yeter*** diyen bir anne olduğunu belirttiği görülürken (GN, 1-o2), izleyen günlerde günlüğüne, uygulamanın başında gözlemlendiğinden farklı olarak artık çocuğu ile olan etkileşiminde bir müdahale de bulunmasına gerek kalmadığını düşündüğünü ve annenin çocuğunun gelişimsel düzeyinin farkında olarak, beklentilerini ona göre ayarlayabildiğini düşündüğünü belirtmiştir (GN, 5-o68). Ayrıca annenin de bu durumu “eskiden çocuğumdan beklentilerim daha fazlaydı, artık onun içinde bulunduğu durumu daha iyi anlıyorum ve beklentilerimi buna göre ayarlıyorum” şeklinde ifade ettiği de saha notları arasında yer alan bilgilerdendir (SN, 6-o71).

Çocuk katılımcının katılım davranışları incelendiğinde; ilk yoklama oturumu ile birlikte etkileşimler boyunca ***annesi ile birlikte kaldığı ve dolayısıyla dikkat*** davranışında olumlu ilerlemeler olduğu gözlenmiştir (VA, 1-o5; 2-o28; 3-o31). Yine ilk oturumla birlikte çocuk katılımcının etkileşimler sırasında ***gülümsediği ve bu etkileşimlerden memnun görüldüğü gözlenmiş olup bu durum katılım ve duygusal*** durum davranışlarında olumlu ilerlemeler olarak değerlendirilmektedir (VA, 1-o13; 3-o33; 4-o57). Ayrıca çocuk katılımcının etkileşimler sırasında annesine karşı göz kontağı kurduğu, annesi konuşurken onu dinlediği; seslendirmelerde bulunduğu ve alma-vermeye dayalı oyunlar oynayarak etkinliğini de annesi ile paylaştığı gözlenmiş olup bu davranışları ***ortak dikkat alanındaki ilerlemeler*** olarak değerlendirilmiştir (VA, 1-o14; 2-o18; 2-o19; 3-o32; 3-o42; 3-o46; 4-o56; 5-o67; 5-o69). İlk yoklama oturumu ile birlikte çocuk katılımcının çeşitli oyuncaklar arasından kendiliğinden oyuncak tercihinde bulunarak ***başlatma davranışı*** sergilediği ve oyuncakları inceleyerek araştırdığı da gözlenmiştir (VA, 1-o3; 1-o11; 1-o12; 4-o50; 5-o66).

Uygulamacı da saha notlarında çocuk katılımcının annesi ile olan etkileşiminde çok uyumlu olduğunu, annesi ona yeni bir şeyler denetirken *iş birliği kurduğunu* ve itiraz etmeden yeni şeyleri denediğini not etmiştir (SN, 2-o22, 2-o26). Ayrıca çocuk katılımcının uygulamacıyı kapıda gülümseyerek karşıladığı da uygulamacının saha notlarına kaydettiği bilgilerdendir (SN, 5-o58).

Çocuk katılımcının gelişimsel davranışlarına ilişkin olarak video analizlerinden elde edilen bulgulardan biri, daha önce yapmazken ahşap çekiç ile çiviye vurmaya çalıştığıdır. Bu davranış, hem bağımsız olarak bunu denemeye çalışmış olması hem de annesinin bu talebini yerine getirerek *yönergeye uymuş* olması açısından olumlu bir ilerleme olarak görülmüştür (VA, 2-o25). Ayrıca çocuk katılımcının üçüncü yoklama oturumunda annesinin çıkardığı *hayvan seslerini taklit ettiği* ve izleyen oturumlarda taklit etme davranışlarını sergilediği gözlenmiştir (VA, 3-o37; 5-o68).

Küçük kas gelişimi açısından çocuk katılımcının üçüncü yoklama oturuma kadar oynamayı sevdiği oyuncak fotoğraf makinesinin düğmesine basamazken; dördüncü yoklama oturumu ile birlikte bağımsız olarak bastığı gözlenmiştir (3-o41; 4-o51). Uygulamacının çocuk katılımcının fotoğraf makinesinin düğmesine bağımsız olarak basar duruma geldiğini, saha notlarında da belirtmiş olduğu görülmektedir (SN, 4-o52, 5-o63). Uygulamacı, katılımcı çocukta görülen bu ilerlemeyi çok sevdiği bu oyuncakla oynaması konusunda ilgileri takip edildiği ve tekrarlar yapmasına fırsat verildiğinde düğmeye bağımsız olarak basabilir düzeye geldiğini ve bunun da stratejilerin çocukların küçük kas gelişimi üzerindeki olumlu etkilerden biri olarak sayılabileceğini düşündüğünü belirtmiştir (GN, 5-o65).

İlk oturumda annenin çocuğuna ilişkin olarak, oyuncaklar ile oynamayı çok sevmediğini, sadece sesli oyuncaklarla ve yalnız oynamayı tercih ettiğini ifade ettiği saha notlarına kaydedilmişken (SN, 1-o7, 1-o12), uygulamacı tam tersine, kendisi anne ile konuşurken çocuk katılımcının getirmiş olduğu oyuncaklarla çok güzel ilgilendiğini ve oyun araçları ile amacına uygun bir şekilde oynadığını belirtmiştir (SN, 1-o8, 2-o27). Uygulamacı bu durumu günlüğünde de çocuk katılımcının aslında tek kişilik oyunlarda bir sıkıntısı olmadığını, yaşı ve içinde bulunduğu gelişim dönemi açısından gayet iyi oynadığını ve aslında oyuncakları araştırarak ve merakla ilgilendiği belirtmiştir (GN, 6-o74, 6-o75). Ayrıca bu durumu katılımcı çiftin evinde yeterince oyuncak bulunmadığı (GN, 2-o25) ve aslında çocuğa yeterli fırsat sağlanamadığı için annenin çocuğuna

ilişkin tek kişilik oyunlarında da sıkıntısı olduğunu düşündüğünü fakat aslında çocuk katılımcının bu anlamda bir sıkıntısı olmadığını düşündüğünü ifade etmiştir (GN, 1-o13).

Çocuk katılımcının, oyun davranışlarında eskiye göre daha iyi gittiği, saklambaç oynadığı ve bunu çok sevdiği, daha önce topa vurmazken artık gol yap denildiğinde topa vurduğu, eskiden öpücük yapmazken artık yapmaya başladığı, eskiden sürekli hayır derken artık yatakta zıplamayı bir oyun haline getirdikleri ve bunu yaparken çok eğlendikleri, saha notlarına kaydedilmiş olan anne ifadelerindedir (SN, 3-o33, 3-o34, 3-o35, 4-o47, 4-o50). Uygulamacı çocuğun ilgilerini takip etmenin ve çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamanın çok önemli ve çocuklarda çok belirgin bir şekilde farklılığın görülmeye başlamasını sağlayan stratejiler olduğunu, annenin bu davranışları sergilemeye başlamasıyla birlikte çocuğunun da daha çok anneye kalmaya başladığını ve yalnız oynamayı tercih etmek yerine iki kişilik oyunlara tercih ettiğini ve yetişkinle olan etkileşimlerinde daha *uyumlu ve işbirliği* içerisinde olduğunu düşündüğünü belirtmektedir (GN, 2-o23). Özellikle anne katılımcıya ilişkin saha notlarına kaydettiği çocuğunun eskiden yapmazken artık gol yap dediğinde topa vurduğuna yönelik ifadesine ilişkin olarak, uygulamacı, günlüğüne aslında çocuk katılımcının fiziksel olarak ya da bilişsel anlamda daha önceden de bunu yapamayacak bir çocuk olmadığını ancak annesi onun ilgilerini takip etmeye ve eğlenceli bir oyun arkadaşı olmaya başladıkça onun da annesinin önerilerine açık olduğunu ve işbirliği davranışları sergilemeye başladığını düşündüğünü ifade etmektedir (GN, 3-o36).

İkinci anne-çocuk katılımcı çiftine ilişkin elde edilen bu bulgular incelendiğinde, nicel veri toplama yöntemi ile elde edilen bulgulara benzer biçimde, anne katılımcının etkileşimsel davranışlarında ve çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında olumlu yönde ilerlemeler olduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca çocuk katılımcının gelişimsel anlamda da ilerlemeler sergilediği görülmektedir.

Üçüncü Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-3) İlişkin Elde Edilen Bulgular

Anne katılımcının etkileşim davranışlarına ilişkin olarak video analizlerinden elde edilen veriler incelendiğinde; anne katılımcının ilk yoklama oturumu ile birlikte izleyen tüm yoklama oturumlarında çocuğu ile etkileşimlerinde *aynı boyda olduğu* (VA, 1-o1; 2-o15; 3-o30; 4-o47;5-o54), bununla birlikte üç yoklama oturumunda da

çocuğu ile *yüz yüze olmaya dikkat ettiği* görülmüştür (VA, 2-o16; 4-o48; 5-o55). Yine annenin ilk yoklama oturumu ile birlikte izleyen tüm yoklama oturumlarında, ön test oturumunda sergilediği davranışlarının aksine, *çocuğunun oynadığı oyuncaklarla çocuğunun oynadığı gibi oynadığı* ve onun *ilgilerini ve liderliğini takip ettiği gözlenmiştir* (VA, 1-o4; 2-o29; 3-o31; 3-o32; 5-o56; 5-o57). Uygulamacı anne katılımcının bu etkileşim davranışlarını sergilediğini benzer biçimde saha notlarına da kaydetmiştir (SN, 2-o26, 2-o27, 5-o63).

Ön test oturumundan farklı olarak anne katılımcının ilk yoklama oturumu ile birlikte izleyen tüm yoklama oturumlarında *sözel pekiştireçlere yer verdiği ve coşkulu olduğu da gözlenmiştir* (VA, 1-o12; 2-o21; 2-o22; 4-o51; 5-o63). Yine ilk ve son yoklama oturumunda daha sık olmak üzere *annenin çocuğunu sık sık öptüğü ve fiziksel olarak daha yakın olduğu* görülmüştür (VA, 1-o13; 1-o14; 5-o62).

Çocuğunun seslerine ilişkin olarak annenin ilk yoklama oturumu ile birlikte bu *sesleri taklit ederek ve betimlemeler yaparak karşılık verdiği* gözlenmiştir (VA, 1-o10; 2-o23; 3-o38; 3-o41; 4-o49; 5-o59; 5-o60). Bu duruma yönelik olarak annenin, özellikle çocuğunun çıkardığı sesler karşısında ne yapması gerektiğini önceden bilmediğini ifade ettiği ve seslerle ilgili stratejilerle çok ilgilendiği saha notlarına kaydedilmiş bilgiler arasındadır (SN, 1-o7, 2-o33, 7-o90). Dolayısıyla annenin çocuğunun seslerine karşılık vererek onları taklit ediyor olması olumlu bir ilerleme olarak değerlendirilmiş olmakla birlikte ilk iki yoklama oturumunda annenin konuşma ve taklitlerinin gerektiğinden fazla olduğu ancak üçüncü yoklama oturumu ile birlikte azalmaya başladığı gözlenmiştir (VA, 1-o6; 1-o11; 2-o24; 3-o44; 4-o50). Uygulamacının saha notlarına da annenin çocuğuna fırsat vermeyecek kadar çok konuşan biri olduğunu not etmiş olduğu görülmüş (SN, 2-034), ancak ilerleyen oturumlarda annenin çok konuştuğu ya da çok tekrarlar yaptığında bunu kendi kendine fark edip ifade ettiği, olumlu bir anne davranışı olarak saha notlarına kaydedilmiştir (SN, 5-o67, 8-o97).

Ayrıca annenin son yoklama oturumlarına doğru *soru sormadan iletişim kurmaya başladığı* görülmüştür (VA, -o37; 5-o58). Annenin ikinci yoklama oturumunda sıra alma denemelerinde bulunduğu (VA, 2-o17; 2-o18) ve dördüncü yoklama oturumunda ise *daha yaratıcı olmaya başladığı* gözlenmiştir (VA, 4-o45). Ayrıca annenin de seslerle sıra alma ve taklitler konusunda daha iyiye gittiklerini sözel olarak ifade ettiği saha notları arasında yer almaktadır (SN, 11-o105).

Uygulamacı da anneye ilişkin olarak saha notlarında, stratejileri çok dikkatli dinlediğini ve dinlerken sürekli kendi sözcükleri ile tekrar ederek sık sık da” biz hiç böyle yapmıyoruz işte” dediğini belirtmiştir (SN, 1-o14, 1-o16, 1-o20, 2-o32, 3-o49, 6-o73). Ayrıca annenin çocuğunu her şeyi atma davranışı olduğundan her şeyi kaldırdığını ve bu nedenle top dışında çocuğuna hiçbir şey vermediğini ifade ettiği görülürken (SN, 1-o12, o13; 2-o37; 3-o41) ilerleyen oturumlarla birlikte oyun oynarlarken ya da çocuğunun oynadığı gibi oynadığında çocuğunun bir şey atmadığını belirtmiştir (SN, 6-o82). Uygulamacının bu duruma yönelik ilk oturumda günlüğüne evde sanki her şey kaldırılmış gibi şeklinde yorumladığı (GN, 1-o11) ancak ilerleyen zamanlarda eve gittiğinde salondaki masanın üzerinde oyuncaklar gördüğünü not ettiği görülmüştür.

Uygulamacı anne davranışlarına ilişkin olarak ayrıca her hafta başka stratejileri aktarıyor olsanız bile, her hafta bunları gözleme imkânınızın olmadığını vurgulamaktadır. Uygulamacı bu durumu; annenin hangi stratejileri uygulaması gerektiğini aslında çocuğun davranışlarının belirlediğini ve bazen bir hafta önce öğrendiği stratejiyi uygulamasını gerektirecek bir durum olmadığını ve dolayısıyla anneleri gözlerken, o günkü etkileşimlerinde davranışlarının ne kadar doğru olduğuna bakılması gerektiği şeklinde açıklamaktadır (GN, 10-o101).

Çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları incelendiğinde; video analizlerinde ilk yoklama oturumu ile birlikte annesi ile etkileşim süresince birlikte kaldığı ve bu sürede bazen anneyi izleyerek bazen de annenin başlattığı oyuna katılarak ***dikkat davranışı*** sergilediği gözlenmiştir (VA, 1-o3; 1-o7; 2-o20; 2-o25; 3-o35; 3-o39; 5-o64; 5-o65). Oysaki ilk oturumlarda uygulamacı saha notlarına oturumu planladıkları gibi gerçekleştiremediklerini çünkü çocuk katılımcının uygulamacı ve anne ile birlikte kalmak istemediğini ve çok sinirli görünerek kafasını birkaç defa yere vurma davranışı sergilediğini belirtmiştir (SN, 1-o1; 1-o3, 1-o5). Bunun üzerine planlanan uygulamayı gerçekleştirmek üzere anne ile ertesi gün buluşmak üzere tekrar görüşülmüş ancak bu oturumda da çocuk katılımcının yine odadan çıkmak ve kendi odasına gitmek istediği kaydedilmiştir (SN, 1-o18). Fakat ikinci oturumdan itibaren çocuk katılımcının odadan çıkma girişiminde hiç bulunmadığı ve oturumlar boyunca anne ve uygulamacı ile birlikte kaldığı saha notlarında rapor edilmektedir (SN, 2-o29, 3-o52).

Uygulamacının günlüğünde anne stratejileri uygulamaya başladıkça, çocuğun da anne ile daha uzun süre kalmaya başladığını belirttiği görülmüştür (GN, 5-O71). Ayrıca çocuk katılımcının ilk iki oturum uygulamacı geldiğinde her hangi bir girişimde ya da davranışta bulunmazken, üçüncü oturumdan sonra uygulamacının yanına giderek çantasını açması için bekleyerek **başlatma davranışı** sergilediği kaydedilmiştir (SN, 4-o53). Uygulamacı günlüğünde bu durumu çocukların oyun arkadaşı olmaya başladığınızda, bunun başlatma davranışında olumlu etkileri olduğu şeklinde yorumlayarak düşüncesini belirtmiştir (GN, 4-o54).

Uygulamacı başlarda çocuk katılımcının tek başına oynamaya alışmış gibi görüldüğünü düşünse de, uygulamayla birlikte artık bunu bıraktığını ve yanında birileri olsun istediğini; uygulamacı anneye birlikte mutfığa gittiğinde de peşlerinden geldiğini ve hiçbir şey yapmasa da orada kendileriyle kaldığını belirtmekte ve bunu aslında “yalnız olmak istemiyorum” şeklinde bir mesaj olarak yorumlamaktadır (GN,4-o57). Ayrıca uygulamacı, sosyal oyunu arttırmak amacıyla aslında oturumların haftada bir kez yapılıyor olmasının çok az olduğunu düşündüğünü ve bu konuda çocuklarda gelişme sağlanması için annelerin oyun fırsatlarını daha fazla oluşturmaları gerektiğini ve sanki annelerin çocukları ile oyun oynamayı bırakmış olduklarını ve çocuklar tanı aldıkları zaman yapmaları gereken tek şeyin eğitim aldırması gibi düşündüklerini ve oyun ve etkileşim gibi konuların üzerinde durmadıklarını düşündüklerini ifade etmektedir (GN, 1-o18, 2-o36). Oysaki saha notlarında da ilk oturumla birlikte annenin, çocuğunun ilgilerini takip ederek, onun gibi oyuncakları yan yana dizmesi ile birlikte çocuk katılımcının da annesini oyununa aldığı ve bunun iki kişilik bir oyuna dönüştüğünü belirtmektedir (SN, 1-o23; 2-o30, o31).

Yoklama oturumlarındaki etkileşimler sırasında ayrıca çocuk katılımcının **mutlu görüldüğü ve gülümsediği gözlenmiş olup bunlar katılım ve duygusal durum** davranışlarındaki ilerlemeler olarak değerlendirilmiştir (VA, 2-o26; 2- o27). 3-o40; 3-o43).

Yine ilk yoklama oturumu ile birlikte anne ve çocuk katılımcının alma-vermeye dayalı oyunlar oynayarak **ortak dikkat davranışı** sergiledikleri (VA, 1-o5) ve etkileşimler sırasında çocuk katılımcının annenin isteklerine tepkide bulunarak ve yerine getirerek işbirliği davranışı sergilediği gözlenmiştir (VA, 1-o8; 2-o28; 3-o36; 4-o52). İlerleyen oturumlarda çocuk katılımcının oyunlarında annesinin önerilerine uyum

sağladığı **ve iş birliği kurduğu** şeklinde ilerlemeler gösterdiği de saha notları arasında yer alan bilgilerdendir (SN, 5-o68). Çocuk katılımcının şarkılar sırasında annesinin gözlerinin içine baktığı, eliyle annesinin ağzını tutarak hareketlerini gözlemlediği de saha notlarında çocuk katılımcının **katılım davranışlarına** ilişkin bilgiler arasında yer almaktadır (SN, 7-o84).

Çocuk katılımcının gelişimsel davranışlarına ilişkin olarak ilk yoklama oturumunda oyuncakları yan yana dizme davranışı sergilediği görülürken (VA, 1-o2); izleyen yoklama oturumlarında oyuncaklarla **oynama davranışlarında niteliksel olarak** farklılıklar gözlemlendiği ve artık oyuncakları yan yana dizmediği ve oyun araçları ile tek başına da olsa amacına uygun bir biçimde oynadığı görülmüştür (VA, 4-o53, 4-o56).

Ayrıca etkileşimler sırasında **işbirliği** davranışı olarak kabul edilen annesinin isteklerine uyma ve yerine getirme davranışları aynı zamanda gelişimsel anlamda yönergelere uyma davranışı olarak da değerlendirilebilmektedir (VA, 1-o8; 2-o28; 3-o36; 4-o52).

Çocuk katılımcının ağzında anlamsız da olsa sesler olan bir çocuk olduğu daha önce de belirtilmişken ilk yoklama oturumu ile birlikte annesi ile olan bu etkileşimlerinde bu seslerin devam ettiği gözlenmiş ve ayrıca üçüncü yoklama oturumunda **annesinin “düt” şeklinde seslendirdiği araba sesini benzer seslerle taklit ettiği** görülmüştür (VA, 1-o9; 3-o34). Ayrıca annenin de çocuğuna ilişkin olarak bazı sesleri artık taklit etmeye çalıştığını söylediği saha notlarına kaydedilmiştir (SN, 9-o99). Katılımcı çocuğun annesinin **oyun ve hareketlerini taklit ettiği** de hem video analizlerinde gözlenmiş hem de saha notlarına kaydedilmiştir (VA, 4-o46; 5-o61, SN, 6-o79).

Annenin de çocuğu ile etkileşimine ilişkin olarak özellikle yüz yüze oyunları çok eğlenerek oynadıklarını, eskiye göre oyunlarının daha iyi olduğunu söylediği, günlük rutinleri sırasında çocuğu ile hep konuştuğunu ve çocuğunun artık sürekli onun yanında olmaya çalıştığını ifade ettiği saha notlarına kaydedilmiştir (SN, 3-o39, 7-o83, 7-o88, 7-o91, 8-o98, 10-o103).

Uygulamacının ayrıca günlüğünde çocuk katılımcıya ilişkin olarak, kendi içinde ilerlemeleri olmakla birlikte, birinci katılımcı çocuk gibi otizmin ölçütlerini fazlasıyla taşıdığından yola çıkarak rehberliğinin çok uzun bir süre devam etmesi gereken özellikteki çocuklardan olduğunu düşündüğünü vurgulamaktadır (GN, 8-o95).

Uygulamacı çocuk katılımcının gelişimsel özelliklerine bağlı olarak bu süreçte küçük ilerlemeler gösterdiğini belirtse de başlangıçla kıyaslayınca kendi içinde olumlu ilerlemeleri olduğunu düşündüğünü de günlüğüne kaydetmiştir (GN, 10-0104). Ayrıca annenin de çocuk katılımcının da kendi içlerinde ölçüte ulaştıklarını düşünerek uygulamayı bitirdiğini ifade etmiştir (GN, 11-0107).

Üçüncü anne-çocuk katılımcı çiftine ilişkin elde edilen bu bulgular incelendiğinde, nicel veri toplama yöntemi ile elde edilen bulgulara benzer biçimde anne katılımcının etkileşimsel davranışlarında ve çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında olumlu ilerlemeler olduğu görülmektedir. Ayrıca çocuk katılımcının gelişimsel anlamda da ilerlemeler gösterdiğini görmek mümkündür.

Dördüncü Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-4) İlişkin Elde Edilen Bulgular

Anne katılımcının etkileşim davranışları incelendiğinde, ilk yoklama oturumu ile birlikte izleyen oturumlarda da *çocuğu ile aynı boyda ve yüz yüze olmaya dikkat ettiği* gözlenmiştir (VA, 1-08; 2-014; 2-015; -03-021; 3-022; 5-062). Ayrıca ilk yoklama oturumu ile birlikte annenin *çocuğunun ilgilerini takip etmeye başladığı ve onun tercih ettiği oyuncaklarla oynayarak onu izlediği* gözlenmiştir (VA, 1-04; 2-016; 4-040; 4-041; 4-047; 4-055; 5-061). Annenin çocuğunun ilgilerini izlemesi ile birlikte ilk yoklama oturumunda çocuğunun oyun davranışlarını taklit etmezken izleyen yoklama oturumlarında *çocuğunun oyun davranışlarının taklit etmeye* ve aynı zamanda materyallerle çocuğu gibi oynayarak onun ilgisini çekmeyi de başardığı gözlenmiştir (VA, 1-07; 2-013; 3-024; 3-026; 4-034; 4-044). Anne katılımcının da stratejilere ve kendi çocuğuna ilişkin olarak ilk hafta ile birlikte stratejileri uygulamaya başladığını ve uyguladıkça çocuğunun da ona karşı daha uyumlu ve saygılı olduğunu ifade ettiği saha notlarına kaydedilmiştir (SN, 2-012, 2-013).

İlk oturumlarda annenin çocuğunun seslerine nasıl karşılık vermesi gerektiğini bilmediklerini ve hatta çocuklarını taklit etmelerinin yanlış olacağını sandıklarını ifade ederken (SN, 1-011, 2-014), çocuğunun ağızındaki seslere ilişkin olarak ikinci yoklama oturumu ile birlikte *bunlara sanki anlamlıymışçasına yanıt vermeye başladığı* izleyen oturumlarda da bu davranışına ek olarak *zaman zaman taklit ettiği* de görülmüştür (VA, 2-029; 4-059; 5-079). Ayrıca anne soru sorma ve buna bağlı olarak öğretici olma davranışlarını bırakıp ilk yoklama oturumu ile çocuğu ile olan etkileşimlerinde

çocuğunun *ilgilendiği şeyler hakkında betimlemeler ve isimlendirmeler yaptığı* ve *soru sormadan ve yönerge vermeden* iletişim kurmaya başladığı gözlenmiştir (VA, 1-o5; 1-o6; 4-o50; 5-o63; 5-o64).

Anne katılımcının ön test oturumundakinin aksine, video analizlerinden elde edilen bilgilerde üçüncü yoklama oturumu ile birlikte *daha coşkulu olmaya başladığı* ayrıca çocuğuna karşı daha *sık sözel pekiştireçler kullanmaya* başladığı görülmüştür (VA, 3-o23; 3-o30; 4-o36; 4-o39; 4-o58; 5-o65; 5-o72). Saha notlarında annenin ilk oturumlarda çocuğuna karşı çok durgun ve çok yavaş olduğu belirtilmişken (SN, 2-o22, 2-o24, 3-o32), ilerleyen oturumlarda daha *ilgi çekici ve daha coşkulu olmaya* başladığı not edilmiş (SN, 5-o45) ve annenin de kendisine ilişkin olarak artık daha coşkulu ve eğlenceli olduğunu, evdeki diğer kişilerin de bunu dile getirdiklerini ifade etmiştir (SN, 7-o55, 9-o63).

Ayrıca anne çocuğuna karşı daha yaratıcı olmaya başladığı ve özellikle çocuğunun ilgisini daha uzun süreli tutabilmek adına onu çok iyi gözlediği ve ilgisini kaybedeceğini gözlemlediği zamanlarda etkileşim süresini daha uzun tutmak için bir şekilde çocuğunun ilgisini çekebilecek denemelerde bulunduğu gözlenmiştir (VA, 3-o32; 5-o66; 5-o71).

Annenin stratejileri günlük yaşantısında kullandığını, çocuğu ile düzenli vakit geçirmek için elinden geleni yaptığını, oyun zamanlarında olmasa bile diğer zamanlarda da stratejileri kullanabildiğini ifade ettiği saha notları arasında yer alan bilgilerdendir (SN, 3-o43, 7-o57, 7-o59, 8-o62, 9-o64).

Çocuk katılımcının videolarda gözlenen *etkileşimsel davranışları incelendiğinde*, ilk yoklama oturumunda kendisine sunulan materyallerden alarak kendince bir etkinlik başlattığı ve etkileşimler sırasında bir etkinlikten diğerine geçişler yaptığı ve bunun başlatma davranışı olarak değerlendirilebileceği gözlenmiştir (VA, 1-o1; 1-o2; 1-o3; 4-o42; 4-o43; 4-o45).

İkinci yoklama oturumu ile birlikte daha önce annesinin istek ve taleplerine tepkide bulunmazken; annesinin gösterdiği yerlere bakma, onu izleme, davula birlikte vurma, zili sallama, kuleleri yıkma gibi davranışlar sergilediği ve *bu şekilde işbirliği davranışlarının* olumlu yönde ilerlediği gözlenmiştir (VA, 2-o18; 3-o25; 3-o27; 4-o34; 4-o38; 4-o51; 4-o 57; 5- o67; 5-o68; 5-o69). Saha notlarında da katılımcı çocuğuna daha önce oyun araçlarını sadece yere atarak ve ses çıkararak oynadığı belirtilmişken (SN, 2-

o20, 4-o37), zamanla bazı oyun denemelerine katıldığı, az da olsa deneme girişimlerinde bulunduğu ve bunların oyun davranışlarında görülen ilerlemeler olmakla birlikte aynı zamanda **katılım, işbirliği, devamlılık** yönünde görülmüş ilerlemeler olarak da değerlendirilebileceği uygulamacının hem saha notlarında hem de günlüğünde değindiği düşünceleri arasındadır Uygulamacı örneğin çocuk katılımcının oyun materyalini sepete atma teklifini kabul edip iki kez denemesini işbirliği davranışı olarak değerlendirileceğini belirtmektedir (SN, 5-o41, 5-o42, 7-o52, 7-o53, 10-o68, 13,o79). Benzer biçimde uygulamacının günlüğünde çocuk katılımcının tercih ettiği biçimde oynandığında **yönergelere uyduğu** ve uyum sağladığı kaydedilmiştir (GN, 13-o78).

Saha notlarında çocuk katılımcının ilk hafta uygulamacının yanına geldiği ve çantanın içindekileri uygulamacı ile birlikte çıkararak tek tek baktığı (SN, 1-o2, 1-o9), ikinci oturumda ise sürekli diğer odaya gitmek istediği belirtilmiştir (SN, 2-o17). Bununla birlikte izleyen oturumlarda çocuk katılımcının artık odayı terk etmediği ve uygulamacı ve anne ile birlikte kaldığı belirtilirken (SN, 13-o76), video analizlerinde de etkileşimler sırasında annesi ile birlikte **kaldığı ve gülümsediği, mutlu görüldüğü gözlenmiş olup bunlar dikkat ve katılım ile duygusal durum** davranışlarında ilerlemeler olarak değerlendirilmiştir (VA, 1-o10; 1-o11; 3-o31; 3-o33; 4-o37; 4-o48, 5-o70; 5-o77). Ayrıca uygulamacı günlüğünde, çocuk katılımcının ilgileri takip edildiğinde etkilikte kalma süresinin daha fazla olduğunu düşündüğünü belirtmiştir (GN, 10-69). Yine saha notlarında çocuk katılımcının oyuncaksız yüz yüze oyunlarında ve gıdıklamalı oyunlarda çok mutlu görüldüğü uygulamacının günlüğünde yer alan düşüncelerindendir (GN, 6-o47).

Çocuk katılımcının bazen pasif bazen daha aktif olarak annesi ile etkinliklere katılarak dikkat davranışını sergilediği, annesi ile göz teması kurarak ve bu sırada seslendirmeler yaparak **ortak dikkat ve devamlılık** davranışlarını gösterdiği gözlenmiştir (VA, 1-o9; 3-o28; 3-o33; 5-o74; 5-o78).

Çocuk katılımcının gelişimsel davranışları incelendiğinde ise, uygulamacı katılımcı çocuk dörde ilişkin olarak günlüğünde konuşmayan ve sürekli anlamsız sesler çıkaran bir çocuk olduğunu belirtmekle birlikte; otizmi yoğun olan ve zor bir çocuk olduğunu da belirtmektedir. Ayrıca katılımcı çocuk için materyallerle oynama davranışının yok denecek kadar az olduğunu ve annenin stratejileri yaşam tarzı haline getirip sürekli uyguluyor olması gerektiğini ve çocuk katılımcının kendi içinde

göstereceği küçük bir ilerlemenin bile aslında önemli bir gelişme olduğunu ifade etmektedir (GN, 1-o10, 6-o51). Yine çocuk katılımcıya yönelik uygulamacının günlüğüne aldığı notlar arasında yedinci oturuma gelindiğin de henüz bilinçli bir ses taklidinin olmadığı ve oyunlarında niteliksel olarak büyük farklılıkların olmadığıdır. Ancak çocuk katılımcının uysal bir çocuk olduğunu düşündüğünü dolayısıyla annesi ile olan etkileşiminde bir çatışma yaşamadığını belirtmektedir (GN, 7-o60; 9-o65; 11-o71). Ayrıca katılımcı çocuğun yavaş ilerleyen bir çocuk olduğunu da günlüğüne eklemiştir (GN, 10-o67). Fakat bununla birlikte video analizlerinin sonucunda çocuk katılımcının oyun davranışlarında **çok büyük olmamakla birlikte niteliksel olarak iyi yönde** ilerlemeler olduğu gözlenmiştir. İlk yoklama oturumunda sadece tek başına ve nesnelere yere atarak oynama davranışı sergileyen çocuk katılımcının, izleyen yoklama oturumlarında küçük denemelerde bulunarak, zili sallama, davul çalma, labut devirme, kağıt yırtma gibi oyun davranışları sergilemeye başladığı görülmüştür (VA, 1-o2; 1-o3; 2-o12; 2-o19; 2-o20; 4-o35; 4-o42; 4-o43; 4-o45; 5-o60; 5-o67; 5-o68, 5-o76). Ayrıca annenin de çocuğuna ilişkin olarak yedinci oturumda oyuncakları atmadan oynayabildiklerini ifade ettiği kaydedilmiştir (SN, 7-o56).

Ayrıca oyunlar sırasında görülen bu olumlu ilerlemeler ile çocuk katılımcının etkileşimler sırasında annesi ile işbirliği yaparak bu denemelerde bulunması ya da **oyun davranışlarını taklit etmesi aynı zamanda yönerge takip davranışlarındaki olumlu** gelişmeler olarak da değerlendirilebilmektedir (VA, 3-o27; 4-o38; 4-o49; 4-o57; 5-o69). Çocuk katılımcının zili sallama gibi davranışlarda da bulunarak **nesneli taklit** davranışları sergilemeye başladığı gözlenmiştir (VA, 3-25; 3-o27). Ayrıca anlamsız sesler de olsa ve birebir aynısı olmasa da annesinin sustuğu zamanlarda çıkardığı sesler de sözel taklit davranışlarında ilk zamanlara göre bir ilerleme olarak değerlendirilebilmektedir (VA, 4-o52).

Dördüncü anne-çocuk çiftine ilişkin elde edilen bu bulgular bir bütün olarak incelendiğinde; nicel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgulara benzer biçimde, anne katılımcının etkileşimsel davranışlarında ve çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında olumlu ilerlemeler olduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca çocuk katılımcının gelişimsel anlamda da ilerleme kaydettiği görülmektedir

Beşinci Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-5) İlişkin Elde Edilen Bulgular

Anne katılımcının etkileşim davranışlarına incelendiğinde, ilk yoklama oturumu ile birlikte izleyen tüm oturumlarda çocuğu ile *aynı boyda olmaya dikkat ettiği* görülmektedir (VA, 1.01; 2-o15; 3-o33; 4-o46; 5-o66). Ayrıca yine çocuğun dünyasına girme stratejisinin gerektirdiği davranışlardan birisi olan *yüz yüze olma davranışını* da ilk yoklama oturumunda atladı görülmüş olsa da izleyen yoklama oturumlarında yüz yüze olmaya dikkat ettiği gözlenmiştir (VA, 1-o2; 1-o3; 4-o47).

Uygulamacının anne katılımcının etkileşim davranışlarına ilişkin olarak, ilk haftalarda annenin çok yönlendirmeci ve öğretici davranışlar sergilediğini belirttiği (SN, 1-o8, 2-o12, 3-o26, 3-o29, 3-o31), çocuğuna fırsat vermeden onun yerine kendisinin yapmaya çalıştığını (SN, 2-o13) ve daha çok kendi tercih ettiği materyallerle çocuğunu oynatma çabası içinde olduğunu kayıt etmiştir (SN, 2-o17). Video analizlerinde ise anne katılımcının ilk yoklama oturumu ile *çocuğunun ilgilerini takip etmeye ve onun oynadığı oyuncaklarla oynamaya başladığı gözlenmekte* ve davranışının tüm yoklama oturumlarında devam ettiği görülmekte olduğu (VA, 1-o7; 2-o18; 2-o19; 4-o45; 5-o58; 5-o59). Ancak ilk yoklama oturumlarında annenin bunu yaparken; çocuğuna hiç fırsat tanımadığını, çocuğunun tercih ettiği oyuncakla daha çok kendisinin, kendi tercih ettiği şekilde ya da çocuğunu yönlendirerek oynadığı görülmüştür. Ancak üçüncü yoklama oturumu ile birlikte annenin bu davranışı artık sergilemediği gözlenmiştir (VA, 1-o8; 1-o9; 2-o13; 2-o25; 4-o48).

Ayrıca annenin bu davranışı daha çok öğretim ve başarı odaklı olup ilk yoklama oturumlarında sürekli çocuğunu yönlendirdiği; oyuncaklarla doğru biçimde oynaması için yönergeler verdiği ve soru sorarak iletişim kurduğu gözlenmişken; üçüncü yoklama oturumu ile birlikte *yönlendirmelerini, yönergelerini bıraktığı ve soru sormadan iletişim kurmaya başladığı* gözlenmiştir (VA, 1-o9; 2-o17; 2-o25; 2-o31, 3-o42; 4-o49; 5-o57). Benzer biçimde saha notlarına annenin ilerleyen zamanlarda öğretim odaklı olmayı bıraktığı ve çocuğun karşı daha yanıtlayıcı hale gelmeyi başardığı kaydedilmiştir (SN, 6-o53, 8-o58) Ayrıca annenin bu konuda çocuğuna ancak soru sorarak bir şeyler öğretebileceğini sandığını ifade ettiği de saha notlarına kaydedilmiştir (SN, 1-o7). Anne katılımcının sözel olarak stratejileri uyguladıkları ve artık öğretici olmadığını ifade ettiği de saha notları arasında yer alan anne ifadelerindedir (SN, 9-o68). Yine annenin kendisine ilişkin olarak stratejileri uyguladığını söylediği ancak uygulama sonrasındaki

sohbet etme bölümlerinde çekindiği için bazen yapamadığını ifade ettiği kaydedilmiştir (SN, 6-o50, 8-o56).

İlk yoklama oturumunda anne katılımcının betimlemeler yapsa da neredeyse çocuğunun konuşmasına fırsat vermeyecek kadar çok konuştuğu gözlenirken; izleyen oturumlarda **çocuğun seslerine karşılık verdiği; çocuğunun ilgilendiği şeyler hakkında konuştuğu, isimlendirmeler yaptığı ve çocuğun söylediği her şeye anlamlı bir sohbetmişçesine karşılık** verdiği gözlenmiştir (VA, 1-o12; 1-o13; 1-o14; 2-o30; 3-o34; 3-o39; 4-o50; 5-o60; 5-o64; 5-o65).

İlk yoklama oturumu ile birlikte annenin tüm yoklama oturumlarında **ses tonunu iyi ve sevecen bir şekilde kullandığı ve sözel pekiştireçlere yer verdiği** görülmüştür (VA, 1-o4; 1-o5; 2-o16; 2-o22; 3-o40; 5-o63). Ayrıca annenin dördüncü yoklama oturumunda çocuğunu aynı biçimde de olsa **tekrar eden oyunlarına katıldığı** gözlenmektedir (VA, 4-o56). Uygulamacının günlüğünde anne katılımcıya ilişkin düşüncesi ise küçük birkaç dokunuşun yeterli olacağı şeklindedir (GN, 3-o28).

Çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları incelendiğinde; ilk yoklama oturumu ile birlikte kendisine sunulan materyaller arasından tercihte bulunduğu ya da etkileşimler sırasında etkinlik tercihleri yaptığı gözlenmiş olup **başlatma** davranışlarını sergilediği gözlenmiştir (VA, 1-o6; 2-o20; 2-o21, 3-o32; 3-o38; 4-o43, 4-o44; 5-o61). Çocuk katılımcı ayrıca etkileşimler sırasında bazen pasif bir şekilde annesini izleyerek bazen de bizzat kendisi girişimlerde bulunarak **dikkat ve ortak dikkat** davranışlarını sergilemiştir (VA, 1-o10; 3-o36; 3-o37).

Etkileşimler sürecinde çocuk katılımcının **gülümsediği ve mutlu görüldüğü gözlenmiş olup bunlar katılım ve duygusal durum** davranışları olara değerlendirilebilmektedir (VA, 2-o27; 2-o28; 3-o41, 4-o53; 5-o67). Ayrıca çocuk katılımcının etkileşimler boyunca ağzında sesler olduğu, benzer sesler ile de olsa isimlendirmeler yaptığı ve kendince konuştuğu gözlenmiş olup bunlar **devamlılık ve ortak dikkat** davranışlarındaki ilerlemeler olarak değerlendirilmiştir (VA, 1-o11; 2-o29; 3-o35; 3-o37; 4-o57; 4-o54).

Çocuk katılımcının benzer oyunlarına devam ediyor olması da pratik yapma davranışları olarak görülmektedir (VA, 4-o55). Ayrıca annesinin taleplerini yerine getirerek **işbirliği davranışını** da sergilediği gözlenmiştir (VA, 2-o26).

Çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak saha notlarından elde edilen bilgiler göstermektedir ki; çocuk katılımcının oyun davranışlarındaki bu ilerlemeler ile birlikte **katılım, ortak dikkat, devamlılık davranışlarını** da annesi ile birlikte etkileşimde bulunarak gösteriyor olmasıdır (SN, 3-o23; 4-o35; 4-o36; 8-o57; 5-o43, 45, 46). Uygulamacı ayrıca çocuk katılımcının kamera ile çok ilgilendiği, kameranın hazırlanması sırasında uygulamacıyı izlediğini ve aynı zamanda uygulamacıyı kapıda karşılayıp giderken de yolcu ettiğini kaydetmiştir (SN, 2-o19, 21; 5-o40; 6-o54).

Uygulamacı günlüğünde de katılımcı çocuğa ilişkin olarak otizm tanısı almış olmakla birlikte aslında iyi düzeyde bir çocuk olduğunu; taklitlerinin ve anlamlı olmasa da ağzında çok fazla sesleri olduğunu ve kendisinin işaretlerle ve jestlerle bir şekilde ifade edebildiğini günlüğüne kaydetmiştir (GN, 1-o1; 1-o3). Ayrıca çocuk katılımcının annesi ile olan etkileşimlerine ilişkin olarak annesinin çok yönlendirmeci ve başarı odaklı olduğunu düşünse de, çocuk katılımcının çok uysal ve uyumlu bir çocuk olduğu için; annesinin isteklerini yine bir şekilde öylesine de olsa yapıp sonra tekrar kendi ilgilendiği şeylere döndüğünü ifade etmektedir (GN, 1-o9). Yine ikinci oturumda uygulamacı çocuk katılımcının ortak dikkat davranışlarının iyi olduğunu ve etkileşim başlatmakla ilgili iyi düzeyde olduğunu düşündüğünü günlüğüne kaydetmiştir (GN, 2-o11).

Video analizleri **çocuk katılımcını gelişimsel davranışları** açısından incelendiğinde; oyunlarında annesinin **oyun davranışlarını ve bu oyunlar sırasındaki seslendirmelerini taklit ettiği gözlenmiştir** (VA, 4-o51, 4-o52). Ayrıca benzer seslerle de **olsa isimlendirmeler yapmaya çalıştığı** gözlenmiş ve bunlar da gelişimsel anlamdaki ilerlemeler olarak değerlendirilmektedir (VA, 3-o35). Uygulamacı bu davranışları saha notlarına da ilişkin olarak kameranın açılmadığı bir günde **“ka ka ka” diyerek kamera demeye çalışması** ve kamerayı sorması (SN, 3-o23); benzer seslerle de olsa **turuncu için “tutu”, kırmızı için “kıkı” diyerek renkleri isimlendirmeye başladığı** (SN, 4-o35), hayvan seslerini taklit ettiği ve **otobüs ile araba sözcüklerini benzer seslerle de olsa** ifade ettiği (SN, 4-o36) saha notları arasında tutulan bilgiler arasında yer almaktadır.

Son yoklama oturumunda gözlenen **benzer seslerle sayma** davranışı da gelişimsel anlamda daha önce gözlenmemiş olan davranışlar arasındadır (VA, 5-o62).

Saha notlarında Benzer seslerle de olsa sayı saymaya çalışıyor olması (SN,8-o57) yine kayda geçen ilerlemeler arasındadır.

Ayrıca oyun *davranışlarına ilişkin olarak oyuncak trenlerle amacına uygun bir şekilde oynadığı*, rayları birleştirdiği, annesinin çuf çuf diye ses çıkarma ve trenleri çarpıştırma gibi hareketlerini taklit ettiği kaydedilmiştir (SN, 5-o43, 45, 46).

Anne katılımcı da çocuğunun gelişimsel anlamda sergilediği bu davranışlarını “kamera mı demeye çalışıyor”; trenle oynamasına ilişkin olarak “biz de alalım” şeklinde sözel olarak fark ettiğini ifade etmiştir (SN, 3-o24; 5-o44).

Beşinci anne-çocuk çiftine ilişkin elde edilen bu bulgular bir bütün olarak incelendiğinde; nicel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgulara benzer biçimde, anne katılımcının etkileşimsel davranışlarında ve çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında olumlu ilerlemeler olduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca çocuk katılımcının gelişimsel anlamda da ilerleme kaydettiği görülmektedir

Altıncı Anne-Çocuk Çiftine (AÇ-6) İlişkin Elde Edilen Bulgular

Anne katılımcının etkileşimsel davranışları incelendiğinde, ilk yoklama oturumu ile birlikte çocuğu ile *aynı boyda olmaya ve göz teması kurarak* etkileşim kurmaya dikkat ettiği gözlenmiştir (VA, 1-o13; 1-o14; 2-o21, 4-o46; 5-o49). İlk yoklama oturumunda etkileşimi annenin başlattığı ve kendi tercih ettiği oyuncaklar ile çocuğunu oynattığı gözlenmiş olmasına rağmen; ikinci yoklama oturumu ile birlikte annenin *çocuğun ilgilerini takip etmeye başladığı ve onun tercih ettiği materyaller ile oynadığı* gözlenmiştir (VA, 1-o1; 1-o2, 1-o10; 2-o16; 2-o17; 3-o30; 3-o34; 4-o38; 4-o39).

Anne katılımcının etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak uygulamacı annenin çok öğretici, çok ciddi bir anne olduğunu ve sürekli soru sorarak etkileşim kurduğunu saha notlarına kaydetmiş; annenin kullandığı materyallerin de tamamen öğretim amaçlı alınmış materyaller olduğuna eklemiştir (SN, 1-o7, 2-o10; 2-o13, 2-o14). Anne katılımcının ilk yoklama oturumunda ön test oturumundaki davranışlarına benzer biçimde çok öğretim ve başarı odaklı olup, çocuğuna yönergeler vererek, yönlendirmeler yaparak ve sorular sorarak etkileşim kurduğu gözlenirken, izleyen yoklama oturumlarında annenin *soru sormadan iletişim kurarak ve yönlendirmelerini azaltarak öğretici olma davranışlarını azalttığı* görülmüştür (VA, 1-o3, 1-o4; 2-o18; 3-o34, 4-o42, 5-o50, 5-o54).

Uygulamacı günlüğünde de yine anneye ilişkin olarak annenin çok öğretici olduğunu ancak çocuğunun uyumlu bir çocuk olmasından ve sürekli devam ettiği kurumlarda da ders çalışmaya alışmış olmasından dolayı annenin bu durumdan çok sıkıntı yaşamadığını düşündüğünü ifade etmektedir (GN, 2-o10). Uygulamacı annenin bu kadar öğretici olmasında, çocuklarına ilişkin tüm yükün onun üstünde olduğunu ve çocuklarının evdeki bakımları, okuldaki eğitimleri ile uğraşmaktan bu kadar öğretici ve kuralcı olduğunu düşündüğünü belirtmektedir (GN, 2-o11). Öyle ki evde annenin rolü öğretmekten babanın rolü eğlenmek gibi bir hal almış izlenimindedir (GN, 2-o15).

Ön test oturumunda çocuğuna karşı çok ciddi duran ve hiç sözel pekiştireç kullanmayan annenin; ilk yoklama oturumu ile birlikte **sözel pekiştireçler kullanmaya başladığı** ancak bunların ilk yoklama oturumunda çok durağan bir ses tonu ile yaparken; izleyen oturumlarda daha coşkulu yapmaya başladığı gözlenmiştir (VA, 1-o7; 1-08, 2-o25; 3-o29; 3-o36; 4-o43, 5-o51).

Uygulamacı dördüncü yoklama oturumu ile birlikte annenin etkileşimsel davranışlarına ilişkin daha eğlenceli, daha coşkulu, daha öğretmen gibi davranmaktan uzaklaşmaya başladığını şeklinde saha notlarına da kaydetmiştir (SN, 4-o33).

Ayrıca annenin de kendisine ilişkin olarak “çok ciddiymişim” şeklinde sözel olarak ifade ettiği kayıtlar arasında yer almaktadır (SN, 4-o32). Ayrıca yine annenin kendi etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak eskiden çok ciddi olduğunu, soru sorarak iletişim kurması gerektiğini düşündüğünü, oyunlarının dahi çok kurallı oyunlar olduğunu ve böyle yaptığında çocuğunun kendisinden uzaklaştığını ve sıkıldığını ifade ettiği kaydedilmiştir (SN, 3, o20, 5-o35, 5-o36).

Ayrıca sözcük düzeyinde konuşma becerilerine sahip olan ancak telaffuz problemleri yaşayan çocuğuna karşı annenin çocuğunun anlaşılır olmayan ifadelerini de kabul etmeye başladığı ve **sanki anlamlıymışçasına karşılık verdiği**, etkileşimlerinde betimlemeler yaparak ve çocuğunun yanlış telaffuzlarını kabul ederek ona doğruları için model olmaya başladığı ve çocuğunun her söylediğine bir karşılık vererek daha yanıtlayıcı olduğu gözlenmiştir (VA, 2-o27; 2-o28; 4-o41, 5-o57).

Annenin ayrıca kendisine ilişkin olarak ilişkin olarak özellikle göz teması kurmak ve çocuğun dünyasına girmek stratejilerinin çok işine yaradığını, sözcüklerinin olduğu gibi kabul edip telaffuzlarını düzeltmek yerine model olması gerektiğini, gelişimsel olarak çocuğunun henüz 3 yaşlarında bir çocuk düzeyinde olduğunu bildiğini

ve beklentilerini buna göre ayarlaması gerektiğini anladığını ifade ettiği kaydedilmiştir (SN, 2-o8, 3-o19, 3-o21, 6-o41, 8-o44). Annenin çocuğunun özellikle bozuk televizyon kanallarını izlemek gibi bir takıntılı davranışı olduğunu ifade ettiği ve önceden bu gibi davranışları ile nasıl başa çıkacağını bilmediğini ifade ederken (SN, 1-o18), şimdi bir şekilde çocuğunun dünyasına girmeyi başararak, onunla beraber bu kanalları izlediğini ve daha sonra dikkatini yavaşça başka şeylere çekmeyi başardığını ve hiç çatışma yaşamadan bu davranışla baş edebildiğini belirtmiştir (SN, 3-o23).

Uygulamacı anne katılımcının kendisini çok dikkatli dinlediğini ve anlayıp anlamadığını kendi kendine kontrol etmek için anlatılanları kendi sözcükleri ile tekrar anlatarak örneklendirdiğini belirtmektedir ve annenin örneklerinin çok güzel olduğunu eklemektedir (GN, 1-o6; 6-o38).

Çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları incelendiğinde; ilk yoklama oturumunda oyun materyalini annesinin seçmiş olmasına rağmen; çocuk katılımcının başka bir oyuncuğa yöneldiği ve annesi ile oynarken de arada kendi istediği oyuncuğa uzaktan baktığı görülmüş olmakla birlikte; izleyen yoklama oturumlarında anne katılımcının da çocuğunun ilgilerini ve tercihlerini izlemeye başlamasıyla; çocuk katılımcının kendi oyun materyallerini kendi tercih ederek **başlatma davranışını** sergilediği gözlenmiştir (VA, 1-o9; 1-o12; 2-o15, 2-o20, 4-o37; 4-o40; 5-o47).

Ayrıca çocuk katılımcının bu etkileşimler sırasında güldüğü, kahkaha attığı ve mutlu görüldüğü **dolayısıyla katılım ve duygusal durum** davranışlarını sergilediği gözlenmiştir (VA, 2-o22; 2-o24; 3-o32; 4-o44; 5-o52; 5-o56).

Çocuk katılımcının bu etkileşimler sırasında sürekli kendince bir şeyler anlattığı ya da annesinden gelen soruları yanıtladığı görülmüş ve **ortak dikkat ve devamlılık** davranışlarını sergilediği gözlenmiştir (VA, 2-o23; 2-o26; 3-o33; 5-o54).

Çocuk katılımcının ilk yoklama oturumu ile birlikte annesinin isteklerine ve taleplerine tepkide bulunduğu ve bunlara itiraz etmeden uyduğu gözlenmiş olup bunlar **işbirliği davranışı olarak değerlendirilmiştir** (VA, 1-o6; 1-o11, 2-o19, 3-o35; 5-o55). Ayrıca çocuk katılımcının hoşlandığı etkinlikleri tekrar ederek pratik yaptığı da gözlenmiştir (VA, 4-o45).

Uygulamacı da çocuk katılımcının kendisi ile olan etkileşimine yönelik saha notlarına ilk hafta uygulamacıya kapıyı açmaya geldiği ancak kendisine merhaba denildiğinde göz teması kurmadığını ve karşılık vermediğini belirtilmişken (SN, 1-o1,

1-o2; 2-o12); yedinci oturumla birlikte çocuk katılımcının kapıyı açtığında kendiliğinden merhaba dediğini olumlu bir davranış olarak kaydedilmiştir (SN, 7-o43).

Davranışsal olarak çocuk katılımcının ilk iki oturum yere uzanarak götürülmüş olan sesli oyuncak ile oynadığı ve daha çok kendi dünyasında olduğu kaydedilmişken (SN, 1-o3, 1-o4, 2-o16) ve anne çocuğunun bu davranışından hoşlanmadığını ve onun bu davranışı mastürbasyon amaçlı yaptığını ifade etmiş olması ile birlikte (SN, 1-o5), üçüncü oturumla birlikte çocuk katılımcının uygulamacı anne ile konuşuyor dahi olsa bu davranışı sergilemediğini ve çocuk katılımcının da kendileriyle ilgilendiğini not etmiştir (SN, 3-o26).

Çocuk katılımcının gelişimsel davranışlarına ilişkin olarak video analizlerinden elde edilen veriler olmamakla birlikte; daha önce yapmazken annesinin çizgi çizme çalışmalarına katılması **yönerge takibi** ve çizimleri de **el kaslarının gelişmesine** katkı sağlayacak özellikteki davranışlar olarak değerlendirilebilmektedir (VA, 5-o47). Anne katılımcının daha önce çocuğunun gelişimsel olarak yazı yazma ile sıkıntıları olduğunu ifade ettiği (SN, 4-o29); ancak daha sonra öğretici olma kaygısı taşımadan çocuğunun dünyasına girerek daha eğlenceli bir biçimde yazı çalışmalarına başlayabildiklerini söylediği de kaydedilmiştir (SN, 6-o42). Uygulamacı annenin çocuğuna ilişkin olarak yazı çalışmalarında çok sıkıntı yaşadıklarını ve bu konuda ne yapacağını ifade etmekle birlikte, uygulamacı aslında çocuk katılımcının kağıda karalamalar yapmayı sevdiğini çünkü kendisi anne ile konuşurken onun mutlaka kalemleri alıp kendi kendine bunu yaptığını gözlemlediğini not etmiştir. Uygulamacı bu konuda, çocuk katılımcıya yazı çalışmaları sırasında çok öğretici davranışlar sergilendiğini ve bundan dolayı çocuk katılımcının bu çalışmalara tepki gösterdiğini; daha eğlenceli bir yol izlendiğinde bu durumun aşılabileceğini düşündüğünü ifade etmektedir (GN, 4-o30; 4-o31).

Uygulamacı ayrıca çocuk katılımcıya ilişkin olarak **konusmasının daha anlaşılır** olmaya başladığını saha notlarında belirtmiştir (SN, 6-o40).

Altıncı anne-çocuk çiftine ilişkin elde edilen bu bulgular bir bütün olarak incelendiğinde; nicel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgulara benzer biçimde, anne katılımcının etkileşimsel davranışlarında ve çocuk katılımcının etkileşimsel davranışlarında olumlu ilerlemeler olduğunu belirtmek mümkündür. Ayrıca çocuk katılımcının gelişimsel anlamda da ilerleme kaydettiği görülmektedir.

Video Analizler, Saha Notları ve Günlüklerden Elde Edilen Ortak Bulgular

Video Analizlerinden Elde Edilen Ortak Bulgular

Video analizlerinden tüm katılımcılara ilişkin elde edilen bulgular incelendiğinde ve analiz edildiğinde, ortak bir takım noktalar olduğu görülmüştür. Bu ortak noktalar tema ve alt temalara ayrılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda “Annelerin Kullandığı Stratejiler” , “Anne Etkileşimsel Davranışları”; “Çocuk Etkileşimsel Davranışları”, ve “Çocuk Gelişimsel Davranışları” olmak üzere dört ana tema ve her biri için alt temalar oluşturulmuştur. İzleyen bölümde ana tema ve alt temalarla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Annelerin Kullandığı Stratejiler

Video analizlerinin ardından elde edilen bulgular sonucunda, anne katılımcıların bazı stratejileri ortak bir biçimde daha sık sergiledikleri gözlenmiştir. Annelerin Kullandığı Stratejiler” ana teması altında, bu sık ve ortak bir şekilde kullanıldığı gözlenmiş olan stratejiler alt temalar olarak belirlenmiştir. Bu alt temaları:

- Çocuğun dünyasına girme
- Çocuğun liderliği takip etme
- Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynama
- Çocuğun ilgi odağını takip etme
- Soru sormadan iletişim kurmak
- Seslere yanıt vermek ve çeşitlendirmek
- Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere; yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş ya da amaçlı iletişimmiş gibi yanıt vermek
- Çocuğun yaptığı şeye değer vermek
- Hayat dolu olmak
- Tekrarlanan oyunu devam ettirme stratejileri oluşturmaktadır.

“Çocuğun dünyasına girme” stratejisi ve alt teması, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde onlarla aynı boy hizasında ve göz göze olma davranışlarını kapsamaktadır. Bu strateji aynı zamanda, annelerin çocuklarının liderliğini takip ederek

çocuklarının oyunlarına katılma ve çocuklarının bakış açısını alarak, onları gibi oynama davranışlarını içermektedir. Video analizleri yapılan yoklama oturumlarının tümünde, tüm anne katılımcıların çocukları ile olan etkileşimlerinde “çocuğun dünyasına girme” stratejisinin gerektirdiği davranışları sergiledikleri gözlenmiştir.

“Çocuğun liderliğini takip etme” stratejisi ve alt teması, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde, çocuğun oynadığı oyuncaklarla, yine onların oynadığı şekilde oynama ve aynı şekilde etkinliklerine katılma davranışlarını kapsamaktadır. Dolayısıyla bu strateji, oyun araçları ile üretim amacına uygun bir şekilde oynama konusunda çocukların tercihi olmadıkça ısrarcı olunmamasını gerektirmektedir. Video analizleri yapılan yoklama oturumlarının tümünde, tüm anne katılımcıların “çocuğun liderliğini takip etme” stratejisinin gerektirdiği davranışları sergiledikleri gözlenmiştir.

“Çocuğun ilgi odağını izlemek” stratejisi ve alt teması, annelerin çocuklarının baktığı, dinlediği ya da dokunduğu şeklideki her türlü ilgilerini takip ederek, bu ilgilerine yanıtlayıcı ve duyarlı olmalarını gerektiren davranışları kapsamaktadır. Video analizleri yapılan yoklama oturumlarının tümünde, anne katılımcıların “çocuğun ilgi odağını izlemek” stratejisine uygun davranışları sergiledikleri gözlenmiştir.

“Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamak” stratejisi ve alt teması, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde çocuklarının tercih ettiği oyun araçları ile oynamalarına ilişkin davranışları kapsamaktadır. Video analizleri yapılan yoklama oturumlarının tümünde, tüm annelerin ilk yoklama oturumu ile birlikte “çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamak” stratejisine uygun davranışları sergiledikleri gözlenmiştir.

“Soru sormadan iletişim kurmak” stratejisi ve alt teması, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde soru sormadan ve yönerge vermeden iletişimde bulunma davranışlarını kapsamaktadır. Bu davranışlar, annelerin etkileşimler sırasında çocuklarına soru sormak ya da yönerge vermek yerine, çocuklarının ilgilendikleri oyuncak ya da etkinlik hakkında ya da yaptığı şeylerle ilgili bilgi verici bir şeyler söylemek gibi davranışlar sergilemelerini gerektirir. Video analizleri yapılan tüm yoklama oturumlarında, tüm anne katılımcıların “soru sormadan iletişim kurmak” stratejisinin gerektirdiği davranışları sergiledikleri gözlenmiştir.

“Seslere yanıt vermek ve çeşitlendirmek” stratejisi ve alt teması, annelerin çocuklarının ürettiği her türlü anlamlı ya da anlamsız sese, taklit ederek ya da bir yanıt vererek karşılık vermesini gerektiren davranışları kapsamaktadır. Video analizleri

yapılan yoklama oturumlarının tümünde, anne katılımcıların “seslere yanıt vermek ve çeşitlendirmek” stratejisinin gerektirdiği davranışları sergiledikleri gözlenmiştir.

“Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere; yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş ya da amaçlı iletişimmiş gibi yanıt vermek” stratejisi ve alt teması, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde, çocuklarının sergilediği her türlü amaçlı ya da amaçsız seslere ya da hareketlere, sanki anlamlıymış gibi bir karşılık vermeyi gerektiren davranışları içermektedir. Video analizleri yapılan yoklama oturumlarının tümünde, anne katılımcıların “çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere; yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş ya da amaçlı iletişimmiş gibi yanıt vermek” stratejisinin gerektirdiği biçimde davrandıkları gözlenmiştir.

“Çocuğun yaptığı şeye değer vermek” stratejisi ve alt teması, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde, çocuklarının sergilediği en basit davranışları bile önemseyerek, hemen pekiştirilmesini kapsamaktadır. Video analizleri yapılan yoklama oturumlarının tümünde, anne katılımcıların “çocuğun yaptığı şeye değer vermek” stratejisine uygun biçimde davrandıkları gözlenmiştir.

“Hayat dolu olmak” stratejisi ve alt teması, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde canlı, coşkulu ve hayat dolu olmalarını sağlayacak davranışları kapsamaktadır. Video analizleri yapılan yoklama oturumlarının tümünde, anne katılımcıların “hayat dolu olmak” stratejisine uygun biçimde davrandıkları gözlenmiştir.

“Tekrarlanan oyunu devam ettirmek” stratejisi ve alt teması, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde, çocukları sürekli aynı şeyle oynasalar dahi ya da aynı şeyi tekrar tekrar yapmak isteseler bile, annelerin çocuklarının istediği biçimde bu oyunlara devam etmesini gerektirir. Video analizleri yapılan tüm yoklama oturumlarında, tüm anne katılımcıların “tekrarlanan oyunu devam ettirmek” stratejisinin gerektirdiği biçimde davrandıkları gözlenmiştir.

Belirtilen tüm bu ETEÇOM stratejileri, anne katılımcılarının çocukları ile olan etkileşimlerinde ilk yoklama oturumu ile birlikte tutarlı bir biçimde kullanmış oldukları ortak stratejilerdir. Video analizlerinden elde edilen bulgular sonucunda anne katılımcıların, her bir temanın belirttiği stratejilerin gerektirdiği davranışları sergilediğine yönelik davranış örnekleri Tablo 24’de gösterilmiştir. Her bir anne-çocuk çifti için kod isimler kullanılmıştır.

Tablo 24

Video Analizlerinden Elde Edilen “Annelerin Kullandığı Stratejiler” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Verileri Tablosu

---

Çocuğun Dünyasına Girme (6)

AÇ-1:

2-03 Ezgi ile aynı boyda olmaya özen gösterdi

3-021 Anne Ezgi ile aynı boydaydı

AÇ-2:

1-01 Anne Ege ile aynı boyda

5-058 Aynı boy

AÇ-3:

1-01 Anne bugün Mete ile aynı boyda oldu

5-054 Aynı boyda

AÇ-4:

1-08 Çocuğu ile aynı boyda ve yüz yüze olmaya dikkat et

5-062 Berkay ile aynı boyda oldu

AÇ-5:

1-01 Anne aynı boyda olmaya özen gösterdi

5-066 Aynı boyda olmaya hep dikkat etti

AÇ-6:

1-013 Anne bu etkinlik sırasında aynı boyda oldu

5-049 İkisi de yere uzandı

Çocuğun Liderliğini Takip Etme/ Çocuğun Oynadığı Oyuncaklarla Oynamak (6)

AÇ-1:

2-09 Ne ile oynamak istiyorsun diye sorarak aslında çocuğunun tercihlerine dikkat etmeye çalıştı

5-068 Anne Ezgi'nin ilgilerini takip ederek onun istediği gibi oynadı

AÇ-2:

1-04 Kendi seçtiği oyuncaklarla oynatmak yerine efenin seçtikleri ile oynamasına ilgilenmesine izin verdi

4-049 Ege'nin tercih ettiği oyuncaklar ile oynamaya devam ediyor

AÇ-3:

3-031 Mete'nin oynadığı oyuncaklarla oynuyor

5-057 Anne Mete'nin liderliğini takip ediyor oyunlarında

AÇ-4:

1-04 Anne çocuğun ilgilerini takip etti

4-047 Berkay yırtmak isteyince anne hadi yırtalım o zaman diyerek yırttı

Tablo 24, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Annelerin Kullandığı Stratejiler” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Verileri Tablosu

---

*Çocuğun Liderliğini Takip Etme/ Çocuğun Oynadığı Oyuncaklarla Oynamak**AÇ-5**1-o7 Anne çocuğunun ilgisi takip ederek onun oynadığı oyuncakla oynamaya devam etti**5-o58 Yiğit'in oynadığı oyuncaklarla oynadı**AÇ-6:**2-o17 “ve onun oynadığı oyuncakla oynadı”**4-o39 Emre nasıl istiyorsa öyle oynadılar*

---

*Çocuğun İlgi Odağını Takip Etme (6)**AÇ-1:**3-o29 Ezgi'nin eline aldığı şekillerin rengini ve adını söyledi sadece”**4-o55 Ezgi bu oyunu oynarken ay nasıl düştü, ne güzel düşüyor gibi ecenin oyunu ile ilgili betimlemelerde bulundu**AÇ-2:**1-o6 Ege ilgilendiği oyuncakla yani müzik kutusu ile oynarken anne de onun oynadığı ya da dokunduğu şeyler hakkında konuştu**3-o45 Fotoğraf makinesinde çıkan resimlere abla abi şeklinde anne tek kelime düzeyinde betimlemeler yapıyor**AÇ-3:**3-o38 Betimlemeler yapıyor**5-o59 Betimlemeler yapıyor**AÇ-4:**1-o5 Berkayın eline aldığı şey hakkında konuştu**4-o50 Anne yırtarken cırt cırt seslerini verdi**AÇ-5:**3-o34 Resimli bir kitaba baktılar, annenin betimlemeleri iyiydi. Yiğit'in gösterdiği resimler hakkında konuştu**3-o39 Anne bunları benzeterek isimlendirdi Yiğit çizdikçe**AÇ-6:**4-o41 Anne betimlemeler yaparak ve Emre'nin söylediklerine karşılık vererek oyuna katıldı*

---

*Soru Sormadan İletişim Kurmak (6)**AÇ:2**2-o20 Yönergeler vermiyor sadece konuşuyor**2-o24 Yönergisini yani vur yönergisini sadece bir kez verdi ve eğer efe yapmadıysa elinden tutarak yaptırdı ”**AÇ-3:**3-o37 Anne iletişimleri boyunca soru sormadı**5-o58 Soru sormadan iletişim kuruyor*

Tablo 24, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Annelerin Kullandığı Stratejiler” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Verileri Tablosu

---

Soru Sormadan İletişim Kurmak

AÇ-4:

5-064 Anne hiç yönerge ya da soru sorma davranışı sergilemedi

AÇ-5:

5-064 Anne hiç yönerge ya da soru sorma davranışı sergilemedi

4-049 Öğretim yapmayı hiç denemedi anne bugün

AÇ-6:

3-034 Anne sadece gerektiği kadar oyun gereği yönergeler verdi, hadi dizelim şimdi sen at gibi

5-050 Anne her seferinde renk tercihini ermeye yaptırarak şekiller çizdiler karaladılar

---

Sesleri yanıtlama ve çeşitlendirme (6)

AÇ-1:

3-026 Ezgi'nin seslerini taklit etti.

4-064 Anne neredeyse Ezgi'nin çıkardığı her sese karşılık veriyor

AÇ-3:

1-010 Anne Met'nin seslerini taklit ediyor

2-023 Seslerini taklit ediyor

Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere; yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş ya da amaçlı iletişimmiş gibi yanıt vermek (6)

AÇ-1:

6-093 sürekli güldükçe ve eğlendikçe anne çok mu komik, çok eğlenceli evet şeklinde Ezgi'nin seslendirmelerine karşılıklar verdi bu güzeldi çünkü geçen haftada bununla ilgili dönüt ve strateji vermiştim)

AÇ-2:

2-021 Ege'nin ağızından benzer seslerle çıkan şeylere karşılık verdi anne

AÇ-3:

4-049 Mete'nin ağızındaki seslere karşılık veriyor anne

AÇ-4:

4-059 Berkay'ın ağızındaki seslere anne bazen betimleyerek, bazen taklit ederek, bazen anlamlı bir sohbetmiş gibi karşılıklar verdi

AÇ-5:

5-060 Yiğit söylediği her şeye karşılık verdi

AÇ-6:

2-027 Bazıları çok anlaşılır olmasa da anne kabul etti ve anlamlıymişçasına yanıt verdi

---

Tablo 24, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Annelerin Kullandığı Stratejiler” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Verileri Tablosu

---

Çocuğun yaptığı şeye değer vermek (6)

AÇ-1:

5-o73 Sözel pekiştireçler kullanıyor

6-o99 Anne alkışlayarak ve sözel olarak eceyi pekiştirdi

AÇ-2:

3-o34 Annenin ses tonu çok iyi, coşkulu ve efeyi sözel olarak sık sık pekiştiriyor

4-o53 Ses tonu ve pekiştirmeler iyi

AÇ-3:

1-o14 Çocuğunu sı sık öpüyor

2-o21 Anne çocuğunu pekiştiriyor

AÇ-4:

4-o39 Anne coşkulu bir şekilde pekiştirdi

4-o58 Anne pekiştirdi

AÇ-5:

1-o5 çocuğunu sözel olarak pekiştiriyor

3-o40 ve sözel olarak pekiştirdi

AÇ-6:

1-o7 Anne ermenin doğru tepkilerinde sözel olarak pekiştirdi

5-o51 Anne bunları coşkulu bir şekilde pekiştirdi

Hayat dolu olmak (6)

AÇ-1:

3-o23 Sesi sevecendi ve geçen haftaya göre daha canlı bir tondaydı

4-o61 Anne daha coşkulu ve daha canlı

AÇ-2:

1-o8 Ses tonu iyiydi, canlı ve sevecen çıkıyordu

1-o9 Yüzü gülüyordu annenin

AÇ-3:

2-o22 gayet coşkulu bir ses tonu var

4-o 51 Coşkulu

AÇ-4:

3-O23 Daha coşkulu olmaya başladı

5-O65 Coşkulu

AÇ-5:

1-o4 Annenin ses tonu çok iyi sevecen

2-o16 ses tonu iyi

AÇ-6:

3-o29 Anne daha coşkulu olmaya başladı

Tablo 24, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Annelerin Kullandığı Stratejiler” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Verileri Tablosu

---

Tekrarlanan oyunu devam ettirme (6)

AÇ-1:

4-o65 Yoklama boyunca Ezgi’i aynı oyuna devam ederken, anne de tekrarlanan oyunu destekliyor

5-o 69 Tekrarlanan oyununu devam ettirdi

AÇ-2:

2-o23 Çekiçle vurma sırasında efeye elinden tutarak yardımcı oldu

3-o44 Anne bir kez onun yerine bastı, diğerlerinde Ege’nin elinden tutarak birlikte bastılar. Anne Ege’nin bu tekrarlarına uyum sağlıyor

AÇ-3:

4-o56 Oyun genelde aynı şekilde devam etti ve anne oyun boyunca Yiğit’in tekrarladığı tren gezdirmeye ve kaza yaptırma işlerini katıldı

Tablo 24’de belirtilen ETEÇOM stratejileri tüm anne katılımcılarda gözlenen ortak stratejilerden arasından seçilmiştir. Bu stratejiler dışında anne katılımcıların başka ETEÇOM stratejilerini de çocukları ile olan etkileşimlerinde kullandıkları gözlenmiştir. Dolayısıyla video analizlerine ilişkin elde edilen bu verilerden yola çıkarak, ETEÇOM programının anne katılımcıların bu stratejileri çocukları ile olan etkileşimlerinde kullanabilmelerinde olumlu etkileri olduğu görülmektedir.

Annelerin Etkileşimsel Davranışları

ETEÇOM stratejileri anne katılımcıların yanıtlayıcı etkileşim davranışlarını sergilemelerine yardımcı olan davranış biçimlerinden oluşmaktadır. Annelerin ETEÇOM stratejilerini yoklama oturumlarında kullanmaya başlamaları ile birlikte etkileşimsel davranışlarında da değişiklikler gözlenmeye başlamıştır ve bir önceki bölümde yer verilen stratejilerin tümü anne katılımcıların bazı etkileşimsel davranışlarını sergiliyor durumuna gelmelerine yardımcı olmuştur. Bu bölümde annelerin sergilediği etkileşim davranışları, kullandıkları stratejiler kapsamında değerlendirilerek, her bir etkileşim davranışı tema olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu bölümde anne katılımcıların kullanmış oldukları her bir strateji ile EDDÖ-TV’de değerlendirilen hangi etkileşim davranışlarını sergilemiş oldukları şeklinde bir gruplama yapılmıştır ve etkileşim davranışları alt temaları oluşturmuştur. Video analizlerinden

elde edilen “Annelerin Etkileşimsel Davranışları” temasının alt temaları ve ilgili stratejileri Tablo 25’de gösterilmiştir.

Tablo 25

Video Analizlerinden Elde Edilen “Annelerin Etkileşimsel Davranışları” Ana Teması ve Alt Temaları

Duyarlı Olma
<i>Çocuğun dünyasına girme</i>
<i>Çocuğun liderliğini izleme</i>
<i>Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynama</i>
<i>Çocuğun ilgi odağını takip etme</i>
Yanıtlayıcı Olma
<i>Çocuğun seslerini yanıtlama ve çeşitlendirme</i>
<i>Çocuğun ilgi odağını takip etme</i>
<i>Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere; yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş ya da amaçlı iletişimmiş gibi yanıt vermek</i>
Kabullenme/Sözel Pekiştireç Kullanma
<i>Çocuğun yaptığı şeye değer verme</i>
Keyif Alma/Duygusal İfade Edici Olma
<i>Hayat dolu olma</i>
Başarı Odaklı/Yönlendirici Olma
<i>Soru Sormadan İletişim Kurma</i>

Anne katılımcılar, çocuğun dünyasına girme, çocuğun liderliğini izleme, çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynama, çocuğun ilgi odağını takip etme stratejilerini kullanarak çocuklarına karşı “Duyarlı Olma” davranışını; çocuğun seslerini yanıtlama ve çeşitlendirme, çocuğun yanlış sözcük seçimi ve yanlış telaffuzlarını yanıt vererek kabul etmek, çocuğun ilgi odağını takip etme, çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere; yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş ya da amaçlı iletişimmiş gibi yanıt vermek stratejilerini kullanarak “Yanıtlayıcı Olma”; çocuğun yaptığı şeye değer vermek stratejisini kullanarak “Kabullenme ve Sözel Pekiştireç Kullanma”, hayat dolu olma stratejisini kullanarak “Keyif Alma/Duygusal İfade Edici Olma” ve soru sormadan iletişim kurma stratejisini kullanarak “Başarı Odaklı ve Yönlendirici Olma” etkileşim davranışlarında olumlu yönde ilerlemeler göstermişlerdir.

“Duyarlı Olma”, EDDÖ-TV’de anne katılımcıların çocuklarının başlattığı ya da oynamakta olduğu oyun ilgilerine ne kadar duyarlı olduklarını, çocuklarının etkinliklerine ve tercihlerine sözlü ya da sözsüz göstermiş oldukları duyarlılığı değerlendiren bir maddedir. ETEÇOM’da amaç anneleri bu maddede 5 puan düzeyine getirmektir. Anne katılımcıların EDDÖ-TV ön test sonuçları incelendiğinde, bu maddeden sırasıyla 3, 1, 2, 3, 2, 2 puan aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla anne katılımcılarda Duyarlı Olma etkileşim davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, EDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklenmektedir.

“Yanıtlayıcı Olma”, EDDÖ-TV’de anne katılımcıların çocuklarının tepki talep eden ya da etmeyen her türlü niyet, istek ve davranışlarına karşı vermiş oldukları tepkilerini değerlendiren bir maddedir. ETEÇOM’da amaç, anneleri bu maddede 5 puan düzeyine getirmektir. Anne katılımcıların EDDÖ-TV ön test sonuçları incelendiğinde, bu maddeden sırayla 1, 1, 2, 3, 3 ve 2 puan aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla anne katılımcılarda Yanıtlayıcı Olma etkileşim davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, EDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklenmektedir.

“Kabullenme”, EDDÖ-TV’de annelerin çocuklarının her türlü davranışlarını kabul eden ve onaylayan davranışlarını değerlendiren bir maddedir. Sözel Pekiştireç Kullanma” maddesi ise annelerin kullandıkları sözel pekiştireçlerin miktarını değerlendirmektedir. Ancak belli stratejiler bu iki etkileşim davranışı üzerinde de olumlu etkiler göstermektedir. O nedenle aynı alt tema içinde ele alınmışlardır. ETEÇOM, bu iki maddede de anneleri 5 puan düzeyine getirmeyi hedefler. Anne katılımcıların Kabullenme maddesinde EDDÖ-TV ön test sonuçları incelendiğinde, sırasıyla 3, 2, 3, 3, 3 ve 3 puan aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla anne katılımcılarda Kabullenme etkileşim davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, EDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir. Benzer biçimde “Sözel Pekiştireç Kullanma” maddesine ilişkin ön test sonuçları incelendiğinde annelerin sırasıyla 3, 1, 3, 3, 4 ve 1 puan aldıkları görülmektedir. Dolayısıyla anne katılımcılarda Sözel Pekiştireç Kullanma etkileşim davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, EDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir.

“Keyif Alma” EDDÖ-TV’de maddesi anne katılımcıların çocukları ile olan etkileşimlerindeki memnuniyet derecesini değerlendiren bir maddedir. “Duygusal İfade Edici Olma maddesi ise anne katılımcıların çocukları ile olan etkileşimlerindeki coşku

ve canlılığını değerlendirmektedir. Bu iki maddenin aynı alt tema altında birleştirilmesinin nedeni, benzer stratejilerin kullanılmasının benzer biçimde iki etkileşim maddesini de olumlu yönde etkilemesinden kaynaklanmaktadır. ETEÇOM bu iki maddede de anne katılımcıları 5 puan düzeyine getirmeyi amaçlamaktadır. Anne katılımcıların “Keyif Alma maddesinden EDDÖ-TV ön testinde aldıkları puanları incelendiğinde sırasıyla 3, 2, 3, 3, 4 ve 3 olduğu görülmektedir. Son test puanlarının ise sırasıyla 5, 5, 5, 5 ve 4 olup istenilen düzeyde ya da çok yakın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla anne katılımcılarda Keyif Alma etkileşim davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, EDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir. Benzer biçimde annelerin EDDÖ-TV, Duygusal İfade Edici Olma maddesinin ön testinden aldıkları puanlarının sırasıyla 3, 2, 3, 2, 4 ve 3 olduğu görülmektedir. Anne katılımcıların bu maddeden son testte aldıkları puanları ise sırasıyla ise 4, 4, 5, 4, 5 ve 4 puan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla anne katılımcılarda Duygusal İfade Edici Olma etkileşim davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, EDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir.

Başarı Odaklı ve Yönlendirici Olma maddeleri, EDDÖ-TV’de annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde öğretim amaçlı kurdukları etkileşimleri ve kullandıkları soru, yönerge, istek ve emirlerin miktarını değerlendiren maddelerdir. ETEÇOM bu iki maddede anneleri 3 puan düzeyine getirmeyi amaçlamaktadır. Anne katılımcıların bu iki maddede ön testte aldıkları puanlarının sırasıyla 2, 5, 2, 2, 4 ve 5; diğerinde ise sırasıyla 2, 5, 4, 2, 4 ve 4 puan olduğu görülmektedir. Anne katılımcıların bu iki maddeden son testte aldıkları puanları ise sırasıyla 3, 3, 3, 3, 3 ve 3; diğer maddede ise sırasıyla 3, 3, 3, 3, 3 ve 3 puan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla anne katılımcılarda Başarı Odaklı Olma ve Yönlendirici Olma etkileşim davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, EDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir.

Video analizlerinden elde edilen bu bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, anne katılımcıların, kullandıkları ETEÇOM stratejilerine bağlı olarak etkileşimsel davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olduğu ve bu değişikliklerin EDDÖ-TV ile toplanmış olan nicel bulgularla da benzer özellikler gösterdiği görülmektedir.

Çocukların Etkileşimsel Davranışları

Çocuk katılımcıların yoklama oturumlarında gözlenen davranışları, ÇDDÖ-TV ile değerlendirilen etkileşim davranışları kapsamında gruplandırılarak temalar oluşturulmuştur. Bu temalar çerçevesinde, çocuk katılımcıların annelerinin ETEÇOM stratejilerini kullanmaya başlamasıyla tüm çocuklarda benzer biçimde gözlenen ortak davranışlardır.

Yoklama oturumlarında, tüm çocuk katılımcıların Katılım, Duygusal Durum, Dikkat, Devamlılık, Ortak Dikkat, İş birliği ve Başlatma davranışlarında olumlu yönde ilerlemeler olduğu gözlenmiştir.

“Katılım/Duygusal Durum” alt temasında katılım davranışı çocukların etkileşimler sırasında ne kadar eğlendikleri ve memnun göründüklerine; duygusal durum ise çocukların yine etkileşimlerde ne düzeyde gülümsediklerine ilişkin davranışları kapsamaktadır. Çocuk katılımcıların ÇDDÖ-TV ön testinde bu maddelerden birinden aldıkları puanları sırasıyla 2, 3, 2, 1, 4 ve 2 olduğu; diğerinde ise 2, 4, 3, 2, 4 ve 3 olduğu görülmektedir. Çocuk katılımcıların bu maddelere ilişkin son test puanları ise sırasıyla ilk maddede 4, 5, 4, 4, 5 ve 5 şeklinde; diğer maddede ise 4, 5, 5, 4, 5 ve 5 puan olduğu görülmektedir. Video analizlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde de tüm katılımcı çocukların bu katılım davranışlarında olumlu değişiklikler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çocuk katılımcılarda Katılım ve Duygusal Durum davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, ÇDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir.

“Dikkat” alt teması, çocuk katılımcıların aktif ya da pasif şekilde de olsa etkinliğe verdiği dikkatin derecesi ya da süresine ilişkin davranışları kapsamaktadır. Çocuk katılımcıların ÇDDÖ-TV’nin bu maddesinden ön testte aldıkları puanları sırasıyla 2, 3, 3, 2, 4 ve 3 puandır. Son testte ise bu puanların sırasıyla 5, 5, 5, 4, 5 ve 5 düzeyine yükseldiği görülmektedir. Benzer şekilde video analizlerinde elde edilen bulgular incelendiğinde de tüm katılımcı çocukların dikkat davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olduğu görülmektedir.

“Devamlılık” alt teması, çocukların etkinliğe katılım çabası ve etkinlik sırasındaki girişimleri, seslemeleri, tekrarları ve pratikleri içeren davranışları kapsamaktadır. Çocuk katılımcıların ÇDDÖ-TV’nin devamlılık maddesinden ön testte aldıkları puanların sırasıyla 2, 3, 2, 1, 3 ve 3 olduğu; son testte ise 4, 5, 4, 4, 5 ve 5 puan

düzeyine geldikleri görülmektedir. Benzer biçimde video analizlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde de tüm katılımcı çocukların devamlılık davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olduğu gözlenmiştir.

Dolayısıyla çocuk katılımcılarda Katılım ve Duygusal Durum davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, ÇDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir. Bu iki katılım davranışının aynı alt tema içinde birlikte kullanılmasının nedeni; çocukların sergilediği bazı katılım davranışların, her iki maddeye de dahil olabilecek özellikler sergilemesidir.

“Ortak Dikkat” alt teması kapsamında çocuk katılımcıların yetişkinlerle olan etkileşimleri sırasındaki araç-gereçlerini paylaşma, aynı etkinlik ile ilgilenme düzeyleri, göz kontağı kurma ve seslendirme davranışlarına ilişkin veriler belirlenmiştir. ÇDDÖ-TV “ortak dikkat” alt maddesinin ön testinde çocuk katılımcıların sırasıyla 2, 2, 2, 2, 3 ve 3 puan aldıkları; son testte ise puanlarının sırasıyla 4, 5, 5, 4, 5 ve 5 düzeylerine ulaştığı görülmektedir. Benzer biçimde video analizlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde de tüm katılımcı çocukların ortak dikkat davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla çocuk katılımcılarda ortak dikkat davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, ÇDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir.

“Başlatma” alt teması, çocuk katılımcıların yetişkinin rehberliği olmadan kendiliğinden etkinlik başlatmaları ya da oyun içinde etkinlik değiştirmeleri gibi davranışları kapsamaktadır. Bu kapsamda çocuk katılımcıların ÇDDÖ-TV “başlatma” maddesinden ön testte sırasıyla 1, 4, 3, 2, 2 ve 2 puan aldıkları; son testte ise bu puanlarının sırasıyla 5, 5, 4, 4, 5 ve 4 puan düzeyine ulaştığı görülmektedir. Benzer biçimde video analizlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde de tüm katılımcı çocukların başlatma davranışlarında da olumlu yönde değişiklikler olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla çocuk katılımcılarda başlatma davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, ÇDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir.

“İşbirliği” çocukların yetişkinlerin istek ve önerilerine uyum derecelerini kapsamaktadır. Çocuk katılımcıların bu maddeden ÇDDÖ-TV ön testinde sırasıyla 2, 3, 2, 1, 4 ve 4 puan aldıkları; son testte ise 4, 5, 4, 3, 5 ve 5 puan alarak her bir katılımcı çocuğun kendi içinde ilerlemeler gösterdiği görülmektedir. Benzer biçimde video analizlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde de tüm katılımcı çocukların işbirliği

davranışlarında da olumlu yönde değişiklikler olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla çocuk katılımcılarda işbirliği davranışlarında gözlenmiş olan bu olumlu değişikliklerin, ÇDDÖ-TV son test sonuçları ile de desteklendiği görülmektedir.

Çocuk katılımcıların, video analizleri sonucu elde edilen her bir tema ve etkileşim davranışına ilişkin sergiledikleri davranış örneklerine Tablo 26’da yer verilmiştir.

Tablo 26

Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Etkileşimsel Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Veriler Tablosu

Katılım/Duygusal Durum
<i>AÇ-1</i>
<i>2-o19 Oturum boyunca gülümsedi ve mutlu görünüyordu</i>
<i>3-o39 Etkinlik boyunca gülümsedi ve mutlu görünüyordu</i>
<i>3-o40 Şekilleri de yere düşürme sırasında diğer elini sallayarak ve sesli gülerек eğlendiğini ve heyecanlandığı gözlenebiliyordu</i>
<i>4-o51 Bunu yaparken heyecanlanıyor ve eğleniyor</i>
<i>4-o54 Oturum boyunca anne ile kaldı ve gülümsedi, eğlendi</i>
<i>4-o63 Annesine gülümseyerek, ellerini sallayarak heyecanın ve mutluluğu gözlenebiliyor</i>
<i>5-o80 Ezgi gülümsüyor ve eğleniyor</i>
<i>AÇ-2:</i>
<i>1-o13 Anne ile etkileşimi sırasında da gülümse var yüzünde efenin</i>
<i>3-o33 Anne de Ege de gülümsüyor ve memnun görünüyorlar</i>
<i>4-o57 Memnunlar</i>

Tablo 26, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Etkileşimsel Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Veriler Tablosu

Katılım/Duygusal Durum (6)
AÇ-3   2-o26 Gıdıklama oyunlarında gülüyor   3-o40 memnun görünüyor   3-o43 Her seferinde taklit etmese de annesini izliyor ve gülümsüyor
AÇ-4:   1-o10 Berkay oyuncakları yere atarken çok mutlu görünüyor   1-o11 Bunu gülerek yapıyor   3-o31 Berkay etkileşim boyunca anne ile kaldı   3-o33 Berkay bu oyunlara kahkaha atarak ve göz teması kurarak tepkide bulundu   4-o37 Berkay gülümsedi
AÇ-5:   2-o28 Yüzü gülümsüyor sürekli   3-o41 Ortak dikkat ve katılım vardı   5-o67 Yiğit mutlu ve gülümsüyor
AÇ-6:   2-o22 Emre gayet memnun görünüyor   2-o24 Kahkaha attığı zamanlarda oldu   3-o32 Emre gayet eğlenceli görünüyor ve çok güler kahkaha atarak katılıyor oyuna   4-o44 Emre etkileşim boyunca çok memnun göründü, gülümsedi
Dikkat/Devamlılık (6)
AÇ-1:   2-o18 Annesi onun oyununu taklit ettiğinde arada onu da izledi.   2-o20 Yoklama oturumu süresince anne ile kaldı ve oyununu sürdürdü   3-o34 Annesi onun oyununu taklit ettikçe Ezgi arada annesine bakarak onu izledi   3-o38 Yoklama oturumu boyunca etkinlikte ve annesiyle kaldı   4-o53 Yoklama oturumu boyunca bu oyunu devam ettirdi
AÇ-2:   1-o5 Ege de annesi ile daha uyumluydu. Yanından kalkmadı hiç   2-o28 Beş dakikalık süre boyunca Ege ve anne birlikteydiler   3-o31 Ege etkileşim boyunca anne ile kalıyor

Tablo 26, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Etkileşimsel Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Veriler Tablosu

Dikkat/Devamlılık
AC-3:   1-o3 Sonrasında anne bir oyuncacı Mete'ye veriyor ve Mete sıraya diziyor   1-o7 Mete etkileşim boyunca anne ile ve etkinlikte kaldı   2-o20 Yardımlı da olsa mert bu etkinliğe annesi ile birlikte katıldı   2-o25 Mete oyun boyunca annesinin ağız hareketlerini takip ediyor, eliyle annesinin ağzına dokunuyor ve onu dinliyor   3-o35 Annesinin arabayı sürüşünü gözleri ile takip ediyor   AC-4:   1-o9 Berkay'ın ağzında sesler vardı   3-o28 Berkay'ın ağzında anlamsız sesler var   3-o33 ..ve göz teması kurarak tepkide bulundu   5-o74 Berkay katılmadı ancak annesini dikkatlice izledi   AC-5:   1-o10 Yiğit bu durumda annesini izliyor   1-o11 Yiğit ağzında sesler ve anlaşılır olmasa da kendince bir şeyler söylüyor   2-o29 Kendince sesleri devam ediyor   3-o35 Yiğit benzer seslerle de olsa resimleri isimlendirmeye çalışıyor   AC-6:   2-o26 Etkileşim boyunca Emre bir şeyler söyledi   3-o33 Aynı zamanda sürekli bir şeyler de anlatıyor
Ortak Dikkat (6)
AC-1:   4-o57 İki defa şimdi de ben koyayım diyerek Ezgi'nin elindeki şekil kutusunun içine anne şekil koydu ve ece şekli düşürdü   4-o58 Anne Ezgi'nin oyununa dahil olmayı başardı ve Ezgi annesini oyununa kabul etti ve annesinin şekli koymasını izleyerek oyununu devam ettirdi   AC-2:   1-o14 Annesi betimleme yaparken örneğin Ege kutunun üzerindeki inek düğmesine basınca anne de inek sesini taklit ediyor ve Ege annesinin yüzüne bakıyor başını çevirip onu dinliyor   2-o18 Konuştuğunda Ege annesinin yüzüne bakıyor ve onu dinliyor   2-o19 Göz kontağı gayet iyi

Tablo 26, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Etkileşimsel Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Veriler Tablosu

---

 Ortak Dikkat

AÇ-3

1-o5 Bu güzeldi bir nevi al ver ler yaptılar

AÇ-4:

1-o9 Berkay'ın ağzında sesler vardı

3-o28 Berkay'ın ağzında anlamsız sesler var

3-o33 ...ve göz teması kurarak tepkide bulundu

AÇ-5:

3-o36 Annesine soruyor bu bu diyor

3-o37 Annesine işaret ederek kalem istedi ve annesi verdi

AÇ-6:

2-o23 Oyun senaryosuna bağlı olarak annesini sorularını yanıtladı

5-o53 Göz teması kurarak ve yaptığı şekiller hakkında konuşarak çizdi

---

 İşbirliği (6)

AÇ-1:

3-o37 Annesi sen de yap dediğinde iki defa yaparak annesinin yönergelerine uyum gösterdi

4-o59 Ezgi işbirliği kurmaya ve iki kişilik oyunlara geçmeye başladı denilebilir

5-o81 Annesinin şekilleri önüne almasına hiç itiraz etmedi ve annesinin kendisini oyuna bu şekilde dahil etmesini uyumlu bir biçimde karşılayarak işbirliği içinde oyunu oynadı

AÇ-3:

1-o8 Annenin etkinlik sırasındaki al koy gibi yönergelerine uydu

2-o28 Annenin yönergelerini yerine getiriyor

3-o36 Annesi sen de yap deyince o da yapıyor

AÇ-4:

3-o25 Zili salladı Berkay da salladı

3-o27 Davula birlikte vurdular

4-o34 Anne iki küpü üst üste koyarak beratın ilgisini çekmeyi başardı

4-o38 Anne tekrar yapalım deyince Berkay bir küpü diğerinin üstüne koydu

---

Tablo 26, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Etkileşimsel Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Veriler Tablosu

İşbirliği
AÇ-5: 2-o26 Yiğit işbirliği içinde bir çocuk uyumlu o yüzden annesinin bu taleplerine uyum sağlıyor   AÇ-6: 1-o6 Emre uyumlu bir çocuk annesinin başlattığı etkinliği devam ettirdi 1-o11 Emre itiraz etmesi 2-o19 Emre itiraz etmedi 3-o35 Emre bunların hepsine uyum sağladı ve uydu 5-o55 Emre bu yönergelere uydu
Başlatma (6)
AÇ-1: 3-o46 Farklı materyaller konulmuş olsa da Ezgi yine aynı oyunu başlattı 5-o67 Ezgi aynı materyal ile oynamayı tercih etti   AÇ-2: 1-o3 Ege'nin seçtikleri ile oynamasına ilgilenmesine izin verdi 1-o11 Ege'nin materyal ile ilgisi gayet güzel, elinde çeviriyor dört tarafındaki her şeyi inceliyor ve hepsini tek tek deniyor   AÇ-3: 1-o1 Berkay götürülen materyaller ile ilgilendi 1-o2 Eline aldı ancak onları yere vurma davranışı gösterdi 1-o3 Yere vurarak ya da atarak çıkan sesi dinliyor   AÇ-5: 1-o6 Yiğit materyallere ilgisi gayet güzel, patatese kafa ile çok ilgilendi ve hemen oynamaya başladı 2-o20 Yiğit diğer materyaller arasından buna yöneldi 2-o21 İlgisi güzel, etkinlik seçerek tercihte bulunuyor 3-o32 Yiğit'in odasında yağız çalışma masasına oturdu   AÇ-6: 1-o9 Emre birkaç defa müzik kutusuna yönelmek istedi 2-o15 Bugün birkaç alternatif materyal arasından oyuncak para kasasını tercih etti Emre

Çocukların Gelişimsel Davranışları

Video analizlerinde elden edilen bulgular incelendiğinde, çocukların gelişimsel davranışlarında olumlu yönde ilerlemeler olduğu gözlenmiştir. Bu gelişimsel davranışlara ilişkin olarak, oyun niteliği, taklit, yönergelere uyma, küçük kas becerileri, isimlendirme ve davranışsal olmak üzere yedi kod oluşturulmuştur.

Oyun niteliği alt teması çocuk katılımcıların oyun davranışlarında gözlenen niteliksel değişiklikleri kapsamaktadır ve tüm katılımcıların oyun davranışlarında, uygulamalar ile birlikte olumlu yönde değişikliklerin olduğu gözlenmiştir.

Taklit davranışları, çocuk katılımcıların anneleri ile olan etkileşimlerinde sergiledikleri her türlü ses taklidi, hareket taklidi, nesneli taklit davranışlarını kapsamaktadır.

Yönergelere uyma davranışı, çocukların annelerinin isteklerini ve taleplerini yerine getirme davranışlarını kapsamaktadır. Benzer davranış biçimlerini içerdiğinden katılım davranışlarından biri olan işbirliği davranışı gelişimsel anlamda yönergelere uyma davranışı olarak da değerlendirilebilmektedir.

Bu üç davranış alanlarına ilişkin olarak tüm katılımcılarda değişik düzeylerde olumlu yönde ilerlemeler olduğu gözlenmiştir. Video analizlerinden elde edilen bulgular kapsamında çocuk katılımcılarda gözlenen gelişimsel davranışlara ilişkin davranış örneklerine Tablo 27’de yer verilmiştir.

Tablo 27

Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Gelişimsel Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Veri Tablosu

Oyun Niteliği
AÇ-1:
2-013 Ezgi şekil kutusunun şekillerini eline alıp havaya kaldırıyor ve içine doğru bakıyordu
2-016 Bu süreçte oyununa aynı şekilde devam etti, sadece eline aldığı şekli değiştirerek şekli yeniledi ve havaya kaldırdığı şekli incelercesine baktı

Tablo 27, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Gelişimsel Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Veri Tablosu

---

Oyun Niteliği (6)

---

*AÇ-1:**4-o49 Ezgi bu hafta oyununa yeni bir basamak ekledi ve eline aldığı şekli şekil kutusunun içine koyarak şekil kutusunu havaya kaldırdı ve şeklin oradan koltuğa düşmesini sağladı**5-o95 Ezgi bugün oyununa dört şekli kutuya doldurarak kutudan düşürme şeklinde bir basamak ekledi**AÇ-3:**1-o2 Mete'nin getirdiğim oyuncakları yan yana dizmesi gibi bir ilgisi var**4-o53 Mete artık oyuncakları dizmiyor**AÇ-4:**1-o2 Eline aldı ancak onları yere vurma davranışı gösterdi**1-o3 Yere vurarak ya da atarak çıkan sesi dinliyor**2-o12 Berkay nesnelere parkeye vurmaya devam ediyor**2-o19 Ama kitaba pat pat vuruyor**2-o20 Kâğıdını buruşturmaya çalıştı**4-o35 Berkay kuleleri yıktı**4-o42 Berkay yerdeki zil gitti**4-o43 Onu yere vurdu**4-o45 Berkay daha sonra yerdeki kitabı eline aldı**5-o60 Bugün sesli kutu ile ilgilendi Berkay**5-o67 Birlikte kâğıt yırttılar ve sonra kâğıtları bir kaseye topladılar**5-o68 Berkay toplama işine katıldı**5-o76 Berkay topu attı ancak başka tarafa doğru*

Yönergelere Uyuma (6)

---

*AÇ-1:**3-o37 Annesi sen de yap dediğinde iki defa yaparak annesinin yönergelerine uyum gösterdi**AÇ-2:**2-o23, o24, o 25 Çekiçle vurma sırasında efeye elinden tutarak yardımcı oldu ve yönergelerini yani vur yönergelerini sadece bir kez verdi ve eğer Ege yapmadıysa elinden tutarak yaptırdı. Ege iki kez kendi kendine vurmaya çalıştı**AÇ-3:**1-o8 Annenin etkinlik sırasındaki al koy gibi yönergelerine uydu**2-o28 Annenin yönergelerini yerine getiriyor**3-o36 Annesi sen de yap deyince o da yapıyor**4-o52 Mete anneyi takip ederek onun yönergelerine uyuyor*

Tablo 27, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Gelişimsel Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Veri Tablosu

---

Yönergelere Uyma

---

*AÇ-4:**3-o27 Davula birlikte vurdular**4-o38 Anne tekrar yapalım deyince berat bir küpü diğerinin üstüne koydu**4-o49 Kendisi yırttı**4-o57 Berkay'da bir kez salladı**5-o69 Annesinin hadi sen de koy yönergesine uydu*

Taklit (6)

---

*AÇ-1:**2-o17 Bazen anlamsız da olsa sesler çıkardı. Vokal stereotopi denilecek türden sesler**3-o35 Çıkardığı sesler yine sözel stereotipi şeklindeydi, anne seslerle sıraa lsa da Ezgi'nin sesleri daha gelişigüzel, sıra alma ya da taklit etme biçiminde olmadı**3-o37 Annesi sen de yap dediğinde iki defa yaparak annesinin yönergelerine uyum gösterdi**5-o77 Annenin düşüyor düşüyor seslendirmelerine ece de gülerek, sesler çıkararak eşlik ediyor. Bu kısımdaki sesleri anlamsız sesler gibi görünse de daha taklit düzeyinde kabul edilebilir çünkü ece bu sesi sadece bu aşamada çıkarıyor**AÇ-2:**3-o37 Ege annesinin yaptığı hayvan sesi taklidini yapmaya çalıştı bugün**5-o68 Benzer seslerle bir şeyler söylemeye çalışıyor ve anneyi taklit etmeye çalışıyor**AÇ-3:**1-o9 Arada ağzında anlamsız sesler vardı**3-o34 Hatta benzer seslerle de olsa Mete bugün düd sesini taklit etti**4-o46 Araba ile oyunlarda arabaları kaydırıyor kaydırak yapıyor koltuk minderinden Mete onu taklit ediyor**5-o61 ve bu Mete'nin ilgisini çekerek o da anneyi taklit etti**AÇ-4:**3-o25 Zili salladı berat da salladı**3-o27 Davula birlikte vurdular**4-o52 Ve aynıysa olmasa da annenin sustuğu zamanlarda o da anlamsız da olsa sesler çıkardı**AÇ-5:**4-o51 Yiğit bunları taklit etti**4-o52 Kaza yaptırdılar yine ve güm seslerini de taklit etti*

Tablo 27, Devam

Video Analizlerinden Elde Edilen “Çocuk Gelişimsel Davranışları” Ana Temasına Ait Alt Temalar ve Veri Tablosu

Küçük Kas Becerileri (1)
AÇ-2: 3-041 Ege düğmesine basamıyor 4-051 Bugün fotoğraf makinesinin düğmesine kendisi bastı
İsimlendirme (1)
AÇ-5: 3-035 Yiğit benzer seslerle de olsa resimleri isimlendirmeye çalışıyor 5-062 Benzer seslerle de olsa Yiğit de saymaya çalıştı
Davranışsal (1)
AÇ-1: 2-017 Bazen anlamsız da olsa sesler çıkardı. Vokal stereotipi denilecek türden sesler 3-035 Çıkardığı sesler yine sözel stereotipi şeklindeydi, anne seslerle sıraa lsa da Ezgi'nin sesleri daha gelişigüzel, sıra alma ya da taklit etme biçiminde olmadı 4-052 Anlamsız sesleri bu sırada daha çok çıkarıyor 5-077 Annenin düşünüyor düşünüyor seslendirmelerine Ezgi'de gülererek, sesler çıkararak eşlik ediyor. Bu kısımdaki sesleri anlamsız sesler gibi görünse de daha taklit düzeyinde kabul edilebilir çünkü ece bu sesi sadece bu aşamada çıkarıyor 5-091 Etkileşimleri sırasında hiç vokal stereotipi sergilemedi

Saha Notlarından Elde Edilen Ortak bulgular

Her bir katılımcı çifte ilişkin tutulmuş olan saha notlarının analizinin ve bulgularının ardından, tüm katılımcılara ilişkin olarak kaydedilmiş olan ortak bulgular gözden geçirilerek ana temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Bu ana temalar öncelikle video analizlerinde olduğu gibi “Anne Etkileşimsel Davranışları”, “Çocuk Etkileşimsel Davranışları”, “Çocuk Gelişimsel Davranışları”, “Annelerce Kullanılan Stratejiler” şeklindedir. Ancak uygulamacının uygulamaya ilişkin olarak da saha notlarında aldığı bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar da “Uygulamaya İlişkin Anne Davranışları” ve “Uygulamaya İlişkin Uygulamacı Davranışları” şeklinde iki ana tema olarak eklenmiştir. Her bir ana tema ve alt temaya ait ilgili veriler aşağıdaki şekildedir.

Anne Etkileşimsel Davranışları

Annelerin Etkileşimsel Davranışları kapsamında, uygulama sürecinde anneler tarafından sergilenen, ifade edilen ve uygulamacı tarafından gözlenmiş olan etkileşim davranışları EDDÖ-TV ölçeğinde yer alan maddeler kapsamında belirlenerek alt temalara ayrılmıştır. Bu kapsamda belirlenmiş olan temalar “Duyarlı Olma”, “Yanıtlayıcı Olma” ve “Başarı Odaklı Olma” şeklindedir.

“Duyarlı Olma” alt teması, annelerin çocuklarının başlattığı ya da oynamakta olduğu oyunlarını ne düzeyde takip ettikleri, çocuklarının ilgilerine ne düzeyde duyarlı olduklarına ilişkin davranışları kapsamaktadır. EDDÖ-TV “duyarlı olma” maddesinde aldıkları puanları 1 ile 3 arasında değişen beş anne katılımcının, duyarlı olma davranışını sergilediklerine ilişkin saha notlarında çeşitli veriler bulunmaktadır. Bu beş katılımcıya ait verilerden bazı örnekler şu şekildedir:

Duyarlı Olma (5)

2-o11 “Anne torba ile oynaması istendiğinde nasıl yani bununla mı oynayalım şimdi dedi”

2-o26 “..çocuğunun oynadığı oyuncaklarla oynamaya çalıştığını görmek...” (AÇ1)

2-o21 “anne onun tercih ettiği oyuncak ile oynayınca onun da daha uyumlu olduğunu söyleyebilirim”

2-o22 “Anne yine bugün Ege’nin evdeki herhangi başka bir şeyle oyun amaçlı oynamadığını ilgilenmediğini söyledi. Sadece yatak odasındaki yatak üzerinde zıplamaktan hoşlandığını ve uyumaya gittiklerinde bunu yaptığını kendisinin de uyutmaya çalıştığını söyledi”

4-o36 “Önceden yatağın üzerine çıkıp zıplamasını istemiyordum ama artık ona katılıyorum ve aslında daha iyi vakit geçiriyoruz” dedi.” Hayır Ege yapma demektense benim için de daha iyi oldu diyebilirim” dedi”(AÇ2)

2- o20, o21, o22 “Mete, oyuncakları yan yana dizmekten hoşlanıyor ve götürdüğüm ne varsa hepsini ilişkili ilişkisiz yan yana dizmek istiyor, anneye “siz de dizin” dediğimde biraz tuhaf karşıladı ama yaptıkça ve “bakın şimdi tek başına değil birlikte bir şeyler yapıyorsunuz dediğimde “ayy haklısınız valla, biz hiç böyle yapmıyoruz” dedi, tekrar, olmaz böyle deyip kaldırırdım herhâlde dedi anne mesela” (AÇ3)

2-o17 “anne daha çok kendi tercih ettiği oyuncaklarla oynatma çabasında”

3-o26 “iç içe geçen kaplarla kule yapacaklar ama orada bile anne sürekli şimdi bunu al şimdi bunu diyerek sürekli yönlendiriyor Yiğit’i ve illaki doğru bir şekilde üstü üste konularak kule olması için uğraşiyor.

“Yanıtlayıcı Olma” alt teması, annelerin çocuklarının bir karşılık talep eden ya da etmeyen her türlü davranışlarına ilişkin olarak ne düzeyde tepkide bunduklarına ilişkin davranışları kapsamaktadır. Saha notlarında, EDDÖ-TV “yanıtlayıcı olma” maddesinde aldıkları puanları 1 ile 3 arasında değişen üç katılımcı annenin yanıtlayıcı olma davranışı sergilediklerine ilişkin veriler bulunmaktadır. Bu alt temaya ilişkin verilerden örnekler aşağıda verilmiştir.

Yanıtlayıcı Olma

7-o55 “Anne bugün uygulamacı kendisi ile konuşurken, çocuğunun kendisine yaptığı iki seslendirmeyi es geçmedi ve ona karşılık verdi”

7-o60 “ay dedi güzel valla güzelmiş yani işim olsa bile bir şeyler meşgul olurken dahi yetişiyorum artık Ege’ye yaptıkları hakkında konuşuyorum, her söylediğine karşılık veriyorum” AÇ 2

10-o102, o103 “Anne Seslere tepki verme konusunda iyi bugün de sorunca söyledi zaten mutfakta iş yapıyor dahi olsam konuşuyorum Meteyle diyor” AÇ3

1-o11 “seslere yanıt verme ve çeşitlendirme” stratejisini aktardım. Ay öyle mi yapayım dedi, çünkü daha önce eşyle bu konuyu konuşmuşlar, ne yapacağımızı çok da bilmiyorduk iyi oldu bu dediğiniz dediler”

3-o32 “ilk başta anne Berkay’ı sallamak için balkona çıktığında hani böyle sessizce hiç bir şey söylemeden salladığını görünce”

9-o63 “Birkaç yerde evet artık daha canlıyım Berkay’a daha çok karşılık veriyorum diyerek kendisini değerlendirdi (AÇ-4)

“Başarı Odaklı Olma” alt teması, annelerin çocuklarının başarılı olması için sergiledikleri davranışları kapsamaktadır. Saha notlarında, EDDÖ-TV “başarı odaklı olma” maddesinde aldıkları puanları 2 ile 5 arasında değişen dört annenin, başarı odaklı olma davranışına ilişkin olarak daha önce çok öğretici olmaya çalıştıklarını gösteren ifadeleri yer almaktadır. Bu alt temaya ilişkin verilerden örnekler aşağıdaki şekildedir.

Başarı Odaklı Olma

8-o66 Bugün anne “ben hep bir şeyler öğretmek içi uğraşıyordum sanki hep bir şeyler yapmam gerekiyormuş gibi oyun değil de işte sürekli anlatmalıyım öğretmeliyim gibi ama işte aslında değilmiş bunu anlamış oldum” dedi. (AÇ2)

1-o6 Bugün anne de önce bana evdeki kendi materyallerinden getirmek ve size nasıl çalıştığımızı

göstermek istiyorum dedi 1-o8 Bunlarla eşleme çalışıyorum dedi (AÇ4)

1-o7 “Anne “ay bende hep soruyorum biliyor musunuz, sordukça öğrenecek diye düşünüyorum” dedi”

9-o65 “Ama inanın artık yapıyorum özlem hanım dedi anne, bıraktım öğretmen olmayı gerçekten eğleniyoruz dedi” (AÇ5)

4-o32 “evet çok ciddiymişim dimi” diyor”

5-o35 “Anne bugün “bende oyunlar oynayalım diye uğraşıyordum ama benim oyunlarım bile çok kurallıydı” dedi” (AÇ6)

Annelerin etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak saha notlarında yer alan ortak bulgular incelendiğinde, annelerin eskiye göre daha duyarlı ve yanıtlayıcı olduğu, bununla birlikte daha az başarı odaklı olduklarını gösteren veriler olduğu görülmektedir. Annelerin etkileşim davranışlarına ilişkin elde edilen bu bulguların, video analizlerinden elde edilen bulgular ile benzer olduğu düşünülmektedir.

Çocuk Etkileşimsel Davranışları

Çocuk Etkileşimsel Davranışları altında uygulama sürecinde çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak saha notlarında tutulmuş olan veriler gruplandırılmıştır. Etkileşimsel davranışları ile ETEÇOM programının çocuklar üzerinde geliştirmeyi amaçladığı ve ÇDDÖ-TV ölçeğinde değerlendirilen davranışlar kastedilmektedir. Bu kapsamda elde edilen temalar, “Dikkat”, “Devamlılık”, “İşbirliği”, “Katılım/Duygusal Durum”, “Ortak Dikkat” ve “Başlatma” şeklinde belirlenmiş olup ayrıca Katılım ve Ortak Dikkat olarak da ele alınabilecek iki tip davranış “Uygulamacıyı Kapıda Karşılama” ve “Materyal Çantası ile İlgilenme” şeklinde iki ayrı tema olarak eklenmiştir.

Saha notlarından çocukların etkileşimsel davranışlarına ilişkin veriler incelendiğinde, çocukların yetişkinlerin istek ve önerilerine uyum derecelerine ilişkin gözlenen ya da anneler tarafından belirtilmiş olan durumlar “İşbirliği” alt teması altında toplanmış olup; ÇDDÖ-TV “işbirliği” alt maddesinden 2 ile 3 arası puan alan beş katılımcı çocuğun etkileşimleri sırasında annelerinin ya da uygulamacının istek ya da önerilerine uyum sağladığına ilişkin notlar olduğu belirlenmiştir. Bu notlardan bazıları aşağıdaki şekildedir.

İşbirliği

6-o111 “Ezgi annenin geliyor geliyor şeklinde yaptığı el hareketlerini taklit ediyor”

3-o54 “Ezgi’nin ilgisini çekip “örneğin ellerinden tutun ve fiş fiş kayıkçıyı oynayın” dedim ve model olarak ta gösterdim. Ezgi bu oyundan gerçekten keyif adlı ve bir daha yapalım mı dediğinizde ellerini uzatıyor size ve gülümsüyor”

9-o125 “Hatta onu bir ara yere indirdim ve karşılıklı oynadık, çünkü Ezgi hala çekyat üzerinde oynamayı tercih ediyor”.(AÇ1)

3-o26 “Bugün Ezgi ile gerçekten güzel geçti. Ezgi çok sevecen ve güler yüzlü bir çocuk, çok uyumlu sürekli gülüyor o nedenle onun ilgilerini takip ederken diğer taraftan yeni şeyler denetmek çok zor olmuyor”

4-o34 “Top oynaması daha önceden topa vurmuyordu gol yap dediğimde yapmıyordu, şimdi yapıyor” (AÇ2).

5-o68 “Mete gayet güzel, anneyi etkinliklerine kattıyor ve annenin ufak tefek farklı denemelerine, oyun önerilerine uyum sağlıyor” (AÇ3)

5-o41 “Davula vurdu birkaç benimle, taklit etti yani. Zili yani marakası da salladı. Sonra yine attı ama”

7-o53 “Her şeyi atarken daha uyumlu bir şekilde iki küpü de kendisi kuleye koydu”

10-o68 “İki küçük denemede bulunup o da kağıt yırttı” (AÇ4)

3-o26 “eskiden kızardım ona hep tv’de bozuk kanalları seyrederdi, şimdi şey yapmaya başladım sizle konuştuktan sonra, geçiyorum yanına ben de seyrediyorum onunla hatta o sırada sohbet ediyoruz, kaç tane nokta var ki falan diyoruz hem sohbet ediyoruz hem de biliyor musunuz daha çabuk bırakıyor seyretmeyi, sonra başka bir şeyle ilgileniyoruz ya da değiştiriyoruz kanalı”

6-o42 “Ayrıca bugün birlikte karalamalar yaptıklarını söyledi bu hafta anne ve çok mutluydu ay nasıl rahattım dedi, doğru çizsin kaygısı taşımadan hatta renkli daireler yaptık dedi hem kolaydan başlamış oldum hem de sıkılmadan yaptı benimle dedi. Umutlandım sanırım bu konuda dedi tekrar dedi” (AÇ6)

“Ortak Dikkat” teması kapsamında çocuk katılımcıların yetişkinlerle olan etkileşimleri sırasındaki araç-gereçlerini paylaşma, aynı etkinlik ile ilgilenme düzeyleri, göz kontağı kurma ve seslendirme davranışlarına ilişkin veriler belirlenmiştir. ÇDDÖ-TV “ortak dikkat” alt maddesinde 2 ile 3 arasında puan alan dört katılımcının yetişkin partneri ile eşit oranda katılım sergilediğine ilişkin davranışlar olduğu kaydedilmiştir. Bazı örnekler aşağıdaki şekildedir.

4-o75 “Ezgi annesinin kutuya doldurduğu şekilleri havaya kaldırıp düşürüyor”.

4-o64 “Ezgi eşyaları uygulamacı ile birlikte çıkarıyor” (AÇ1)

5-o51 “Ege annesinin çıkardığı hayvan seslerini taklit etmeye çalıştı”

3-o28 “Bugün anneye göz kontağı çok iyiydi, sözel taklitleri çok güzeldi”(AÇ2).

2-o30 “Mete’de mesela bugün hiç dışarı çıkmaya yeltenmedi. Annesiyle birlikte dizme oyununu oynadı. Hatta annesi ona uzattı o aldı dizdi” (AÇ3)

5-“46 “anneyle kaza yaptırdılar trenleri çuf çuflar, güm diye kaza yapmalar bunları hep taklit etti ve sonrasında söylemeye çalıştı (AÇ5)

“Başlatma” teması, çocuk katılımcıların yetişkinin rehberliği olmadan kendiliğinden etkinlik başlatmaları ya da oyun içinde etkinlik değiştirmeleri gibi davranışları kapsamaktadır. Bu kapsamda dört katılımcıdan sadece birinin ÇDDÖ-TV “başlatma” alt maddesinden 4 puan aldığı diğerlerinin 1 ile 3 arasında değişen puanları olduğu ve dört katılımcı çocuğunun başlatma davranışına ilişkin daha notlarında çeşitli bilgiler olduğu belirlenmiştir. Çocuk katılımcıların başlatma davranışlı sergilediklerine ilişkin bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

Başlatma (4)

6-o110 “anne ısrarla çay getiriyor ve bu sırada bile Ezgi yani biz çay içerken karşıma dikiliyor ve gözlerimin içine bakarak heyecanlı heyecanlı gülüyor”(AÇ1)

5-o63 “fotoğraf makinesiyle oynamayı seviyor ama düğmesine basmakta zorlanıyor, o kısımda annesinden yardım istiyor annesi ile birlikte düğmesine” (AÇ2)

4-o53 “Mete’de hemen çantamı açmam için bekliyor” (AÇ3).

3-o23 “kamerayı açamadım tabii ki. Ama sonrasında güzel olan Yiğit’in gelip eliyle kamera işaretini yapıp kendince benzer seslerle kamerayı sormaya çalışmasıydı. “ka ka ka” diyerek eliyle de kamera çantamı gösterdi”(AÇ5)

“Dikkat” alt teması, çocuk katılımcıların aktif ya da pasif şekilde de olsa etkinliğe verdiği dikkatin derecesi ya da süresine ilişkin davranışları kapsamaktadır. ÇDDÖ-TV “dikkat” maddesinden bir çocuk katılımcı 4 puan almışken diğer çocuk

katılımcıların puanları 2 ile 3 arasında değişmekte olup; üç çocuk katılımcıya ilişkin dikkat davranışlarına yönelik saha notlarında kayıtlar olduğu belirlenmiştir.

Dikkat (3)

7-o115” Ezgi oyuncaklarla ilgileniyor ve oturum boyunca yetişkinlerle kalıyor” (AÇ1)

2-o29 “Mete’de mesela bugün hiç dışarı çıkmaya yeltenmedi”

3-o52 Mete hep bizim yanımızdaydı ve oturum boyunca bizimle kaldı” (AÇ3)

13-o76 “Odayı terk etmek istemiyor artık, bizimle kalıyor” (AÇ4)

“Katılım/Duygusal Durum” alt temasında katılım davranışı çocukların etkileşimler sırasında ne kadar eğlendikleri ve memnun göründüklerine; duygusal durum ise çocukların yine etkileşimlerde ne düzeyde gülümsediklerine ilişkin davranışları kapsamaktadır. İki katılımcı çocuğun ÇDDÖ-TV “katılım ve duygusal durum” maddelerinden aldıkları puanlar 2 ile 3 arasında değişmekte olup; saha notlarında bu davranışlara ilişkin veriler belirlenmiştir.

Katılım/Duygusal Durum (2)

4-o77, o78, o79 “Ezgi bugün anneye şaka yaptı hatta çok tatlıydı. Annesi elindeki şekilleri havaya kaldırıp yakala ece yakala derken, ece yakalamaya çalışıyordu, sonra kendi de eline şekil alarak havaya kaldırdı ve tam anne kafasını bana çevirdiği sırada elindekileri atıp hemen annesini elindekileri aldı”

1-o8 “anne Ezgi’nin gülümsediğini ve mutlu görüldüğünü ifade etti”

2-o39 “Ezgi şekilleri havaya kaldırıp gülüyor” (AÇ1)

3-o39 “anne daha çok yüz yüze oyunlar oynadıklarını ve bunu yaparken çok eğlendiklerini söyledi” (AÇ3)

“Devamlılık” alt teması, çocukların etkinliğe katılım çabası ve etkinlik sırasındaki girişimleri, seslemeleri, tekrarları ve pratikleri içeren davranışları kapsamaktadır. ÇDDÖ-TV “devamlılık” alt maddesinden 2 puan almış olan bir katılımcı çocuğun devamlılık davranışına ilişkin saha notlarında veriye ulaşılmıştır.

Devamlılık

4-o73 “Ezgi şekilleri kutudan düşürmeyi seviyor ve bu oyunu çok sık oynuyor”

2-o 41 “Ezgi annesi onun oyununu taklit edince mutlu oluyor ve aynı şeyleri yapmaya devam

ediyor”(AÇ1)

“Uygulamacıyı Kapıda Karşılama”, uygulamanın başlarında çocuk katılımcıların uygulamacı eve geldiğinde her hangi bir tepkide bulunmazken, zamanla uygulamacıyı kapıda karşılamaya başlamış olmalarına ve bu davranışın dört katılımcıda gözlenmiş olup bu davranışa yönelik kayıt tutulmuş olmasına istinaden bir alt tema olarak belirlenmiştir. Davranış bir taraftan çocukların süreçten memnun olduklarının göstergesi olarak katılım davranışı olarak da ele alınabilecek olan bir davranış tipini kapsamaktadır. Katılımcıların bu davranışı sergilediklerine ilişkin tutulan notlardan bazıları aşağıdaki şekildedir.

Uygulamacıyı kapıda karşılama (4)

1-o1 “Ezgisalonda koltukta uzanmış yatıyordu, televizyonda müzik kanalı açıldı ve ben odaya girdiğimde Ezgi koltukta uzanmaya devam etti”

2-o30 “Eve ilk girdiğimde Ezgi yine salonda kanepede oturuyordu ve ileri geri sallanarak televizyondaki sevdiği klipi izliyordu”

3-o48 “Ezgi salonda koltukta oturuyor ve elinde bir peçete parçası tutuyordu”.

4-o60 “Ezgi içeride oturma odasında bekliyordu, bilgisayarda bir müzik açıldı”

5-o88 “Bugünkü güzel olaylardan biri Ezgi’nin annesiyle birlikte beni kapıda karşılamış olmasıydı” (AÇ1)

7-o58 “Ege de beni dört gözle kapıda bekliyor olduğundan girdiğim gibi hemen kamerayı kuruyorum” (AÇ2)

5-o40 “Yiğit çok tatlı, benimle de çok güzel oynuyor beni kapıda karşılıyor”

6-o54 “Yiğit zaten harika hem gelirken karşılıyor kapıda hem de giderken yolcu ediyor beni” (AÇ 5)

1-o1 “aşağıya kapıyı açmaya Emre geldi. Ben merhaba dediğimde cevap vermedi aslında konuşma becerilerine sahip bir çocuk”

1-o2 “eğilerek ona merhaba dedim ancak gözlerini kaçırarak kapıyı açtığı gibi yukarıya çıktı”

7-o43 “Veeee bugün bana kapıyı açtığımda merhaba dedi. Çok çok mutlu oldum” (AÇ 6)

“Materyal Çantası ile İlgilenme”, çocuk katılımcıların uygulamanın başında herhangi bir tepkide bulunmazken, uygulama ile birlikte uygulamacının getirmiş olduğu materyal çantası ile ilgilenmiş olmalarına istinaden belirlenmiş olan bir alt temadır. Bu davranış aynı zamanda kendiliğinden etkinlik başlatmanın bir işareti olarak “başlatma”

davranışı olarak da kabul edilebilecek özelliğindedir. Uygulamada iki katılımcı çocuğa ilişkin uygulamacının getirdiği materyal çantası ile ilgilendiğine yönelik kayıt tutulduğu belirlenmiştir.

Materyal çantası ile ilgilenme (2)

2-o33 “Ezgi çantayı görünce hemen yanıma geldi ve oyuncakları birlikte çıkardık”

4-o61 “Ezgie beni görünce hemen materyal çantasına geldi ve açmamı bekledi” (AÇ 1)

2-o19 “ön test için geldiğimden beri getirdiklerimi çıkarırken, kamerayı kurarken beni izliyor ve yanımda oluyor hep” (AÇ 5)

Saha notlarından çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin elde edilen veriler incelendiğinde; ÇDDÖ-TV ile gerçekleştirilen değerlendirme sonuçları ile video analizlerinden elde edilen ortak bulgularla benzer şekilde, çocuk katılımcıların “Dikkat”, “Devamlılık”, “İşbirliği”, “Katılım/Duygusal Durum”, “Ortak Dikkat” ve “Başlatma” temel davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olduğu görülmektedir.

Çocukların Gelişimsel Davranışları

Çocuk Gelişimsel Davranışları, uygulamalar süresince gözlenmiş ya da anneler tarafından ifade edilmiş olan çocukların gelişimsel davranışlarına ilişkin olarak saha notlarında yer alan durumları kapsamaktadır. Bu ana tema altında incelenen davranışlar gösterdikleri özelliklere göre “Yönergelere Uyuma”, “Taklit”, “Oyun Niteliği”, “İsimlendirme” ve “Küçük Kas Becerileri” şeklinde alt temalara ayrılmıştır.

“Yönergelere Uyuma” alt teması katılımcı çocukların yetişkinleri tarafından verilen isteklere ya da önerilere uyum sağlama ya da istenilen tepkide bulunma davranışını kapsamaktadır. Bu bağlamda katılımcı çocukların sergiledikleri bazı davranışlar hem katılım davranışları temasındaki işbirliği davranışları olarak da kabul edilecek özelliğindedir. Diğer bir deyişle aslında çocuk katılımcıların yetişkinlerle işbirliği yapmaları aynı zamanda yönergelere de uymaya başlamaları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu bölümde kullanılan veriler katılım davranışları teması altında yer alan verilerle aynı olabilmekte ya da benzerlik gösterebilmektedir. Saha notlarında üç katılımcı çocuğun yönergelere uyuma davranışına ilişkin kayıtlar yer almaktadır.

Yönergelere Uyuma(3)

9-o125 “Ezgi bugün uygulamacı ile yerde oynamayı kabul etti” (AÇ1)

5-o47 “Anne Ege’nin öpücük yapmaya başladığını daha önce yapmadığını o yüzden çok mutlu olduğunu ifade etti”

3-o35 “Top oynaması daha önceden topa vurmuyordu gol yap dediğimde yapmıyordu, şimdi yapıyor” (AÇ2)

5-o42 “Sepeti önüne koyarak hadi buna atalım dedim. İki kez denedi”(AÇ4)

“Taklit” alt teması, uygulama süresinde çocuk katılımcılarda gözlenmiş olan ya da anneler tarafından ifade edilen ve saha notlarına kaydedilmiş olan ses/sözcük taklidi, hareket taklidi gibi davranışları kapsamaktadır. Saha notlarında beş katılımcı çocuğun taklit davranışlarına ilişkin verilere rastlanmaktadır.

Taklit (5)

5-o86 “Ezgi uygulamacının oyuncak bebeği eline alarak eee şeklinde sallaması taklit etti” (AÇ1)

5-o51 “annesin de hayvan seslerini taklit etmeye çalıştı bugün” (AÇ2)

5-o72 “Meteye benzer seslerle de olsa bugün annesi ile beraber arabalarla oynarken “dut” diye bir ses çıkardı” (AÇ3)

6-o79 “Meteye oyunlar sırasında, annesinin yaptığı şeyleri yaparak onu taklit etmeye başladı. Nesnelere yapılan yani. Anne hadi sen yap dediğinde aynısı yaptı” (A3)

5-o41 “Davula vurdu birkaç benimle, taklit etti” (AÇ4)

5-o46 “anneyle kaza yaptırdılar trenleri çuf çuflar, güm diye kaza yapmalar bunları hep taklit etti ve sonrasında söylemeye çalıştı” (AÇ5)

“Oyun Niteliği” alt teması uygulama sürecinde çocuk katılımcıların daha önce sergilemezken oyunlarında görülen niteliksel gelişmeleri kapsamaktadır. Saha notlarında iki katılımcı çocuğa ilişkin, oyunlarında olumlu yönde değişiklikler olduğuna yönelik kayıtlar yer almaktadır.

Oyun Niteliği

6-o112 “şekilleri bir tane de olsa kutunun içine koymaya başladı”(AÇ1)

7-o53 “iki küpü de kendisi kuleye koydu” (AÇ4)

“Küçük Kas Becerileri” alt teması sadece bir çocuk katılımcıda gözlenmiş ve saha notlarına kaydedilmiş bir davranış olmakla birlikte, gelişimsel anlamda bir ilerleme olduğu için alt tema olarak ele alınmıştır. Katılımcı çocuk ikinin, uygulamanın başlarında basamadığı kaydedilen oyuncak fotoğraf makinesinin düğmesine; tekrarlı oyunlar sonucunda bağımsız olarak bastığı saha notlarına kaydedilmiştir.

7-063 “Ege fotoğraf makinesinin düğmesine kendisi bastı (AÇ-2)”

“İsimlendirme” alt teması, sadece bir çocuk katılımcıda gözlenmiş ve saha notlarına kaydedilmiş bir davranış olmakla birlikte, çocuk katılımcının daha önce kendiliğinden kullanmadığı sözcükleri kullanıyor olmasını kapsamaktadır. Saha notlarında, uygulama ile birlikte çocuk katılımcı beşin, daha önce yapamazken, nesne ve renk isimlerini benzer seslerle de olsa kendiliğinden ifade ettiğine yönelik verilere rastlanmaktadır.

3-023 “kamerayı açamadım tabii ki. Ama sonrasında güzel olan Yiğit’in gelip eliyle kamera işareti yapıp kendince benzer seslerle kamerayı sormaya çalışmasıydı. “ka ka ka” diyerek eliyle de kamera çantamı gösterdi”

4-035 “turuncuyu gösterip tuttu, bugün yine kırmızıyı benzer seslerle söyledi”

4-036 “otobüsü kendiliğinden söyledi, arabayı yine benzeterek söyledi” (AÇ5)”

Çocuk katılımcıların gelişimsel davranışlarına ilişkin olarak saha notlarından elde edilen bulgular incelendiğinde, bunların video analizleri yolu ile elde edilen bulgularla benzer özellikte olduğu görülmektedir. Saha notlarında da video analizlerine benzer biçimde, çocuk katılımcıların büyük çoğunluğunda gözlenmiş olan gelişimsel davranışlar, yönergelere uyma davranışı, taklit etme ve oyun niteliğinde görülen olumlu değişiklikler şeklindedir.

Annelerin Kullandığı Stratejiler

“Annelerin Kullandığı Stratejiler”, uygulamacının saha notlarına anne katılımcıların kullanmış olduğu stratejilere ilişkin tutmuş olduğu notlara istinaden belirlenmiş olup, alt temaları, “Çocuğun Dünyasına Girme”, “Çocuğun Oynadığı Oyuncakla Oynama” ve “Hayat Dolu Olma” şeklindedir.

“Çocuğun Dünyasına Girme” alt teması, ETEÇOM stratejilerinden birisi olup, bu strateji annelerin çocukları ile olan etkileşimlerindeki yüz yüz olma, aynı boyda olma, çocuğunun ilgilerini takip etme şeklindeki davranışları kapsamaktadır. Saha notlarındaki kayıtlar incelendiğinde beş katılımcı annenin çocuğun dünyasına girme stratejisine uygun davranışlar sergilediğine ilişkin uygulamacı tarafından alınmış notlar olduğu belirlenmiştir.

Çocuğun dünyasına girme (5)

2-o27 “Göz kontağına çok dikkat etmese de Ezgi ile aynı boydaydı” (AÇ 1)

2-o17 “Anne ilk oturum konuştuğumuz çocuğun dünyasına girme stratejisine uygun bir şekilde özellikle Ege ile aynı boyda olmaya çok dikkat etti bu güzeldi”

4-o40 “Anne aynı boy hizasında olmaya, çocuğun seviyesine uygun bir dil girdisi vermeye, soru sormadan iletişim kurmaya gayret ediyor, bunları uygulamaya çalıştığını görmek güzel” (AÇ2)

2-o26 “Anne aynı boyda olmaya dikkat ediyor”

5-o63 “Meteyle aynı boyda olmaya dikkat etti hep” (AÇ 3)

2-o23 “hemen aynı boyda olmaya dikkat etti” (AÇ 4)

2-o18 Anne bu hafta aynı boyda olmaya özen gösterdi (AÇ 5).

“Çocuğun Oynadığı Oyuncakla Oynama” alt teması, ETEÇOM stratejilerinden birisi olup, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde çocuklarının tercih ettikleri materyaller ile yine onların tercih ettikleri biçimde oynamalarına ilişkin olan davranışları kapsamaktadır. Saha notlarında, üç katılımcı annenin “çocuğun oynadığı oyuncaklar oynama” stratejisine uygun davranışlar sergilediklerine ilişkin uygulamacı kayıtları bulunduğu belirlenmiştir.

Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynama (3)

2-o26 “özellikle çocuğunun oynadığı oyuncaklarla oynamaya çalıştığını görmek” (AÇ1)

2-o21 “anne onun tercih ettiği oyuncak ile oynayınca” (AÇ2)

2-o27 “Ayrıca bugün kendiliğinden Mete gibi oyuncakları dizerek onun ilgisini çekmeyi başardı”(AÇ 3)

“Hayat Dolu Olma” alt teması, ETEÇOM stratejilerinden birisi olup, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde canlı, enerjik ve coşkulu olan davranışlarını kapsamaktadır. Saha notları incelendiğinde dört katılımcı annenin “hayat dolu olma” stratejisine uygun davranışlar sergilediklerine ilişkin uygulamacı kayıtları bulunduğu belirlenmiştir.

Hayat dolu olma (4)

9-o130 “tonlamalarına gerçekten başlangıca göre çok dikkat ediyor ve sesini güzel kullanıyor” (AÇ 1)

2-o19 “Ses tonunu çok daha iyi kullandı. Ve anne de daha mutluydu” (AÇ2)

5-o45 “Oğlunu taklit etmeye çalıştı ve onu ilgisini çekmek için daha canlı ve ilgi çekici olmaya çalıştı” (AÇ 4)

4-o33”Bunlar dışında anne artık biraz daha arkadaş olmaya başladı Emre’ye, pekiştirmeleri güzel en azından, daha önce evet belki söylememişimdir hem öğretici hem de hiç aferin falan demiyordu çocuğa” (AÇ6)

Saha notlarından anne katılımcıların daha sık kullandığı stratejilere ilişkin elde bulgular incelendiğinde, video analizlerinden elde edilen bulgular ile benzer olduğu görülmektedir. Çocuğun dünyasına girme, çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynama ve hayat dolu olma stratejileri, video analizlerinde de tüm anne katılımcılarda gözlenmiş olan stratejiler arasındadır.

Uygulamaya İlişkin Anne Davranışları

“Uygulamaya İlişkin Anne Davranışları”, uygulama sürecinde anne katılımcıların çocukları ile olan etkileşimleri sırasında belirttikleri veya sergiledikleri davranışlar ile uygulamacı tarafından gözlenenler olarak saha notlarına kaydedilmiş olan verilerden oluşturulmuştur. Bu tema altında, “Yazılı Notlar” ve “Psikolojik Destek” alt temaları oluşturulmuştur.

“Yazılı Notlar”, alt teması uygulama sürecinde anne katılımcıların uygulamacı tarafından kendilerine bırakılan, stratejilerin ve bilgi notlarının yazılı olduğu yazılı materyallere ilişkin düşüncelerini yansıtan ve uygulamacı tarafından kayıt edilmiş olan

ifadelerini kapsamaktadır. Uygulama sürecinde dört katılımcı annenin bırakılan yazılı notlara ilişkin olumlu ifadelerinin yer aldığı görülmüştür.

Yazılı Notlara İlişkin İfadeler(4)

“2-o35 anneye “nasıl notları tekrar okudunuz mu, okuduğunuzda anlayamadığınız yerler oldu mu” diye sordum ancak anne okuduğunu ve çok iyi anladığını söyledi” (A1)

“6-o113 “anne bugün baba ile birlikte okuduklarını söyledi” (A1)

2-o15 “Anne notların yazılı olarak verilmesinin iyi olduğunu söyledi, hatırlatma ve eşine de anlatabilmek adına” (A4)

5-o44 “Anne bugün bıraktığım notları akşamları eşinin de okuduğunu ve onun da yapmaya çalıştığını söyledi bu hoşuma gitti” (A4)

6-o49 “notlarımı bıraktım, anneye nasıl gidiyor diye sorduğumda notları sonra yine okuduğunu eşiyile birlikte okuduklarını söyledi” (A5)

3-o24 “anne “gerçekten işine yaradığını unutkan birisi olduğunu bazen konuştuğumuz şeyleri unuttuğunu ama notları bıraktığım için onları okuyarak anladığını hatırladığı altını çizerek okuduğunu ve çok faydasını gördüğünü zaten kendisi ile ilişkilendirdiği şeyleri okuduğunu dile getirdi” (A6)

“Psikolojik Destek” alt teması; uygulama başında anne katılımcılara BECK Depresyon Envanteri uygulanmış olup buradaki değerlendirme sonuçlarının “hafif düzeyde depresyon” şeklinde belirlenmiş olması ile birlikte, uygulama sırasında iki katılımcı annenin psikiyatrik tedavi gördüğü ve ilaç kullandığını ifade etmesi üzerine saha notlarına eklenmiş olan kayıtlardan oluşmaktadır.

Psikolojik Destek (2)

2-o46 “İlaç kullandığını söyledi”

7-o121 “anne evet psikiyatriye gidiyor ama tıp fakültesinde ve altı ayda bir”(AÇ1)

6-o48 “Özellikle ailevi sıkıntılarını anlattı bunları anlatmaktan hoşlanıyor, ilaç kullandığını ve bunun sebebinin ailesel olarak yani eşinin ailesi ile zamanında yaşadığı sıkıntılar olduğunu söyledi ve uzun uzun hikâyelerini anlattı” (AÇ4)

Uygulamaya İlişkin Uygulamacı Davranışları

Uygulamaya İlişkin Uygulamacı Davranışları, uygulamacının uygulama sürecinde uygulamanın gidişatına ilişkin olarak tuttuğu kayıtları kapsamaktadır. Bu kapsamda bu “Planlanmamış Stratejiler”, “Uygulama Basamakları”, “Annelerin Destek Gereksinimi” ve “Anne İkramları” şeklinde alt temalar oluşturulmuştur.

“Planlanmamış Stratejiler” alt teması, uygulama sürecinde uygulamacının her oturum öğretimi planlanan stratejilerin yanı sıra öğretimi o oturum için planlanmamış olan stratejileri de aktardığına ilişkin notlarını içermektedir. Beş katılımcı anneye ilişkin tutulan saha notlarında, uygulamacının planlanmamış stratejiler aktardığını belirttiği görülmektedir.

Planlanmamış Stratejiler (5)

1-o12 “Bugün öğretimi planlanmış stratejilerin arasında yer almasa da anneye çocuğunun dünyasına girmek için aynı zamanda ne ile nasıl ilgilendiğini de gözlemesi gerektiğini düşünerek, bence öncelikli stratejilerden birisi olması gereken “Çocuğun davranışlarını gözleme” stratejisini de aktardım”

1-o20 “Dolayısıyla bugün ikisi planlanmış olan toplam 5 stratejiyi aktarmış buldum”

2-o36 “Bugün ayrıca yine planlanmamış stratejileri vermek durumunda kaldım” (AÇ 1)

1-o11 “Tabi ben bu stratejiden bahsedince “e ne yapacağım peki” diye sordu “yani sormayacağım nasıl olacak, ne diyeceğim” dedi. Ben de bu durumda planlanmış olmasa da anne sorduğu ve bence durum bunu gerektirdiği için burada en iyi yolun “Çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek” stratejini aktardım

3-O30 Bunları planlanmamışlar olarak kaydedeceğim” (AÇ2)

1-o4 “Annenin ön değerlendirme sırasında ve yine bugün ısrarla sorması üzerine etik olarak bekletmek anlamsız olacağından “çocuğun davranışlarını ve iletişimlerini taklit etmek” ve “çocuğun gösterdiği anlamsız seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek” stratejilerini planlanmamış olsa da anlattım”

2-o35 “O nedenle ayrıca bugün “çocuğun temposuna yetişme” stratejisini de plansız olsa da verdim” (AÇ 3)

1-o6 “Yine diğer çocuklarımda olduğu gibi iletişim alanından planlanmamış stratejilere değindim”

2-o14 “ama ben planlanmış stratejilere ek olarak bugün yine etkileşim başlatma ile ilgili stratejileri de verdim” (AÇ5)

4-o27 “Emre’ye giderken planladığım stratejiler dışında annenin sorduğu ile ilişkili olacak ona yol

gösterecek stratejileri de vermek gerekiyor” (AÇ 6)

“Uygulama Basamakları” alt teması, uygulamacının uygulama sırasında programın uygulama basamaklarının uygulanışına ilişkin aldığı notlardan oluşturulmuştur. Uygulamacının dört anne katılımcıya ilişkin tuttuğu saha notlarında, uygulama basamaklarının her zaman planlandığı sıra ile gerçekleşmediğine ilişkin notlarının yer aldığı görülmektedir.

Uygulama Basamakları (4)

2-o32 “Ezgi ile selamlaştıktan ve onu biraz sevdikten sonra kameramı kurdum ve materyallerimi çıkardım”

7-o117 “Bilgi notları genelde stratejiler ile birlikte veriyorum, ya da model olurken aktarıyorum”

12-o144 “Ezgi ve annesi ile stratejileri anlatırken bilgi notlarını araya sıkıştırdım. İlişkili bilgi notlarını araya sıkıştırıyorum bu da bilgi notumuz demiyorum yani” (AÇ 1)

7-o60 “Bilgi notları ve stratejiler iç içe gibi anlatılıyor böyle olunca daha iyi oluyor, bazen bir model oluyorum sonra yine sözel aktarma kısmına geçiyorum, bazen öyle bir şey oluyor ki çocuk sizinle oyun istiyor, etkileşim istiyor ya da bir şeyle çok ilgileniyor o sırada hemen müdahale etmeniz gerekiyor yani basamakları sıra sıra uygulamak mümkün değil” (AÇ2)

3-o47 “Bugün önce ben Mete ile ben oynadım ve o sırada neler yaptığımı, neyi neden yaptığımı açıkladım anneye, sonra hadi siz şimdi yapın dedim ve rehberlik ettim ve sonra da bu yaptıklarımızın önemini anlatan bilgi notlarını aktardım” (AÇ3)

1-o1 “Uygulama güvenilirliğine çok uygun hareket ettiğimizi söyleyemem”

3-o26 “Yine bugün video çekimi alamadık” (AÇ4)

“Anne Soruları” alt teması, uygulama sırasında anne katılımcıların uygulamacıya programın amacı dışında anlatmak istedikleri konular olduğuna yönelik tutulmuş olan kayıtlardan oluşmaktadır. Saha notlarında altı katılımcı annenin de çocuklarının okuldaki durumu ya da başka gereksinimlerine yönelik uygulamacıya sorular sorduğuna ilişkin notlar olduğu görülmektedir.

Annelerin Soruları (6)

3-o58 “Ezgi’nin okul durumu ile ilgili aile fikrimi almak istedi”

8-o123 “İşte mesela geçen günkü gibi Ezgi'nin ağlayarak uyanmış olması, tuvalet eğitimi, okulundaki öğretmenlerin verdiği ödevleri nasıl yapacağı gibi. İşte bahsetmedim daha önce, anne bana geçen gün okulda öğretmeninin verdiği ödevleri getirdi, şöyle ki öğretmeniz bunları verdi dedi, eşleme kartları, bunları çalışın dedi ama ben nasıl yapacağımı bilmiyorum dedi” (AÇ1)

9-o72 “anne okuldaki eğitiminden ve öğretmenin söylediğinden bahsetti” (AÇ2)

2-o43 “Bittikten sonra sohbet ettik”

3- o 45 “Kendi hayatıyla ilgili bir şeyler anlatmayı seviyor, tayinle Bursa'ya geldikleri için tanıdıkları ya da akrabaları yok komşuluklarında çok olmadığını söylüyor”

5-o45 “Anne siz hiç bir şey yapmasak ta gelin dedi, bize öyle pek gelen giden olmuyor, çocuklardan dolayı bizde pek gidemiyoruz, o yüzden çok mutlu oluyoruz gelmenize dedi (AÇ 3)

6-o39 “okuldaki öğretmenlerini, gittiği eğitimcileri, onların neler dediğini anlatıp benim fikrimi soruyor”

6-o48 “Özellikle ailevi sıkıntılarını anlattı” (AÇ4)

1-o5 “Anne anlatmayı seven bir anne, kamerayı kapattıktan sonra sohbet etmek istiyor, istedi yani bugün kurumda yaşadıkları bir takım servisle ilgili sıkıntılarını anlattı”

5-o48 “okulda olanları da anlatıyor bana sürekli” (AÇ5)

4-o28 “yazı çalışmalarında çok sıkıntı yaşadıklarını ve kalem tutmakla ilgili sıkıntılarını nasıl aşabilecekleri gibi soruları oluyor” (AÇ6)

“Anne İkramları” alt teması annelerin uygulama sürecinde uygulamacıya ikramlarda bulunma davranışlarını kapsamaktadır. Uygulamacının saha notlarında, üç katılımcı anneye ilişkin olarak oturumlarda ikramlarda bulunduğu yönelik notlar aldığı görülmektedir.

Annelerin ikramları (3)

6-o105 “Kamerayı kapattıktan sonra anneye bir çay içtik”

9-o128 “bugün anne çok ısrar etti ve oturup birlikte çay içtik ve kurabiye ikram etti” (AÇ 1)

7-o58 “Anne sürekli yiyecek bir şeyler hazırlıyor ben gittiğim zamanlarda” (AÇ3)

5-o48 bir şeyler yedirmeye çalışıyor (AÇ5)

Uygulamaya ilişkin olarak uygulamacının saha notlarına aldığı notlar incelendiğinde, oturumlarda planlanmamış stratejilerin de aktarılabildiğini ifade ettiği görülmektedir. Uygulamacı bu durumu, bazı stratejilerin annelerden gelen sorular üzerine verildiğini, bazen de çocuk katılımcıların o günkü davranışlarına bağlı olarak verilmesinin uygun olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Uygulamacı uygulama basamaklarına ilişkin olarak da her zaman planlanan basamakların aynı sırası ile uygulanmadığını, katılımcıların bireysel özelliklerine ve o günkü durumlara bağlı olarak bu basamakların sırasında değişiklikler yapmak gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca uygulamacı anne katılımcılara ilişkin olarak da, uygulamanın temel amacı dışında annelerin sorular sorduklarını ve sohbet etme beklentisi içinde olduklarını belirtmektedir. Uygulamacı annelere ilişkin olarak sürekli bir şeyler ikram etmeye çalıştıklarını da belirtmektedir.

Günlüklerden Elde Edilen Ortak Bulgular

Her bir katılımcı çiftin günlüklerinden elde edilen bulgular incelenerek, ana temalar belirlenmiş ve bunlar alt temalara ayrılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ortak ya da belirgin noktalar çerçevesinde oluşturulan temalar “Çocuk Katılımcılara İlişkin”, “Anne Katılımcılara İlişkin”, “Yer Verilen Stratejiler”, “Stratejilere İlişkin”, “Uygulamaya İlişkin”, “Evde Eğitime İlişkin” ve “İleriye Yönelik” şeklindedir. Ancak bu alt temaların hepsi tüm katılımcıları kapsar durumda değildir. Uygulamacının bazen sadece bir ya da iki katılımcıya ilişkin düşüncelerini de kaydettiği görülmektedir. Dolayısıyla uygulamacının bu bölümde değindiği konular hem ortak hem de genel bazı düşüncelerini gösterir özelliktedir.

Çocuk Katılımcılara İlişkin

Çocuk Katılımcılara İlişkin”, günlüklerde çocuk katılımcılara ilişkin tutulmuş notlardan elde edilen bulguları içermektedir. Bu kapsamda çocuk davranışlarına ilişkin, “İşbirliği Davranışı”, “Başlatma Davranışı”, “Uygun Olmayan Davranış Üzerindeki Etki”, “Anne-Çocuk Davranışları İlişkisi”, “Uygulamacı ile Etkileşim”, “Rehberlik Süresi” ve “Materyal ve Fırsat” alt temaları oluşturulmuştur.

“İşbirliği” alt teması uygulamacının çocuk katılımcıların işbirliği davranışlarına ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı çocuk katılımcıların anneleri ile olan

etkileşimlerinde yetişkinin yönergelerine uyum sağlamalarını ve onların istek ya da taleplerine tepkide bulunmalarını işbirliği davranışlarındaki gelişmeler olarak yorumlamaktadır. Günlüklerde uygulamacının iki çocuk katılımcının işbirliği davranışlarındaki olumlu ilerlemelerine yönelik yorumlarda bulunduğu görülmektedir.

3-o36 “Ege’de annesi ile olan etkileşimlerinde daha işbirliğine açık ve uyumlu davranmaya başladı” (AÇ2)

6-o79 “Çünkü bunu yine mertin iki kişilik oyunlarının, işbirliğini, uyumunun gelişmesi şeklinde yorumlamak mümkün” (AÇ3)

“Başlatma” davranışı, uygulamacının çocuk katılımcıların kendiliğinden iletişim, etkileşim ya da etkinlik başlatma davranışlarına ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı özellikle çocuk katılımcıların kendisi ile olan etkileşimlerinde, uygulama ile birlikte sözsüz de olsa etkileşim başlatmak istediklerine yönelik davranışlar sergilediklerini ve bunların “başlatma” davranışı olarak yorumlanabileceğine değinmektedir. Bu kapsamda iki katılımcı çocuğun bazı davranışlarının, uygulamacının günlüğünde başlatma davranışı olarak yorumlandığı görülmektedir.

4-o63 “Daha önce ben biraz ilgisi çekmeye çalışıyordum ama bugün kendiliğinden yanıma geldi, bunun da bir başlatma davranışı olduğunu düşünüyorum” (AÇ1)

6-o110 “anne ısrarla çay getiriyor ve bu sırada bile Ezgi yani biz çay içerken karşıma dikiliyor ve gözlerimin içine bakarak heyecanlı heyecanlı gülüyor çünkü bir etkinlik bir oyun başlatmamı istiyor aslında” (AÇ1)

11-o141 “karşıma geçip gözlerimin içine bakmaya başladı” (AÇ1)

4-o54 “Metê’de hemen çantamı açmam için bekliyor tüm bunlar dahi bir etkileşim başlatma örneği, çocukların oyun arkadaşı olduğunuzda etkileşim başlatma bence olumlu yönde ilerlemeye başlıyor” (AÇ3)

“Uygun Olmayan Davranış Üzerindeki Etkisi” alt teması, çocuk katılımcıların stratejilerin uygulanması ile birlikte daha önce belirtilmiş olan uygun olmayan davranışlarında bir değişiklik sağlayıp sağlamadığına ilişkin uygulamacının düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı bir katılımcı çocuğa ilişkin olarak günlüğünde; daha önce sallanma davranışı sergilediği hem anne tarafından belirtilmişken hem de uygulamacı tarafından gözlenmişken; stratejiler uygulandığında

çocuk katılımcının bu davranışını sergilemediğini ve aslında çocuk katılımcının bu davranışı yapacak bir şeyi olmadığı zamanlarda sergilediğini düşündüğünü belirtmektedir.

5-o83 “Ezgi bunu tek başınayken, yapabilecek daha eğlenceli bir şeyler bulamadığında yapıyor, bunu bizzat ben de gözlemlerim bazen anne ile konuşuyorsak bunu sergilediğini gördüm ve bunun nedeninin çok açık olduğunu anneye anlatmaya çalıştım. Özellikle de bugün sallanma davranışını fiş fiş kayıkçı oyununa çevirdiğimizde ki ilgisini anneye gösterdim ve “bakın nasıl eğleniyor şimdi benimle ve sallanmak yerine tekrar tekrar aynı oyunu yinelememizi istiyor” dedim. Evet vs diyor ama bunu benim olmadığım zamanlarda günlük hayatına çok yayabildiğini düşünmüyorum. Çünkü şu çok belli anne her ne kadar bütün gün oynuyoruz dese de Ezgi gün içinde bence fazlaca tek başına vakit geçirebiliyor” (AÇ1)

“Anne-Çocuk Davranışları İlişkisi” alt teması, uygulamacının annelerin etkileşim davranışlarına bağlı olarak çocuk katılımcılarda gözlediği davranışlara ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı genel olarak anne katılımcıların yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmaya başlamaları ile birlikte çocuklarının da bazı katılım davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olduğunu düşünmektedir. Uygulamacı iki katılımcı çocuktaki katılım davranışlarını annelerinin yanıtlayıcı etkileşim stratejileri kullanarak olmalarına bağlı olarak değiştiği şeklinde yorumlamaktadır.

2-o23 “Yani nasıl diyeyim çok önemli bir nokta gibi programda; çok çabuk ilerlemenin görüldüğü işte nasıl diyeyim belirgin bir farklılık sağlayan bir strateji yani annenin çocuğun oyuncakları ile oynamaya başlaması. Yani anne bunu yapınca çocuk da daha çok anneye kalmaya başlıyor etkileşiminde kaçmak yerine ya da yalnız oynamak yerine ikinci kişiye oyunlarında yer açıyor bunu hemen gözleyebiliyorsunuz”(AÇ2)

3-o36 “Eskiden annesinin topa vur demesine tepki vermezken artık yapıyor olması çok güzel ama bence bu şununla alakalı, yani Ege fiziksel olarak zaten bence topa vuramayacak bir çocuk değil; bana göre anne Ege ile onun ilgilerini daha çok takip ederek ve daha eğlenceli bir oyun arkadaşı olmaya başladıkça, Ege’de annesi ile olan etkileşimlerinde daha işbirliğine açık ve uyumlu davranmaya başladı. Bunu anneye de böyle söyledim” (AÇ2)

2-o28 “En can alıcı stratejilerden biri diye düşünüyorum. Bunu yaptığımızda hemen bir şeyler değişmeye başlıyor gibi. Çocuk anneye kalıyor ve bundan sonra yani bunu yapabilen anneye diğer stratejileri daha kolay verebiliyorsunuz”(AÇ3)

5-o68 “diğer çocuklarda da oldu, siz çocuğun liderliğini takip etmeye başladığınızda ve çocukla iyi vakit geçirdiğinizde; çocuk ta artık sizin önerilerinize uyum sağlıyor ve işbirliğinde artış oluyor gerçekten.

Belki de önceden sunduğunuzda yapmak istemediği için itiraz edeceği şeyleri daha olumlu karşılayarak, işbirliğine giriyor”(AÇ3)

“Uygulamacı ile Etkileşim” alt teması, uygulamacının çocuk katılımcının kendisi ile olan etkileşimlerine ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı annelere öğretirken model olduğundan ve kendisinin de çocuklara karşı yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullandığından; çocuklar ile olan etkileşimlerinde olumlu değişiklikler olduğundan günlüklerinde bahsetmektedir. Uygulamacının günlüklerinde iki katılımcı çocuğun kendisi ile birlikte olmaktan keyif aldıklarına ilişkin yorumlar bulunduğu görülmektedir.

5-o89 “anlatırken stratejileri bende kullanıyorum ve Ezgi benimle vakit geçirmekten keyif alıyor, dolayısıyla stratejilerin gerçekten de sosyal oyun temel davranışı olumlu yönde etkilediğini gözlemleyebiliyorum, Ezgi yalnız olmak yerine benimle oynamak istiyor, bugün de beni kapıda karşılayarak ve gülümseyerek memnuniyetini göstererek belli etmiş oldu” (AÇ1)

4-o54 “Mete’de hemen çantamı açmam için bekliyor tüm bunlar dahi bir etkileşim başlatma örneği, çocukların oyun arkadaşı olduğunuzda etkileşim başlatma bence olumlu yönde ilerlemeye başlıyor” (AÇ3)

“Rehberlik Süresi” alt teması, uygulamacının çocuk katılımcıların bireysel özelliklerine bağlı olarak ne kadar süre ile kendilerine rehberlik etmek gerektiğine ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı genel olarak ETEÇOM’un uygulanma süresinin çocuk katılımcıların özelliklerine göre değişiklik gösterebileceğini düşünmekte ve günlüğünde otizmi ağır düzeyde olan ve daha yavaş ilerleyen çocuklarda bu sürenin çok daha uzun olması gerektiğini belirtirken; otizm düzeyi daha iyi olan çocuklarda bu sürenin çok uzamasına gerek kalınmayacağı durumlar olduğunu da günlüklerinde değinmektedir. Uygulamacı iki katılımcı çocuğa ilişkin olarak rehberlik etme süresinin daha uzun olması gerektiğini düşünürken; bir katılımcı çocuğa ilişkin olarak birkaç küçük dokunuşun yeterli olacağını düşündüğünü belirtmektedir.

10-o135 “Siz tüm stratejileri anlatmış olsanız da Ezgi ile sürekli devam etmek gerekir. Otizmi yoğun ve farklı materyallerle hayatına farklı oyunları katmak, uygun stratejileri gerektiği yerlerde devreye sokarak gerekirse uyarlamak, bunu bir eğitimci bile belli bir deneyimden sonra yapabilecekken, anneden beklemek zaten pek doğru olmaz” (AÇ1)

8-o94 “Mete’de biraz Ezgi gibi, rehberliğinizin uzun süre devam etmesi gereken bir çocuk bu arada” (AÇ3)

3-o28 “birkaç küçük dokunuş yeterli olacaktır bence Aynur hanıma diye düşünmüştüm ben”(AÇ5)

“Materyaller ve Fırsatlar” alt teması uygulamacının çocuk katılımcıların evlerinde gözlemlendiği materyallere ve çocuklara sunulan fırsatlara ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı genel olarak her ailenin farklı özelliklerde olduğunu belirtmekte ve kimi ailelerde çocukların oynayabileceği hiçbir materyalin neredeyse olmadığını gözlediği belirtmekte; hatta çocukların aslında etkileşim ve oyun fırsatları sunulmadığından anneler tarafından çocuklarının oyun ve etkileşim davranışlarının yanlış yorumlandığını düşünmektedir. Uygulamacı iki katılımcı çocuğa ilişkin olarak evlerinde neredeyse hiç oyuncak olmadığını belirtirken; bir katılımcı çocuğun çok materyali olduğunu ancak bunların da tamamen eğitsel özellikte öğretici materyaller olduğunu ifade etmektedir.

1-o13 “Ege’nin bence oyun oynamakla ilgili sıkıntısı olacağını sanmıyorum oyun konusunda rehberlik eden olmamış ya da anne işte hep öğretici olması gerektiği için oyun oynamaya pek vakit ayırmamış. Çocuğa çok fırsat verilmemiş”(AÇ2)

1-o25 “Birde sürekli hani efenin oynamadığından bahsediyor ama pek görünürde öyle oyuncak da yok yani efenin çevresinde. Annenin çok durumu da olmayabilir farklı şeyler almak için”(AÇ2)

1-o11 “Evde neredeyse her şey kaldırılmış Evet, vitrin vb eşyaları kaldırmış olmaları sorun değil ama çocuğun önünde hiç oyuncak ta yok” (AÇ 3)

4-o34 “Odası materyal dolu diyebilirim. Ama materyal oyuncak değil. Alınan şeyler hep o kadar öğretici ki” (AÇ5)

9-o60 “Yiğit zaten iyi, farklı oyuncaklar getiriyorum ona, farklı derken kendi oğlumun da oynadıklarından. Her ailede olduğu gibi, Yiğitlerde de şu var hatta belki en fazla onlarda var, hep öğretici eğitici materyaller” (AÇ5)

Anne Katılımcılara İlişkin

“Annelere Katılımcılara İlişkin” uygulamacının günlüklerinde annelere ilişkin düşüncelerine yönelik aldığı notlardan oluşturulmuş bulguları içermektedir. Bu kapsamda annelere ilişkin olarak ortak ya da belirgin konular “Öğretici ve Yönlendirici Olma”, “Konuşma Beklentisi”, “Sohbet Etme İsteği” ve “Psikolojik Destek” alt temalarına ayrılmıştır.

“Öğretici ve Yönlendirici Olma” alt teması, uygulamacının annelerin daha çok öğretim odaklı ve çocuklarına karşı yönlendirmeci olduklarına ilişkin düşüncelerini içermektedir. Üç anne katılımcıya ilişkin olarak uygulamacının günlüklerinde çok öğretici olduklarına, çocuklarına sürekli yönergeler verdiklerine ve hep öğretim odaklı etkileşim kurduklarına ilişkin bulgular yer almaktadır.

1-o10 “yani öyle öğretici bir yanı var ki sürekli yönergeler istiyor çocuktan ve çabuk tükenmişlik yaşıyor dolayısıyla çocuğuyla etkileşimlerinde bu alışkanlığından vazgeçmesi anneyi mutlaka rahatlatacaktır” (AÇ2)

2-o13 “Ama işte şey fazla yönerge verici fazla başarı odaklı” (AÇ5)

2-o10 “Çok öğretici” (AÇ6)

2-o11 “anne tüm görevi üstüme almış gibi, yani dersler, okullar, evdeki bakımlar ve tüm hepsini büyük bir ciddiyetle yapıyor onu biraz rahatlatmak lazım yani en azından biraz daha anneliğin tadına vardırılmaz lazım diye düşünüyorum” (A6)

2-o15 “Anladığım kadarıyla anne bu öğretme işinin görev edinmiş, geçen haftadan anlattığına bakılırsa akşam baba daha çok eğlence amaçlı oynuyor çocukları ile. Annenin oyunları dahi kurallı oyunlar” (AÇ6)

“Konuşma Beklentisi” alt teması, annelerin çocuklarına ilişkin beklentilerinin genellikle konuşmaları olduğu yönündeki uygulamacı düşüncelerini içermektedir. Uygulamacı genel olarak sözcük düzeyinde olsun ya da olmasın annelerin genel beklentilerinin çocuklarının konuşmuyorsa konuşsun; konuşuyorsa da daha iyi ve anlaşılır konuşsun şeklindeki bir hedefe odaklandıklarını ve sadece bu sıkıntının giderilmesini beklediklerini düşünmektedir. Günlüklerinde iki katılımcı anneye ilişkin konuşma beklentisi içinde olduklarını düşündüğünü gösteren bulgular yer almaktadır.

1-o2 “Hani bir konuşsa yeter diyen bir anne, konuşsa her şey olacak diyen bir anne” (AÇ2)

6-o50 “Aslında otizm tanılı çocuklarda gerçekten çok önemli etkileri olduğunu düşünüyorum çünkü hepsi etkileşim ya da sosyal anlamda güçlükler yaşayan çocuklar ama yaşları 3-4 olunca annelerin beklentileri bunları biraz arka plana itip daha büyük olabiliyor ve konuşma beklentisi içine girip bu yönde bir şeyler duymak ya da daha somut şeyler duymak isteyebiliyorlar” (AÇ4)

“Sohbet Etme İsteği” alt teması; uygulamacının annelerin sohbet etme isteklerine yönelik düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı genel olarak annelerin programın amacı dışındaki pek çok farklı konuda sürekli kendisi ile sohbet etmek

istediklerini; gerek özel gerekse çocukları ile ilgili durumları paylaştıklarını ya da sorular sorduklarını belirtmektedir. Günlüklerde beş anne katılımcının sohbet etme isteklerine ilişkin uygulamacının yorumları yer almaktadır.

6-o114 “Ayrıca evde eğitim çok zormuş. Kamera kapandıktan sonra tüm anneler için geçerli gittiğim, sürekli sohbet etmek istiyorlar, ya da başka başka şeyler soruyorlar. Sanırım bu ailelerin sosyal destek gereksinimleri ile alakalı olabilir. Ezgi'nin annesi de daha çok tuvalet eğitimi ile ilgili olarak sıkıntıda, ancak ona bu konuda yardımcı olmaya çalışsam da çok hazır olmadığını hissettiğim için baskı yapmadım. Dolayısıyla evde eğitime gidildiğinde sadece ETEÇOM değil, pek çok konu ile ilgili sorulara maruz kalabiliyorsunuz, bence gerçekten donanımlı olmalısınız” (AÇ1)

2-o24 “başka şeylerinin anlatma ihtiyacı duyuyorlar hep böyle evlerine gittiğiniz zaman sizi ağırlama başka şeyler anlatma, başka sorunlarından bahsetme eğiliminde oluyorlar hep daha çok”(AÇ3)

3-o44 “Sürekli oturalım sohbet edelim istiyorlar ama bir türlü başka işlerim olduğunu anlatamıyorum. Leman Hanım da böyle biri” (AÇ3)

4-o39 “Sema hanımda sohbeti çok seviyor hatta ona kalsa biz oturup konuşalım istiyor sadece her eve girdiğimde önce çay getireyim diyor ama ben beratın huyunu anladığım için zaten sakın hemen başlamalısınız diyorum ama sonrasında anne hemen durumu sohbe çeviriyor ve okuldaki öğretmenlerini, gittiği eğitimcileri, onların neler dediğini anlatıp benim fikrimi soruyor, biraz bilgi gereksinimi olan bir anne gibi geldi” (AÇ4)

7-o58 “Anne sürekli yiyecek bir şeyler hazırlıyor ben gittiğim zamanlarda ve ben her seferinde lütfen yapmayın diyorum, ısrarla inanın Berkay uyurken yapıyorum diyor. Ama sanki yiyecekleri de benim önüme beni tutmak için koyuyor gibi, Yani onlar olunca bir taraftan anlatmak istediği başka şeyleri anlatıyor sürekli” (AÇ4)

3-o25 “Bugün baba da evdeydi biraz fazlaca konuşuyor aslında o nedenle de sonradan oturumu gerçekleştirecek şekilde kamerayı kuramadan çünkü sürekli sorular sormaya başladı sanki ben genel bir ev ziyaretçisiymişim gibi davranıyorlar sadece öykülerini anlatıyorlar fikirlerimi soruyorlar evet belki anlamak lazım bunlara da ihtiyaçları var ama belki de önce ailelerin önceliklerini belirlemek gerek ondan sonra bu programa da istekli gerçekten istekli aileleri almak gerek. Ya da diğer tüm gereksinimleri karşılanmış aileleri. Evet öyle sorular geliyor ki sizin her şeye bir yanıtınız olması gerekiyor sadece eteçomu bilmenizde yeterli değil bence pek çok konuda fikriniz olmalı çocuklarla ve özellikle aileleriyle çalışıyorsanız” (AÇ5)

9-o59 “zaten Aynur Hanımda sürekli anlatmak konuşmak isteyen birisi, gereksiz şeyleri anlatmamdansa kendisi sohbet etmek istiyor, biraz arkadaş arıyorlar kendilerine galiba, ya da çocuklarını sürekli birilerine anlatamıyorlar ya ama ben bunun için çok idealim tabi çocuklarını konuşmaya gelmişim gibi

Bir de Aynur Hanımların çocukların durumunu kimseye söylemediklerini düşünürsek muhtemelen başka bir ortamda yağızla ilgili konuşmuyorlardır” (AÇ5)

8-o45 “İşte durum bu, yani bir sürü yerden soru geliyor, eve gittiğinizde. Ve sizin hep söyleyecek bir şeylerinizin olması gerekiyor. Yani denilmiyor, programımız sadece şu şu konularla ilgili diye. Beklentiler var ailelerde merak ettikleri şeyleri konuşmak istiyorlar. Yaşam koçu gibi bir şey olmak gerekiyor galiba” (AÇ6).

“Psikolojik “Destek” alt teması, uygulamacının annelerin psikolojik anlamda desteğe gereksinimleri olduklarına ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Aslında uygulamacı genelde annelerin çocuğunun bu türde bir desteğe ihtiyacı olduğunu düşünürken; sadece bir katılımcı anneye ilişkin olarak günlüklerinde böyle bir durumdan bahsetmiştir

1-o22 “Anne duygusal anlamda da desteğe gereksinim duyuyor gibi göründü bana” (AÇ1)

2-o45 “psikolojik anlamda desteğe ihtiyacı var bence” (AÇ1)

Stratejilere İlişkin

“Stratejilere İlişkin”, uygulamacının günlüklerinde yer verdiği ve stratejilerin özelliklerine ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Bu kapsamda “Kolay Uygulandığı Düşünülen Stratejiler”, “Zor Uygulandığı Düşünülen Stratejiler”, “Stratejilerin Birbirine Etkisi”, “Stratejilerin Aktarılma Biçimi-Rehberlik Etme Basamağı” ve “Stratejilerin Aktarılma Biçimi-Model Olma Basamağı” şeklinde alt temalar oluşturulmuştur.

“Kolay Uygulandığı Düşünülen Stratejiler” alt teması, uygulamacının katılımcı annelerin kolay uyguladığını düşündüğü stratejilere ilişkin olarak günlüklerinde yer verdiği düşüncelerini içermektedir. Uygulamacının günlüğünde beş stratejiye ilişkin olarak kolay uygulanır ve kolay aktarılır özellikte olduğunu düşündüğünü belirttiği görülmektedir.

1-o9 “Bugün program gereği yine “çocuğun dünyasına girme ile başladım. Bu stratejinin uygulama basamaklarının da çok açık ve net olduğunu düşünüyorum” (AÇ2)

2-o17 “Anne ilk oturum konuştuğumuz çocuğun dünyasına girme stratejisine uygun bir şekilde özellikle Ege ile aynı boyda olmaya çok dikkat etti bu güzeldi 2-o18 Bunu çabuk kapıyor anneler gibime geliyor, net ve uygulaması kolay geliyor bence onlara” (AÇ2)

6-o55 “Bugün ne yaptık, bugün “daha az konuşma ile çocuğun daha fazla konuşması”, “Hayat dolu olma”, “Çocuğa eğlenceli bir şekilde yanıt vermek” ve “İletişimde tonlama, işaret etme, jest ve mimikleri kullanmak” stratejilerinin hepsini anlattım, hepsi de çok anlaşılır ve kolay aktarılır türden”(AÇ2)

“Zor Uygulandığı Düşünülen Stratejiler” alt teması, uygulamacının tüm stratejiler genelinde diğerlerine oranla annelerin anlamakta değil ancak uygulamakta uzman desteğine ihtiyaç duyulacağına inandığına yönelik düşüncelerini içermektedir. İki anne katılımcıya ilişkin günlüklerde uygulamacının çocukların içinde bulunduğu gelişim düzeyini anlamak, çocuklarından beklentilerini gelişimleri düzeyine göre ayarlamak vb gibi stratejiler de uzman desteğine gereksinimi olacaklarını düşündüğünü belirttiği görülmektedir.

6-o103 “Ama bu stratejiler de annelere bence bir uzmanın tabii ki de yardımcı olması lazım, yani bunlar öyle kendi kendilerine yapabilecekleri bir şeyler değil pek tabii ki” (AÇ1)

11-o142 “Bugün, Bir sonraki gelişimsel basamağa geçmesine yardım etmek” ve ilişkili olduklarını düşündüğüm için “çocuğun gelişimsel amaçlarını ve yapabildiklerini üst seviyeye çıkarmak” ve “Daha ileri düzey için sessizce beklemek” stratejilerine yer verdim. Bunlar annelerin bana göre daha çok bir desteğe gereksinim duydukları, öyle günlük hayatta çok çabuk uyarlayabilecekleri türden stratejiler değil” (AÇ1)

8-o95 “Zaten çocuklarının gelişimsel performansları ile de bence bu ana mantığı almaları yeterli yoksa onun dışında çocuklarına gelişimsel anlamda değerlendirme konusunda zaten bir uzman desteği gerekir hep” (AÇ3)

“Stratejilerin Birbirine Etkisi” alt teması, uygulamacının öğretimini yaptığı stratejilerin bazen henüz öğretimi yapılmamış olan stratejilerin gerektirdiği davranışların sergilenmesini sağladığına yönelik düşüncelerini içermektedir. İki anne katılımcıya ilişkin tutulan günlüklerde; uygulamacının bu düşüncesine yer verdiği görülmektedir.

7-o61 “Bu çok güzel çünkü verdiğiniz bir sürü başka strateji aslında başka davranışları da daha nitelikli hale getiriyor gerçekten” (AÇ2)

7-o89 “Böyle bakınca da işte aslında başka bir strateji diğer taraftan başka davranışları etkiliyor yani oyun arkadaşı olmakla ilgili konuştuğumuz zaten annenin rutinlerini de etkilemeye başlamış” (AÇ3)

“Stratejilerin Aktarılma Biçimi-Rehberlik Etme Basamağı” alt teması, uygulamacının stratejilerin aktarılması sırasında planlanan sözel aktarma, model olma,

rehberlik etme basamaklarından “rehberlik etme” basamağının daha etkili ve stratejilerin daha anlaşılır olmasını sağlayan basamak olduğuna ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Dört anne katılımcıya ilişkin tutulan günlüklerde uygulamacının rehberlik etme basamağının daha etkili olduğunu düşündüğüne yönelik yorumları bulunmaktadır. Uygulamacı bu basamakta annelerin daha aktif bir durumda olduklarını; doğrudan uygulama sırasında kendilerine verilen geri bildirimlerle yanlış davranışlarını hemen düzelttiklerini ve uygulamacının bu aşamada anneleri daha iyi gözlemleyerek anında müdahale edebildiğini belirtmektedir.

4-o66 “çok durgun hatta ben konuşurken sanki gözleri kapanacakmış gibi oldu bugün, fakat sonradan uygulamayı onun yapmasını istediğim bölümde de tam tersi gayet canlı ve beklentimin üzerinde bir performans sergiledi diyebilirim” (AÇ1)

4-o72 “Özellikle sözel olarak aktarma kısmındansa rehberlik ettiğim bölümlerin daha faydalı olduğunu ya da anneyi işin içine daha çok katabildiğimi düşünüyorum. Çünkü sözel olarak aktardığım da anne daha bir sessiz bazen uyuklar gibiyken rehberlik ettiğimde çok daha canlı ve aktif oluyor” (AÇ1)

12-o143 “Bana göre gayet güzel. Anneye rehberlik edince daha güzel oluyor oturumlar bence. Yani rehberlik derken oturumların bu bölümü daha işe yarar gibi Ezgi'nin annesinde. Yani anlatmak göstermek yerine çünkü” (AÇ1).

7- o59 “Anneye rehberlik edildiğinde çok daha aktif sürekli bilgi aktarmak ya da konuşmak çok da cazip gelmiyor sanki annelere daha somut şeyler bekliyorlar gibi sanki daha işe yarar” (AÇ2)

8-o65 “Aktif oldukları anlar bence en iyi öğrendikleri anlar” (AÇ2)

1-o17 “Rehber olduğumda daha iyi sonuç alıyorum gibi. Model olduğunuzda anlamış olduklarını düşünseniz bile, rehberlik aşamasına geldiğinizde atladıkları şeyler olduğunu görüyorsunuz, yani şöyle rehberlik aşamasında örneğin şöyle yap diyorsunuz, evet diyor yapıyor ama benzer durumla tekrar karşılaştığında bunu yine atlayabiliyor. Dolayısıyla bol bol rehberlik ederek tam oturmasını sağlamak ya da anlamalarını sağlamak önemli geldi bana”(AÇ3)

8-o61 “Planlandığı gibi bir oturum oldu, oynadık sonrasında rehberlik ettim, rehberlik ettiğimde anneler için daha iyi oluyor kanısındayım. Daha iyi anlayabiliyorlar bende daha iyi dışarıdan bir gözle bakabiliyorum sanki oyunlarına etkileşimlerine” (AÇ4)

“Stratejilerin Aktarılma Biçimi-Model Olma Basamağı” alt teması, uygulamacının stratejilerin özelliklerine bağlı olarak hepsinde model olma basamağının uygulanamadığına ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı bazı stratejilerin sözel olarak aktarılmasının da yeterli ve anlaşılır olduğunu ifade etmektedir. Üç anne

katılımcıya ilişkin tutulan günlüklerde uygulamacının bu yöndeki yorumları bulunmaktadır.

5-o91 “Bu strateji gibi bazı stratejiler öyle illaki de model olma, rehberlik etme gibi adımları uygulamayı gerektirmiyor sadece anlatmanız öneminden bahsetmeniz yeterli oluyor” (AÇ1)

8-o92 “Bazı stratejileri çok da örnekleyemiyorsunuz aslında mesela düzenli olarak beraber oyunlar oynamak. Zaten hep söylediğim bir şey, bir daha bunu tüm basamaklar göre yapmanız zor, yani uygulama güvenilirliği anlamında her strateji için açıklama model olma rehberlik etme olmuyor” (AÇ3)

2-o9 “Stratejilerin bazıları da öyle illaki model ol, rehber ol gibi tüm basamakları yaptırmayı gerektirecek türden değil o yüzden bazılarını sözel olarak anlatmanız dahi yetiyor aslında” (AÇ6)

Yer Verilen Stratejiler

“Yer Verilen Stratejiler”, uygulamacının günlüklerinde değinmiş olduğu stratejiler ve bunlara ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Bu kapsamda günlüklerde adı geçen stratejiler alt temalar olarak oluşturulmuştur ve en sık sözü edilenden en az söz edilene doğru sıralanmıştır. Uygulamacının bahsi geçen bu stratejilere ilişkin genel düşüncesi; ETEÇOM içinde gerçekten çok etkili, pek çok çocuk katılım davranışını doğrudan etkileyebilen özellikte olduğu ve programın temel taşlarını oluşturduğu şeklindedir. Belirtilen stratejilerin bazıları saha notları ve video analizlerinden elde edilen bulgular arasında da yer almaktadır ve uygulamacının düşünceleri ile benzerlik göstermektedir.

Çocuğun dünyasına girme (3)

1-o9”Bugün program gereği yine “çocuğun dünyasına girme ile başladım. Bu stratejinin uygulama basamaklarının da çok açık ve net olduğunu düşünüyorum” (AÇ2)

2-“18 Bunu çabuk kapıyor anneler gibime geliyor, net ve uygulaması kolay geliyor bence onlara” (AÇ2)

2-o28 En can alıcı stratejilerden biri diye düşünüyorum. Bunu yaptığınızda hemen bir şeyler değişmeye başlıyor gibi. Çocuk anneye kalıyor ve bundan sonra yani bunu yapabilen anneye diğer stratejileri daha kolay verebiliyorsunuz” (AÇ3)

5-o41 Çocuğun dünyasına girmeyi ve liderliğini takip ettiğinizde gerçekten çok önemli ve büyük bir adımı atmış oluyorsunuz aslında. Yağız gibi iyi çocuklarda da gerisi gerçekten çok kolay kendiliğinden geliyor gibi” (AÇ5)

Seslere yanıt verme ve çeşitlendirme (2)

3-o56-57 “Seslere yanıt verme ve sesleri çeşitlendirme de özellikle durum gereği yer vermek istediğim strateji oldu. Özellikle Ezgi ve onun gibi ağızda sesler olan çocuklarda bence bu stratejinin bekletilmeden verilmesi düşüncesindeyim. Ve annelerin gerçekten günlük rutinlerine aktarmaları ve alışkanlık haline getirmeleri gereken bir strateji” (AÇ1)

4-o42 “Bugün Ege'nin çok gereksinimi olduğunu düşündüğüm için “seslere yanıt verme ve çeşitlendirme stratejisini” ve “çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek” stratejilerini aktardım. Çünkü bence bunlar Ege gibi ağızda sesler olan çocuklar için çok önemli stratejiler ve annelerin kesinlikle hayatlarına bir şekilde alışkanlık haline getirip kullanmaları gereken stratejiler diye düşünüyorum”(AÇ2)

Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek (2)

5-o94 Bir de “Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek” ‘den bahsettim ki bence çok önemli özellikle Ezgi için. Çünkü yüzdeki mimikleri bir görseniz, mırıldanmaları ağızdaki sesler kesinlikle beklenmemesi gereken stratejilerden biri hatta belki en başta verilmesi gerekenlerden biri” (AÇ1)

5-o95 “Program hani illaki sosyal oyunla başlayın diyor ama bence Ezgi gibi çocuklarda bu tarz özelliklere seslere dayalı stratejilerin öncelikle verilenler arasında yer alması gerektiğini düşünüyorum”(AÇ1)

4-o42 Bugün Ezgi'nin çok gereksinimi olduğunu düşündüğüm için “seslere yanıt verme ve çeşitlendirme stratejisini” ve “çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek” stratejilerini aktardım. Çünkü bence bunlar Ezgi gibi ağızda sesler olan çocuklar için çok önemli stratejiler ve annelerin kesinlikle hayatlarına bir şekilde alışkanlık haline getirip kullanmaları gereken stratejiler diye düşünüyorum”(AÇ2)

Küçük ve sizin için önemsiz gibi görünen davranışlara hemen yanıt vermek (2)

7-o116 “Bugün “Çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek”, “Birlikte yapılan etkinlikler sırasında iletişim kurmayı alışkanlık haline getirmek” ve “Küçük ve sizin için önemsiz gibi görünen davranışlara hemen yanıt vermek” olmak üzere üç planlanmış stratejim vardı ve bunun için de çok önemli stratejiler olduğunu düşünüyorum. Hani böyle temel taşları gibi ETEÇOM'un hatta belki başlarda vermem gerekir gibi mesela” (AÇ1)

4-o49 “Bugün bir de “Küçük ve sizin için önemsiz gibi görünen davranışlara hemen yanıt vermek” stratejisini planlı olarak anlattım çünkü bence bu da önemli ve çok bekletilmemesi gereken stratejilerden çünkü gözlemediğim kadarıyla çoğu annemiz de bu var yani bazı şeyleri gözden geçiriyoruz ve o kadar

dikkatli olamayabiliyoruz. Bunu alışkanlık haline getirmek te bence anneleri daha yanıtlayıcı yapma kısmın da çok önemli ve çocukların da etkileşimleri arttırma da çok etkili olduğunu düşünüyorum” (AÇ2)

Çocuğun gelişimsel düzeyini anlamaya yönelik olan stratejiler (2)

6-o102 “Bir de “çocuğun davranışını gelişimsel olarak yorumlamak” ve “Çocuktan onun gelişimsel seviyesine uygun davranışlar istemek”’ten bahsettim çünkü bence bunlar da önemli stratejiler. Anneler bazen bunu atlayabiliyor yani daha doğrusu çok hani neden bunu böyle yapıyor şu neden oluyor gibi sorular çok fazla olabiliyor. Çocuklarının içinde bulunduğu gelişim durumunu iyi değerlendirmeleri gerekiyor ama tabii bu çok doğal ki annelerden beklemesi yanlış bir şey, bizlerin doğru yönlendirmesi gerekiyor, aileler daha çok yaşlılarıyla karşılaştırıyor çünkü çocukları ve beklentiler bu yönde oluyor” (AÇ1)

9-o66 “bulunduğu gelişim dönemine ilişkin ve neler beklememiz gerektiğin konusunda ilgili stratejilerden bahsettik, bunları anlamalarının önemli olduğunu düşünüyorum, çünkü bunu benimsediklerinde benden sonra da bazı şeyleri daha iyi devam ettirirler. Çocuklarından beklentilerini doğru ayarlarlarsa diğer stratejileri de daha iyi uygularlar düşüncesindeyim” (AÇ4)

Çocuğun ilgi odağını izlemek (1)

5-o90 “Çocuğun ilgi odağını izlemek stratejisini aktardım. Çünkü önemli bir strateji olduğunu düşünüyorum” (AÇ1)

Çocuğun liderliğini takip etmek (1)

5-o41 “Çocuğun dünyasına girmeyi ve liderliğini takip ettiğinizde gerçekten çok önemli ve büyük bir adımı atmış oluyorsunuz aslında. Yiğit gibi iyi çocuklarda da gerisi gerçekten çok kolay kendiliğinden geliyor gibi” (AÇ5)

Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamak (1)

2-o23 “Yani nasıl diyeyim çok önemli bir nokta gibi programda; çok çabuk ilerlemenin görüldüğü işte nasıl diyeyim belirgin bir farklılık sağlayan bir strateji yani annenin çocuğun oyuncakları ile oynamaya başlaması” (AÇ2)

Soru sormadan iletişim kurma (1)

6-o100 “Bugün “Soru sormadan iletişim kurma” stratejisinden bahsettim ki bu da bence önemli olanlardan bir tanesi çünkü anneler hatta biz bile sürekli sorular sorarak iletişim kurma eğilimindeyiz. Çünkü ne yazık ki aileler okullardaki öğretmenlerinden bunu gözlüyor, ya da hep çocukların işte böyle bir bildiklerini sergilesin umuduyla bir sorma çabamız oluyor, ya da başka nasıl olacak bilmediğimizden belki ha bire ya soru sorma ya da bir şey yapmasını isteme şeklinde iletişim biçimleri” (AÇ1)

Çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek (1)

7-o116 “Bugün “Çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek”, “Birlikte yapılan etkinlikler sırasında iletişim kurmayı alışkanlık haline getirmek” ve “Küçük ve sizin için önemsiz gibi görünen davranışlara hemen yanıt vermek” olmak üzere üç planlanmış stratejim vardı ve bunun üçünün de çok önemli stratejiler olduğunu düşünüyorum. Hani böyle temel taşları gibi ETEÇOM’un hatta belki başlarda vermem gerekir gibi mesela” (AÇ1)

Çocuğun davranışlarını gözleme (1)

1-o12-13 “bence öncelikli stratejilerden birisi olması gereken “Çocuğun davranışlarını gözleme” stratejisini de aktardım. Çünkü bence annelerimizde çocuklarını dikkatlice izleme ya da nasıl diyeyim onların aslında ne yapabiliyor olduklarını çok fark edebilme becerileri olmadığını düşünüyorum o nedenle bu stratejiden bahsettim” (AÇ1)

Birlikte yapılan etkinlikler sırasında iletişim kurmayı alışkanlık haline getirmek (1)

7-o116 “Bugün “Çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek”, “Birlikte yapılan etkinlikler sırasında iletişim kurmayı alışkanlık haline getirmek” ve “Küçük ve sizin için önemsiz gibi görünen davranışlara hemen yanıt vermek” olmak üzere üç planlanmış stratejim vardı ve bunun üçünün de çok önemli stratejiler olduğunu düşünüyorum. Hani böyle temel taşları gibi ETEÇOM’un hatta belki başlarda vermem gerekir gibi mesela” (AÇ1)

Çocuğun hoşlandığı etkinliklerin tekrarlanmasına ilişkin stratejiler (1)

4-o44 “Bugün ayrıca “çocuğun hoşlandığı etkinlikleri tekrarlamak” stratejisini de anlattım çünkü bence bu da önemli. Çocuklar genellikle bir süre aynı ilgileri doğrultusunda benzer şeylerle oynamaya devam ediyorlar ve bu çok doğal ama annelerde böyle sanki hep aynı şeyi mi yapıyoruz acaba gibi bir düşünce olmasın istiyorum ve bu tekrarların önemine mutlaka yer vermek gerektiğini düşünüyorum hatta bugün anne “ay sıkıcı olmaz mı ama” dedi fakat çok önemli olduğuna onu ikna ettiğimi düşünüyorum” (AÇ2)

Uygulamaya İlişkin

“Uygulamaya İlişkin”, uygulamacının programın uygulanması sırasında oluşan durumlara ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Bu kapsamda “Planlanmamış Stratejiler”, “Uygulama Basamakları”, “Uygulama Güvenirliği”, “Yoklama Oturumları”, “Programa Hakim Olma” ve “Özel Eğitim Deneyimi” alt temaları oluşturulmuştur.

“Planlanmamış Stratejiler” alt teması, uygulamacının uygulama sırasında program gereği planlanmış stratejileri aktarıyor olmasına rağmen; annelerden gelen sorular, çocukların o günkü davranışları ve çocukların gözlenen gereksinimleri gibi bazı

durumlarda planlanmamış stratejileri de aktarmak gerekebildiğine ilişkin düşüncelerini içermektedir. Uygulamacının beş katılımcıya anneye ilişkin tuttuğu günlerinde, planlanmamış stratejilerin verilmesine yönelik düşüncelerine yer verdiği görülmektedir.

o1-16 “Ama bu stratejileri vermem için uygun bir yer olduğunu ve beklemeye gerek olmadığını düşündüm” (AÇ1)

1-o4 “Örneğin siz bir strateji den bahsederken anne çok merak ettiği bir şeyi soruyor ve o sorduğu şeye de karşılık olarak başka bir stratejiyi söylemek gerekebiliyor” (AÇ2)

4-o41 “O nedenle diğer çocuklarımda olduğu gibi sosyal oyun stratejileri ile birlikte seslere yönelik olan stratejileri de veriyorum bu bence önemli bunları bekletmek daha sıra gelmedi demek mantıklı değil” (AÇ2)

4-o32 “ilk başta anne beratı sallamak için balkona çıktığında hani böyle sessizce hiç bir şey söylemeden salladığını görünce, işte tam da burada devreye girmeli gerekli stratejiler diye düşündüm”(AÇ4)

1-o6 “Yine diğer çocuklarımda olduğu gibi iletişim alanından planlanmamış stratejilere değindim çünkü hep dediğim gibi ağızda sesler olan çocuklarda bunları bekletmenin etik olmadığını düşünüyorum” (AÇ5)”

. 4-o27 “annemiz çok dikkatli ve gerçekten bir şeyler öğrenmek isteyen ne öğrenirsem kardır göziyle bakan bir anne, o nedenle de sürekli de soruyor bir taraftan, yani o nedenle enese giderken planladığım stratejiler dışında annenin sorduğu ile ilişkili olacak ona yol gösterecek stratejileri de vermek gerekiyor bir de bu var yani ailelerin gereksinimleri mesela Emrelerde programın en sonunda yer almasına rağmen hatta bizim vermeyi düşünmememize rağmen daha çok sosyal duygusal gelişim alanındaki stratejileri konuşmayı gerektirecek soruları da oluyor annenin” (AÇ6)

“Uygulama Basamakları” alt teması, uygulamacının programın planlanmış olan uygulama basamaklarının çocuk ve anne katılımcıların bireysel farklılıkları ve özellikleri ile doğal ortam kaynaklı nedenlerle her zaman planlandığı gibi uygulanamadığına yönelik düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacı her oturumun ilk başında selamlaşma ve anneler ile bir önceki haftaya yönelik sohbet etme bölümünün yer almasına rağmen, bazen bu bölümlerin eve giriş ve kamera ile ortamın düzenlenmesi sırasında gerçekleştiğini ve doğal olmayacağı düşüncesi ile kamera kurulduktan sonra tekrarlanmadığını ve dolayısıyla bazen bu bölümlerin kayıt dışında kaldığını belirtirken; bazı durumlarda da planlanan sıranın aksine stratejilerin her zaman stratejilerin sözel aktarımı, bilgi notlarının sözel aktarımı, model olma gibi basamakların bu sırayla gerçekleşemediğini; bazı durumlarda katılımcıların

özelliklerine göre uyarlamalar yapmak gerektiğini belirtmektedir. Dört katılımcıya ilişkin tutulan günlüklerde uygulamacının bu konudaki düşüncelerine yer verdiği görülmektedir.

2-o34 “Aslında uygulama oturumlarında öğretime başlamadan önce selamlaşma ve bir önceki hafta hakkında konuşma bölümleri var ama bu kısımları aslında ben eve girdiğimde yapmış oluyoruz zaten. Yani doğaçlama olarak kendiliğinden gelişen bir şey bu” (AÇ1)

7-o117 “Bilgi notları genelde stratejiler ile birlikte veriyorum, ya da model olurken aktarıyorum, doğal bir ortamda ve bence olabildiğince esnek olmayı gerektiren bir program olduğunu düşünüyorum. Yani tamamen çocukların gereksinimlerine göre belirlenen stratejileri aktarmak yeterli” (AÇ1)

6-o54 “Bilemiyorum. Bazen oturum sırasında sohbet eder gibi daha iyi çıkıyor hafta boyunca neler yaşadıkları öyle nasıl geçti bakalım deyinde daha kısa ve net cevaplar verip bırakıyorlar” (AÇ2)

5-o64 “Bilemiyorum. Bazen oturum sırasında sohbet eder gibi daha iyi çıkıyor hafta boyunca neler yaşadıkları öyle nasıl geçti bakalım deyinde daha kısa ve net cevaplar verip bırakıyorlar” (AÇ3)

5-o65 Bir de anneyle konuşarak vakit kaybederseniz o süre de zaten çocuğun oyuncaklara hevesi kaçmış olma ihtimali yüksek” (AÇ3)

1-o3 “Ancak biz bilgi notlarından bahsederken, stratejilere değinirken, bu esnada berat çok sıkıldı. Ve önündeki materyallerde ona çok fazla ilgi çekici gelmedi diyebilirim” (AÇ4)

1-o4 “O yüzden belki şöyle bir düzenleme yapmak iyi olabilir, önce direkt stratejiyi anlatarak uygulamaya başlamak, en son bunun neden önemli olduğundan bahsetmek ya da mantığını son kısma bırakmak gibi çocukların bireysel özelliklerine göre düzenlemeler yapılmasının mantıklı olduğunu düşünüyorum” (AÇ4)

2-o19 “bizim konuşmalarımızın uzun sürmesi Beratı olumsuz etkiliyor diye düşünüyorum, ortamdan sıkılıp uzaklaşmayı tercih ediyor gibiydi” (AÇ4)

“Uygulama Güvenirliği” alt teması, uygulamacının katılımcıların bireysel özelliklerine ve gereksinimleri ile doğal ortamın etkisine bağlı olarak her zaman planlanan sırayla gerçekleşmeyen uygulama basamaklarının uygulama güvenirliliğini etkilediğine yönelik düşüncelerini içermektedir. Uygulamacı bu nedenlerden ve anneler ile çocukların gereksinimlerine bağlı olarak programın anlık kararlar almayı gerektiren bir yapısı olduğunu düşündüğünden; uygulama güvenirliliğinin de bu durumlar dikkate alınarak toplanması gerektiğini düşündüğünü günlüklerinde ifade etmektedir. Dolayısıyla uygulama güvenirliliği basamaklarının uygulamacının doğru yerde doğru

kararları alıp almadığını değerlendirmeye yönelik oluşturulmasının daha uygun olacağını düşündüğünü belirtmektedir. Uygulamacının iki katılımcı anneye ilişkin tuttuğu günlüklerinde bu konudaki düşüncelerine yer verdiği görülmektedir.

1-o5 “Dolayısıyla UG planının esnek maddelerden oluşması gerektiğini düşünüyorum. Hesapta olmayan şeyler olabiliyor. Mesela kamera ilgilerini çekiyor çocukların ve ona yöneliyorlar. Sonra başka bir oyuncakla ilgisini çekebilmek bazen zor olabiliyor. Bence bu çalışmada uygulama güvenilirliği, uygulamacının gerektiğinde uyarılma yapabiliyor mu, uygun durumlarda uygun stratejileri kullanabiliyor mu şeklinde planlanmalı diye düşünüyorum”(AÇ2)

3-o48 “Daha önce de demişimdir belki, illaki sıranın aynı gitmesini beklemek zor, çocuğa göre hareket etmek durumunda kalıyorsunuz ve uygulama güvenilirliğinde ölçütün bu olması gerekiyor diye düşünüyorum. Yani anlık kararları doğru verdiğinizde uygulama güvenilirliği yüksek bulunmalı bence” (AÇ 3)

8-o93 “Bir de bence uygulama güvenilirliği buna göre toplanmalı. Yani program uygulamacıdan belli basamakları yerine getirip getirmediğine yönelik topluyor ama işte ne bileyim bence annelerden toplanmalı. Zaten her ailenin kendi farklılıkları var, her zaman aynı sırayı izlemeyebiliyorsunuz önemli olan uygulamacının gerekli yerde gerekli şeyi yapıp yapmadığı, annenin de sizin anlattıklarınızı gerektiği durumlarda kullanıp kullanmadığı bence uygulama güvenilirliği buna göre toplanmalı” (AÇ3)

“Yoklama Oturumları” alt teması, uygulamacının gerçekleştirilen yoklama oturumlarına ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Çalışmada yoklama oturumlarının öğretim oturumlarından önce düzenlenerek annelerin öğretimi yapılan stratejileri uygulayıp uygulamadıklarını düzenli olarak gözlemek amaçlanmış olmakla birlikte; uygulamacı annelerin davranışlarının çocuklarının ilgileri doğrultusunda şekillendiğini; dolayısıyla her yoklama oturumunda bir önceki oturumda aktarılmış olan stratejileri düzenli olarak görme durumunun mümkün olmadığını; anne davranışlarının bu yoklama oturumlarında çocuklarına bağlı olarak doğru yerlerde doğru bir şekilde davranıp davranmadıkları açısından değerlendirilmeleri gerektiğini düşündüğünü vurgulamaktadır. İki anne katılımcıya ilişkin tutulan günlüklerde, uygulamacının bu konudaki düşüncelerine yer verdiği görülmektedir.

10-o139 “Aslında bu yoklama oturumlarında ilerlemeler aynı gibi çünkü daha önce de dediğim gibi Ece sürekli tekrarlar ilerleyen bir çocuk ve oyunlarımız hala benzer özelliklerde ve küçük küçük şeyler katıyor üstüne, yani her hafta konuştuğumuz stratejiyi bir sonraki yoklama oturumunda göreceksiniz diye bir şey yok, çünkü annenin davranışları tamamen çocuğun davranışlarına bağlı yönelmek durumunda” (AÇ1)

10-o100 “Birlikte güzel oynadılar aslında illa ki her hafta bir önceki hafta anlattıklarınızı görüp değerlendirme imkanınız olmuyor sonuçta çocuk belirliyor gidişatı, hani bakayım anne geçen hafta anlattığımı yapıyor mu diye bakıyorum ama onu yapmasını gerektirecek bir durum olmayabiliyor sonuçta genel tablo önemli, her anlattığım o sırada gözlenecek gibi değil ki, oynuyorlar mı işte ikisi de katılıyor”(AÇ3)

“Programa Hakim Olma” alt teması, uygulamacının ETEÇOM uygulayıcılarının programın tümüne hakim olmaları konusundaki düşüncelerini içermektedir. Uygulamacı her ne kadar planlanmış bir öğretim planı ile uygulamaya gidiliyor olsa da, annelerden gelen sorular ya da çocukların sergilediği bazı davranışlar gereği; planlanmamış stratejilerin de aktarılmasının gerekebileceğini ve bu durumdan dolayı program uygulamacılarının gerektiği yerde gerekli stratejileri aktarabilmeleri için programın bütününe hakim olmaları gerektiğini düşünmektedir. İki anne katılımcıya ilişkin tutulan günlüklerde, uygulamacının bu konudaki düşünceleri yer almaktadır.

2-o44 “O yüzden programa ilişkin aslında şöyle denebilir, uygulayacak kişinin gerçekten tüm programa hakim olması gerekli ki nerede ne lazım hemen duruma göre aktarılacak” (AÇ1)

4-o39 “Planlanmasa da işte böyle durum gereği gerekli olabiliyor işte böyle. Bence olmalı da ama işte hepsine hâkim olmak çok önemli. Stratejilerin yani” (AÇ2)

“Özel Eğitim Deneyimi” alt teması; uygulamacının ETEÇOM uygulayıcılarının programın yanı sıra özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim uygulamaları konusunda da bilgi ve deneyim sahibi olmaları gerektiğine ilişkin düşüncelerini içermektedir. Uygulamacı çocukların gereksinimlerine göre doğru stratejileri verebilmek ve annelerden bazen program dışında olan ancak çocuklarına ilişkin sordukları soruları cevaplayabilmek için özel eğitim bilgi ve deneyiminin gerekli olduğunu belirtmektedir. Uygulamacının üç katılımcı anneye ilişkin tuttuğu günlüklerinde bu konudaki düşüncelerine yer verdiği görülmektedir.

7-o122 “Özellikle de hem çocukların bireysel özelliklerini hem de annelerin farklılıklarını düşündüğünüzde uygulamalar sırasında anlık kararlar vermek durumunda kalıyorsunuz dolayısıyla ETEÇOM’u ne kadar iyi okumuş ve anlamış olursanız olun mutlaka bir deneyim gerektiriyor, sadece program ile ilgili değil genel olarak özel gereksinimli bireyler ve aileleri hakkında da deneyiminiz olmalı. Çocukların özelliklerine göre araç-gereçler seçmek bu araçlarla yapılabilecek etkinlikleri belirlemek, anneye rehberlik etme sırasında doğru yerlerde bunu yapabilmek. Ya da çocuk uygun olmayan

davranışlar sergilediğinde ne yapacağınızı bilmek. Tüm bunlar gerçekten donanım gerektiren şeyler” (AÇ1)

2-o38 “Yani tüm stratejileri ne zaman ne şekilde vermek gerektiğini. Sadece okumayla yapılacak bir şey değil bence ya da bana öyle geldi bilmiyorum, yani hiç çalışmışlığım olmasaydı özel eğitimde yapamazdım gibi geliyor” (AÇ3)

4-o60 “her çocuğa ne ilgisini çekebilir diye sürekli düşünmek zorunda kalıyorsunuz ve bu da iyi bir gözlem ve deneyim gerektiriyor” (AÇ3)

8-o45 “İşte durum bu, yani bir sürü yerden soru geliyor, eve gittiğinizde. Ve sizin hep söyleyecek bir şeylerinizin olması gerekiyor. Yani denilmiyor, programımız sadece şu şu konularla ilgili diye. Beklentiler var ailelerde merak ettikleri şeyleri konuşmak istiyorlar. Yaşam koçu gibi bir şey olmak gerekiyor galiba” (AÇ6)

Evde Eğitime İlişkin

“Evde Eğitim”, uygulamacının evde eğitime ilişkin günlüklerinde yer verdiği düşüncelerini kapsamaktadır. Bu kapsamda, “Mesafe ve Materyal”, “Doğal Ortam” ve “Güvenlik” alt temaları oluşturulmuştur.

“Mesafe ve Materyal” alt teması, uygulamacının uygulamalar sırasında özellikle katılımcıların evlerinin uzak mesafeleri ile uygulama için gerekli olan materyallerin taşınmasına ilişkin yaşadığı güçlüklerle yönelik düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacının günlüklerinde evlerin birbirine çok uzak yerlerde olduğunu ve yolda geçen sürenin kişiyi yorduğunu belirtmekte; bir katılımcının günlüğünde ayrıca bunun masraflı bir yanı da olduğunu vurgulamaktadır. Uygulama oturumlarında kullanılan ve kamera, üçayak, yazılı notlar ile çocuklar için getirilen oyuncaklardan oluşan materyallerin evlere taşınması bölümünün de evde eğitimin zor yanları arasında olduğunu belirtmektedir. Uygulamacının beş katılımcıya ilişkin tuttuğu günlüklerinde bu zorluklardan bahsettiği görülmektedir.

5-o96 “Ancak kendi adıma süreç çok zorlu. Aile yedinci katta oturuyor ve tüm eşyaları buraya taşımak gibi işler benim için gerçekten çok zor ve yorucu oluyor. Bunları yaparken bile yorulmaya başlamış oluyorum. Havanın sıcak olması da enerjiyi alıyor. Bir yardımcı ile yapılması daha işleri kolaylaştıracak aslında” (AÇ1)

12-o147 “Özellikle eşyaları taşımak tam bir işkence, aslında bir yardımcının olması gereken bir şey diye düşünüyorum” (AÇ1)

1-o6 “Ailelerle olmak güzel aslında, ev ortamlarına girmek ve onları dinlemek. Ama evler birbirine çok uzak bu beni çok yoruyor. Her seferinde materyalleri taşımak kamerayı kurmak falan aslında uygulamacı açısından teknik bir destek olması çok önemli” (AÇ2)

9-o70 “evi çok ters bir yerde, bir aileden çıkıp sonra buraya geliyorum ve arada sadece yolda geçirdiğim bir ara oluyor o da trafikten dolayı beni çok yoruyor. Çok yorucu evlere gitmek çok tüketiyor insanı” (AÇ2)

8-o91 “Kendimi çok yorulmuş hissediyorum, bence bu iş tek kişilik bir iş değil. Metelerinevi işime yakın ama merkeze bayağı uzak aslında. Neyse ki haftanın son günü onun verdiği bir güdülenme oluyor gibi. Ama bir hafta boyunca çocuk çocuk gezmek çok zor oluyor hepsinin evleri farklı bölgelerde ve yol beni çok yoruyor. Ayrıca çok da masraflı. Araba olmasa yapamazmışım bunu. Evlere oyuncak çantası, kamera, ayakkah, notlarını taşı, bir de bilgisayar götürmeye kalkınca çok zor oluyor, kesinlikle birinin yardımı gerekiyor, ya da sadece kurum da olsaydı bu yükler olmazdı en azından. Bir de her hafta umduğunuz gibi geçmeyebiliyor” (AÇ3)

6-o49 “çünkü evleri gerçekten uzak ve akşam trafiği de olunca yol bir eziyet oluyor. Daireleri tam 6. Katta her şeyi yukarı taşımak ayrı bir sıkıntı. Zaten hazırlıkları yaparken yoruluyor ve tükeniyor insan, motivasyonu yüksek tutmak bazen gerçekten zor oluyor. Evde çalışmak gerçekten çok zormuş, şanssıma da hep farklı bölgeler denk geldi o nedenle yollarda çok vakit kaybediyorum ve eve girince çıkması hakikaten ayrı bir zor oluyor sürekli anlatmak istiyorlar, benim işim bu bunları dinleyemem diyemiyorsunuz” (AÇ4)

9-o46 “çünkü diğer öğrenciye yetişmem gerekiyor ve çok zor oluyor sohbeti biraz kısa kestim. Aslında zor enerji topluyorum özellikle Çarşamba günleri çok farklı iki yere gidiyor olmak arabada enerjimi çok alıyor, eşyaları toplama taşımak bunlar sürekli motivasyonu düşürüyor, materyal seçmek neleri götüreceğine karar vermek, bazen planladığın gibi olmuyor çocuğun ilgisini çekmiyor tüm bunlar çok yoruyor insanı manen. Sürekli kendi kendime konuşarak motive etmeye çalışıyorum ama çok zor gerçekten” (AÇ6)

“Doğal Ortam” alt teması, uygulamacının evde gerçekleştirilen ve dolayısıyla katılımcıların doğal ortamı olan uygulama ortamına ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Doğal ortama ilişkin olarak uygulamacının, katılımcıları kendi doğal ortamlarında gözleyerek olmanın bir avantaj olduğunu vurgulamakla beraber, katılımcı çocukların zaman zaman evin farklı bölümlerini kullanmak istemelerine bağlı olarak kamerayı aynı oranda hareket ettirememesini bir sınırlılık olarak gördüğü günlüklerinde belirtilmektedir. İki katılımcıya ilişkin tutulan günlüklerde konuyla ilgili bulgular olduğu görülmüştür.

7-o124 “Özellikle de evlerine gidiyor olmak. Uygulama dışındaki anlarda da özellikle videoyu kapattığımızda, örneğin Ezgi annesinden su isterken, Ezgi tuvaletini yaptığında annenin nasıl davrandığını gözleme imkanı buluyorsunuz” (AÇ1)

6-o77 “Evde eğitim olunca çocuklar evlerinde her zaman oldukları gibi oluyorlar ve evin tümünü kullanabiliyorlar, bir anda aklına odasındaki bir şey gelebiliyor ve ona gitmek istiyor, dolayısıyla tüm bu durumlarda her zaman kamerayla müdahale edemiyorsunuz bu işleri biraz zorlaştırdı” (AÇ3)

“Güvenlik” alt teması uygulamacının evde eğitime ilişkin olarak ev uygulamacılarının güvenliğine ilişkin düşüncesini kapsamaktadır. Bu kapsamda uygulamacı bir katılımcı annenin eşinden yeni boşanmış olmasından dolayı, eşlerin arasında olabilecek olası bir sorunun uygulamacının güvenliğini etkileyip etkilemeyeceğine ilişkin düşüncelerini günlüğünde yer verdiği görülmektedir.

1-o16 “Bir de bu anneyle ilgili, aslında şöyle bir tereddüdüm vardı belki saçma ama, anne eşinden boşanmış ve kendi ailesiyle yaşıyor ama evde eğitim söz konusu olduğunda ya da çok haber izlemektendir belki ama insan acaba evlerine gütmek güvenli olur mu diye de düşünüyor. O nedenle bu anneyle çalışmayla ilgili görüşükten sonra açıkçası devam ettiği okulundaki psikolog ile görüşüp ayrıldığı eşi ile ilgili bilgi almaya çalıştım yani eve gelip gitme ya da rahatsız etme gibi durumları var mı diye. İşte ne bileyim her şey geliyor insanın aklına bunu da böyle belirtiyim istedim. Evde eğitimle ilgili aslında önemli bir konu olabilir bence eğitimcinin güvenliği meselesi” (AÇ2)

İleriye Yönelik

“İleriye Yönelik” uygulamacının uygulamalar sürecinde ileriye yönelik yapılabilecekler konusunda edindiği fikirlerini kapsamaktadır ve günlüklerinde bu konuda notlar aldığı görülmektedir. Bu kapsamda uygulamacının düşüncelerinden “Kardeşler” ve “İfade Edici Dil” alt temaları oluşturulmuştur.

“Kardeşler” alt teması, uygulamacının katılımcı çocukların kardeşlerinin de uygulamadan olumlu yönde etkilendiğine ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Uygulamacının günlüklerinde iki katılımcı çocuğun kardeşlerine ilişkin olarak ileride ETEÇOM stratejilerinin kardeşlere öğretimine yönelik bir çalışma planlanabileceğine değindiği görülmektedir.

3-o37 “Bu arada amaçlanmasa da abla da benim anlattıklarımaya uygun davranmaya çalışıyor. Hatta oturumlar sırasında dibimizde anneden önce denemeye ve benim anlattıklarımaya uygun davranmaya çalışıyor, pek bir hevesli. Diğer çocuklarımda ablalar var, onlarda genelde ilgili. Böyle bakınca çalışmanın bu şekilde de planlanabileceği aklıma geldi. Güzel bir öneri olabilir ileri uygulamalar için,

çünkü kardeş ilişkileri de genelde ailelerin düzenlemekte zorlandığı bir durum. Ve evde eğer bir büyük abla ya da abi varsa, anneler genelde onlardan destek almak istiyor ya da alıyor, ya da annenin işi olduğunda bir şekilde baba da işteyse mesela kardeşle ilgilenme kısmı büyük kardeşlere kalıyor. O yüzden bence etkileşim stratejilerini bilmelerinde yarar var diye düşünüyorum” (AÇ2)

5-o46 “Egenin ablası da genelde oturumlarda kalmaya çalışıyor bizimle ama gözlemlediğim benim anlattıklarına çok güzel uymaya çalışıyor daha önce de bahsetmişimdir heralde. Hatta bazen kırıcı da olmamaya çalışarak sen biraz bekle demek durumunda kalıyorum çünkü anneden önce müdahale etmek istiyor sürekli ama işin güzel tarafı iyi bir şekilde yapıyor bunu yani bana aslında kardeşlere de mi bunu öğretmeli diye başka bir çalışma konusu fikri getirdi bana hatta daha da keyifli olur diye düşünmedim değil anneler ile bir şeyler yapmak daha zor ne bileyim çocuklarla çalışmak sanki her zaman daha kolay gibi”(AÇ2)

5-o64 “Zaten odaya girdiğiniz gibi ablası da oda hemen başıma üşüşüyor neler getirdim diye”(AÇ3)

“İfade Edici Dil” alt teması, uygulamacının ağızında sesler olan çocuklar için ileride ETEÇOM’da yer alan ve seslerle ilgili stratejilerin kullanımının dil gelişimi üzerindeki etkilerini inceleyen bir araştırmanın planlanabileceğine ilişkin düşüncelerini kapsamaktadır. Bu kapsamda iki katılımcıya ilişkin tutulan günlüklerde, uygulamacının bu konuda görüşlerini belirttiği görülmektedir.

4-o42, 43 “Ege gibi ağızında sesler olan çocuklar için çok önemli stratejiler ve annelerin kesinlikle hayatlarına bir şekilde alışkanlık haline getirip kullanmaları gereken stratejiler diye düşünüyorum. Bilmiyorum ne kadar mantıklı olur ama bence böyle bir çalışma da planlanabilir yani iletişim alanındaki stratejilerin ifade edici dil becerileri üzerindeki etkisi incelenebilir bence mesela” (AÇ2)

2-o16 “Mesela bu düzeylerde çocuklar bulup, seslerin başladığı ve sadece iletişim gelişim alanlarındaki stratejilerin aktarılıp ailelere rehberlik yapılacak bir tek denekli çalışma bence planlanabilir ve bunun çocukların dil gelişimi üzerindeki etkileri incelenebilir”(AÇ5)

Görüşmelerden Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde her bir katılımcı anne ile bireysel olarak gerçekleştirilmiş olan yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Sorulan her bir soruya ilişkin elde edilen sonuçlar izleyen bölümlerde ve ayrı başlıklar halinde rapor edilmiştir.

Anne katılımcıların çocukları ile olan etkileşimleri ile çocuklarının kendileri ile olan etkileşimlerine ilişkin genel görüşlerine yönelik elde edilen bulgular

Anne katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin ilk sorusu, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerine ilişkin genel düşünceleri almak amacıyla “Çocuğunuzla ya da çocuğunuzun sizinle olan etkileşimi hakkında ne düşünüyorsunuz?” şeklinde sorulmuştur. Anne katılımcıların verdiği yanıtlar ölçüsünde gerektiğinde anneden programdan önce ve şimdi arasında bir değişiklik olup olmadığını belirlemeye yönelik ek sorular sorulduğu ya da kısa verdiği yanıtlarda örnekler vermesinin istendiği zamanlar olmuştur. Birinci sorudan elde edilen temalar ve alt temalar aşağıdaki şekildedir.

Temalar ve Alt Temalar	
Genel Anne Etkileşimi	Genel Çocuk Etkileşimi
• <i>Bilgi yetersizliği (5)</i> • <i>Rahatlama (6)</i> • <i>Öğretici Olma Çabası (5)</i> • <i>Yanıtlayıcı olma (1)</i>	• <i>Yalnız oynama tercihi (4)</i> • <i>Anneyle birlikte olma (4)</i> • <i>İşbirliği ve uyum (1)</i>

Anne katılımcıların beşi önceden çocukları ile etkileşimlerinde onlara karşı nasıl davranmaları gerektiğini bilmediğini ya da yanlış bildiğini ifade ederken; tüm katılımcı anneler, şu an çocuklarına karşı en azından nasıl davranmaları gerektiğini bildiklerini ve bundan dolayı kendilerini daha rahat ve iyi hissettiklerini söylemişlerdir. Yine bu soru ile birlikte beş anne eskiden çocuklarına etkileşimleri sırasında illaki bir şey öğretme

kaygısı ile ısrarcı bir biçimde davrandıklarını ve daha çok kendi istekleri doğrultusunda çocuklarını yönlendirdiklerini ifade etmişlerdir.

Çocuklarının etkileşimlerine ilişkin olarak dört annenin kendilerinin bu öğretici ve yönlendirici davranışlarından ya da hiçbir şey yapmadıklarından dolayı genelde yalnız kalmayı tercih ettiklerini, kendileri oyunlarına dahil olmayı deneseler bile bunun çok kısa sürdüğünü ve çocuklarının hemen yanlarından ayrılarak oyununa tek başına devam ettiğini belirtirken; yine dört anne artık bu gibi durumların yaşanmadığını, çocuklarının kendileri ile olan etkileşimlerinde daha mutlu görüldüğünü ve kendileri ile birlikte artık daha uzun süre kaldığını ifade etmiştir. Bir anne de kendi ve çocuğunun etkileşimini değerlendirirken artık daya yanıtlayıcı olduğuna ve buna karşılık çocuğunun da onun yönergelerine daha açık, daha uysal ve daha çok uyum gösteren bir çocuk olduğunu ifade etmiştir. Anne katılımcıların her bir tema ve alt temaya ait olan verilerine Tablo 28’de yer verilmiştir.

Tablo 28

Annelerin Çocukları ile Olan Etkileşimlerine İlişkin Görüşleri

---

Genel Anne Etkileşimi

• *Bilgi yetersizliği (5)*

o2 “Nasıl davranacağımı bilmiyordum eskiden...”, o3“Eskiden daha çok yapma etme şeklindeydi ilişkimiz...”(A1)

o1 “işte ama bende sıkıntı varmış galiba çünkü ben bilmiyordum onunla nasıl neler yapacağımı o yüzden” (A2)

o1 “yapıyordum gibi ben bir şey yani yapıyordum tabi ama yanlış yapıyordum aslında, atladığım çok şey varmış.....”, o2 “Nasıl davranacağımı bilemediğim şeyler oluyodu....”, o4 “Bir de kaldırıyordum her şeyi demiştim ya size, atıyo diye zarar gelmesin ona diye ama sadece top veriyordum ayyy Özlem Hanım ne yanlış bir şeymiş değil mi...” (A3)

o4 “Hımm şöyle diyim aslında, biraz daha gözüm açıldı, yani ben hep iyi bi ilişkimiz olduğunu düşündüm oğlumla ama yine de bazı hani yanlış davrandığım şeyler varmış...” (A5)

Tablo 28, Devam

Annelerin Çocukları ile Olan Etkileşimlerine İlişkin Görüşleri

---

Genel Anne Etkileşimi

• *Bilgi yetersizliği (5)*

o2 “Mesela uı yani bazen çok anlamsız tepkileri oluyodu Emre’nin ve ben nasıl davranacağıımı bilemiyodum...”, o2 “önceden nasıl davranmalıyım ya da doğru mu davranıyorum diye çok takıyodum” (A6)

• *Rahatlama (6)*

o2 “Nasıl davranmam gerektiğini biliyorum mesela artık yani...”, o8 “böyle olunca bende mutlu oluyorum. Yani biraz daha rahatım galiba daha rahat yaklaşıyorum ben de kızıma” (A1)

o3 “işte şimdi gayet güzel ben onları yapmıyorum o yüzden etkileşim de harika diyebilirim ☺ Daha rahatım, eee daha nasıl diyim pozitifim çok stres olurdum eskiden efeyle oynamaya çalışıyım diye ama şimdi yok yani gereksizmiş o kaygılarım” (A2)

o2 “Nasıl davranacağıımı bilemediğim şeyler oluyodu, şimdi biliyorum o da daha mutlu ediyö beni yani daha bilinçliyim rahatım bu anlamda”, o5 “Şimdi biliyorum yani gerçekten ne yaparsam çocuğuma faydası olur bunu bilmek insanı rahatlatıyo o bilmemek kararsız kalmak çok zormuş ya...” (A3)

o5 “artık daha düzgün bir şey yapabiliyoruz ve hani öyle yapsa da ben en azından nasıl davranmam gerektiğini biliyorum o uı bunları yaptığında. Daha iyi hissediyorum kendimi diyeyim” (A4)

o5 “Hem onları öğrendiğim için iyi hissediyorum kendimi hem de çok da eksikim yokmuş ☺oda daha bi iyi hissettiriyo” (A5)

o3 “şimdi daha iyiyim ve sizin de önerilerinizle ve stratejilerin anlattıklarına baktığımda yapabileceklerimin neler olduğunu biliyorum ve bu dahi rahatlatıyor yani önceden nasıl davranmalıyım ya da doğru mu davranıyorum diye çok takıyodum kafama şimdi rahatım” (A6)

• *Öğretici Olma Çabası*

o7 “ama artık en azından nasıl oynayacağıımı da biliyorum mesela illa böyle yapacağız diye direktmiyorum, özel eğitimde bana ödev veriyolardı eşleme çalış diye kartlar da veriyolardı ama ben bir türlü beceremiyodum onları nasıl yaptıracağım” (A1)

o2 “o yüzden aslında bu videolarımıza da mmm bakınca da gördüm ki istemediği şeyleri yaptırmak için uğraşıyomuşum, o yapmayınca kızıp sinirleniyomuşum kendi kendimi yiyomuşum” (A2)

Tablo 28, Devam

Annelerin Çocukları ile Olan Etkileşimlerine İlişkin Görüşleri

---

Genel Anne Etkileşimi

• *Öğretici Olma Çabası*o3 *“Mesela işte illa ısrar ediyodum benim istediğim gibi oynayalım diye...” (A3)*o1 *“...işte bazen ona gerçekten fırsat vermediğimi fark ettim ya da konuşsun diye çok baskı yaptığım...”,(A5)*o5 *“Ya da çok kaygılanıyodum illaki öğreticem Emre’ye diye ama artık bu anlamda da daha bi rahatım çok katıymışım değilim artık” (A6)*• *Yanıtlayıcı olma*o3 *“artık hani ben ona karşı daha yanıtlayıcıyım ya artık daha saygılı olmak gibi yani anlatabildim mi” (A4)*

Genel Çocuk Etkileşimi

• *Yalnız Oynama Tercihi*o5 *“Tek başına olmayı tercih ederdi hep işte otururdu bu koltuğa sallanırdı hep gördünüz ya sizde, onu çok yapardı. Mmm çok ses çıkarırdı...”*, o6 *“Yok işte birlikte bir şeyler yapalım diye gelmezdi, hep bir şey istemek istediğinde; bir şeye ihtiyacı olduğunda, onun dışında öyle olmazdı” (A1)*o5 *“Hani eskiden de sakinliğinden yavrurum yapmaya çalışırdı istediklerimi yine ama çok değil mümkünse yalnız oynardı zaten bana da bir iki öyle katılır sonra yine gider yanımdan ☺geçtiştirirdi yani beni nasıl diyim” (A2)*o2 *“...tabi giderdi yanımdan bazen ve babasıyla ya da kendi kendine oynamayı tercih ederdi” (A5)*o6 *“Çocuk bazen yapıyordu benim ısrarla istediklerimi ama bazen de bırakıp gidiyordu of puf diye diye” (A6)*• *Anneyle Birlikte Olma*o4 *“sevdiği gibi istediği gibi oynamayı öğrendim sanki. Böyle yapınca da oda daha mutlu oynuyo benimle sizin de hep dediğiniz gibi” (A1)*o4 *“ zoraki değil de daha istekli katılıyo etkinliklere, gün içinde de gayet iyiyiz söylediklerimi yapıyo, yanımda olmaya çalışıyo evet çok iyi diyebilirim. Hani benimle olmak onu rahatsız etmiyo aslında öyle diyeyim” (A2)*

Tablo 28, Devam

Annelerin Çocukları ile Olan Etkileşimlerine İlişkin Görüşleri

---

- *Anneyle Birlikte Olma*

o3 “şimdi bende bir oyun arkadaşı gibiyim yani çok bakım yapan kişiyken şimdi o biraz daha farklı” (A5)

o7 “Yani böyle benimle konuşmasını kesip gitmiyo diyebilirim. Yarım kalmıyo yani etkileşimimim” (A6)

- *İşbirliği ve Uyum*

*o4 “sanki daha uysal beni daha iyi dinliyo, uı yani öyle tutturmaları ya da ağlamaları azaldı”, o4
“Daha benim önerilerime açık, dediğimi yapıyo önceden kendi bildiği konusunda tuttururdu” (A4)*

Anne katılımcıların programdan sonra çocuklarına karşı davranışlarındaki değişikliklere ilişkin görüşleri

Anne katılımcılarım, ETEÇOM’la birlikte çocuklarına karşı olan davranışlarında değişiklikler olup olmadığını belirlemek ve olduğunu düşünüyorlarsa bunların ne gibi değişiklikler olduğunu öğrenmek ve bu yolla daha çok hangi stratejileri de kullanıyor oldukları konusunda fikir sahibi olmak amacıyla “*Bu programla çocuğunuza karşı davranışlarınızda neler değişti/bir şeyler değişti mi?*” sorusu sorulmuştur. İkinci soruya alınan yanıtlar çerçevesinde oluşturulmuş olan temalar ve alt temalar aşağıdaki şekildedir.

Tema ve Alt Temalar	
Stratejiler ile ilişkili davranışlar	Kendileri ile ilişkili davranışlar
• <i>Göz teması ve aynı boyda olma (3)</i> • <i>Eğlenceli ve oyun arkadaşı olma (6)</i> • <i>Taklit etme (3)</i> • <i>Çocuğu gözleme ve ilgilerini takip etme (5)</i> • <i>Soru sormama (4)</i> • <i>Öğretim odaklı ve yönlendirici olma (6)</i> • <i>İletişim biçimi (6)</i> • <i>Pekiştirme (1)</i>	• <i>Farkına varma ve önemini anlama (5)</i> • <i>Çocuğunu Anlama (3)</i> • <i>Ödev yaptırma (2)</i>

Program ile birlikte annelerin çocuklarına karşı davranışlarında ne gibi değişiklikler olduğuna ilişkin yanıtları incelendiğinde; tümünün önceden sürekli bir şeyler öğretme çabası içindeyken ve etkileşimlerinde yönlendirici ve daha baskıcı bir tutum sergilerken artık bunu yapmadıklarını ifade ettikleri görülmektedir. Yine altı katılımcı annenin tümü, programla birlikte öğretici olmaktan uzaklaşıp artık daha çok eğlence amaçlı etkileşim kurmaya başladıklarını ve çocukları ile oyun oynayarak onların oyun arkadaşları olabildiklerini belirtmişlerdir. Tüm anneler iletişim biçimlerinde değişiklikler olduğundan bahsetmiş ve bu değişiklikler onların daha yanıtlayıcı anneler olduklarını gösterir özelliktedir. Anneler artık çocuklarına karşı betimleyici bir dil kullandıklarını, çocuklarının çıkardıkları seslere bir sohbetmiş gibi yaklaştıklarını, yanlış da olsa ifadelerini kabul ettiklerini ve fazla düzeyde olan konuşmalarını azalttıklarını ifade etmişlerdir. Annelerin beşi çocuklarını gözlemlemeye başlayarak artık etkileşimlerinde ve oyunlarında onların ilgilerine ve tercihlerine dikkat ettiklerini ve çocuklarının oynadığı biçimde oyunlarına katıldıklarını söylemişlerdir. Dört katılımcı anne daha önce sürekli soru sorarak iletişim kurarken artık bunu yapmadığını ifade ederken; annelerin üçü çocuklarının seslerini ve hareketlerini taklit etmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Üç anne, çocukları ile göz teması kurmaya ve onlarla aynı boyda olmaya dikkat ettiğini belirtirken, bir anne artık çocuğunu daha çok pekiştirdiğini ifade etmiştir. Genel olarak ve stratejiler açısından ele alındığında anne katılımcıların ilk akıllarına gelen; “çocuğun dünyasına girme”, “daha az konuşmalıyım ki çocuğum daha fazla konuşsun”, “çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamak”, “çocuğun davranışlarını gözlemlemek” “istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek”, “Çocuğun yanlış sözcük seçimi, telaffuz veya sözcük benzerliklerini yanıt vererek kabul etmek”, “Çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek”, soru sormadan iletişim kurmak”, “oyun arkadaşı gibi davranmak”, “eğlence amaçlı iletişim kurmak”, “çocuğun ilgi odağını izlemek”, “çocuğun liderliği takip etmek” stratejilerini kullandıkları görülmektedir.

Anne katılımcıların kendi davranışlarına ilişkin olarak ise, beş anne, eskiden farkında olmadıkları ya da bilmedikleri şeyler varken, artık çocuklarına karşı nasıl davranmaları gerektiği ile ilgili olarak daha farkında olduklarını belirtirken; üç anne çocuklarını daha iyi anlamaya başladığını ifade etmiştir. İki anne ise daha önce sadece

okulda yapılan çalışmalarını ya da verilen ödevleri yaptırmak için uğraştığını ve bunu da çok başaramadığını belirterek artık bunu yapmadıklarını söylemişlerdir. Anne katılımcıların her bir tema ve alt temaya ilişkin verilerine Tablo 29’da yer verilmiştir.

Tablo 29

Annelerin Kendi Davranışlarındaki Değişikliklere İlişkin Görüşleri

---

Stratejiler ile İlişkili Davranışlar

- *Göz Teması ve Aynı Boyda Olma*

o10 “yani işte artık kızımın gözlerine hep bakıyorum iletişimlerimizde... o11 sonra boyumu ona göre ayarlıyorum” (A1)

o15 “Aynı boyda olmaya dikkat ediyorum hep siz dediniz ya o16 “Yüzüne bakıyorum hep” (A3)

o15 “He gözlerine bakıyorum konuşurken sürekli eğiliyorum yani ben hani göz teması” (A5)

- *Eğlenceli ve oyun arkadaşı olma*

o14 “yani oynamaya eğlenmeye çalışıyorum” o21 “Yani daha çok oynamaya çalışıyorum” (A1)

o11 “Ya da işte nasıl diyim daha eğlenceliyim galiba ben de ona karşı” (A2)

o8 “Böyle hani ben biraz daha eğlenceli oldum” (A3)

o14 “Yani Berkay yapma etme onu öyle yap demektense daha eğlenceli bir iletişim kuruyorum artık ve daha arkadaş gibi daha iyiyim yani” (A4)

o12 Önceden ben hani yani biz alıyorduk ve hep inanın en iyisini alalım diyoduk ama çok çocuğun eğleneceği şeyleri biraz unutmuşuz babası da bende” (A5)

o12 benim asıl yapmam gerekenin onunla iyi vakit geçirmek olduğunu da biliyorum yani en azından oyunlarımızda oyun gibi davranıyorum” (A6) .

- *Taklit Etme*

o16 “Söylediklerini yaptıklarını taklit ediyorum hep yapmazdım bunları hiç” (A1)

o13 “sonra taklit ediyorum hep oğlumu seslerini, oyunlarını” (A3)

o 11 “Seslerini davranışlarını taklit ediyorum” (A4)

Tablo 29, Devam

Annelerin Kendi Davranışlarındaki Değişikliklere İlişkin Görüşleri

- Çocuğu gözleme ve ilgilerini takip etme

o17 “Hani onu gözliyorum izliyorum”, o18 “neyi istiyorsa onun tercihlerine saygı gösteriyorum aslında” (A1)

o9 “Yani onun istediği gibi oynuyorum”, o10 “ben onu takip ediyorum hep” (A2)

o10 “Bakıyorum artık çocuğum neyle nasıl oynamak istiyor bende öyle yapıyorum” (A3)

o9 “Berkay’ın gözüyle başladım öyle gidiyorum”; o10 “Onun oyunları evet anlamsızdı belki ama onun ilgilerini takip ettiğimde” (A4)

o13 “İlgilerini takip ediyorum”(A6)

- Öğretim odaklı ve yönlendirici olma

o25 “öğreticem diye uğraşmıyorum ama hep işte bilgi veriyorum” (A1)

o7 “onu sıkıştırmıyorum, ona sürekli bişeyler öğreticem diye uğraşmıyorum...”; o13 “hani zorluyodum eskiden onu” (A2)

o9 “illaki yok bununla böyle oynanır şununla böyle. Çok yanlışmış”; o11 “Bi de oynuyoruz yani öyle onu yap bunu yap yok” (A3)

o8 “Ama artık yapmıyorum mesela illaki öğreticem diye bi kaygım yok” (A4)

o7 “Mesela en başta işte hep bir şeyler öğretmeye çalışıyordum ve böyle olması gerektiğini düşünüyordum”; o10 “Ya da hasanın yerine ben yapıyordum hep fazla yönlendiriyormuşum onu ama artık gerçekten yapmıyorum”; o13 “konuşması için de aslında baskıcıymışız” (A5)

o8 “Öyle ciddi bir öğretmen olmam gerekmiyomuş önce onu öğrendim onu öğrenince diğerlerini daha kolay anladım galiba”; o9 “Yani hep öğreticem diye hem kendimi hem de Emre’yi üzüyomüşum”; o15 “tavrım Emre’de stres yaratıyordu aslında yani hani söylesin diye ya da doğru söylettirmek için bişeyler çok yanlışmış onları yapmıyorum” (A6)

Tablo 29, Devam

Annelerin Kendi Davranışlarındaki Değişikliklere İlişkin Görüşleri

---

- *Soru sormama*

o24 “hep konuşuyorum onunla, soru sormuyorum ama hep konuşuyorum”(A1)

o8 “onu yap bunu diyip sürekli bişeyler sormuyorum” (A2)

o8 “Çok soru soruyodum onu yapmıyorum artık” (A5)

o14 “Sorularımı azalttım yani o kadar çoktu ki gün içinde de benim hayat tarzımdı galiba o onları büyük ölçüde bıraktım” (A6)

- *İletişim biçimi*

o 26 “Karşılık veriyorum ona sohbet edermiş gibi” (A1)

o12 “İşim olsa bile hep ona bi karşılık veriyim diye uğraşıyorum ve bunun çok faydası olduğunu düşünüyorum” (A2)

o12 “Daha az konuşuyorum” (A3)

o14 “Daha çok konuşuyorum onunla sonra bi de yani ☺ ben çok sessizmişim Berkay’da zaten konuşmuyor ama şimdi her sesine bir yanıt veriyorum” (A4)

o9 “çok konuşuyodum eskiden” (A5)

o16 “yanlış söylese de kabul ediyorum”; o17 “her şeyini betimleyip model oluyorum” (A6)

- *Pekiştirme*

o18 “Daha çok pekiştiriyorum” (A6)

Kendileri ile ilişkili davranışlar

- *Farkına varma ve önemini anlama*

o9 “benim davranışlarımda, yani mesela dikkat etmediğim ve kimsenin de daha önce söylemediği şeyler varmış”; o12 “Bunlara hiç dikkat etmezdim ki yani hani önemli olacağı hiç aklıma da gelmemişti”; o19 “Eskiden yapacak hiç bişeyim yokmuş gibi geliyordu ama şimdi varmış diyorum yani var ve yapıyorum”; o20 “Yani çocuğum sevdiği oyunlar oluyomuş ve ben bunları oynayabilirmişim ne diyim başka”; 022 “Yani daha çok oynamaya çalışıyorum ve böyle yaparsam biliyorum gelişecek daha iyi” (A1)

Tablo 29, Devam

Annelerin Kendi Davranışlarındaki Değişikliklere İlişkin Görüşleri

- *Farkına varma ve önemini anlama*

o6 “çok değişti galiba yani itiraf edeyim başka biri oldum galiba değil mi ☺”; o13 “hani zorluyodum eskiden onu ve benimle olmak istemiyodu doğal olarak yani hani oyunlarında falan sonrada bişey yapamıyodum ama şimdi bişeyler yapabiliyorum onun için” (A2)

o6 “yani gerçekten öyle oldu yani düşünsenize oyuncak bile vermezdim çocuğa doğru düzgün atacak bi yerine bişi olacak diye çok yanlışmış”; o14” bi de bilmiyodum mesela taklit etmem gerektiğini çok işime yaradı o yani hep yapıyorum yani bunları” (A3)

o6 “daha bilinçli davranıyorum artık yani hep çok okurdum nerde ne var araştırdım ama aslında yapmaya çalıştıklarında biraz yanlışmış yani sizinle konuşunca daha iyi anladım aslında bişeyleri”; o12 “artık doğru olanın bu olduğunu biliyorum eskiden ☺ eşim yapardı bazen de sus yapma derdim” (A4)

o6 “Çocuğuma karşı, yani yanlış yaptığım şeyler olduğunu öğrendim ve onları değiştirdim”(A5)

- *Çocuğunu anlama*

o23 “Yani bi de aslında daha hoşgörülüyüm onu daha iyi anlıyorum yani öyle yaptığı şeyler eskisi gibi çok anlamsız gelmiyo bana” (A1)

o7 “güzel güzel oynayınca çocuk atmıyomuş gayet güzel oynuyomuş onu gördüm” (A3)

o11 “Onu anlıyorum” (A6)

- *Ödev yaptırma*

o13 “Sonra işte ben ya hiç bişi yapmıyodum ya da okul ödevlerini yaptırmaya çalışıyodum şimdi hepsini bıraktım” (A1)

o7 “Yani ben hep okuldaki öğretmenimizi izler onun yaptıklarını yapmaya çalışırdım ve ☺ çok da beceremezdim aslında” (A4)

Anne katılımcıların programla birlikte çocuklarının davranışlarında değişiklik olup olmadığına ilişkin görüşleri

Görüşme sorularının üçüncüsü ile annelerin çocuklarının programla birlikte davranışlarında bir değişiklik olup olmadığına yönelik görüşlerini almak planlanmış ve bu yolla çocuklarının gelişimsel ya da katılım davranışlarında değişiklikler olup olmadığı ve varsa bunların annelerin ifadeleriyle belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla “programla birlikte çocuğunuz davranışlarında değişiklikler oldu mu/neler değişti?” sorusu sorulmuştur. Üçüncü soruya alınan yanıtlar çerçevesinde oluşturulan temalar ve alt temalar aşağıdaki şekildedir.

Temalar ve Alt Temalar	
Katılım Davranışları	Gelişim Davranışları
• <i>Dikkat (6)</i> • <i>Başlatma (6)</i>	• <i>Taklit (3)</i> • <i>Sözel İfade/Seslendirme (4)</i> • <i>Yönerge Takip (3)</i> • <i>Davranış Problemleri (2)</i>

Annelerin verdikleri bilgilerden yola çıkarak çocuklarının gösterdikleri değişiklikler katılım davranışları ve gelişimsel davranışlar olarak iki ana temaya ayrılmıştır. Katılım davranışlar temasının alt temaları ise, Çocuk Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği-TV temel alınarak burada yer alan iki alt ölçeğe göre oluşturulmuş olup; çocukların dikkat, devamlılık, katılım, işbirliği davranışları “dikkat” alt teması altında; başlatma, ortak dikkat ve duygusal durum davranışları ise “başlatma” alt teması altında gruplanmıştır. Çocukların sergilediği bazı davranışlar; örneğin etkileşim sırasında annesinin dediğini yapıyor olması gibi; hem işbirliği davranışına örnek oluştururken aynı zamanda “gelişimsel davranışlar” teması altında yönerge takip alt temasına da örnek olabildiği düşünülmüştür. Dolayısıyla bu gibi davranış örneklerine iki temada da yer verilmiştir.

Üçüncü soru üzerine alınan yanıtlar incelendiğinde; tüm annelerin çocuklarının katılım davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olduğunu söyledikleri görülmektedir. Tüm katılımcı çocukların eskiden anneleri ile etkileşime girmezken, yalnız oynamayı tercih ederken ya da çok kısa süreli etkileşime girerek çabuk

vazgeçerken; tüm anneler artık çocuklarının kendileri ile birlikte oynadıklarını; kendilerini oyunlarına kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bu oyunlar sırasında çocuklarının kendi önerilerine daha açık; dediklerini yapmaya çalıştıklarını söylemişlerdir. Annelerden alınan bu bilgiler çocuk katılımcıların annelerle birlikte etkinliğe katılıyor olması ile dikkat davranışlarında, etkinlikleri devam ettiriyor olmaları ile devamlılık davranışlarında, anneleri ile etkinliği sürdürüyor olmalarının bundan hoşlandıklarından yola çıkarak katılım davranışlarında ve etkileşimler sırasında annelerinin önerilerini ve dediklerini yerine getiriyor olmalarından işbirliği davranışlarında ilerlemeler olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca tüm anne katılımcılar çocuklarının etkileşimleri sırasında mutlu göründükleri; kendiliğinde etkinlik başlatmaya çalıştıkları, etkinlik sırasında tekrarlara yer verdikleri gibi söylemlerde bulunarak “başlatma” davranışına ilişkin olumlu ilerlemelerden bahsetmişlerdir.

Annelerin yanıtları çocukların gelişimsel davranışları açısından incelendiğinde, üç annenin çocuklarını etkileşimler sırasında taklitler yaptığını; üç annenin çocuklarının dediklerini yapmaya başladığını; dört annenin ise seslerde artış olduğu ya da sözcüklerinin anlaşılır olmaya başladığı gibi ilerlemeler olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca iki anne, çocuklarında görülen bazı problem ve takıntılı davranışların azaldığını ifade etmiştir. Anne katılımcıların her bir tema ve alt temaya ilişkin verileri Tablo 30’da verilmiştir.

Tablo 30

Annelerin Çocuklarının Davranışlarına İlişkin Görüşleri

Katılım Davranışları

- *Dikkat*

o27”birlikte olan etkileşimlerimizde oyunlarımızda benimle oynuyor artık...”; o28 “onu istediği gibi yani eğlenerek oynadığımda ece de benimle oynamaya başladı”; o29 “oyunlarda yanımdan gitmek yerine tersine oynuyor”; o30 “dediklerimi dinliyor”; o31 “önerilerimi yapıyor”o32 “taklit ediyor beni” (A1)

Tablo 30, Devam

Annelerin Çocuklarının Davranışlarına İlişkin Görüşleri

- *Dikkat*

o14 “Eskiden beni çok istemezken oyunlarında yani genelde tek başına işte bir şeylerle uğraşırken ben de yanına giderdim ve tabi işine karışırdım aslında o da gider di yanımdan. Şimdi öyle değil beni kabul ediyor”; o16 “hatta benimle de ilgili yani benimle paylaşıyo oyunlarını”; o21 “ben konuştuğumda bakıyo bana ve dinliyo beni” (A2)

o17 “Değişti tabi daha çok kendi kendine oynardı artık birlikte oynayabiliyoruz”; o18 “hani çok gıdıklardım boğuşurduk öyle de oynardık ama şimdi öyle oynarken de daha bi benim deidklerimi yapıyor mesela”; o19 “ya da ben artık onun istediği gibi oynuyorum o da beni kabul ediyo”; o20 “benim istediklerimi yapıyo oyun sırasında”; o22 “pür dikkat bakıyo valla neler yaptığma oyunlarında”; o23 “Kendi odasına gider di mesela artık ben neredeysem orda çok mutlu etti bu beni mesela ben mutfaktaysam geliyo orda yanımda duruyo yalnız olmak yerine benimle olmak istiyo”(A3)

o16 “daha önce demişimdir mutlaka daha sanki sakın artık ya da nasıl diyeyim eskiye göre beni daha iyi dinliyo”; o18 “Çok kısa kısa oynatabilirdim berati ben yani hani okulda verilenleri yaptırıyım derken ve istemezdi hiç bir tane denerdi belki sonra giderdi. Ama onun ilgilerine uygun onun gibi oynamaya başladığımda bunu yapamıyor”; o19 “Kabul ediyo beni oyunlarına ve birlikte daha çok vakit geçiriyoruz böyle”; o22 “daha bir dikkatli gibi bana karşı” (A4)

o17” yani nasıl diyeyim eskiden daha çok kendi başına oynarken şimdi benimle de oynamayı daha çok seviyor” (A5)

o 21 “Oyunlarına beni de alıyor artık eskiden istemezdi çünkü ben bi şekilde ordan illa soracak bir şey çıkarırdım” o24 “Yani hiç istemesiz yazı çalışması o kadar yani çok dert ederdim ama şimdi kalemleri alıyoruz karalıyoruz ve itiraz etmiyor yani önce onun sevdiği gibi başlıyorum sonra bir iki bişey yaptırıyorum yine ve itiraz etmiyor uyumlu yani ikimizde daha uyumluyuz birbirimize aslında” (A6)

- *Başlatma*

o33 “Gülüyor eğleniyor”; o34 “Yani ikimiz birlikte oynuyoruz”; o36 “kendiliğinde geliyor yanıma ellerimi tutuyor sevdiği şarkıları söyliyim diye. Yani birlikte söyleyelim diye” (A1)

o15 “oyunlarına yani ben tabi zorlama falan öyle davranmayınca o da daha mutlu o18 dediklerimi tekrarlamaya çalışıyo”; o22 “Ya da işte daha önce yaptığımız oynadığımız bi şey olduysa bazen bakıyorum onu alıp geliyo yanıma oynyalım yine der gibi” (A2)

Tablo 30, Devam

Annelerin Çocuklarının Davranışlarına İlişkin Görüşleri

- *Başlatma*

o25 “Daha uyumlu”; o26 “Hani o kafasını vurmıyo mesela artık neden çünkü ☺ aslında bana kızınca yapıyodu şimdi çok kızdıracak bişi de yapmıyom yani daha mutlu çocuk öyle zorlamıyom ya bişeye” (A3)

o17 “Sanki ben onu daha dikkatli dinleyince onun davranışlarını anlamaya çalıştıkça o da beni daha iyi anlıyo ya da saygı gösteriyo bana eğlenceli oyunları daha çok oynuyoruz”; o23 “abisi gibi geliyo yanıma yani abisine de çok gider bana da geliyo öyle” (A4)

o16 “da evet mesela birlikte ders çalışmıyoruz da daha çok oyun oynuyoruz ve o daha çok eğleniyo”; o18 “Şimdi ben de hani çok baskıcı olmadıgında, onun sevdiği gibi onun ilgilendiği şeylerle ilgilendiğimde, benimle de kendiliğinde oynamak istiyor artık tutuyor elimden götürüyor” o20 “Hani söyle dedğimde söylemediği şeyleri bakıyorum birlikte oynadığımız sırada eğlendiği sırada kendiliğinde söylemeye çalışıyor” o22 “Oyuncaklarla da çok güzel oynuyor hani o da beni mutlu ediyor normal kendi yaşındakiler gibi” (A5)

o20 “oldu, daha eğlenceli oldu o da yani daha çok artık benimle oynamak istiyor ya da vakit geçirmek istiyor oflamadan puflamadan çok uı zıtlaşmıyoruz yani artık. Savaşmıyoruz” (A6)

Gelişimsel Davranışlar

- *Taklit*

o32 “taklit ediyor beni”; o35 “Şarkılara katılıyor”; o37 “Yani ağzıyla da artık taklit etmeye çalışıyor dediklerimi daha ne diyim gayet güzel” (A1)

o18 “dediklerimi tekrarlamaya çalışıyo” (A2)

o21 “taklit ediyo beni” (A3)

- *Yönerge Takip*

o31 “önerilerimi yapıyo” (A1)

o19 “ya da yaptığımı yapıyo yani önceden yap desem yapmadığı şeyleri şimdi bak ben nasıl yapıyorum deyince o da yapıyor” (A2)

o18 “oynardık ama şimdi öyle oynarken de daha bi benim dediklerimi yapıyor mesela” (A3)

Tablo 30, Devam

Annelerin Çocuklarının Davranışlarına İlişkin Görüşleri

- *Sözel İfade/Seslendirme*

o20 “Benden yardım istiyoy yapamadığı şeyler olduğunda” (A2)

o24 “Sesler bazen anlamsız ama bazen de bişeylere benzetiyorum ben onu” (A3)

o21 “Sesleri daha çok” (A4)

o19 “Başka, bir de ben soruları bırakınca yani eskiden çok soruyodum şimdi yapmıyorum ama betimliyorum hep sizin dediğiniz gibi, yani yağız pek çok şeyi daha anlaşılır söylemeye başladı”; o20 “Hani söyle dediğimde söylemediği şeyleri bakıyorum birlikte oynadığımız sırada eğlendiği sırada kendiliğinde söylemeye çalışıyor”; o21 “Yani renkleri nesnelere isimleri arttı bunlar” (A5)

- *Davranış Problemleri*

o26 “Hani o kafasını vurmuyo mesela artık neden çünkü 😊 aslında bana kızınca yapıyodu şimdi çok kızdırcak bişi de yapmıyom yani daha” (A3)

o22 “hani takıntılı davranışlarını da biraz daha idare etmeye başladım yani ilgisini çekebiliyorum artık ve onlarda da azalma oldu gibi geliyo bana” o23 “İşte çok yere yatıp masturbasyon yapardı ya, eskiden çok üzderdim kendimi ve yapma etme derdim ama şimdi bir şekilde ilgisini başka şeylere çekip bu davranışı unutturabiliyorum” (A6)

Annelerin çocuklarında gördükleri değişikliklerin kendi davranışları ile bir ilişkisi olup olmadığına ilişkin görüşleri

Araştırmada ETEÇOM’un annelerin etkileşim davranışları ile çocuklarının katılım davranışları üzerindeki etkisi incelenmekle birlikte; annelerin etkileşim davranışları ile çocuklarının katılım davranışları arasında bir ilişki olup olmadığı da araştırma sorularından birini oluşturmaktadır. Nitel boyutta hem uygulamacının gözlemleri hem de annelerden alınan bilgiler yoluyla bu sorunun yanıtı aranmıştır. Dolayısıyla annelerin, çocuklarında gördüklerini ifade ettikleri değişikliklerin kendi davranışları ile bir ilişkisi olup olmadığına yönelik düşüncelerini almak için “çocuğunuzdaki bu

değişikliklerin sizin davranışlarınızla bir ilişkisi olduğunu düşünüyor musunuz” sorusu sorulmuştur. Anne katılımcıların çocuklarında ne gibi değişiklikler olduğuna yönelik sorulan soruya verdikleri cevaplar incelendiğinde; kendi davranışları ile ilişkisini belirten düzeyde yanıtlar verdikleri görülmüş olmakla birlikte; araştırma sorularından birini oluşturduğu için ilgili soru ayrıca tekrar sorulmuştur.

Tüm katılımcılardan hemen hemen benzer açıklamalarla “evet” yanıtının alındığı bu soruda, cevaplar tema ve alt temalara ayrılmamıştır. Tüm katılımcılar çocuklarında değişikliklerin kendi davranışları ile ilişkili olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Aşağıda katılımcı annelerin gelen soru üzerine verdikleri ilk tepki ve yaptıkları açıklama örnekleri “İlk Yanıt” ve “Açıklamalar” olmak üzere iki ayrı tema şeklinde verilmiştir. Annelerin yanıtlarını içeren verilere Tablo 31’de gösterilmiştir.

Tablo 31

Annelerin Kendi Davranışları ile Çocuklarının Davranışları Arasındaki İlişkiye İlişkin Görüşleri

İlk Yanıt
<i>o39 “Evet ya” (A1)</i>
<i>o23 “Evet bence kesinlikle öyle” (A2)</i>
<i>o27 “Ay tabi Özlem Hanım olmaz mı öyle kesinlikle” (A3)</i>
<i>o24 “Evet” (A4)</i>
<i>o23 “Ay evet” (A5)</i>
<i>o25 “Tabiki de” (A6)</i>
Açıklamalar
<i>o40 “Yani ben stratejileri uygulamaya çalışınca ne bileyim eskiden hani ya bişey yapmazdım Ezgiyle genelde hani böyle günlük şeyler. Ama şimdi vakit geçirmeye çalışıyorum ve onun oyunlarını devam ettiriyorum sıkılısamda © onun istediği gibi oynuyorum ve ece de benimle oynamayı kabul ediy o yüzden”; o41 “Yani eskiden ben dikkat etmiyodum o da yalnız olmayı tercih ediyodu”; o43 “Evet bence ben dikkat edince kızımda da bi şeyler değişiyö. Şimdi bıraksam yine televizyonun karşısında hiç böyle vakit geçiriyo olacaktık”; o44 “şimdi bakıyorum o neleri yapmayı seviyor diye onları yapıyorum. Benimle gelip oynamak istiyo” (A1)</i>
<i>o24 “Demin de dediğim gibi, yani ben soru sormayı bıraktığımdan beri yani zorlamadan ona katıldığımdan beri efe de benimle vakit geçirmekten daha mutlu yani tek başına olmak yerine benimle oynuyor yani artık”; o25 “Ben baskı yapmayınca daha eğlenceli olunca oda daha uyumlu oldu”(A2)</i>

Tablo 31, Devam

Annelerin Kendi Davranışları ile Çocuklarının Davranışları Arasındaki İlişkiye İlişkin Görüşleri

---

Açıklamalar

---

o28 “ben yanlış biliyomuşum yani çocuğa bişey vermiyomuşum en başta ya da çok sıkıcıymışım”; o 26 “Yani onun gibi nasıl dizdim oyuncakları nasıl onun ilgilerini takip ettim valla mertte de değişti davranışlar. Çocuk benimle oynamaya başladı”(A3)

o25 “dedim ya sanki ben onun ilgilerini takip ettikçe berat da bana karşı daha saygılı, daha uyumlu”;
o26 “Yani zaten belli di mi zorlarsanız kaçıyo liderliğini izlerseniz ve onu anlarsanız daha doğrusu sizinle” (A4)

o24 “ben eğlenceli olunca Yiğit’de benimle oynamaktan keyif almaya başladı sonra da zaten yani ben onun oyunlarına öğretmeye uğraşmadan katılınca almaya başladı” o25 “Bu bile çok belli yani tabi ben d eğişince yağız değişiyor değil mi” (A5)

o26 “yani ben dünyasına girmeyi başardım onun gözüyle bakmayı öğrendim onun ilgilerini takip ettim soru sormayı bıraktım ve ilişkimiz daha eğlenceli oldu, yani benden kaçmak yerine benimle vakit geçirmeyi kabul eder oldu”; o27 “ilgisini çekmeyi başardım ve bazı davranışlarında azalma oldu hep bana bağlı değil mi” (A6)

Anne katılımcıların çocuklarının başkaları ile ya da başkalarının çocukları ile olan etkileşimlerine yönelik düşünceleri

Görüşmelerde programla birlikte çocuk katılımcıların başkaları ile olan etkileşimleri üzerine bir yansıması olup olmadığını belirlemek ve annelerin bu konudaki düşüncelerini almak amacıyla “çocuğunuzun başkaları ile ya da başkalarının çocuğunuz ile olan etkileşimleri hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu sorulmuştur. Bu soruyla aynı zamanda çocukların başkaları ile olan etkileşimlerindeki katılım ya da gelişimsel ilerlemeler olup olmadığı hakkında bilgi edinileceği düşünülmüştür. Anne katılımcılar bu soruya daha çok genel bir çerçeve içerisinde yanıtlar vermişler ve görüşmeciler anneleri yönlendirmiş olabileceğini düşünerek bu soruyu daha detaylandırarak ve çeşitlendirerek sormaktan kaçınmıştır. Bu soruya alınan yanıtlar çocukların başkaları ile olan etkileşimlerinin genel hali ve annelerin diğerlerini etkiliyor olmaları konusunda bilgi

sahibi yapmıştır. Dolayısıyla sorunun temaları ve alt temaları bu iki bağlamda düşünülerek gruplandırılmıştır. İlgili sorunu temaları ve alt temaları aşağıdaki şekildedir.

Temalar ve Alt Temalar	
Başkaları ile genel etkileşim özellikleri	Dolaylı etki
• <i>Baba ile etkileşim (4)</i>	• <i>Annelerin diğerlerinin etkileşimine etkisi(3)</i>
• <i>Kardeşler ile etkileşim (5)</i>	• <i>Programın diğerlerinin etkileşimine etkisi (2)</i>
• <i>Aile büyükleri ile etkileşim (4)</i>	
• <i>Diğer çocuklar ile etkileşim (4)</i>	

Anne katılımcılar görüşmenin bu sorusuna daha çok aile üyeleri ile çocuklarının genel etkileşim durumları hakkında bilgi vermişlerdir. Altı katılımcı annenin beşi baba ile birlikte yaşarken bir katılımcı anne eşinden boşanmış durumdadır. Dolayısıyla beş annenin dördü çocuklarının babaları ile olan etkileşimlerinin ya da babalarının çocukları ile olan etkileşimlerinin iyi olduğunu belirtmişlerdir. Hatta annelerin bazıları, babaların gün içinde çalışıyor olmalarından ve çocukların bakım işlerinden genelde kendilerinin sorumlu olmalarından dolayı; babaların daha çok eğlence amaçlı etkileşim kurduklarını ifade etmişlerdir. Yine altı katılımcının sadece biri tek çok olup, diğer katılımcı çocukların genelde kendilerinden büyük ağabey ya da ablaları da bulunmaktadır. Anne katılımcıların verdikleri bilgiye göre kardeşler ile katılımcı çocukların etkileşimleri olumlu yöndedir. Yine dörder katılımcı anne çocukların diğer aile büyükleri ve çocuklar ile etkileşimlerinin iyi yönde olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle aile büyüklerinin genelde çocuklarının istediklerini yapıyor olmalarından dolayı etkileşimlerinin güzel olduğunu belirtmişlerdir.

Sorulan bu soru ile elde edilmiş temalardan biri de programın başında amaçlanmış olmamakla birlikte dolaylı yoldan annelerin ve programın diğer aile üyeleri üzerinde etkilerinin olmasıdır. Özellikle iki annenin de belirttiği gibi kardeşler, uygulama oturumlarına isteyerek katılmakta ve kardeşlerine karşı anlatılan stratejileri uygulamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla programla birlikte kardeşlerin çocuk katılımcılara yönelik davranışları üzerinde olumlu etkiler görülmüştür. Yine üç

katılımcı anne, akşamları evde gerek eşlerini, gerek diğer kardeşleri ya da başka kişileri bilgilendirerek, yönlendirerek onların etkileşim biçimlerini de etkileri olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca bırakılan yazılı notların akşamları babalar ile birlikte okunduğu da alınan bilgiler arasındadır. Soruya ilişkin alınan yanıtların verileri Tablo 32’de gösterilmektedir.

Tablo 32

Annelerin Çocuklarının Başkaları ile Olan Etkileşimlerine İlişkin Görüşleri

---

Başkaları ile genel etkileşim özellikleri

- *Baba ile etkileşim*

o45 “zamannn babasıyla başlayayım, onunla güzel zaten”; o46 “o da babasını (taklit) ediyö” (A1)

o30 “babası ile iyi benimle daha iyi tabi ama babası da iyi uğraşır o daha az konuşur daha az hareketlidir” (A3)

o26 “Herkesle iyi, yani babasıyla çok güzel oynarlar, o da güzel ilgilenir yani Yiğit’le” (A5)

o29 “benim kadar değil ama iyi yani çok ilgilenmez çocukların işleri ile ama eve geldiğinde yine oynarlar falan, onlara katılır, yani eğlenirler”; o30 “Evet işte o bunu iyi yapıyor baba göre tabi ben de artık yapıyorum ama tabi anne olunca hep eğlence amaçlı olmuyor” (A6)

- *Kardeşler ile etkileşim*

o27 “Ege zaten çok seviyor ablasını onun peşinde hep” (A2)

o32 “kızım biliyorsunuz ya zaten ikisi güzel oynuyorlar” (A3)

o27 “Ya iyi işte yani şöyle diyordum ya size büyük abisiyle çok iyi etkileşimi diye, işte aslında benim büyük oğlum ETEÇOM biliyormuş uyguluyormuş © ha ha ha yani siz anlattıkça, baktım ki aslında o tam da Berkay’ın ilgilerine göre davranıyor, onun sevdiği şeyleri yapıyor o yüzden Berkay büyük abisiyle hep iyiydi, yani o gelince hemen gider onunla oynamak isterdi yani hala öyle işin sırrı buymuş işte”; o 30 “mesela eskiden daha çok kıskanırdı ama şimdi daha abi gibi böyle o da sorumluluk alıyor ve ben de ne güzel yapıyorsun falan deyince daha mutlu oluyor yani hepimiz için oldu” (A4)

o27 “ablası aynı şekilde birlikte güzel oynuyorlar”(A5)

o28” yani kardeşiyle çok iyi, birlikte hep planlıyorum etkinliklerimizi genelde ve seviyor zaten kardeşi ile vakit geçirmeyi” (A6)

Tablo 32, Devam

Annelerin Çocuklarının Başkaları ile Olan Etkileşimlerine İlişkin Görüşleri

- *Aile büyükleri ile etkileşim*

o48 “Babaanne ile iyi zaten” (A1)

o28 “Yani diğerleri zaten annem babam mesela zaten hep Ege ’nin istediklerini yaptıkları için bir sorun da yok☺” (A2)

o35 “onlar sağolsun zaten çok seviyolar halaları ve sürekli oynamaya oynatmaya çalışıyorlar, Mete’ de iyi yani hep kalıyo yanımızda eskiden biraz bunalır kaçardı odasına şimdi katılıyo duruyo yanlarında”(A3)

o31 “Evet orada hiç sıkıntı yok zaten severek gidiyorlar anneannelerine orda da istedikleri genelde yapıldığı için☺ çok etkileşim sorunu da yok gayet mutlular” (A6)

- *Başka çocuklar ile etkileşim*

o49 “Mm mesela başka çocuklarla daha güzel oynuyor ecenin oyunlarına katılıyo”o 51 “onlarda onun için şimdi yine ne zaman o arkadaşlarımız gelse ecede koşuyo kapıya karşılıyo, sizi de karşılıyo ya oyle işte”; o52 “birkaç arkadaşımız var ailece görüştüğümüz, eskiden onlar geldiğinde de Ezgi öyle oturuyo olurdu yani Ezgi aslında zaten hep kendi başına otururdu”;o53 “ama şimdi öyle değil kapıya koşuyo onlarla da” (A1)

o29 “Yani okulda şey, daha bir başladı artık diğer çocuklarla, uyum sorunu yok, öğretmenin dediklerine de hep uyuyor mutlaka”o30 “Ama asıl artık parkta daha iyiyiz, ben demiştim ya önceden hani zarar gelecek diye çok kalabalıkken götürmüyordum ama artık hep götürüyorum ve var ya başka çocukları peşinden kaydırağa gittiği oluyor artık çok iyi yani seviyor başka çocukları yanınla olmayı” (A2)

o28 “yine arkadaşlarımızın çocukları geldiğinde ya da biz gittiğimizde yine bir sıkıntımız yok, şimdi daha da iyiye gidiyor yani biz hep karşılaştırdık zaten, bi arkadaşımızın çocuğu ile çünkü çok yakın araları, yani Yiğit’de pek çok konuda onunla aynı işte sadece konuşmada biraz daha geride kalıyor ama bir araya geldiklerinde bir şekilde anlaşip oyun kuruyorlar, yani çok sıkıntı vermez bize” (A5)

o32 “Emregüzel uyum sağladı ve şimdi arkadaşları ile yapılan her etkinliğe katılıyor ve diğerlerinden farkı yok” (A6)

Tablo 32, Devam

*Annelerin Çocuklarının Başkaları ile Olan Etkileşimlerine İlişkin Görüşleri***Dolaylı Etki**

- *Annelerin diğerlerini etkilemesi*

o46” ama babası da okudu hep bıraktığınız notları akşamları beraber okuduk o da dikkat ediyö mesela, konuşmalarına sözcüklerini taklit ediyor”; o50 “yani yakın arkadaşımızın çocuğu var eceden büyük biraz hiç oynamazlardı şimdi mesela ben ona söylüyorum böyle böyle oyna diye oda oynatiyo Ezgiyi ve beraber eğleniyolar” (A1)

o32 “ama o da siz geldiğinizden beri ben anlatıyorum mesela deniyo en azından o da bir şey ben anlatıyorum hep ona”; o34” o da iyi ben söylüyorum en azından yönlendiriyorum etrafımdakileri artık şöyle yapın böyle yapın diye öğretmen gibi ☺o yüzden iyi” (A3)

o28 “Onunla da artık daha iyi, işte o büyük abisi gibi yapmadığından onunla hiç oynamazdı ama artık biraz o da dikkat ediyor ve daha iyi hale geldi ben de anlatıyorum ona akşamları”; o29 “eşim de gelince konuşuyoruz ben anlatıyorum sizinle neler yaptığımızı bakıyorum o da değiştiriyor yani davranışlarını”; o31 “Eşim ile iyi o zaten çok meraklı her hafta konuşuyoruz sizin anlattıklarınızı, notları okuyor çok iyi oluyor bırakmanız”; o32” ya da müdahale ediyoruz birbirimize mesela, işte Berkay sesler çıkarıyorsa eşim bazen sessiz ol diyor ben hemen hayır öyle deme diyorum taklit et diyorum, işte karşılık ver diyorum ☺ya da tam tersi o bana iyiyiz yani böyle”(A4)

- *Programın diğerlerini etkilemesi*

o26 “Yani ablası ile iyi ama şu da var ablası ile de daha iyi çünkü ablası da siz geliyosunuz diye meraklı hep yanımızda vallahi benden hevesli oluyordu normalde çok öyle olmazdı zoraki kızım kardeşinle ilgilen, kardeşine bak, sizden sonra görüyosunuz ya hep benden önce o hemen geçiyor başlıyo, çok daha iyi o nedenle çünkü ablası da dikkat ediyor davranışlarına” (A2)

o33 “zaten Yağmur daha hevesli sizin geldiğiniz zamanlara” (A3)

Anne katılımcıların öğrendikleri stratejileri günlük yaşantılarında kullanıp kullanamadıklarına ilişkin görüşleri

Annelerin öğretimi yapılan stratejileri günlük yaşantılarında kullanıp kullanmadıklarını belirlemeye yönelik “öğrendiğiniz stratejileri günlük yaşantınızda kullanabiliyor

musunuz?” sorusu sorulmuştur. Bu soruyla bir yandan stratejileri kullanıp kullanmadıkları bir yandan da hangi stratejileri daha çok ifade edeceklerini belirlemek amaçlanmıştır. Tüm anneler stratejileri günlük yaşantılarında kullandıklarını belirtmiş ancak bu soruya daha kısa cevaplar verdikleri görülmüştür. Dolayısıyla izleyen sorularda en kolay ve sık kullandıkları ile daha çok zorlandıkları stratejileri belirlemek için iki ayrı soru daha sorulmuştur. Bu soru ile alınan yanıtlar “ilk tepki” ve “ifade ettikleri davranışlar” olarak iki tema altında toplanmıştır. Anne katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlara ilişkin veriler Tablo 33’de gösterilmiştir.

Tablo 33

Annelerin Eteçom Stratejilerini Günlük Yaşantılarında Kullanıp Kullanmadıklarına İlişkin Düşünceleri

---

İlk Tepkiler

---

o54 “Evet evet” (A1)

o31 “Genelde evet yani kolay bazıları zaten nasıl diyeyim bilmediğimizden yapmıyomuşuz” (A2)

o36 “Tabii, yani işimi yaparken bile konuşuyorum Meteyle” (A3)

o33 “Tabi tabi” (A4)

o29 “İyi stratejiler özellikle bana iyi geldi gerçekten” (A5)

o33 “Elbette ben yapabiliyorum ve çok işime yarıyor çok teşekkür ederim” (A6)

İfade Edilen Davranışlar

---

o55 “Onun dünyasına giriyorum hep mesela”

o56 “Yani hep taklit ediyorum siz yokken de. Seslerini taklit ediyorum oyunlarını. En çok bunları”

o57 “Sallandığı zaman artık ilgisini başka şeylere çekip sizin gösterdiğiniz gibi oyuna çeviriyorum ve bırakıyo” (A1)

o32 “Yani yatakta zıplamasın diye diretirken şimdi ben de onunla zıplıyorum ya da zıplatıyorum hani eğlenceli hale getirdik her şeyi”

o33 “Ya da işim olsa bile mutfakta falan es geçmiyorum hiç gelip bana anlatmaya çalıştıklarını. Bunlar gün içinde çok kez olabiliyo”

o34 “Giydirirken yada ne bileyim yemek sırasında hep konuşuyorum her şeyle ilgili gayet günlük ve de kullanabileceğim şeyler zaten bunlar” (A2)

Tablo 33, Devam

Annelerin Eteçom Stratejilerini Günlük Yaşantılarında Kullanıp Kullanmadıklarına İlişkin Düşünceleri

---

o37 “Hep yanımda o da zaten artık, bazen öyle her dediğine bir şey demiyomuşsun çocuğun şimdi çok dikkatliyim valla ne derse ben de bişi diyorum ona”.

o38 “Ve yaptığı hiçbir şeyi saçma bulmuyorum artık onun gibi oynuyorum bende öyle fark etikti küçücük bişey ama inanın hemen bişeyle yapmaya başlamış oldum çocuğum için”(A3)

o34 “liderliğini ilgisini takip edebildim hep”

o35 “Taklit ettim onu hep yapmazdım eskiden”

o36 “Konuşmazdım mesela onları yapıyorum artık hep uyguluyorum” (A4)

o30 “İşte çok öğretmek için uğraşmışım artık onu yapmıyorum ve bana en çok ta bu anlamda yararı oldu. Yani hep öğreteyim, sorayım, Yiğit bilsin cevap versin kaygıları ama gördük ki tam tersini yapınca da Yiğit gerçekten öğreniyormuş bir de eğleniyormuş”

o31 “Y a renkleri ne güzel söylemeye çalışıyor artık hiç öğretmek için de çabalamadım ama dediğiniz gibi sürekli ifade ettim şimdi kendi de benzeterek de olsa söylemeye çalışıyor”

o32 “çok yapıyordum eskiden be doğru söylesin diye uğraşıyordum bunları yapmıyorum artık”

o33 “abi de daha eğlenceliyim galiba ☺”

o34 “Ona yemek yaparken giydirirken yani iletişim anlamında yanlış bildiklerimi hemen unuttum ve sizin dediklerinizi yaptım hep”

o35 “Oyuncak alırken de yani ona göre seçtim hep ben” (A5)

o34 “Mesela işte onun dünyasına girebiliyorum”

o35 “mesela yapmazmışım eskiden hiç ama şimdi çok dikkat ediyorum onunla aynı boyda olmaya ve göz teması kurmaya”

o36 “soru sormadan da bir şeyler öğretebiliyorum”

o37 “daha eğlenceli olabiliyorum”

o38 “ilgilerini gözleyebiliyorum”

o39 “onu anlayabiliyorum” (A6)

Anne katılımcıların en sık ve kolay kullandıkları stratejilere ilişkin görüşleri

Anne katılımcıların öğretimi yapılan stratejilerden en sık ve en kolay kullandıkları stratejileri belirlemek ve en kullanışlı olduğu düşünülen stratejilere ilişkin bilgi sahibi olmak amacıyla “en sık ve en kolay kullandığınız stratejiler hangileridir?” şeklinde sorulmuştur. Annelerden alınan yanıtlara göre “stratejilerin kullanımına yönelik genel ifadeleri” bir tema olarak belirlenirken, “en sık kullandıkları stratejiler” ikinci tema ve stratejiler de alt temayı oluşturmuştur. Bu soruya ilişkin oluşturulmuş tema ve alt temalar aşağıdaki şekildedir.

Temalar ve Alt Temalar	
En sık kullanıldığı ifade edilen stratejiler	Stratejilere ilişkin genel ifadeler
• <i>Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamak (6)</i> • <i>Eğlence amaçlı iletişim kurmak (6)</i> • <i>Çocuğun dünyasına girmek (5)</i> • <i>Soru sormadan iletişim kurmak (5)</i> • <i>Çocuğun liderliğini izlemek (5)</i> • <i>Çocuğun ilgilerini takip etmek (5)</i> • <i>Oyun arkadaşı gibi davranmak (5)</i> • <i>İstemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek (5)</i> • <i>Çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek (4)</i> • <i>Çocuğun yaptığı şeye değer vermek (4)</i> • <i>Seslere yanıt verme ve çeşitlendirme (3)</i> • <i>Hayat dolu olmak (3)</i> • <i>Oyuncak olmadan yüz yüze oyunlar oynama (2)</i> • <i>Çocuğun seçim yapabilmesi için ona sık sık olanak sunmak (2)</i> • <i>Çocuğun yanlış sözcük seçimi, telaffuz veya sözcük benzerliklerini yanıt vererek kabul etmek (2)</i> • <i>Çocuğun hoşlandığı etkinlikleri devam ettirmek (2)</i> • <i>Çocuğun bakış açısını almak (1)</i>	

-
- *Çocuğun temposuna yetişmek (1)*
  - *Çocuğun davranışını gelişimsel olarak yorumlamak (1)*
-

Bu soruya alınan anne yanıtları incelendiğinde; tüm katılımcıların özellikle artık çocuklarının oynadığı oyuncaklarla, onların oynadığı biçimde oynamaya başladığını ifade ettiği; önceleri çocuklarına sürekli bir şeyler öğretme çabası içinde olurlarken artık eğlence amaçlı iletişim kurduklarını belirttikleri görülmüştür. Yine çocuklarının liderliğini izleyerek, ilgilerini takip etmek ve onların öğretmeni değil de oyun arkadaşları olmaya başlamak beş katılımcı annenin ifadeleri arasında yer almaktadır. Beş katılımcı anne çocukları ile aynı boyda ve yüz yüze olmaya artık dikkat ettiklerini belirtirken yine beş anne çocuklarına artık sürekli soru sormayı bıraktıklarını söylemişlerdir.

Bunlar dışında özellikle seslerle ya da sözcüklerle ilgili olan stratejilerin de anneler tarafından daha sık kullanılan stratejiler arasında olduğu görülmektedir. Beş katılımcı anne de çocuklarının her türlü anlamlı ya da anlamsız seslerine ya da sözcüklerine anlamlı bir sohbetmiş gibi karşılık verdiğini belirtirken; özellikle ağızda sürekli sesler olan üç çocuk katılımcının annesi sesleri taklit etme stratejilerini kullandıklarını belirtirken; benzer sözcüklerle konuşmaya başlamış bir çocuk katılımcı ile konuşma düzeyinde olan diğer bir çocuk katılımcının anneleri, çocuklarının yanlış sözcük seçimlerini ya da telaffuzlarını düzeltmeye çalışmak yerine kabul etmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Annelerin stratejilere ilişkin görüşlerini yansıtan veriler Tablo 34’de gösterilmiştir.

Tablo 34

Annelerin Daha Sık Kullandıkları Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

---

En sık kullanıldığı ifade edilen stratejiler

- *Çocuğun dünyasına girmek*

o72 “ya da işte aynı boyda olmak ne kadar kolay bişey aslında ama hiç aklıma gelmezdi yani biri söylemese”; o73 “Hep dikkat ediyorum, göz teması kuruyorum yüz yüze oluyorum. Buna hiç dikkat etmezdim eskiden ya da işte bilmezdim işte önemli olduğunu” (A1)

Tablo 34, Devam

Annelerin Daha Sık Kullandıkları Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

---

o39 “Dünyasına girebiliyorum yani dikkat etmezdim aynı boyda mıyım diye ama çok rahat yapabiliyorum bunu v yüz yüze oluyorum” (A2)

o49 “Yüz yüze oluyorum onun boyuna iniyorum hep” (A3)

o37 “Hmmm çocuğun dünyasına girme çok rahat yapıyorum yani onu dikkat etmezdim eskiden ya da işte bilmezdim aynı boyda olmaya dikkat ediyim falan” (A4)

o42 “Sonra göz teması kurma aynı boyda ve yüz yüze olma ben gerçekten ilk haftadan beri yapıyorum ve yapmıyomuşum kendimde onu fark ettim gerçekten” (A6)

- Soru sormadan iletişim kurmak

o60 “Her şey hakkında konuşmak işte soru sormak yerine neyle ilgileniyosa onun hakkında konuşuyorum, adlarını söylüyorum, renklerini söylüyorum”(A1)

o36 “yani eskiden sürekli soru sorardım ya da çok yönlendirirdim, şimdi bunu bıraktım” (A2)

o53 “soru sormak yerine betimlemek anlatmak” (A3)

o43 “en önemlisi soru sormayı bıraktım” (A5)

o41 “Bir de soru sormadan iletişim kurmak. Çok öğretmen gibi ve soru sormam gerektiğini düşünüyodum hep” (A6)

- Çocuğun liderliğini takip etmek

O51 “liderliğini takip etmektir” (A2)

o47 “liderliğini izleme” (A3)

o39 “liderliğini izliyorum” (A4)

o48 “Artık yağızın ilgilerini liderliği takip ediyorum” (A5)

o43 “Bir de her şeyden önce oğlumun ilgilerini ve liderliğini takip edip...” (A6)

Tablo 34, Devam

Annelerin Daha Sık Kullandıkları Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

-
- *Çocuğum ilgi odağını izlemek*

o64 “Onun ilgisini takip ediyorum” (A1)

o37 “betimliyorum herşeyi ve ilgilendiği şeyler hakkında konuşuyorum”;

*o38 “Onun ilgilerini takip etmek”;**o44 “ilgilendiği şeyler hakkında konuştum” (A2)*

*o38 “İlgilerini takip ediyorum”;**o45 “betimlemeler bunlar çok kullanışlı hakikaten” (A4)*

o48 “Artık Yiğit’in ilgilerini liderliği takip ediyorum” (A5)

o43 “Bir de her şeyden önce oğlumun ilgilerini ve liderliğini takip edip...” (A6)

-
- *İstemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek*

o66 “Hep bana böyle bişeyler söylüyomuş gibi cevap veriyorum ona” (A1)

o43 “Hep yanıt verdim ona her dediğine anlamlı anlamsız” (A2)

o41 “sanki hani bana bişey söylüyormuş gibi cevap veriyorum sohbet ediyorum” (A3)

o43 “hem yanıt veriyorum hep bunu özellikle hep eşime de yaptırıyorum☺” (A4)

*o37 “Yani özellikle seslerine nasıl karşılık vermem gerektiği”;**o38 “onların nasıl çeşitlendireceğim”;*

*o39 “nasıl genişleticem bunu çok yaptım”;**o40 “Yani her söylediğine anlamsız da olsa karşılık verdim”;*

o41 “anlamlıymış gibi konuştum” (A5)

-
- *Oyun arkadaşı gibi davranmak*

*o67 “İlla bişey öğreticem diye zorlamıyorum”;**o74 “Ya da ne bileyim oyunları mesela, ben heralde hala kartlarla eşleme yapıcım diye uğraşır dururdum yani onu yapmam gerektiğini düşünüyodum ama bende değişik kızımın istediği gibi oynayabiliyom artık”. (A1)*

*o42 “ne bileyim daha bi çocukla çocuk olmak galiba aslında”,**o50 “yani oyun arkadaşı olmak” (A2)*

*o48 “bunlar çok rahat yani bunları yapınca çok fark etti oyunlarımız yani oyun oynayabiliyorum çocuğumla artık”;**o50 “öğretmekten çok arkadaş olma” (A3)*

Tablo 34, Devam

Annelerin Daha Sık Kullandıkları Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

---

o51 “Yani öğretmeni değil de arkadaşı oluyorum artık”(A5)

o46 “oyun arkadaşı olmaya çalışıyorum” (A6)

- Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamak

o63” Oyunlarda da taklit ediyorum kızımı” (A1)

o40 “Sonra hani illa kendim istediğim gibi ya da seçtiğim şeylerle oynatma çabasıydım ama ama artık onun takip ediyorum ve onun gibi o nasıl isterse öyle oynuyorum”; o49 “Mesela işte biraz Egeyi gözlemleyip o nasıl oynamak istiyorsa onun gibi oynamak” (A2)

o45”ama artık oyuncaklarla da daha iyi oynuyorum yani onun oynadığı gibi oynamak”; o46 “oyunlarını taklit etmek” (A3)

o40 “anlamsız da olsa oyunları taklit ediyorum”;o41 “ve onun oynadığı gibi yapıyorum” (A4)

o47 “Başka oyunlarımızla ilgili olanlar yani en başta onun yerine oynamayı ya da illa ders gibi oynayıp ya da kendi istediğim gibi yaptırmayı bıraktım”;o49 “Onun oynadığı gibi oynuyorum” (A5)

o44 “onun istediği gibi oynamaya başladım artık” (A6)

- Eğlence amaçlı iletişim kurmak

o69 “Yani işte eğlenceli olmaya çalışıyorum” (A1)

o46 “Daha nasıl diyim eğlenceli olmaya çalıştım” (A2)

o51 “Daha eğlenceliyim haha” (A3)

o48” daha eğlenceli olmaya çalışıyorum”; o49 “ve ders çalışma yerine eğlenmek için oynuyorum onunla bende artık”(A4)

o50 “eğlence amaçlı oynuyorum” (A5)

o45 “yani daha eğlenceli olmaya çalışıyorum”(A6)

Tablo 34, Devam

Annelerin Daha Sık Kullandıkları Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

- *Seslere yanıt verme ve çeşitlendirme*

o58 “dedim ya seslerini taklit etmek”; o59 “ona yani çıkardığı seslere hep bi karşılık vermek. Bunu hep yapabiliyorum” (A1)

o39 “Benim için en kolay mmmm bu daha önce saydıklarım işte hani Mete ses çıkardığında ne yapmalıyım nasıl konuşmalıyım ne kadar konuşmalıyım bu çok merak ettiğim şeydi hep onu öğrendim ya hep yapıyorum yani dediklerinizi o yüzden her sesini karşılık veriyorum”; o40 “taklit ediyorum” (A3)

o42 “Sonra seslerini mutlaka hem taklit ediyorum”, o44 “seslerini çeşitlendirme” (A4)

- *Çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek*

o75 “Söyliyemese bile onun yerine ifade ediyorum duygularını demiştiniz ya yapın diye onu yapıyorum artık hep” (A1)

o35 “Konuşmak betimlemek diyim yada” (A2)

o42 “bakıyorum bir şey anlatmak istiyo ya da üzgün duruyo hemen konuşuyorum onun yerine sözcüklere çeviriyorum” (A3)

o42 “Yaptığı her şey hakkında konuştum hep betimledim hep onun niyetlerini” (A5)

- *Çocuğun yanlış sözcük seçimi, telaffuz veya sözcük benzerliklerini yanıt vererek kabul etmek*

o44 “bi de illa söyletmeyi bişeyleri yani doğru söylesin ya da illa söylesin diye uğraşırđım”; o45 “Artık kabul ediyorum yanlış da olsa ve model oluyorum ona” (A5)

o40 “telaffuzları hep düzeltme çabası içinde olurđum ya da nasıl diyeyim çok doğrucuyđum ama şimdi öyle değilim, bu çok önemli stratejilerden biri benim için ve hep kullanıyorum artık” (A6)

- *Çocuğun hoşlandığı etkinlikleri tekrarlamak/Tekrarlanan oyun ya da hareket zincirini devam ettirmek*

o62 “Oyunlarını devam ettiriyorum, aynı şeyi yapmak istiyo olsa da oynuyorum onun gibi”; o76 “gördüm zaten sayenizde, yani hep aynı şeyi yapıyormuşuz gibi geliyordu ama yavaş yavaş yeni bişiler ekledi hep ece oyunlarına” (A1)

o55 “Tekrarlı oyunlarını devam ettirmem, bana kalsa hep aynı şey yapılır mı derim ama ne kadar önemlimiş mesela değil mi” (A3)

Tablo 34, Devam

Annelerin Daha Sık Kullandıkları Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

-
- *Hayat dolu olmak*

o70 "yani daha böyle hareketli olmaya çalışıyorum" (A1)

o47 "Daha coşkulu" (A4)

o48 "Çok ciddiym hep dediğiniz gibi daha hayat dolu olmaya çalışıyorum" (A6)

- *Oyuncak olmadan yüz yüze oyunlar oynama*

O78 "Ha bi de oyuncaksız da çok oynuyorum artık ben yani çok seviyo Ezgi ve çok ilerledi bunlarda" (A1)

o44 "Sonra yüz yüze çok oynuyorum" (A3)

- *Çocuğun seçim yapabilmesi için ona sık sık olanak sunmak*

o65 "fikrini soruyorum ve onun istediği gibi oynuyorum oyuncaklarımızla da" (A1)

o50 "Hala yazı yazma konusunda çok başarılı olmasam da en azından genel olarak gün içinde huyumu değiştirdim diyebilirim. Seçimler sunuyorum ona artık ve Emre 'de de de yansımalarını görüyorum" (A6)

- *Çocuğun yaptığı şeye değer vermek*

o71 "pekiştiriyorum onu daha çok" (A1)

o45 "Mutlu olduğumu daha çok belli ettim. Daha çok pekiştirdim" (A2)

o52 "yani hep övüyorum çocuğumu" (A3)

o47 "pekiştiriyorum onu sık sık" (A6)

- *Çocuğun bakış açısını almak*

o41 "Yani Ege 'nin bakış açısını almak" (A2)

- *Çocuğun temposuna yetişmek*

o54 "Onun hızına uymaya çalışıyorum" (A3)

Tablo 34, Devam

Annelerin Daha Sık Kullandıkları Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

- *Çocuğın davranışını gelişimsel olarak yorumlamak*

o49 “Gözlemliyorum onu ve onun gözünden bakıyorum yani anlamaya çalışıyorum ve biliyorum ki oğlum şu an gerçek yaşının içinde değil yani gelişimine göre ayarlıyorum beklentilerimi” (A6)

Stratejilere ilişkin genel ifadeler

o61 “Bunları çok rahat yapıyorum”; o68 “Bunları çok kolay yapabiliyorum artık. Hep yapabileceğim şeyler”; o77 “Bunları bi işle uğraşsam dahi yapabildiğim şeyler özellikle seslerle ilgili olanlar”(A1)

o47 “Bunlar çok yapılabilecek şeyle yani kullanışlı öyle diyim”;o48 “İyi gerçekten dedim ya benim işime yaradı yani birkaç şeye dikkat ettiğimde dahi her şey değişebiliyormuş”;o52 “Çok sihir gibiymiş” (A2)

o43 “Ve bunları gerçekten özlem hanım çok kolay yani işim olsa da hep yapabiliyorum çocuğuma”; o56 “Böyle yapıyorum yani bunlar çok kolay basit ama işte akıl edemediğimiz şeylermiş” (A3)

o46 “mesela bunlar hiç yapmadığım şeylermiş ya da yanlış yaptığım”;o50 “Benim için bunlar özlem hanım ilk aklıma gelenler ve gerçekten çok rahat yapabiliyorum yani hep” (A4)

o36 “Yani yağızın konuşmayla ilgili sıkıntısı olduğu için ona yönelik olanlar gerçekten çok iyi oldu”;o46 “Hem bunlar gerçekten siz yokken de kullanabildiklerim. Çok rahatlıkla yapıyorum çok için” (A5)

o51 “bunlar benim özellikle çok işime yarayanlar” (A6)

Anne katılımcıların kullanmakta zorlandıkları stratejilere ilişkin görüşleri

Anne katılımcıların kullanmakta zorlandıkları ya da kullanamadıkları stratejileri belirlemek amacıyla “kullanmakta sıkıntı yaşadığınız stratejiler var mı/hangileri?” şeklinde sorulmuştur. Bu soru ile alınan yanıtlar üç tema altında toplanmıştır. Temalara ve bir tema için belirlenmiş olan alt temaya aşağıda yer verilmiştir.

Temalar ve Alt Temalar		
“Zor değil” ifadeleri (2)	“Başta zordu” ifadeleri (1)	“Zor” olduğu düşünülenler
		• <i>Düzenli olarak beraber oyun oynamak (3)</i> • <i>Çocuğun içinde bulunduğu gelişim dönemi bilmek ve ona uygun davranmak (4)</i>

Katılımcı anneler genel olarak çok zorlandıklarını düşündükleri stratejiler olmadığını belirtirken; bir anne başlarda zorlandığı konular olduğunu ama daha sonra sıkıntı yaşamadığını belirtmiştir. Dört katılımcı anne çocuklarının içinde bulunduğu gelişim dönemlerini biliyor olmanın önemli olduğunu anladıklarını fakat her zaman buna uygun davranmak konusunda sıkıntı yaşayabileceklerini ve bir sonraki adımla ilgili olarak uzman yardımına ihtiyaç duyacaklarını ifade etmişlerdir. Üç katılımcı anne ise, düzenli olarak oyun oynamanın öneminin ve yararının farkında olduğunu belirtmekle birlikte, uygulama oturumlarında olduğu kadar düzenli oyun zamanları yaratmakta sıkıntı yaşadıklarını; gündelik işlerden buna yeterince zaman ayırmanın zor olabildiğini dile getirmişlerdir. Bu soru ile elde edilmiş olan tema ve alt temalara ait verilere Tablo 35’de yer verilmiştir.

Tablo 35

Annelerin Zor Olduğunu Düşündüğü Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

“Zor değil” ifadeleri
o52 “Zor yooo yani benim için gerekli olduğunu düşündüklerimi hep kolaylıkla uyguladım öyle diyeyim” (A5)
o52 “Yok aslında yok yani stratejiler gerçekten çok kullanışlı ama ben tabi bazen anlamsız gülmeleri dışarıdayken falan her zaman baş edemeyebiliyorum ama bu benimle alakalı biraz zorlanabiliyorum bu gibi durumlarda onun dışında zor diyeceğim bir strateji yok yani” (A6)

Tablo 35, Devam

Annelerin Zor Olduğunu Düşündüğü Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

---

“Başta zordu” ifadeleri

---

o79 “Yani başta daha çoktu galiba bazılarını öyle hemen anlamadım ama bu dediklerimi genelde yaptım”; o80 “Başta hani hep aynı şeyle oynamak sıkıcı geliyordu zor geliyordu ama sonra anladım öyle olmalı diye yani”; o81 “Sallandığı zamanları da başta çok baş edemedim ama sonra sonra denedikçe oldu”, o82 “Ama siz varken daha iyi yani nasıl diyeyim siz böyle beni izlerken yardımcı oluyosunuz o zaman daha iyi anladım yani genelde çoğunu”(A1)

Zor olduğu düşünülenler

- *Düzenli olarak beraber oyun oynamak*

o83 “böyle düzenli oynayın diyosunuz ya düzenli olarak beraber oynama kısmı onu bazen yapamadığım da oluyo yani nasıl diyeyim. Evin işleri koşturmaca bazen çok yorucu oluyo ve öyle çok düzenli oyunlar oynayamıyorsunuz ama gördüm yani yani siz geldiğinizdeki gibi her gün oynasam oyuncaklarla çok daha ilerleyecek önemli biliyorum ama her zaman olmuyo işte gibi (A1)

o55” Zor yani zor değil aslında ama bazen hani hep düzenli oynamak istiyosunuz ama olmayabiliyo ama tabi daha iyi eskisine göre ne kadar önemli olduğunu anladım” (A2)

o59 “Başka daha çok aslında oyuna vakit ayırmak lazım çok iyi anladım ama öyle her zaman hani sizin bıraktığınız oyuncaklarla o hafta hakaten çalıştım hep ama onun dışında hani ben ne alırım neyle oynatırım bilemiyorum yani her gün vakit ayırmak böyle bu kadar düzenli zor olabiliyor ama oyuncaksız çok rahat hep yapıyorum onu. Bu kadar galiba”(A3)

- *Çocuğun içinde bulunduğu gelişim dönemi bilmek ve uygun davranışları beklemek*

o84” Başka yani aslında böyle oyunlarına yeni şeyler katmaya başladım bende yani kendimden deniyorum şeyler ama yine de hani yaşına göre ne kadar ne beklemeliyim hani hep konuşsun diyorum ama ne zaman hazır olur genel de gelişiminin anlamak ile sanırım yine bilen birilerinden yardım almak gerekir gibi o konuda”(A1)

o56 “Ama bazen yine akranlarıyla karşılaştırıyorum ve şunları yapabilmeli diyorum yani bazen hani şimdi ne beklemeliyim orda kararsız kalabiliyorum ya da hani bir üst düzeye çıkmalıyım ya da o üst düzey ne olabilir. Orda biraz yardım gerekir gibi yani”(A2)

Tablo 35, Devam

Annelerin Zor Olduğunu Düşündüğü Eteçom Stratejilerine İlişkin Görüşleri

---

o57 “Yani yok altında ama bazıları mesela hani gelişimini yorumlamak falan konuştuk tabi mantığını anladım ama ben ne kadar doğru yaparım tartışılır

O58 Ama işte şimdi ne yaptırıyım orda belki yine öğretmenlerimize sormak isteriz” (A3)

o51” Zordu diyeceğim yok heralde bazen hani oyunlarını çeşitlendirmekte yine fikir alma ihtiyacı duyuyorum yani beratin biraz değişik oyunları ya 😊 başka neler eklerim ne daha uygun olur orda biraz sıkıntım olur galiba ama”(A4)

Anne katılımcıların programın katkısına ilişkin görüşleri

Anne katılımcıların, programın kendilerine bir katkısı olup olmadığına ilişkin düşüncelerini ve varsa ne gibi katkıları olduğunu öğrenmek amacıyla “katıldığınız bu programın size ne gibi katkısı olduğunu düşünüyorsunuz” sorusu sorulmuştur. Katılımcı anneler bu soruya kendi bireysel özellikleri çerçevesinde yanıtlar vermekle birlikte tüm anneler programın kendilerine olumlu yönde katkıları olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle artık çocuklarına karşı nasıl davranmaları gerektiğini biliyor olmalarından memnun oldukları ve eskiden bilmedikleri ya da yanlış bildikleri şeylerin olduğu ortak ifadeler arasında yer almaktadır. Ancak bu soruya annelerden gelen yanıtlar bir tema altında toplanmamıştır. Her bir anneden alınan yanıt örneklerine Tablo 36’da yer verilmiştir.

Tablo 36

Annelerin Eteçom Programının Katkısına İlişkin Görüşleri

(A1)

o85 “Ne tür yani iyi oldu bilmediğim çok şey varmış öğrenmiş oldum”

o86” yani nasıl oynayacağımdan tutunda neyle oynayacağıma kadar”,

o87 “sesimin tonu bile değişti”

o88” artık daha bir gaza geldim daha bir umutluyum şimdi inaninki daha çok şey yapabileceğimi düşünüyorum kızım için”.

o89” Okuyorum hep verdiklerinizi iyi geliyor bunlar bana”

Tablo 36, Devam

Annelerin Eteçom Programının Katkısına İlişkin Görüşleri

(A2)

o57 “Yaaa çok oldu aslında ne çok zorluyormuşum kendimi rahatladım artık”

o58 “yani hep Ege iyi olacak mı derdiyle zorla onu da yaptırayım, bunu da yaptırayım bunaltıyormuşum sonra da bırakıyormuşum çocuğu”

o59 “Okulda nasıl görüyorsam öyle yapmaya çalışıyormuşum, hiç gerek yokmuş gerçekten bunu öğrenme çok iyi geldi aslında hem de her anlamda yani benim kendi stresimi de azalttı mı diyeyim ne diyeyim”

o60 “işte sesler çıkardığında ne yapmam gerektiğinde, oyun oynarken nelere dikkat etmem gerektiği, gün içinde neyi daha düzgün yapabilirim gibi pek çok şeye katkısı oldu”

(A3)

o60 “İşte dediğim gibi yanlışlarımı gördüm, öğrendim, şimdi nasıl davranacağımı öğrendim”

o61 “hele ki ne kadar çok konuştuğumu ve bu yüzden Mete 'ye hiç fırsat vermediğimi öğrendim ve de gördüm değil mi”

o62 “Ya da hep aynı yani hiç yaratıcı değilmişim, yani değil mi, yok onunla illa şöyle oynanır bir bak dimi çocuğun nasıl oynuyo gör değil mi aynı mısınız, bunlar iyi oldu bana, beklentimi Mete 'ye göre ayarlamam gerektiğini onun düzeyinin çok önemli olduğunun farkındayım artık”.

(A4)

o52 “hani ben çok yorulan bir anne oldum gördünüz ya dört erkek peşinde, ☺ o nedenle bu stratejiler hayatımı kolaylaştırdı aslında”

o53 “işte gördünüz ya öğretmen gibi onu çalışalım bunu çalışalım diyip duruyordum, ya da diğer öğretmenlerin söylediklerini yapacağım diye ayyy ne zorlanıyordum ama yapamıyordum zaten ama bunlar öyle değil, daha benim de yapabileceğim gibi”

(A5)

o53 “Hmmm oldu evet olmadı diyemem yani, bazı alışkanlıklarımı mesela değiştirmem gerektiğini anladım, hani ben hep genelde doğru yaptığımı düşünürdüm yani tabii doğru bazıları yanlış değil ama böyle çok ☺kendimden emin olduğum bazı şeylerde de yanılıyormuşum aslında o anlamda iyi oldu”

Tablo 36, Devam

Annelerin Eteçom Programının Katkısına İlişkin Görüşleri

---

o55 “Tabi mesela ne kadar basitmiş aslında değil mi, ama işte hani şey sanıyoruz işte Yiğit konuşmuyor ya etrafta da işte öğretmenler ya da televizyonda yani hep çocuğunuzla bol bol konuşun derler ya 😊 işte onu yapıyorum güya kendimce ama tabi onunda bir uslubu varmış değil mi” 😊

(A6)

o53” Oldu tabi bana çok oldu siz hep oluyor mu gerçekten diyordunuz ama gerçekten oluyordu?”

o54 “dediğim gibi nasıl davranacağımı daha iyi biliyorum en çok ta 😊😊 daha yumuşağım galiba orada katkısı oldu yani ben çok ciddisiniz diyordunuz ya hakikaten öyleymişim” 😊

o55 “Ama daha iyiyim yani hep öğretmeye çalışıyormuşum Emre’ye en azından bundan vazgeçtim artık hep farkı kapatmalıyız endişesiyle sürekli öğretmenlik yapıyormuşum Emre’ye yani onunla hiç eğlenceli şeyler yapmıyormuşum ama artık değiştirdim kendimi ve onunla oynuyorum ama oynarken daha eğlenceli olmaya gayret ediyorum ve onun dünyasına girmeye çalışıyorum ve bunu daha iyi yapıyorum”

Anne katılımcıların programın sunuluş biçimine ilişkin görüşleri

Anne katılımcıların programın sunuluş biçimine yönelik görüşlerini almak amacıyla altı farklı soru sorulmuştur. Bu sorular stratejilerin sunum biçimine yönelik düşünceleri; eğitimin evde verilmesine ilişkin düşünceleri, evde başka ne gibi eğitimler almak isteyeceklerine ilişkin düşünceleri, programın sunumu sırasında kullanılan materyaller hakkındaki düşünceleri, soruların uygulamacı tarafından yeterli bir şekilde yanıtlanıp yanıtlanmadığına ilişkin görüşleri ve uygulamacının zamanı kullanım şekli konusundaki görüşlerini almaya yönelik sorulardır. Bu bölümde sorulan her soru tema olarak belirlenirken, alınan yanıtlara göre bazı sorular için alt temalar oluşturulmuştur. Bu sorunun temaları ve alt temaları aşağıdaki şekildedir.

Temalar	Alt Temalar
Stratejilerin sunuluş şekli	• <i>Sözel açıklama-Model olma basamağı (4)</i> • <i>Rehber olma basamağı (2)</i> • <i>Notların bırakılması (1)</i>
Evde eğitim	• <i>Mesafe (5)</i> • <i>Doğal ortam (3)</i>
Evde başka eğitimler (6)	
Program materyalleri	• <i>Oyuncaklar (6)</i> • <i>Yazılı materyaller (6)</i>
Soruların yanıtlanması (6)	
Zamanın kullanılması (6)	

Programın sunulu biçimine ilişkin anne katılımcılara sorulan sorular tek tek incelendiğinde, annelerin dördü stratejilerin aktarılmasına ilişkin olarak sözel açıklamaların ve model olma aşamalarının gayet iyi olduğunu ifade ederken; iki anne rehberlik olma basamağının işe yarar olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bu soruda bir anne notların bırakılıyor olmasını da olumlu bulduğunu söylemiştir.

Eğitimin evde veriliyor olması ile ilgili olarak tüm katılımcı anneler bundan memnun olduklarını ifade ederken beş katılımcı buna neden olarak özellikle ev ve kurumlar arasındaki mesafeleri ve ulaşım zorluğunu göstermişlerdir. Bununla birlikte üç katılımcı anne, evde doğal ortamda, kurumda gözlenemeyecek bazı durumların görülmesine imkan sağladığını ve bu nedenle olumlu bulduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca tüm anne katılımcılar genelde benzer biçimde evde daha farklı eğitimler almak istedikleri yönünde görüş bildirmişlerdir.

Programın uygulanması sırasında kullanılan oyuncaklar ve yazılı materyaller ile ilgili olarak tüm anneler memnuniyetlerini dile getirirken; uygulamacı tarafından sorularının yanıtlanması ve uygulamacının oturumlara başlama ve bitiş zamanı gibi zamanı kullanmasına yönelik olumlu ifadeler yer vermişlerdir. Bu soru ile annelerden alınan yanıtlara ilişkin verilere örnekler Tablo 37’de gösterilmiştir.

Tablo 37

Annelerin Programın Sunuluşuna İlişkin Görüşleri

Stratejilerin sunuluş şekli

- *Sözel Açıklama ve Model Olma Basamağı*

o62 “Bence iyi anlattınız gösterdiniz anlamadığımda sordum tekrar anlattınız. Bence güzel teşekkür ederim. Anlatmanız göstermeniz gayet iyi bence” (A2)

o55 “Gayet güzel anlatıyorsunuz açıklıyorsunuz sonra bi de gösteriyosunuz bence yeterli özellikle gösteriyor olmanız daha kafasında insanın hani netleştiriyö teşekkür ederim” (A4)

- *Rehberlik Basamağı*

o94 “Onlarda dediğim gibi sanki böyle ben yaparken siz yönlendiriyosunuz söylüyorsunuz ya o benim için çok anlaşılır oldu. Hani şimdi şöyle yapın böyle deyin dediğinizde daha iyi anlayabildim gerçekten” (A1)

o64 “Gayet güzel özlem hanımcım, hele siz buradayken denemek ve hemen yanlışlarımızı söylemeniz çok işe yarıyor bence insan kendi kendine çok fark edemiyor ama hele müdahale ediyosunuz tam o esnada daha iyi anlıyor yani insan, bence gayet güzel” (A3)

- *Notların Bırakılması*

o93 “Hhhh bence iyi yani notları bırakıyorsunuz ya o çok iyi mesela çünkü okuyorum sonra onları akşamları eşimle hem tekrar etmiş oluyorum çok güzel oluyo konuşuyoruz sonra hem böyle iyi oldu biliyo musunuz böyle tartışıyoruz birlikte eşimle falan güzel oluyo ☺) Hıh mesela buna da çok güzel katkısı olmuş oldu ☺” (A1)

Evde Eğitim

- *Mesafe*

o 95 “Evde güzel oluyo valla hele benim için, biliyorsunuz ya haftada iki gün özel eğitime götürüyorum bir gün İsmail hocaya serviste kullanmıyoruz bize çok yorucu ve zor oluyo eceyle, ters yerlerde birde hep o nedenle böyle gerçekten iyi oldu bize daha ne isteyelim dimi ayağımıza eğitim getirdiniz sağ olun” (A1)

o63 “Evde iyi tabi, yani özel ders gibi ne diyeyim yol sorunumuz yok bence iyi” (A2)

Tablo 37, Devam

Annelerin Programın Sunuluşuna İlişkin Görüşleri

- *Doğal Ortam*

o 96 “Hem böyle gösteriyodunuz ya bazen nerede ne yapmam gerektiğini gerçekten işime yarıyordu mesela işte ece su istediğinde elimden çekiştirdiğinde falan, bunlar okulda olsaydı olmayacaktı kesin böyle değil mi” (A1)

o64 “evde daha iyi tabi daha rahat ve daha doğal görüyorsunuz her halini”(A2)

o60 “Ama bi de bu da evde daha iyi galiba değil mi ya dağıtıyoruz oyuncaklarımızı da yere ve rahat rahat sonra başka odalarda da görme şansınız oldu hep Yiğiti. Bi de oyuncaklarını gördünüz, bizi yönlendirdiniz bu konuda biz hep eğitici materyal peşinde koşuyorduk gerek yok aslında bu kadar yokmuş yani”(A5)

Evde başka eğitimler

o97 “İstemez miyim, isteriz tabi bence çok güzel, hem arkadaş oluyosunuz ama ne gibi eğitimler uuu bilemedim hani bu okuldan verilen ödevlerin nasıl yapılacağı falan da olsa iyi olur mesela ya da siz hep anlattınız tuvalet eğitimini ama ben yapamadım bir türlü ☹) mesela onun gibi ne bileyim her şey olur aslında”(A1)

o65 “Başka ya aslında tabi hep alsın isterim yani imkânımız olsa hep daha çok eğitim aldırarak **Ege** için iyi olacak her konuda isterim”(A2)

Program Materyalleri

o98 “A çok güzeller ne güzel getirdiniz hep bende aldım bazılarını hem ne alacağımı bildim en azından gereksiz şeylerde alıyomuşum mesela eskiden eceye, oynamıyordu hiç kırıyordu döküyodu ya da şimdi gereksiz bir şey almıyorum”;o99 “birde ne kadar basit bir şeyle nasıl değişik oynayacağımı fark ettim sayenizde”;o100 “Ben hep özel eğitimde gördüklerimi almaya çalışırdım ya da işte onlar nasıl çalışıyorsa öyle çalıştırmak için uğraşıyodum ama tabi olmuyodu ayh sonra bağrıış çağrıış Ece nin öfke nöbetleri onlar kalmadı artık ne isteyebilirim”(A1)

o68 “Ohhh fıstık gibi, bir de bıraktınız ya her hafta bir şeyler o da iyi oldu değişik değişik oynamış oldular ikisi de bende sizin gösterdiğiniz gibi tekrarlamış oldum hem de, ama bizlere bırakın yani materyallerden çok sevinirim hayır demem ☺”(A3)

Tablo 37, Devam

Annelerin Programın Sunuluşuna İlişkin Görüşleri

- *Yazılı Materyaller*

o101 “notlar zaten hep okuduk gayet iyi oldu onları bırakmanız çok anlaşılır yani”(A1)

o67 “Onlar ☺başta bi gözüüm korktu notlar ödevler falan ama yok gayet anlaşılır yani okudum bıraktıklarımızı ve böyle hani yalnızken sakin kafayla okuyunca daha bir oturdu konuştuklarımız iyi oldu. Bence iyi yani”(A2)

Soruların yanıtlanması

o102 “Ayyy evet siz hep yanıtladınız anlamamızı kolaylaştırdınız da ben zor anlıyorum biraz galiba dimi ☺) ama hep böyle ben yaparken söyledikleriniz çok işime yaradı”;

o103 “Evet evet, bir de sağolun ne sorsak yardımcı olmaya çalıştınız tuvalet eğitimi ile bile ilgilendiniz ecenin çok teşekkür ederim” (A1)

o68 “Ayy☺Evet, çok sordum hatta değil mi, böyle yaparsam olacak mı diye. Ama sağ olun sonuçta başka sorularımızda oldu onları da yanıtladınız teşekkür ederiz. Yani başta biraz şey geldiği de oldu hani okuldaki öğretmenimiz başka söylüyor zi başka kafam karışıyordu e hangisi olmalı diye ama sonra ikna oldum galiba bende sizinkiler ağır bastı”(A2)

Zamanın kullanımı

o62 “Ben çok vaktinizi aldım asıl değil mi?”(A4)

o65 “Hmm iyi hep vaktinde geldiniz ama çabuk gittiniz ☺şaka şaka yani sonra ben de hep oturun diyip sıkıtm sizi ama o da iyi oluyor yani böyle çocuğunuzu konuşacağımız birilerinin olması iyi oluyor o da gerekiyor yani biz bir de hani kimseye bir şey demediğimiz için kimseyle konuşamıyorum sizi bulunca böyle bırakmıyorum işte ☺”(A5)

o64 “Yine bize göre ayarladınız hep vaktinizi teşekkür ederim bence bir sıkıntı yok” (A6)

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Bu bölümde, nitel ve nicel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgulardan ulaşılan sonuçlar, araştırmanın soruları ile ilişkilendirilerek yorumlanmış ve tartışılmıştır.

Araştırmanın sınırlılıklarının ve bunların nedenlerinin de tartışıldığı bu bölümde ayrıca ileride yapılacak olan uygulamalara ve araştırmalara önerilerde bulunulmuştur. Son olarak araştırmadan elde edilen sonuçlar özetlenmiştir.

ETEÇOM Programının OSB Tanılı Çocuk Sahibi Annelerin Etkileşimsel Davranışları Üzerinde Etkisi

Ebeveyn-çocuk etkileşimine yönelik günümüze değin yapılan araştırmalar, annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde sergiledikleri davranış biçimlerinin, çocuklarının gelişimsel ve temel davranışları üzerinde çok önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Cunningham vd.,1981; Gutstein, Burgess ve Montfort, 2007; Kim ve Mahoney, 2004; Mahoney, vd., 1998). Bu davranış biçimleri annelerin çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı ve duyarlı olmaları, bununla birlikte daha az başarı odaklı ve yönlendirici olmalarını içeren davranışlardır. Araştırmacılar, çocuklarına karşı yanıtlayıcı ve duyarlı davranışlar sergileyen annelerin çocuklarının gelişimi üzerinde olumlu etkileri olduğunu belirtirken; bunun tam tersi başarı odaklı ve yönlendirici anne davranışlarının ise olumsuz etkileri olabildiği belirtmektedirler (Mahoney ve Powel, 1998).

Gerek Türkiye’de gerekse yurt dışında, yetersizlikten etkilenmiş çocuklara sahip olan annelerin çocukları ile olan etkileşimlerindeki davranış biçimlerini inceleyen araştırmacılar; yetersizlikten etkilenmiş çocuk sahibi annelerin, normal gelişim gösteren çocuk sahibi annelere kıyasla daha az duyarlı ve yanıtlayıcı, bununla birlikte daha yönlendirici ve kontrol edici olduklarını göstermektedir (Akgün ve Yeşil Yaprak, 2012; Blacher, Baker ve Kaladjian, 2013; Cunningham vd., 1981; Karaaslan,Diken ve Mahoney, 2013; Sucuoğlu ve Cebber-Bakkaloğlu, 2000, Turan, 2012). Benzer sonuçlar özellikle OSB tanısı almış çocuk sahibi anneler için de geçerlidir (Diken ve Mahoney, 2013). Hatta diğer yetersizlik gruplarıyla karşılaştırıldığında, OSB tanısı almış çocuk

sahibi annelerin; çocuklarına karşı diğer gruptaki annelerle benzer düzeyde yanıtlayıcı ve duyarlı etkileşim davranışları gösteriyorlarsa da, onlardan daha fazla yönlendirici ve kontrol edici davrandıkları görülmüştür (Blacher, Baker ve Kaladjian, 2013; Diken, 2012).

Ebeveyn-çocuk etkileşiminin niteliğini arttırmayı ve bu yolla çocukların gelişimsel ve temel davranışlarını da dolaylı yoldan etkilemeyi hedefleyen programlardan bir tanesi de Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programı, ETEÇOM'dur. Alan yazında, ETEÇOM'un yetersizlikten etkilenmiş çocuk sahibi annelerin etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğunu gösteren; programa katılan annelerin önceye göre çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı ve daha duyarlı; bununla birlikte daha az başarı odaklı ve yönlendirici olduğunu belirten araştırmalar bulunmaktadır (Karaaslan; Diken ve Mahoney, 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Mahoney ve Perales, 2003). Bu konu bu araştırmanın da birinci sorusunu oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, araştırmanın birinci sorusunda, ETEÇOM'un; özellikle etkileşim alanında sıkıntı yaşadıkları bilinen OSB tanısı almış çocuklara sahip annelerin etkileşimsel davranışlarını nasıl etkilemekte olduğuna yanıt aranmıştır. Bu amaçla hem nicel hem de nitel veri toplama yöntemleri kullanılmıştır.

Araştırmaya katılan OSB tanılı çocuğa sahip altı annenin etkileşimsel davranışlarını değerlendirmek amacıyla kullanılan EDDÖ-TV ön test sonuçlarından elde edilen ortalama puanları; 1,91 puan ile annelerin çocuklarına karşı düşük düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı olduklarını göstermektedir. Benzer şekilde annelerin duygusal ifade edici olma alt ölçeğinden de 2,63 puan ortalamasına sahip oldukları yani çocuklarına karşı düşük düzeyde duygusal ifade edici oldukları görülmektedir. Annelerin bu alt ölçeklerden aldıkları puanlar tek tek incelendiğinde de; her birinin düşük düzeyde duyarlı ve yanıtlayıcı olduğu; sadece bir anne hariç diğerlerinin yine düşük düzeyde duygusal ifade edici olduğu görülmektedir. Annelerin başarı odaklı-yönlendirici olma alt ölçeğinden aldıkları puanların ortalaması ise 3,16 ile istenilen 3 düzeyine oldukça yakın görülmüştür. Ancak bu annelerin bu alt ölçekteki ön test puanları tek tek incelendiğinde; üç annenin alt ölçeğin maddelerinden 4 ile 5 arasında puanlar aldıkları ve aslında çocuklarına karşı yüksek düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici davrandıkları görülmüştür. Araştırmacının uygulama süresinde tuttuğu günlüklerde de anne katılımcılar için çok öğretim odaklı ve yönlendirici olduklarının

tüm annelerde görülen ortak özellikler arasında belirtildiği görülmektedir. Benzer biçimde; anneler ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde de tüm anneler çocuklarına karşı çok öğretim odaklı davrandıklarını ve etkileşimlerinde sürekli bir şeyler öğretme çabası içinde olduklarını ifade etmişlerdir. Genel olarak ele alındığında, EDDÖ-TV ön test sonuçları annelerin çocuklarına karşı daha az yanıtlayıcı ve duyarlı olduklarını gösterirken; günlükler ve görüşmelerden elde edilen veriler tüm annelerin başarı odaklı ve yönlendirici olduğunu göstermektedir. Mahoney ve Perales (2003), yaptıkları çalışmalarda, bu iki davranış biçiminin birbiri ile ters bir orantı içinde olduklarını; annelerin daha başarı odaklı ve yönlendirici olduklarında ister istemez daha düşük düzeylerde duyarlı ve yanıtlayıcı olduklarını ancak daha duyarlı ve yanıtlayıcı olmaya başladıklarında ise doğal olarak daha az başarı odaklı ve yönlendirici duruma geldiklerini belirtmektedirler. Buradan yola çıkarak elde edilen sonuçlar yeniden yorumlandığında; tüm annelerin duyarlı ve yanıtlayıcı olma ile duygusal ifade edici olma davranış puanlarının düşük düzeylerde olduğu görülmüştür. Dolayısıyla çocuklarına karşı daha az duyarlı ve yanıtlayıcı olan katılımcı annelerin; yapılan görüşmelerde de belirttikleri gibi yüksek düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olmaları muhtemeldir. Ayrıca bu yönden bakıldığında, annelerin etkileşim biçimlerine yönelik elde edilen bu sonuçlar; daha önce gerçekleştirilen ve anne davranışlarını inceleyen araştırmalarla da benzerlik göstermektedir (Karaaslan; Diken ve Mahoney, 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Mahoney ve Perales, 2003).

Her bir katılımcı anne ile yaklaşık 10 hafta süreyle gerçekleştirilen uygulamaların ardından, EDDÖ-TV ile son değerlendirmeleri yapılmıştır. Ancak uygulama süresince de uygulamacı, hem iki hafta arayla yoklama oturumları düzenleyerek ve bu oturumlara ilişkin videoları analiz ederek hem de gözlemlerde bulunarak annelerin etkileşim davranışlarında değişiklikler olup olmadığını belirlemeye çalışmıştır. EDDÖ-TV ile elde edilen son test puan ortalamaları; annelerin duyarlı yanıtlayıcı olma alt ölçekte 4,24 puan ile istenilen düzey olan 5 puan düzeyine çok yaklaştıklarını göstermektedir. Benzer şekilde annelerin duygusal ifade edici olma puanlarının ortalaması da 4,66 ile istenilen düzey olan 5 puan düzeyine oldukça yakındır. Annelerin başarı odaklı-yönlendirici olma alt ölçek puanlarının ortalaması 2,99 ile de neredeyse istenilen 3 puan düzeyine geldikleri görülmektedir. Her bir anne katılımcının tüm alt ölçeklerden ve maddelerinden aldıkları ön test ve son test puanları

karşılaştırıldığında da her bir maddede son test puanlarında istenilen düzeylerde artışlar ya da azalmalar olduğu görülmektedir. Annelerin EDDÖ-TV ön test ve son test puanları hem bireysel olarak hem de grup ortalamaları şeklinde incelendiğinde, uygulamanın ardından tüm annelerin çocuklarına karşı daha duyarlı ve yanıtlayıcı duruma geldiğini, bununla birlikte ideal düzeyde de başarı odaklı ve yönlendirici olduklarını belirtilebilir. Annelerin ön test ve son test puanları arasındaki farkların anlamlı olup olmadığını belirlemek için gerçekleştirilen Wilcoxon İşaretli Sıralar testi sonuçları da özellikle duyarlı-yanıtlayıcı olma ile duygusal ifade edici olma alt ölçeklerinden elde edilen puanlar arasındaki farklılığın anlamlı olduğunu göstermektedir. Başarı odaklı-yönlendirici olma alt ölçeğinin ön test son test puanları arasındaki farklılık ise anlamlı bulunmamakla birlikte bu durumun; altı katılımcı anneden üçünün uygulama öncesinde yüksek düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici; üç annenin de istenilen düzeyin altında oldukları görülmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla altı katılımcı annenin puan ortalamaları; orta noktaya yakın bir sonuçta çıkmakta; üç anne de azalma, üç anne de artma şeklinde olan istendik değişiklikler de ortalama puanın yine orta noktaya yakın çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen bu veriler doğrultusunda bakıldığında; uygulamanın ardından annelerin çocuklarına karşı özellikle çok daha duyarlı ve yanıtlayıcı aynı zamanda da duygusal ifade edici duruma geldikleri belirtilebilir. Ayrıca uygulamadan sonra annelerin grup ortalaması puanı dikkate alındığında başarı odaklı ve yönlendirici olma davranışlarında da çok ideal bir düzeye geldikleri görülmektedir. Bu verilerle benzer biçimde; uygulamacının video analizlerinde elde ettiği bulgularda; annelerin ilk yoklama oturumları ile birlikte öğrendikleri stratejileri uygulamaya başladıkları ve giderek çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı ve duyarlı davranışlar sergiledikleridir. Ayrıca uygulamacının saha notlarına aldığı notlar arasında da annelerin artık soru sormadan iletişim kurdukları ve bir şeyleri öğretme çabası içinde olmadıklarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte uygulamanın sonunda anneler ile yapılan görüşmelerde; annelerin tümü artık çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı olduklarını; öğretim yerine daha çok eğlence amaçlı etkileşimler kurduklarını ve çocuklarının tercih ettiği şekilde oynadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca annelerin tümü artık çocuklarına bir şeyler öğretme çabası içinde olmadıklarını; soru sormadan iletişim kurabildiklerini de

belirterek çocuklarına karşı daha az düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olduklarını ifade etmiş olmuşturlardır.

EDDÖ-TV, video analizleri, saha notları ve görüşmelerden elde edilen bulgular bir bütün olarak incelendiğinde bir birileri ile tutarlıklar gösterdikleri görülmektedir. Dolayısıyla elde edilen tüm bulgular doğrultusunda; uygulamanın ardından tüm annelerin çocuklarına karşı daha duyarlı ve yanıtlayıcı; daha duygusal ifade edici ve daha ideal düzeyde başarı odaklı ve yönlendirici olduklarını ifade etmek mümkün görünmektedir. Bu sonuçlar ETEÇOM'un daha önce gerçekleştirilmiş araştırmalarla benzer şekilde OSB tanısı almış çocuk sahibi annelerin etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Karaaslan; Diken ve Mahoney, 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Mahoney ve Perales, 2003).

ETEÇOM Programının OSB Tanılı Çocukların Etkileşimsel Davranışları Üzerinde Etkisi

ETEÇOM ile gerçekleştirilen araştırmalar, annelerin etkileşimsel davranışlarında meydana gelen olumlu yöndeki değişikliklerle beraber çocuklarının da dikkat, başlatma, işbirliği gibi davranışlarında değişiklikler olduğunu göstermektedir (Karaaslan; Diken ve Mahoney, 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Mahoney ve Perales, 2003; Mahoney ve Perales, 2005; Mahoney, Kim ve Lin ; 2007). Çocukların etkileşimsel davranışları, başka bir deyişle temel davranışlar; çocukların gelişimlerinde son derece önemli bir yere sahip olan ve onların gelişimsel anlamda başka bir sürü beceri ya da davranışı öğrenmelerini sağlayacak olan temel ya da önkoşul davranışlar anlamına gelmektedir (Koegel, O'Dell ve Koegel, 1987). Dolayısıyla tüm çocuklarda olduğu gibi OSB tanılı çocuklarda da desteklenmesi gereken alanlardan birini oluşturmaktadır. Bu araştırmanın ikinci sorusu da ETEÇOM'un OSB tanısı almış çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarını nasıl etkilediğidir. Bu soruya yanıt aramak için hem nicel hem de nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır.

Uygulama öncesinde altı çocuk katılımcının anneleri ile olan etkileşimleri sırasında sergiledikleri etkileşimsel davranışları ÇDDÖ-TV kullanılarak değerlendirilmiştir. ÇDDÖ-TV ön testinde elde edilen grup ortalaması Dikkat alt ölçeğinde 2, 54 ile düşük düzeyde; Başlatma alt ölçeğinde de benzer şekilde 2,55 puanla yine düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Toplam ölçek puanının ortalaması da

benzer şekilde 2,54 ile düşük düzeyde bulunmuştur. Katılımcı çocukların bireysel olarak ölçek ve alt ölçeklerden aldığı puanlar incelendiğinde de çoğunluğun 2 ile 3 arasında değişen puanlar aldığı ve düşük ile orta düzey arasında değişiklikler gösterdikleri görülmektedir. Ayrıca anneler ile yapılan görüşmelerde de dört annenin çocuklarının daha çok tek başına oynamayı tercih ettiklerini ifade ettikleri görülmektedir. Saha notlarında da bir annenin çocuğu için hiç bir şeyle oynamadığını ve her şeyi attığını söylediği; başka bir annenin de çocuğu için aslında oyuncaklarla çok ilgilenmediğini ifade ettiği kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu bulgulardan hareketle; OSB tanılı altı çocuk katılımcının anneleri ile olan etkileşimlerinde istenilen düzeyde katılım göstermedikleri ifade edilebilir.

Yaklaşık 10 haftalık uygulama oturumlarının ardından; çocukların etkileşimsel davranışlarında bir değişiklik olup olmadığını belirlemek için ÇDDÖ-TV ile son test değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir. ÇDDÖ-TV son test puan ortalamaları incelendiğinde; çocukların Dikkat alt ölçeğinden 4,54; Başlatma ölçeğinden ise 4,60 puan aldıkları ve istenilen 5 puan düzeyine çok yaklaştıkları görülmektedir. Benzer şekilde toplam ölçek puanlarının ortalaması da 4,57 ile yüksek düzeyde bulunmuştur. Her bir katılımcının son testten aldıkları puanları bireysel olarak incelendiğinde de; ön test ile aralarında farklar olduğu ve uygulama sonrasında her katılımcının etkileşimsel davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olduğu görülmüştür. Ön test ile son test arasındaki bu değişikliklerin ne kadar anlamlı olduğunu belirlemek amacıyla Wilcoxon İşaretli Sıralar testi ile elde edilen sonuçlar; çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin ön test ve son test puanları arasındaki farklılığın anlamlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca video analizlerinden tüm katılımcı çocuklara ilişkin elde edilen ortak bulgularda; çocukların katılım, devamlılık, dikkat, ortak dikkat, işbirliği, başlatma gibi etkileşimsel davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olduğunu göstermektedir. Uygulamacının saha notlarında katılımcı çocuklarda gözlediği notların analizi sonucu elde edilen ortak bulgular incelendiğinde de tüm katılımcı çocukların Dikkat ve Başlatma alt ölçek maddeleri kapsamında olumlu yönde davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Uygulamacının günlüğünde de iki katılımcı çocuğa ilişkin işbirliği davranışı; iki çocuk katılımcıya ilişkin de başlatma davranışı sergilediklerine ilişkin notlar aldığı görülmektedir. Ayrıca anne katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerde, annelerin tümü çocuklarının katılım davranışlarında olumlu yönde ilerlemeler olduğunu

belirtmiş; başlatma ve işbirliği davranışı sergilediklerine ilişkin de ifadelerde bulunmuşlardır. Tüm anneler artık çocuklarının oynadığı oyuncaklarla ve eğlence amaçlı oyunlar oynadıklarını söylemiş ve eskiden çocuklarının yalnız oynamayı tercih ederlerken; artık kendileriyle oynadıklarını, oynama sürelerinin daha uzun olduğunu ve kendiliklerinden oyun başlatmak istediklerini belirtmişlerdir.

ÇDDÖ-TV, video analizleri, saha notları, günlükler ve görüşmelerden elde edilen bulgular bir bütün olarak incelendiğinde bir birileri ile tutarlıklar gösterdikleri ve benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir. Dolayısıyla elde edilen tüm bulgular doğrultusunda; uygulamanın ardından tüm çocukların Dikkat ve Başlatma davranışlarında olumlu değişiklikler olduğunu ifade etmek mümkün görünmektedir. Bu sonuçlar ETEÇOM'un daha önce gerçekleştirilmiş araştırmalarla benzer şekilde OSB tanısı almış altı çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Mahoney ve Perales, 2003).

Annelerin Etkileşimsel Davranışları ile Çocuklarının Etkileşimsel Davranışları Arasındaki İlişki

Çalışmanın bu bölümüne kadar ETEÇOM'un bu çalışmanın katılımcısı altı OSB tanısı almış çocuk ile annelerinin etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmektedir. Araştırmanın üçüncü soru ise, çocukların etkileşimsel davranışlarında görülen bu değişikliklerin; annelerin etkileşimsel davranışlarında meydana gelen değişimlerle bir ilişkisi olup olmadığıdır.

Kim ve Mahoney (2005), Mahoney ve Perales (2005) ve Mahoney ve Perales (2003) tarafından gerçekleştirilmiş olan benzer özellikteki araştırmalarda; araştırmacılar çocukların etkileşimsel davranışlarında görülen bu ilerlemelerin; annelerin etkileşimsel davranışlarında görülen ilerlemeler ile ilişkili olduğunu; başka bir deyişle annelerin duyarlı ve yanıtlayıcı olma ile duygusal anlamda ifade edici olma davranışlarında görülen artış ile çocuklarının dikkat ve başlatma davranışlarında görülen artış arasında pozitif bir ilişki olduğunu bununla birlikte annelerin başarı odaklı ve yönlendirici olma davranışları ile çocuklarının dikkat ve başlatma davranışları arasında ise negatif bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. Bu araştırmada da nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak bu sorunun cevabı aranmaya çalışılmıştır.

Öncelikle yoklama oturumlarının video analizlerinden tüm anne ve çocuk katılımcılara ilişkin elde edilen bulgular incelendiğinde; ilk yoklama oturumu ile birlikte annelerin çocuklarına karşı yanıtlayıcı ve duyarlı olma stratejilerini kullanmaya başladıkları ve bununla birlikte çocuk katılımcılarında anneleri ile olan etkileşimlerinde dikkat (dikkat, devamlılık, katılım, işbirliği) ve başlatma (başlatma, ortak dikkat, duygusal durum) davranışlarını sergilemeye başladıkları gözlenmiştir. Başka bir deyişle ilk yoklama oturumu ile birlikte tüm annelerin çocukları ile olan etkileşimlerinde çocuklarının tercih ettiği oyuncaklarla yine onların tercih ettiği şekillerde oynamaya başladıkları; bu oyunlar sırasında çocuklarının ilgi odağını izledikleri ve bu sırada çocukların karşı soru sormadan ve yönerge vermeden bir iletişim biçimi sergiledikleri, bunun tersine çocuklarının her türlü ses ya da sözcüklerine karşılık vermeye başladıkları görülmüştür. Ayrıca ilk yoklama oturumu ile birlikte annelerin daha canlı ve coşkulu olmaya başladıkları ve sözel pekiştireçler kullandıkları gözlenmiştir. Annelerin bu davranışları sergilemesiyle birlikte çocuk katılımcıların da anneleri olan etkileşimlerinde daha uzun süre kaldığı; yalnız oynamayı tercih etmek yerine annelerini de oyunlarına dahil ettikleri, başladıkları etkinlikleri devam ettirdikleri ve bu etkileşimler sırasında gülümseyerek memnuniyetlerini de belli ettikleri gözlenmiştir. Dolayısıyla bu bulgular yani gerek anne katılımcıların gerekse çocuk katılımcıların EDDÖ-TV ve ÇDDÖ-TV ön test sonuçlarına bakıldığında; kendilerinden beklenen davranış biçimlerini düşük düzeylerde sergiledikleri görülürken; son test oturumlarında karşılıklı bir biçimde artış olduğu görülmektedir. Benzer şekilde yoklama oturumlarına ilişkin bulgularda da annelerin stratejileri kullanmaya başlamasıyla çocuklarının katılım davranışlarında ilerlemeler olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla daha önce gerçekleştirilmiş olan araştırma sonuçları ve bu bulgular doğrultusunda anne davranışları ile çocuk davranışları arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir.

Saha notlarından tüm katılımcılara ilişkin elde edilen ortak bulgular incelendiğinde de uygulamalar sürecinde annelerin daha duyarlı ve yanıtlayıcı olduklarını buna karşılık öğretici ve başarı odaklı olmayı bıraktıklarını içeren uygulamacı gözlemleri ya da anne ifadeleri olduğu görülmektedir. Benzer şekilde çocuk katılımcıların dikkat ve başlatma temel davranışları altında dikkat, devamlılık, işbirliği, ortak dikkat, katılım gibi davranışları sergilediklerine ilişkin de uygulamacı gözlemleri bulunmaktadır. Anne davranışlarındaki artışlarla birlikte çocuklarının daha önce

sergilemedikleri katılım davranışlarını sergiliyor olmalarının tesadüfı olamayacağı ve bunun annelerin davranışları ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Hatta uygulamacının saha notlarında tüm katılımcı çocukların oturumlar ilerledikçe kendisini gülerek kapıda karşılamaya başladıklarını ve uygulamacının çantasındakileri çıkarmasını beklediklerini belirttiği görülmekte; uygulamacının günlüğünde de çocukların kendisine karşı bu davranışları sergiliyor olmalarının nedeninin oturumlar sırasında kendisinin de ETEÇOM stratejilerini kullanıyor olması olduğunu düşündüğü görülmektedir. Uygulamacının günlüğünde tuttuğu notlardan birinde de *“Yani nasıl diyeyim çok önemli bir nokta gibi programda; çok çabuk ilerlemenin görüldüğü işte nasıl diyeyim belirgin bir farklılık sağlayan bir strateji yani annenin çocuğun oyuncakları ile oynamaya başlaması. Yani anne bunu yapınca çocuk da daha çok anneyle kalmaya başlıyor etkileşiminde kaçmak yerine ya da yalnız oynamak yerine ikinci kişiye oyunlarında yer açıyor bunu hemen gözleyebiliyorsunuz(GN, 2-o23 AÇ2) ”* şeklinde belirttiği ve günlüğünde başka benzer ifadelerin de olduğu görülmektedir.

Annelerle yapılan görüşmelerde de kendilerine bu konuda neler düşündükleri sorulmuş ve tüm annelerin bu soruya ilk yanıtlarının “evet” olduğu görülmüştür. Yine tüm annelerin bu soruya ilişkin olarak ikinci anne katılımcının verdiği *“Demin de dediğim gibi, yani ben soru sormayı bıraktığımdan beri yani zorlamadan ona katıldığımdan beri efe de benimle vakit geçirmekten daha mutlu yani tek başına olmak yerine benimle oynuyor yani artık”*; *“Ben baskı yapmayınca daha eğlenceli olunca oda daha uyumlu oldu”(o24, o25, A2)* şeklindeki ifadesi ile benzer özellikteki ifadelerle kendi davranışları ile çocuklarının davranışları arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalıştıkları görülmektedir.

Video analizleri, saha notları, günlükler ve görüşmeler bir bütün olarak ele alındığında; anne davranışları ile çocuk davranışları arasındaki ilişkiye yönelik bulguların bir birileri ile tutarlılık gösterdiği ve anne ve çocuk davranışları arasında Kim ve Mahoney (2005), Mahoney ve Perales (2003; 2005)’inde belirttiği gibi bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle annelerin çocuklarına karşı duyarlı-yanıtlayıcı olma ve duygusal ifade edici olma davranışları sergilemeye başlaması buna karşılıklı başarı odaklı ve öğretici olma davranış düzeylerini azaltmasıyla, çocuklarının katılım davranışlarında ilerlemeler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ETEÇOM’un çocukların etkileşimsel davranışları üzerindeki etkisinin doğrudan bir etki değil;

annelerin yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmasıyla oluşan bir durum olduğu; buna bağlı olarak programın çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışları üzerinde anneleri aracılığı ile oluşan dolaylı bir etkisi olduğundan söz edilebilir.

Buradan yola çıkarak, bu araştırma sorusunu çocukların etkileşimsel davranışları ile annelerinin etkileşimsel davranışları arasında bir ilişki olduğu; annelerin etkileşimsel davranışlarındaki olumlu değişikliklere paralel biçimde çocuk katılımcıların etkileşimsel davranışlarında da olumlu değişikliklerin olduğu; ETEÇOM ile annelerin yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmaları sağlandığında; çocuklarında etkileşimsel davranışlarında değişiklikler olacağı şeklinde yanıtlamak mümkün görünmektedir.

Annelerin Etkileşimsel Davranışları ile Çocuklarının Gelişimsel Davranışları Arasındaki İlişki

Bugüne kadar ETEÇOM gibi yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin kullanıldığı programlara yönelik gerçekleştirilen araştırmalar, çoğunlukla annelerin yanıtlayıcılık düzeylerinin çocuklarının gelişimsel alanları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çok sayıdaki araştırma, annelerin çocuklarına karşı daha yanıtlayıcı olmasının; çocuklarının bilişsel, dil- iletişim ve sosyal duygusal gelişim alanlarında olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Deutscher, Fewell ve Gross, 2006; Landry, Smith ve Swank, 2003; Landry, Smith ve Swank, 2006; Landry, Smith, Swank ve Guttentag; 2008; Mahoney vd.,1998; Mahoney vd.,1999).

Benzer biçimde ETEÇOM'un çocuk katılımcıların gelişimsel davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalarda da, uygulama sonunda çocuk katılımcıların bilişsel, iletişim ve sosyal-duygusal gelişim alanlarında ilerlemeler görüldüğü belirtilmektedir (Karaaslan ve Mahoney, 2013; Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2013; Kim ve Mahoney,2005; Mahoney ve Perales, 2005). Bu araştırmanın dördüncü sorusu da annelerin etkileşim davranışlarında görülen değişikliklerin çocuklarının gelişimsel davranışlarını etkileyip etkilemediğidir.

Mevcut araştırmalar incelendiğinde çocuk katılımcıların gelişimsel düzeylerinde bir değişiklik olup olmadığını değerlendirmek amacıyla, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmış çeşitli gelişimsel değerlendirme ölçü araçlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu araştırmanın başında da çocuk katılımcılar, takvim yaşları ile karşılaştırmak için içinde buldukları gelişimsel düzeyleri belirlemek amacıyla

GEÇDA gelişim envanteri ile değerlendirilmiştir. Ancak çocukların uygulama sonunda gelişimsel anlamda bir ilerleme gösterip göstermediklerini değerlendirmek amacıyla belirtilen gelişimsel değerlendirme ölçeği kullanılmamış, bunun yerine nitel veri toplama yöntemleri aracılığı ile bilgi toplanmaya çalışılmıştır. Uygulamacı bunun nedenlerini şöyle sıralamaktadır: (1) GEÇDA gibi gelişimsel değerlendirme ölçekleri, kullanım kılavuzlarında yer alan bilgiler, bu ölçeklerin özel gereksinimli ya da yetersizlikten etkilenmiş çocukların değerlendirilmesi için değil; normal gelişim gösteren ya da gelişimi risk altında olan çocukların, gelişimlerinde bir sorun olup olmadığını belirlemek yani taramak amacıyla geliştirilmiş değerlendirme araçları olduklarını ve yetersizlikten etkilenmiş çocukların ileri değerlendirilmelerinde kullanılmamaları gerektiğini belirtmektedirler (Temel vd.2005; Yalaz, Anlar ve Bayoğlu, 2011), (2) bu araştırmaya katılan çocukların takvim yaşları 34 ay ile 67 ay arasında değişmekte olup ortalaması 43, 5 aydır. GEÇDA, 24 aydan sonra çocuklarının gelişimlerinin altı ayda bir değerlendirilmesini öngörmektedir (Temel vd.2005) . Ancak bu araştırmanın uygulama oturumları ortalama 10 hafta gibi sürede yani üç ayda tamamlanmıştır. Dolayısıyla katılımcı çocukların kendi içlerinde gelişimsel alanlarda ilerlemeler göstermiş olsala bile, bu ölçü aracının değerlendirdiği davranışları üç aylık bir sürede karşılar duruma gelmeyecekleri düşünülmektedir, (3) erken çocukluk özel eğitiminde kullanılan standart testlerin özelliklerine ilişkin gerçekleştirilen araştırmalarda bu testlerin bazı sınırlılıkları olduğu ifade edilmektedir (Ergül, 2009). Özellikle gelişimi değerlendiren standart testlerin içeriği ile çocuklara öğretimi yapılan program materyallerinin farklı oldukları ve dolayısıyla aslında öğretimi yapılan programda yer alan hedeflerin ölçülmesinde bu testlerin çocukların ilerlemeleri ya da düzeyleri hakkında gerçekçi bilgilendirmeler içermeyeceği belirtilmektedir. Belirtilen tüm bu nedenlerden dolayı, üç aylık bir uygulama sürecinde çocuk katılımcıların gelişimsel davranışlarında değişiklikler olup olmadığını değerlendirmek için video analizleri, saha notları, günlükler ve görüşmelerden yararlanılmıştır.

Video analizlerinden çocuk katılımcıların gelişimsel davranışlarına ilişkin elde edilen ortak bulgular incelendiğinde, her birinin kendi içinde küçük de olsa değişiklikler gösterdiği gözlenmektedir. Bu değişiklikler oyun niteliği, yönergelere uyma, taklit, küçük kas becerileri, isimlendirme ve davranışsal olmak üzere altı alana ayrılmıştır. Özellikle üç çocuk katılımcının oyunlarının niteliğinde olumlu yönde ilerlemeler olduğu

belirtilirken; dört çocuğun yönergelere uyma davranışlarında ilerlemeler olduğu gözlenmiştir. Yine beş çocuk katılımcıya ilişkin de sözel ya da hareket şeklinde taklit davranışları sergiledikleri belirtilmiştir. Çocuk katılımcılardan bir tanesinin benzer seslerle de olsa isimlendirme yapmaya başladığı gözlenmekte; bir katılımcının da daha önce basamadığı fotoğraf makinesi düğmesine basar duruma gelerek ince kas becerilerinde gelişme olduğu gözlenmiştir. Ayrıca davranışsal anlamda da bir çocuk katılımcının daha önce sergilemekte olduğu anlamsız sesler şeklindeki stereotipik davranışlarının gözlenmediği belirlenmiştir. Bu bulgular, katılımcı çocukların ETEÇOM uygulamaları sırasında gelişimsel davranışlarında olumlu yönde de gözlenen değişiklikler olduğu göstermektedir.

Çocuk katılımcıların gelişimsel davranışlarına ilişkin olarak saha notlarından elde edilen ortak bulgular incelendiğinde de her bir katılımcının bireysel olarak video analizleri bulgularında olduğu gibi isimlendirme, yönergelere uyma gibi davranışlarına yönelik gözlemler olduğu belirtilmekle birlikte özellikle beş katılımcı çocuğun taklit davranışları sergilediğine yönelik kayıtlar bulunmaktadır.

Uygulamacının günlüğünde çocuk katılımcılara ilişkin aldığı notlar incelendiğinde de gelişimsel davranışlarında gözlemlendiği ilerlemelerden daha çok bazı yorumlarda bulunduğu görülmektedir. Uygulamacı özellikle çocukların işbirliği davranışlarında görülen ilerlemelerin aynı zamanda yönergelere uyma davranışı olarak da değerlendirilebileceğini; çünkü katılımcı çocukların; annelerinin kendilerine karşı daha yanıtlayıcı ve duyarlı olmaları birlikte işbirliği gibi katılım davranışlarını sergilemeye başladıklarını ve aslında çocukların daha önce uymadığı yetişkin taleplerini yerine getirerek bir taraftan yönergeleri de takip etmeye başladıklarını düşünmektedir.

Anneler ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bulgular incelendiğinde ise, annelerin çocuklarının gelişimsel davranışları ilişkin olarak, üç annenin çocuklarını etkileşimler sırasında taklitler yaptığını; üç annenin çocuklarının dediklerini yapmaya başladığını; dört annenin ise seslerde artış olduğu ya da sözcüklerinin anlaşılır olmaya başladığı gibi ilerlemeler olduğunu ifade ettiği, ayrıca iki annenin de, çocuklarında görülen bazı problem ve takıntılı davranışların azaldığını söylediği görülmektedir.

Gerek video analizleri, gerek saha notları ve gerekse günlükler ve görüşmelerden elde edilen bulgular incelendiğinde, varılan sonuçların bir birileri ile tutarlılık gösterdiği

ve hepsinde çocukların gelişimsel alanlarda küçük de olsa ilerlemeler gösterdikleri ve bu ilerlemelerin özellikle yönerge takibi ve taklit davranışlarında olduğudur.

Daha önce de bahsedildiği gibi alan yazında ETEÇOM uygulamalarına katılan çocukların, gelişimsel davranışlarında olumlu ilerlemeler olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Ancak araştırmacılar, bu gelişimsel ilerlemeleri, annelerin etkileşim stratejilerinin çocuklarının gelişimsel düzeyleri üzerindeki etkileri olarak değil de; annelerin etkileşim stratejilerini kullanmalarıyla birlikte, çocukların etkileşimsel yani temel davranışlarında ilerlemeler sağladığı; etkileşimsel davranışlarında görülen değişikliklerinde de çocukların gelişimsel alanlarında ilerlemeler göstermelerine yol açtığı şeklinde açıklamaktadırlar (Mahoney, Kim ve Lin, 2007). Dolayısıyla ETEÇOM'un çocukların gelişimsel davranışları üzerindeki etkisinin doğrudan değil; dolaylı bir etki olduğunu belirtmek mümkün görünmektedir. Başka bir deyişle, ETEÇOM öncelikle annelerin yanıtlayıcı etkileşim stratejilerini kullanmaları konusunda teşvik ederek çocuklarına karşı daha duyarlı-yanıtlayıcı, daha duygusal ifade edici ve daha az başarı odaklı-yönlendirici olmalarını sağlayarak; bu yolla çocuklarının da dikkat, devamlılık, katılım, işbirliği, başlatma, ortak dikkat ve duygusal durum gibi temel/katılım davranışlarının gelişmesine yardım etmektedir. Öğrenmenin temel davranışları olarak kabul edilen bu temel/katılım davranışlarındaki ilerlemelere bağlı olarak da çocukların gelişimsel davranışlarında olumlu yönde değişiklikler olmaya başlamaktadır. Kısacası ETEÇOM aslında, çocukların gelişimsel davranışları/becerileri öğrenmeye hazır hale gelmelerini sağlayacak olan temel/katılım davranışlarının desteklenmesinde anneleri aracı olarak kullanmaktadır.

Uygulamacının günlüğünde de bu bulgulara benzer özellikte bazı düşüncelerini belirttiği görülmektedir. Örneğin uygulamacı, ikinci çocuk katılımcının, fotoğraf makinesinin düğmesini başlarda yardımla basarken, daha sonra tek başına basabilir duruma gelmesini, küçük kas becerilerindeki bir ilerleme olarak yorumlamakla beraber; bu ilerlemenin nedeni olarak, annenin çocuğun ilgilerini ve liderliğinin takip ederek, çocuğun tercihleri doğrultusunda fotoğraf makinesi ile oynamasına fırsat vermesi; çocuğun ilgileri doğrultusunda bu makine ile oyunlarını tekrar tekrar devam ettirmesi ve annenin de bu tekrarları katılması; dolayısıyla çocuğun sevdiği materyalle sık sık etkileşimde bulunarak ve alıştırmaya yapma fırsatı elde ederek; düğmeye basma konusunda ilerleme gösterdiği.

Uygulamacının yine ikinci katılımcı çocuğa ilişkin tuttuğu günlüklerinde, annenin “eskiden topa vurmazdı, artık gol yap dediğimde yapıyor” ifadesine ilişkin olarak; aslında çocuk katılımcının fiziksel olarak bunu yapamayacak bir çocuk olmadığını, annenin çocuğunun ilgilerini takip ederek, eğlence amaçlı iletişim kurmasıyla birlikte oğlunun da annesi ile olan etkileşimlerinde daha uyumlu ve işbirliği davranışları sergilemeye başladığı şeklinde kendi düşüncesini ifade ettiği görülmektedir.

Uygulamacının başka bir katılımcı çocuğa ilişkin olarak da günlüğünde; annenin evde her şeyi kaldırmış olduğunu dolayısıyla çocuğun aslında etkileşim fırsatlarının çok az olduğunu düşündüğünü belirtmekte; annenin her şeyi atıyor diyerek çocuğunun aslında hem temel katılım davranışlarının gelişmesine fırsat vermediğini hem de buna bağlı olarak çocuğun oyun davranışlarında bir değişiklik olmadığını düşündüğünü ifade etmektedir.

Ayrıca uygulamacı, çocukların dünyasına girmeye, liderliğini takip etmeye ve ilgi odağını izlemeye başladığınızda; çocuğun doğal olarak tek başına oynamayı bırakıp ikinci kişiyi de oyunlarına almaya başladıklarını ve bunun sosyal oyun temel davranışının gelişmesinde önemli bir adım olduğunu da günlüğünde belirterek, aynı zamanda sosyal oyun temel davranışındaki ilerlemelerin sosyal-etkileşim davranış alanında olumlu etkileri olacağını düşünmektedir.

Araştırmanın dördüncü sorusunu özetlemek gerekirse; ETEÇOM annelerin çocuklarına karşı etkileşimsel davranışlarının değişmesini sağlayarak, dolaylı yoldan çocuklarının hem etkileşimsel davranışları hem de gelişimsel davranışları üzerinde olumlu etkiler oluşmasını destekleyen bir programdır.

Araştırmasının ilk dört sorusuna ilişkin olarak ulaşılan sonuçlar kapsamında ETEÇOM’un OSB tanımlı çocuk sahibi altı katılımcı annenin etkileşimsel davranışları ile çocuklarının etkileşimsel ve gelişimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

Anneler Tarafından En Sık Kullanılan ETEÇOM Stratejileri

ETEÇOM, içeriğinde 66 yanıtlayıcı etkileşim stratejisi bulduran bir programdır. Araştırmanın beşinci sorusu ile bu stratejilerden en sık ve en işlevsel olan stratejilerin hangileri olduğunu belirlemek olarak amaçlanmıştır. İTU ve yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin kullanıldığı araştırmalara ilişkin yapılan bir gözden geçirme çalışmasında; mevcut araştırmaların uygulama süreçlerini çok net bir biçimde açıklamadıkları ve bu

programların pratik yapılarına ilişkin çok açık bilgilerin olmadığı şeklindedir. Aynı araştırmacılar bu durumun; ETEÇOM gibi İTU uygulamalarının bilimselliğini destekleyecek olan araştırmaların gerçekleştirilmesini olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada, bu soru ile böyle bir boşluğa küçük bir destek vermek aynı zamanda alanda çalışan uygulamacı, araştırmacı ve çocuk sahibi ebeveynlere de konu hakkında bir kaynak oluşturmak amaçlanmıştır.

Uygulamacı araştırmacının bu sorusunu yanıtlayabilmek için nitel veri toplama yöntemlerini kullanmıştır. Bu amaçla uygulama süresince saha notlarına ve günlüklerine stratejilere ilişkin notlar almış; aynı zamanda annelerin görüşlerini almak için de görüşme soruları içine stratejilere ilişkin sorular yerleştirmiştir. Ayrıca, yoklama oturumlarında da annelerin hangi stratejilerin gerektirdiği davranışları sergilediklerini gözlemlemiştir.

Video analizlerinden stratejilere ilişkin elde edilen ortak bulgular incelendiğinde, tüm annelerin belli stratejileri yoklama oturumlarında tutarlı bir biçimde kullandıkları görülmüştür. Bu stratejiler, (1) çocuğun dünyasına girme, (2) çocuğun liderliği takip etme, (3) çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynama, (4) çocuğun ilgi odağını takip etme, (5) soru sormadan iletişim kurmak, (6) seslere yanıt vermek ve çeşitlendirmek, (7) çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere; yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş ya da amaçlı iletişimiş gibi yanıt vermek, (8) çocuğun yaptığı şeye değer vermek, (9) hayat dolu olmak, (10) tekrarlanan oyunu devam ettirmek stratejileridir.

Uygulamacı, annelerin bu stratejileri ilk yoklama oturumlarıyla birlikte kullanmaya başladıklarını belirtmiş ayrıca günlüğüne de bu durumla ilgili olarak; annelerin etkileşimsel davranışlarının çocuklarının davranışlarına göre şekillendiğini, dolayısıyla her hafta öğrendikleri yeni stratejileri uygulama durumlarının her zaman mümkün olmadığını; ancak bu stratejilerin tüm annelerde ve tüm yoklama oturumlarında sergilenen davranışlar olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla buradan yola çıkarak bu stratejiler için annelerin çocukları ile etkileşimleri sırasında her zaman kullanabilecekleri stratejiler olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların etkileşimsel davranışlarına ilişkin olarak gerek EDDÖ-TV ile elde edilen bulgular, gerekse nitel veri toplama yöntemleri aracılığıyla elde edilen bulgular; uygulama sonrasında annelerin çocuklarına karşı daha duyarlı-yanıtlayıcı ve duygusal

ifade edici olduğunu gösterirken; daha az başarı odaklı ve yönlendirici olduklarını göstermiştir. Buradan yola çıkarak, belirtilen bu on stratejinin dahi annelerin etkileşimsel davranışlarını istenilen düzeyde olumlu yönde etkilediği sonucuna da ulaşılabilmektedir.

Uygulamacının stratejilere ilişkin olarak saha notlarında tuttuğu kayıtlar incelendiğinde de; çocuğun dünyasına girme, çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynama ve hayat dolu olma stratejilerinin en sık kullanılan stratejiler arasında gösterildiği görülmektedir. Uygulamacının saha notlarında stratejilere ilişkin olarak çok fazla kayıt tutmadığı görülmekle beraber; günlüklerinde stratejilere ilişkin düşüncelerine sıklıkla değindiği görülmektedir.

Uygulamacının günlüklerinden elde edilen bulgular incelendiğinde; özellikle “çocuğun dünyasına girme” stratejisine ilişkin uygulama basamaklarının çok açık ve belirgin olduğunu; annelerin bu stratejiyi çok çabuk uygular hale geldiklerini belirttiği görülmektedir. Ayrıca yine bu strateji için çok can alıcı bir strateji olduğunu; annelerin bunu uygulamasıyla birlikte bir şeylerin hemen değişmeye başladığını ifade etmektedir. Video analizlerinde de annelerin tümünün tutarlı bir biçimde sergilediği “çocuğun dünyasına girme” stratejisi ETEÇOM program rehberinde de sosyal oyun temel davranışı altında yer alan ilk stratejidir ve program uygulamalara her çocukla bu sosyal oyun temel davranışının içerdiği stratejiler ile başlanmasını önermektedir (Mahoney ve MacDonald, 2007).

Uygulamacının “çocuğun dünyasına girme” stratejisi ile benzer biçimde “çocuğun oynadığı oyuncaklar oynama”, “çocuğun ilgi odağını takip etmek” ve “çocuğun liderliği izlemek” stratejilerine ilişkin görüşlerinin de; etkili ve anne çocuk etkileşimlerinde çok çabuk değişikliklerin görülmesini sağlayan stratejiler şeklinde olduğu görülmektedir. Yer verilen bu üç strateji de video analizlerinden elde edilen bulgular ile tutarlılık göstermektedir.

Uygulamacının günlüğünde ayrıca özellikle seslendirmelerin başladığı çocuklarda kesinlikle bekletilemeden verilmesi gerektiğini düşündüğü stratejiler yer almaktadır. Bu stratejiler, “seslere yanıt verme ve çeşitlendirme” ile “çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek” stratejileridir. Uygulamacı ayrıca “çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek”, “birlikte yapılan etkinlikler sırasında

iletişim kurmayı alışkanlık haline getirmek” ve “küçük ve sizin için önemsiz gibi görünen davranışlara hemen yanıt vermek” stratejilerine ilişkin olarak da bekletilmeden hemen verilmesi gereken ve programın temel taşları olma özelliği gösteren stratejiler arasında yer aldığını belirtmektedir. Uygulamacı annelerin genellikle çocukların seslerine karşılık verseler bile, küçük ve fark edilmesi zor olan davranışları atlayabildiklerini düşünmekte ve bu düşüncesi Diken (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmada da OSB tanımlı çocuğa sahibi annelerin çocuklarının fark edilmesi zor davranışlarını diğer yetersizlik gruplarıyla karşılaştırıldığında daha zor fark ettikleri bulgusuyla benzerlik göstermektedir. Uygulamacı ayrıca, annelerin genellikle günlük rutinleri sırasında çocukları ile ilgili pek çok işi bir görev gibi yaptıklarını, dolayısıyla bu günlük rutinlerde çocukları ile etkileşim kurma davranışı atlayabildiklerini; ancak bu stratejinin özellikle günlük yaşantıda kesinlikle alışkanlık haline gelmesi gereken stratejilerden birisi olduğunu ifade etmektedir. Uygulamacı benzer düşüncüyü “düzenli olarak beraber oyun oynamak” stratejisi için de taşımaktadır. Çünkü annelerin genellikle oyun etkileşimlerine yeterince zaman ayırmadıklarını, bu nedenle çocukların yeterince etkileşim fırsatı bulamadığını; dolayısıyla bu nedenden çocukların ya katılım davranışlarının gelişmediğini ya da çocukların tek başına olmayı tercih ederek sallanma vb uygun olmayan davranışlar da sergileyebildiklerini düşünmektedir. Uygulamacının “soru sormadan iletişim kurmak” stratejisi ile ilgili düşüncesi de bu stratejinin çok önemli bir strateji olduğu, çünkü annelerin genellikle çocukları ile olan etkileşimlerinde sürekli sorular sorduğunu ya da yönergeler verdiği şeklindedir. Uygulamacı bu durumun; annelerin okulda öğretmenlerden de benzer davranışları görüyor olmalarından ve bunun doğru bir şey olduğu sanmalarından kaynaklandığını düşündüğünü de belirtmektedir.

Uygulamacının görüşmeler yoluyla annelerden stratejilere ilişkin aldığı görüşleri incelendiğinde de, katılımcıların tamamının ya da beşinin ifade ettiği stratejilerin;

1. Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamak (6)
2. Eğlence amaçlı iletişim kurmak (6)
3. Çocuğun dünyasına girmek (5)
4. Soru sormadan iletişim kurmak (5)
5. Çocuğun liderliğini izlemek (5)

6. Çocuğun ilgilerini takip etmek (5)
  7. Oyun arkadaşı gibi davranmak (5)
  8. İstemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek (5)
- olduğu görülmektedir.

Anneler tarafından belirtilen bu stratejilerin çoğunluğunun video analizleri sonucu elde edilen bulgularla ve uygulamacının günlüklerinde olumlu görüş bildirdiği stratejilerle aynı stratejiler olduğu görülmektedir. Görüşmelerde ayrıca annelere kendi davranışlarındaki değişiklikleri değerlendirmelerine yönelik bir soru sorulmuştur. Annelerin bu soruya verdikleri yanıtları incelendiğinde, davranışlarında gördükleri değişikliklerin yine belirtilen bu stratejileri örnekleyen davranış biçimleri oldukları görülmektedir. Annelerin, çocukları ile aynı boyda ve göz göze olmaya dikkat ettikleri, çocuklarının tercih ettiği oyuncaklarla yine onların ilgileri doğrultusunda oynadıkları, öğretmek için uğraşmak yerine eğlence amaçlı etkileşim kurdukları, soru sormayı bıraktıkları, çocuklarının seslerini taklit ettikleri ve seslerine karşılık verdikleri ifade ettikleri davranışlar arasındadır. Anne katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtların da daha önce belirtilen stratejileri yansıttığı görülmektedir.

Elde edilen tüm bu bulgulardan yola çıkarak; yukarıda yer verilmiş olan stratejilerin annelerin çocuklarına karşı daha duyarlı ve yanıtlayıcı davranmalarını sağlayıcı özellikte oldukları ve ETEÇOM içinde önemli bir yeri olan stratejiler oldukları sonucuna varılabilmektedir. Alana yazında yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin kullanıldığı çalışmaları inceleyen Young Kong ve Carta (2011), gözden geçirdikleri 26 çalışmada en çok tanımlanmış olan stratejilerin neler olduğunu da bakmışlardır. Yirmi altı çalışmanın 24'ünde olmak üzere en çok tanımlanmış olan stratejilerin çocukların ifadelerini taklit etmek, çocukların ifadelerini genişletmek, sıra almak, dil girdisi sağlamak, çocuğa tepkide bulunması için fırsat vermek ve çocuğun davranışlarına tepkide bulunmak şeklindeki iletişimsel yanıtlayıcılığın arttırılmasını hedefleyen stratejiler olduğunu belirtmişlerdir. Aynı çalışmada en sık kullanılan ikinci stratejinin de çocuğun liderliğini izlemek ve davranışlarına duygusal olarak yanıtlayıcı olmak olduğunu ifade etmişlerdir. Bu çalışmada yer verilen stratejiler; ETEÇOM'da da en sık kullanıldığı rapor edilen stratejiler ile benzerlik göstermektedir.

Uygulamacı araştırmada, annelerin kullanmakta en çok zorlandıkları stratejilerin de neler olduğunu belirlemeyi hedeflemiş ve bu amaçla yaptığı görüşmelerde konuya ilişkin soru yönetmiştir. Çünkü uygulamacı uygulamalar süresince tuttuğu günlüklerinde; çocukların içinde bulunduğu gelişim düzeyini bilmenin; beklentileri çocuğun düzeyine uygun olarak ayarlayabilmek ve çocuğun davranışlarını anlayabilmek için önemli olduğunu belirtmekte ancak, ETEÇOM'da buna ilişkin olarak yer alan stratejilerin; yani çocukların gelişimini değerlendirmek ve buna bağlı olarak doğru zamanlarda bir üst seviyeye geçmek gibi anneler tarafından bağımsız olarak uygulanmasının zor olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla uygulamacı görüşmelerde herhangi bir yönlendirmede bulunmadan annelere bunu sormuş ve aldığı cevapların günlüğünde yer verdiği kendi düşünceleri ile benzerlik göstermiştir. Anneler çocuklarının içinde buldukları gelişim düzeylerinin belirlenmesinde bir uzman desteğine ihtiyaçları olabileceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte anneler bu soruda önemli olduklarını bildikleri halde düzenli olarak oyunlar oynamak konusunda da zorlandıklarını, evdeki diğer işlerden buna düzenli olarak vakit ayırmanın zor olduğu ifade etmişlerdir.

Uygulamacının ETEÇOM ve Uygulama Sürecine İlişkin Düşünceleri

Araştırmanın altıncı sorusu ile yine daha önce belirttiği gibi, yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin kullanıldığı araştırmalarda sürecin açık tanımının yapılmamasından yola çıkarak; uygulamacının uygulama sırasında neler yaptığını ve sürece ilişkin düşüncelerinin neler olduğunu belirlemek amaçlanmıştır. Bu soru ile elde edilecek olan yanıtların ileri uygulamalara ve araştırmalara bir yön göstereceği düşünülmektedir. Ayrıca araştırma sürecinin iyi tanımlanmış olması ve neler yapıldığının anlatılmış olması dış geçerliğin sağlanmasında önerilen stratejiler arasında yer almaktadır (Karasar,2005; Yıldırım ve şimşek, 2006).

Uygulamacı araştırmanın bu sorusunu yanıtlayabilmek amacıyla, uygulama süresinde yaptıklarına ilişkin saha notlarına notlar almış, ayrıca günlüklerinde de uygulama süreciyle ilgili düşüncelerini belirtmiştir. Ayrıca anne katılımcılara da yaptığı görüşmelerde bazı uygulama basamaklarına ilişkin sorular yönetmiştir.

Uygulamacının saha notlarında uygulama basamaklarına ilişkin öncelikle yer verdiği konulardan birisi, ETEÇOM'un öğretim öncesinde bir ders planı hazırlamayı ve

aktarılabilecek stratejilerin önceden planlanmasını gerektiriyor olsa da; uygulamacının bu plan dışına çıkıp neredeyse çoğu zaman planlanmamış stratejileri de aktardığıdır. Uygulamacı gerçekleştirdiği ilk oturumla birlikte, anneden gelen soru üzerine öğretimini planlamadığı bir stratejiyi aktarmış ve bunun izleyen diğer oturumlarda da karşılaşılabilecek olası bir durum olduğunu belirterek; uygulamalarda kullanmak üzere kendisine bir kayıt formu geliştirmiş ve bu forma her oturumda aktardığı planlanmış ve planlanmamış stratejileri kaydetmiştir. Uygulamacı günlüğünde de bu durumun doğal bir durum olduğunu ve gerektiğinde planlanmamış stratejilerin verilmesinin gerekebileceğini, çünkü annelerin sorularının zaman zaman bunu gerektirdiğini ve bu durumlarda anneleri yanıtız bırakmanın etik olmayacağını düşündüğünü ifade etmektedir. Uygulamacı yine benzer biçimde bazı oturumlarda doğal ortam içerisinde çocukların o günkü davranışlarına bağlı olarak planlanmamış stratejinin aktarılması gerekebileceğini ya da hiç planlanmamışken çocuğun bir davranışı üzerine planlanmamış stratejiyi aktarmak için çok ideal bir ortamın oluştuğunu belirtmektedir. Ayrıca ETEÇOM, her çocukta ilk önce sosyal oyun temel davranışının stratejileri ile başlanmasını önerse de; uygulamacı bazı çocukların bireysel özelliklerine göre, örneğin iletişim alanından da bir strateji verilebileceğini özellikle seslerin başladığı çocuklarda seslere yönelik stratejileri bekletmenin etik olmayacağını belirtmektedir.

Uygulamacının uygulama basamaklarına ilişkin saha notlarında yer alan bilgilerden bir tanesi de; uygulama basamaklarının her zaman planlandığı sıra ile gitmediğidir. Uygulama basamakları, stratejilerin aktarılmasına ilişkin olarak sırasıyla a) bilgi notlarının aktarılması, b)stratejilerin sözel olarak aktarılması, c) stratejilere ilişkin model olunması ve d) rehberlik edilmesi basamaklarından oluşsa da, uygulama sırasında bazen bu sıralama farklılıklar göstermiştir. Örneğin uygulamacı dördüncü çocuk katılımcıya ilişkin olarak, kendisinin anneye bilgi notlarını ve sözel olarak stratejileri açıkladığı sırada; getirilen materyaller ile ilgilendiğini ancak daha sonra materyallere ilgisini kaybedip, başka bir odaya gitmek istediğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu katılımcı çocuk ile gerçekleştirilen oturumlarda; çocuğun bireysel özellikleri dikkate alınarak; uygulamacı önce çocuk katılımcı ile etkileşime geçmiş ve bir taraftan stratejilerin uygulanmasına ilişkin anneye model olurken, bir taraftan da sözel aktarımda bulunmuştur. Bu ve benzeri uyarlamaların, uygulama süresince çocukların bireysel özellikleri dikkate alınarak gerçekleştirildiği görülmektedir.

Benzer bir durum, uygulamanın ilk basamaklarından biri olan “sohbet etme” basamağında da yaşanmıştır. Sohbet etme basamağında, annelere bir haftanın nasıl geçtiği sorularak kullandıkları stratejilere, çocuklarında gözlemlediklere davranışlara ilişkin bilgi alınması amaçlanmış olsa da, uygulamacı annelerin genelde uygulama sürecinin başında değil de; oturumun ilerleyen zamanlarında ya da oturumlar sırasında ara ara bu bilgileri daha çok aktardıklarını belirtmektedir. Buradan yola çıkarak ve Mahoney (2009) belirttiği gibi; ETEÇOM’un kendi içerisinde esneklikler gösteren ve çocukların bireysel özelliklerine göre gerektiğinde uyarlamalar yapılabilecek bir program olduğu görülmektedir.

Uygulamacı bu bilgilerin ileride bu konuda çalışmayı planlayan araştırmacılara ve uygulamacılara yön göstereceğini düşünmekle birlikte; bu bulgulardan yola çıkarak günlüğünde, ETEÇOM ya da benzeri programları uygulayacak kişilerin gerektiğinde doğru stratejileri, doğru şekilde aktarabilmeleri ve uygulama sürecinde çocukların ya da annelerinin bireysel özelliklerine göre gerektiğinde gerekli uyarlamaları yapabilmeleri için uygulayacakları programa çok hakim olmaları gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir. Ayrıca uygulamacı bu durum ile paralel olarak, uygulama güvenilirliği verilerinin standart uygulama güvenilirliği formuna göre değil; uygulamacının doğru yerde doğru kararları verip vermediğine ve çocukların özelliklerine göre uygun uyarlamaları yapıp yapmadığına göre değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü uygulamacı oluşan bu mevcut durumların bazen anlık kararlar vermesini gerektirdiğini dolayısıyla sadece program konusunda değil ayrıca çalıştığı çocuk grubunun özellikleri konusunda da bilgi ve deneyim sahibi olması gerektiğini düşünmektedir.

Uygulamacı aynı zamanda saha notlarında annelerin uygulamanın amacı dışında da sorular yönelttiklerini, bu soruların çocuklarının okuldaki öğretmenlerinin verdikleri ödevler, başka uzmanlardan aldıkları bilgiler ya da çocuklarının başka davranışlarıyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla uygulamacı günlüğünde özellikle evde eğitime giden uygulamacıların; annelerden çocuklarına yönelik gelebilecek her türlü soruya hazırlıklı olmaları gerektiğini; buna bağlı olarak da sadece ETEÇOM hakkında değil; özel eğitim konusunda da bilgi ve deneyim sahibi olmaları gerektiğini düşündüğünü belirtmektedir.

Uygulamacının özellikle günlüklerinde evde eğitime ilişkin düşüncelerinin olduğu görülmektedir. Uygulamacı evde eğitim ile çocukların ve annelerinin doğal ortamlarında gözlemlene imkanı buluyor olmasının bir olumluluk olduğunu belirtirken; evler arasındaki mesafenin vakit alabildiğini ve uygulamacı açısından hem yorucu hem de masraflı olabildiğini; uygulamayı tek başına gerçekleştirdiğinizde materyalleri taşıma, uygulama ortamını hazırlama gibi işlerin zaman alıcı ve yorucu olabildiğini; çocukların kendi evlerinde daha rahat davranarak zaman zaman farklı odalara gitme tercihlerinde bulduklarından, kameranın bu durumları her zaman kayıt altına alamadığını; annelerin uygulama bittikten sonra da sürekli sohbet etme ve kendi kişisel sıkıntılarını ya da çocukları ile ilgili başka şeyleri anlatma isteği içinde olduklarını ve ikramlarda bulunmaya çalışarak uygulamacının planladığının üstünde zaman harcamasına yol açtığını evde eğitimin zor tarafları arasında göstermektedir. Dolayısıyla özellikle araştırma amaçlı evde gerçekleştirilecek uygulamalarda uygulamacıya destek olacak bir yardımcının olmasını önermektedir.

Annelerin ETEÇOM'a İlişkin Görüşleri

Araştırmanın son sorusu, katılımcı annelerin uygulama sürecine ve programa ilişkin görüşlerini belirlemektir. Karaaslan (2010) daha önce ETEÇOM'a yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda sosyal geçerlik verilerinin toplanmadığını ve bunun bir gereklilik olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada annelerin düşüncelerini almak için yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış ve annelerin tümünün programın hem kendi davranışlarında hem de çocuklarının davranışlarında olumlu etkilerini olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca programın sunuluş şekline ilişkin olarak da eğitimin evde verilmiş olmasından, uygulamacının zamanı kullanımından, uygulamada kullanılan materyallerden memnun kaldıklarını ifade etmişlerdir. Genel olarak incelendiğinde, annelerin programa ilişkin olumlu görüşlerinin daha önce gerçekleştirilen araştırmaların sosyal geçerlik verileri ile benzerlik göstermektedir (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011; 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013).

Sınırlılıklar

Araştırma sürecinde elde edilen bulgular dışında, bu çalışmanın çeşitli sınırlılıkları da bulunmaktadır. Öncelikle bu araştırma, çalışmaya katılan altı OSB tanılı çocuk ve annelerinin katılımı ile sınırlıdır. Ancak uygulamacı, araştırma öncesinde daha fazla katılımcıyı uygulamaya dahil etmeyi planlamışsa da, ya belirlediği önkoşulları karşılayan adaylar bulamamış ya da bazı anneler eğitimin evde verileceğini öğrenince vazgeçmişlerdir. Ancak Wayner, Spiker, Linn ve Genlach-Downie (2003) tarafından yapılan bir çalışmada, benzeri araştırmalara ya da programlara katılımcı bulmanın zorluklarından bahsedilmekte ve herkesin gönüllü olmadığını ifade etmektedirler. Dolayısıyla bu durum başka ülkelerde gerçekleştirilen araştırmalarda da benzer şekilde yaşandığı görülmektedir. Öte yandan aynı araştırmada katılımcıların başta programlara kayıt olsalar bile, bazen ortasında yarım bırakabildiklerini ve bunun da sıklıkla yaşanan sorunlardan biri olduğunu ifade etmektedirler. Bu bilgi doğrultusunda bu çalışmada en azından böyle bir katılımcı kaybının yaşanmaması bir olumluluk olarak görülmektedir.

Araştırmanın ikinci sınırlılığı altı katılımcı anne-çocuk çifti ile gerçekleştirilen bu çalışmanın tek grup ön test son test modeline göre desenlenmiş olmasıdır. Bir kontrol grubu ile karşılaştırma imkânının olmadığı ve sadece deney grubu ile gerçekleştirilen araştırmalar zayıf deneysel araştırmalar arasında sınıflandırılmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). Ancak özellikle özel gereksinimli çocuklarla gerçekleştirilen araştırmalar söz konusu olduğunda grup deneysel araştırmaların planlanması ve birbirine denk gruplar oluşturulması çok güç olmakta, dolayısıyla özel eğitimde grup deneysel araştırmaların sayısının az olduğu görülmektedir (Kırcaali-İftar, 2012). Araştırmada bu sınırlılığın en az düzeye indirilmesi amacıyla, karma araştırma desenlerinden yakınsayan paralel karma araştırma deseninin kullanılmasına karar verilmiş ve nicel veri toplama yöntemleri ile elde edilen verilere ek kaynaklar sağlayabilmek için nitel araştırma yöntemlerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca erken çocukluk gibi gelişimin önemli olduğu bir dönemde kontrol grubunda yer alacak olan katılımcı çocukları bekletiyor olmanın etik olmayacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte ETEÇOM ile daha önce gerçekleştirilmiş 8 araştırma incelendiğinde; bunların sadece üçünün kontrol gruplu ön test-son test modeline göre desenlendiği (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Kim ve Mahoney, 2005) görülmektedir. Diğer araştırmaların ya

kontrol grupsuz desenlendiği ya da iki grup ile çalışılmış olsa bile farklı özellikler gösteren bu iki gruba ETEÇOM'un uygulandığı ve aralarında karşılaştırma yapıldığı görülmektedir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı; izleme verilerinin toplanmamış olmasıdır. ETEÇOM ve benzeri yanıtlayıcı etkileşim stratejilerinin kullanıldığı programların temel amacı; ebeveynlere, çocukları ile günlük etkileşimleri sırasında kullanabilecekleri stratejileri öğretmektir. Dolayısıyla izleme oturumlarının düzenlenmesi ile birlikte annelerin bu etkileşimsel davranışları sergilemeye devam edip etmediklerini gözlemlemek, bu ve benzeri çalışmalar için önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada izleme oturumları düzenlenememiş olmakla birlikte; belli zaman aralıklarıyla gerçekleştirilmiş olan yoklama oturumlarında, bir taraftan annelerin hangi stratejileri kullanıyor oldukları gözlenmiştir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı; bulguların tartışıldığı bölümde, uygulamacının video analizleri, saha notları, günlükler ya da görüşmelerden elde ettiği bulgular doğrultusunda belirttiği yorumların yanında her bir verinin kaynak ve kodunu göstermemiş olmasıdır. Ancak uygulamacı bunu tartışma bölümünde gereğinden fazla harf ve sayı bilgisi bulundurarak okuyucuyu yormamak için bu şekilde yapmış; elde edilen tüm verilere bulgular bölümünde, kodları, temaları, katılımcı kodlarını da belirtilerek ve okuyucunu kolaylıkla ulaşabileceği bir şekilde vermeye özen göstermiştir.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda ileride yapılacak uygulamalar ve araştırmalar için çeşitli öneriler bulunmaktadır

İleride Gerçekleştirilebilecek Araştırmalara Yönelik Öneriler

Öncelikle benzeri araştırmaların ETEÇOM'un bilimsel dayanağının oluşmasını desteklemek amacıyla gerek OSB tanısı almış gerekse farklı yetersizlik grubundan olan çocuk katılımcılarla ve ebeveynleriyle gerek ev merkezli gerekse kurum merkezli gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

Pilot çalışmadan yola çıkarak benzeri ETEÇOM araştırmalarının grup düzenlenmesi biçiminde gerçekleştirilmesi ve bu yolla daha kısa sürede daha çok sayıda katılımcıya ulaşılarak etkililiğinin araştırılması önerilmektedir.

Gerek bire bir öğretim düzenlemesi biçiminde gerekse grup öğretimi biçiminde gerçekleştirilebilecek olan ETEÇOM uygulamalarında; katılımcıların görüşlerini almak için bireysel görüşmeler yapmak yerine; odak grup görüşmeleri yapılması yine ileri araştırmalar için önerilmektedir.

Nitel veri toplama teknikleri kullanıldığında da bir müdahalenin bir grup üzerindeki etkilerini gözlemek mümkün olmaktadır. Ayrıca ev ortamı gibi doğal ortamlarda gerçekleştirilen çalışmalar söz konusu olduğunda bu uygulamacının anlık kararlar almasını da gerektirmektedir. Dolayısıyla böyle bir uygulamanın eylem araştırması ile desenlenmesinin bu ve benzeri programların işleyişini ve katılımcıları daha iyi anlayabilmek; süreçleri daha ayrıntılı yazabilmek için uygun olduğu ve alana yönelik pek çok sonuçlara ulaşılabileceği düşünölmekte ve ileri araştırmalar için önerilmektedir.

El-Grohoury ve Romanczyk (1999) yaptıkları bir çalışmada OSB tanılı çocukların aile üyeleri ile oyun sırasındaki etkileşim davranışlarını incelemişler ve bu çalışmada kardeşlerin anneleri ile karşılaştırıldığında OSB'li kardeşlerine yönelik daha az etkileşim davranışı sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada da uygulamacı saha notlarında OSB tanılı beş katılımcı çocuğun da kendisinden büyük kardeşleri olduğunu ve özellikle ikisinin uygulama oturumlarına katılmak istediklerini ve kendilerine doğrudan bir öğretim gerçekleştirilmese de uygulamacının anlattığı stratejilere uymaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Benzer şekilde bazı anne katılımcılarda kardeşlerin de dolaylı da olsa programdan etkilendiğini ifade etmiştir. Uygulamacı babaların genelde işe giderek çalışıyor olduğunu, annelerinde evde hem çocukların bakımı hem de ev işlerinden sorumlu olduğunu belirtmektedir. Genel olarak anneler evde diğer işlerle uğraşırken, küçük kardeşlerle ilgilenme işinin evdeki diğer kardeşlere kaldığını; dolayısıyla kardeşlere de etkileşimsel davranışların kazandırılmasının OSB tanılı çocuklar için olumlu olacağını düşünmektedir. Dolayısıyla ileri araştırmalar için, OSB ya da başka tanı grubundan olan bireylerin kardeşleri ile olan etkileşim davranışlarının incelendiği ve kardeşlere ETEÇOM stratejilerinin öğretilip etkilerinin araştırıldığı çalışmalar, ileri araştırmalar için önerilmektedir.

İleride Gerçekleştirilebilecek Uygulamalara Yönelik Öneriler

Yapılan araştırmalar, OSB tanılı çocukların sadece yüksek düzeyde yapılandırılmış öğretim düzenlemelerine katılarak değil; etkileşim temelli ve doğal öğretim düzenlemelerinden de olumlu yönde etkilendiklerini göstermektedir (Mahoney ve Perales, 2005). Dolayısıyla ETEÇOM ile gerçekleştirilmiş bu ve benzeri çalışmaların; gerek OSB tanısı almış gerekse başka yetersizlik grubundan olan çocuklar ve ebeveynleri ya da diğer aile üyeleri ile düzenlenmesi ilerideki uygulamalar için önerilmektedir.

Sonuçlar

Araştırmanın sonuçları incelendiğinde; hem nicel hem de nitel veri toplama yöntemleri ile elde edilmiş olan bulgular, ETEÇOM'un araştırmaya katılan 6 OSB tanılı çocuk katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir ve bu bulgular ETEÇOM'un etkililiğine yönelik daha önce gerçekleştirilen araştırmalar ile benzerlik göstermektedir (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011; 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Kim ve Mahoney, 2004; 2005; Mahoney, Kim ve Lim, 2007; Mahoney ve Perales, 2003; 2005).

Benzer şekilde hem nicel hem de nitel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgular ETEÇOM'un araştırmaya katılan 6 OSB tanılı çocuk sahibi 6 anne katılımcının etkileşimsel davranışları üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir ve bu bulgular ETEÇOM'un etkililiğine yönelik daha önce gerçekleştirilen araştırmalar ile benzerlik göstermektedir (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011; 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Kim ve Mahoney, 2004; 2005; Mahoney, Kim ve Lim, 2007; Mahoney ve Perales, 2003; 2005).

Nitel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgular; çocukların etkileşimsel davranışlarında görülen değişikliklerin, annelerinin etkileşimsel davranışlarında görülen değişikliklerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu bulgular daha önce gerçekleştirilen ETEÇOM araştırmaları ile de benzerlik göstermektedir (Karaaslan ve Mahoney, 2013; Mahoney, 2005, Mahoney ve Perales 2003; 2005).

Nitel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgular, 6 OSB tanılı çocuk katılımcının, özellikle oyunlarının niteliğinde, taklit ve yönerge takibi davranışlarında olumlu ilerlemeler olduğunu göstermektedir. ETEÇOM ile daha önce gerçekleştirilmiş

olan araştırmalar da ETEÇOM'un çocuk katılımcıların bilişsel, iletişim ve sosyal-duygusal gelişimsel alanlarında olumlu etkileri olduğunu göstermektedir (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011; 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013; Kim ve Mahoney, 2004; 2005; Mahoney ve Perales, 2003; 2005).

Nitel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgular, anne katılımcıların belirli ETEÇOM stratejilerini diğerlerine göre daha fazla ve tutarlı bir biçimde kullandıklarını göstermektedir. Bu stratejiler; "çocuğun oynadığı oyuncaklar ile oynamak", "çocuğun dünyasına girmek", "eğlence amaçlı iletişim kurmak", "çocuğun liderliği takip etmek", "çocuğun ilgi odağını takip etmek", "soru sormadan iletişim kurmak", "oyun arkadaşı gibi davranmak", "istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek", "çocuğun davranışlarını ve iletişimlerini taklit etmek", "tekrarlayan etkinlikleri devam ettirmek" stratejileridir. Daha önce gerçekleştirilen araştırmalardan farklı olarak bu araştırmada sıklıkla kullanılan ETEÇOM stratejilerinin belirlenmiş olmasının, alanyazına bir katkı sağladığı düşünülmektedir.

Nitel veri toplama yöntemlerinden görüşmeler yoluyla elde edilen bulgular; anne katılımcıların eve dayalı olarak gerçekleştirilen ETEÇOM programına ilişkin olumlu görüşler belirttiklerini göstermektedir ve bu bulgular sosyal geçerlik verisi toplamak amacıyla görüşme yönteminin kullanıldığı, daha önce gerçekleştirilen üç araştırmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir (Karaaslan, Diken ve Mahoney, 2011; 2013; Karaaslan ve Mahoney, 2013).

Nitel veri toplama yöntemleri ile elde edilen bulgular, ETEÇOM'un katılımcıların bireysel özelliklerine göre uyarlamalar yapmaya izin veren esnek bir program olduğunu göstermektedir ve bu bulgu Mahoney ve MacDonald (2007) tarafından ETEÇOM programının özellikleri arasında da belirtilmektedir.

Araştırma hem nicel hem de nitel veri toplama yöntemlerinin birlikte kullanılmasına izin veren karma araştırma desenlerinden yakınsayan paralel karma yöntem ile gerçekleştirilmiştir. Daha önce ETEÇOM ile gerçekleştirilen tüm araştırmaların nicel araştırma desenleri ile gerçekleştirildiği göz önüne alındığında, çalışmanın bu yönüyle alana katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

EKLER LİSTESİ

EK-1	ETEÇOM Stratejileri Listesi.....	284
EK-2	ETEÇOM Bilgi Notları Listesi.....	287
EK-3	Stratejiler Listesi	288
EK-4	Aile Bilgi Formu.....	289
EK-5	Aile İzin Belgesi.....	290
EK-6	ÇDDÖ-TV Ölçek Formu.....	291
EK-7	EDDÖ-TV Ölçek Formu.....	292
EK-8	Pilot Çalışma Oyun Odası Fotoğrafi.....	293
EK-9	Pilot Çalışma Grup Eğitimi Odası Fotoğrafi.....	294
EK-10	Birinci Anne-Çocuk Çifti Uygulama Ortamı Fotoğrafi	295
EK-11	Uygulama Süreleri Tablosu	296
EK-12	ETEÇOM Program Rehberi.....	297
EK-13	ETEÇOM Stratejileri Örnek Sayfası.....	298
EK-14	ETEÇOM Bilgi Notları Örnek Sayfası.....	299
EK-15	Temel Davranış Seçici.....	300
EK-16	Temel Davranış Profili	301
EK-17	ETEÇOM Oturum Planı	302
EK-18	ETEÇOM Planlama ve İzleme Formu	303
EK-19	ETEÇOM Ev Ödevi Formu	304
EK-20	ETEÇOM Oturum Planı Örneği	305
EK-21	Strateji Formu	306
EK-22	ETEÇOM Ev Ödevi Örneği	307
EK-23	Planlama ve İzleme Formu Örneği	308
EK-24	ETEÇOM Oturum Kılavuzu	309
EK-25	Video Analizi Betimsel İndeksi	310
EK-26	Saha Notları/Günlükler Örneği	311
EK-27	Görüşme Soruları	312

EK-1 ETEÇOM STRATEJİLERİ

- 111- *Fiziksel olarak ulaşılabilir ve etkileşimli olun*
- 112- *Düzenli olarak beraber oynamak*
- 113- *Çocuğun dünyasına girmek*
- 114- *Etkinliğe katılmak için ayna tutma ve paralel oyun tekniklerini kullanmak*
- 115- *Çocuğun etkileşimde bulunmasını beklemek*
- 121- *Sıra almak ve beklemek*
- 122- *Çocuğu iletişimde normalden daha uzun süreli tutmak*
- 123- *Seslere yanıt verin ve sesleri çeşitlendirin*
- 124- *Verdiğiniz kadarını çocuktan almak.*
- 125- *Daha az konuşmalıyım ki çocuğum daha fazla konuşsun*
- 131- *Oyuncak olmadan yüz-yüze oyunlar oynamak*
- 132- *Tekrarlanan oyunu ya da hareket zincirini devam ettirmek*
- 133- *Tekrarlı oyunlara katılmak (Oyunu daha etkileşimli kılmak*
- 134- *Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamak*
- 135- *Birlikte yapılan etkinlikler sırasında iletişim kurmayı alışkanlık haline getirmek*
- 211- *Çocuğun davranışını gözlemlemek*
- 212- *Çocuğun bakış açısını almak*
- 213- *Çocuğun durumuna karşı hassas olmak*
- 221- *Çocuğun sinyallerine, ağlamalarına veya sözsüz isteklerine hemen yanıt vermek.*
- 222- *Küçük ve sizin için önemsiz gibi görünen davranışlara hemen yanıt vermek*
- 223- *Hemen kontrol altına almak ve rahat ettirmek*
- 231- *İstemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek*
- 232- *Çocuğun yanlış sözcük seçimi, telaffuz veya sözcük benzerliklerini yanıt vererek kabul etmek*

EK-1, Devam

- 233- Çocuğun hareketlerini, duygularını ve niyetlerini sözcüklere çevirmek
- 235- İtaatsizliği yetenek ya da seçim eksikliği olarak yorumlamak
- 241- Çocuğun günlük rutinlerine katılımını arttıran YE stratejilerinin nasıl kullanılacağını keşfetmek
- 311- Soru sormadan iletişim kurmak
- 312- Çocuğun davranışlarını ve iletişimlerini taklit etmek
- 313- Çocuğun seçim yapabilmesi için ona sık sık olanak sunmak
- 321- Çocuğa bir sonraki gelişimsel basamağı göstermek
- 322- Çocuğun gelişimsel amaçlarını ve yapabildiklerini bir üst seviyeye çıkarmak.
- 323- Daha ileri düzey bir davranış için sessizce beklemek
- 324- Amaçlı oyun oynamak
- 325- Çevreyi değiştirmek
- 411- Hayat dolu olun
- 412- Beklenti içinde beklemek
- 413- Çocuğa eğlenceli bir şekilde yanıt vermek
- 414- Çocuğun dikkatini çeken şeylerden daha fazla ilgi çekici olmak
- 415- İletişimde tonlama, işaret etme, jest ve mimikleri kullanmak
- 421- Oyun arkadaşı gibi davranmak
- 422- Eğlence amaçlı etkileşim kurmak
- 423- Rutinleri oyunlara dönüştürmek
- 424- Çocuğun hoşlandığı etkinlikleri tekrarlamak
- 431- Fiziksel olarak yakın ve nazik olmak.
- 432- Çocuğun ağlamalarına ve ilgi ihtiyacına şefkatle yanıt vermek

EK-1, Devam

- 433- *Mızımız, asabi ya da kızgın zamanlarında çocuğu rahatlatmak*
- 441- *Çocuğun yaptığı şeye değer vermek*
- 442- *Çocuğun korkularına anlamlı ve uygun tepkiler vermek*
- 443- *Çocuğun yaptığı her davranışı kabul etmek*
- 444- *Çocuğun yaptığı yeni, komik ve iyi şeyler hakkında konuşmak*
- 511- *Çocuğun davranışını gelişimsel olarak yorumlamak*
- 512- *Çocuğun öğrenmeye hazır olduğu gelişimsel becerileri bilmek*
- 513- *Çocuktan onun gelişimsel seviyesine uyan davranışlar istemek*
- 514- *Çocuğun davranabileceği şekilde davranmak*
- 515- *Çocuğun iletişim kurduğu şekilde iletişim kurmak*
- 516- *Çocuğun gelişimine uygun kural ve beklentiler koymak*
- 521- *Çocuğun davranışını ilgisinin bir göstergesi olarak görmek*
- 522- *Çocuğun ilgi odağını izlemek*
- 523- *Çocuğun liderliğini takip etmek*
- 532- *Çocuğun genellikle nasıl etkileşime girdiğini gözlemlemek*
- 533- *Çocuğun davranış durumuna yanıt vermek*
- 534- *Çocuktan onun davranış şekillerine uyan beklentiler beklemek*
- 535- *Çocuğun temposuna yetişmek*

EK-2 BİLİŞSEL ALAN BİLGİ NOTLARI

B-101. Ailelerin çocuklarıyla birlikte sosyal oyun oynamaları, çocukların gelişimsel ilerlemelerini desteklemek için önemlidir.

B-102. Bilişsel öğrenme iki kişilik bir süreçtir.

B-103. Bilişsel öğrenme çocukların aktif ve tetikte olduğu zamanlarda gerçekleşir.

B-104. Çocuklar kendi başlarına, sadece tesadüfen keşfettikleri bilgiyi öğrenirler.

B-105. Çocukların sosyal oyuna katılımını aileler yapılandırır..

B-106. Aileler çocuklarının sosyal oyunlarını, mevcut etkinlikleri ile ilişkili yeni bilgiler vererek arttırlar.

B-107 Ailelerin çocuklarının sosyal oyunlarına verdikleri tepkiler, çocukların bu eylemlerinin sosyal sonuçlarını öğrenmelerine yardım eder.

B-201. Çocuk tarafından başlatılan davranış etkin öğrenmede önemli bir yer tutar.

B-202. Çocukların kendiliğinden başlattıkları oyun davranışları, genellikle sahip oldukları düşünme, anlama ve sorgulama düzeylerini yansıtır.

B-203. Bütün çocuklar gelişimsel olarak anlamlı davranışları başlatırlar.

B-204. Çeşitli gelişimsel ve terapatik etkinlikler yerine, çocuklar kendi kendilerine başlattıkları rutinler içinde öğrenirler.

B-205. Mevcut oyuncak türleri ve ailelerin çocuklarına bu oyuncakları kullandırma yolları, çocukların etkin öğrenme stratejilerini kullanmalarını etkileyebilir.

B-206. Çocuklar kendi kendilerine başlattıkları etkinliklerle ilgili olan bilgi, rehberlik ve yönlendirmelere daha çok tepkide bulunurlar.

B-207. Yetişkin etkileşimi çocukların başlattığı eylemler ya da etkinliklere odaklandığı zaman, ilgilerinin daha uzun sürmesi olasıdır.

B-301. Araştırma buluş yoluyla öğrenmenin temelidir.

B-302. Bilmek ve anlamak çok yönlü ve çok biçimi olan bir beceridir

B-303. Çocuklar bilişsel becerileri geliştikçe yeni olanakları keşfeder.

B-304. Benzer kavramlar, çeşitli deneyimler/yaşantılar aracılığıyla öğrenilebilir.

EK-3 ETEÇOM STRATEJİLERİNİN GELİŞİM ALANLARINA VE TEMEL DAVRANIŞLARA GÖRE DAĞILIMI

BİLİŞSEL					İLETİŞİM					SOSYAL-DUYGUSAL					
SOSYAL OYUN	ETKİLEŞİM BAŞLATMA	ARAŞTIRMA	PROBLEM ÇÖZME	PRATİK YAPMA	ETKİNLİĞE KATILIM	ORTAK DİKKAT	SESLENDİRME	AMAÇLI İLETİŞİM	KARŞILIKLI KONUŞMA	GÜVEN	EMPATİ KURMA	İŞBİRLİĞİ	DUYGUSAL DÜZENLEME	KENDİNE GÜVEN	KONTROL DUYGUSU
113	113	132	312	122	111	113	123	221	135	111	113	112	133	134	221
114	115	211	321	132	115	211	125	222	231	112	131	235	223	231	222
121	125	321	322	133	123	312	222	231	311	212	213	313	516	441	235
131	134	325	323	241	124	411	312	232	321	221	222	423	521	442	313
312	231	441	324	422	125	415	515	233	322	223	233	443	523	443	424
412	311	511	512	424	131	424		312	323	421	433	513	532	444	523
421	523	513	522	513	414	522		415	413	431	442	516	533	513	
514		523		514	422			521	515	432			534	514	
535									523						

EK-4 AİLE BİLGİ FORMU

Adınız-Soyadınız:	
Yaşınız:	
Mesleğiniz:	
Öğrenim Durumunuz:	
Çalışıyor musunuz?	
Ev Adresiniz:	
Telefon Numaranız:	
Çocuğunuzun Adı Soyadı:	
Doğum Tarihi:	
Tanısı:	
Haftada kaç gün ve kaç saat özel eğitim hizmeti alıyorsunuz?	
Çocuğunuzun özel eğitim kurumuna gittiği gün ve saatleri nelerdir?	
Çocuğunuz anaokuluna gidiyor mu? Gidiyorsa gittiği gün ve saatleri nelerdir?	
Daha önce bir aile eğitim programına katıldınız mı?	
Daha önce çocuğunuzla etkileşiminize yönelik bir programa katıldınız mı?	

EK-5 ANNE ONAY FORMU

Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. İbrahim H. DİKEN danışmanlığında, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Özel Eğitim Bölümü öğretim elemanı Öğr. Gör. Özlem TOPER KORKMAZ tarafından yürütülecek olan doktora tez çalışmasına çocuğumun ve kendimin aşağıda belirtilen koşullar dahilinde katılmasını kabul ediyorum.

1. Bu çalışmada Eve Dayalı Etkileşim Temelli Erken Çocuklukta Müdahale Programının içerdiği stratejilerin öğretiminin amaçlandığını biliyorum.
2. Bu çalışmada gizliliğin esas olduğunu ve çocuğumun isminin hiçbir şekilde raporda yer almayacağını biliyorum.
3. Bu çalışmada gönüllülüğün esas olduğunu ve çocuğumda ya da kendimde fiziksel veya ruhsal bir risk oluşturduğunu hissettiğim anda çocuğumu çalışmadan alabileceğimi biliyorum.
4. Çalışma boyunca eğitim oturumlarının kamera ile kaydedileceğini biliyorum.
5. Uygulama görüntülerinin onayım dışında her hangi bir yerde gösterilmeyeceğini biliyorum.
6. Çalışma boyunca, programın etkililiğini görebilmek için düzenli katılımın önemli olduğunu biliyorum.
7. Çalışmanın yaklaşık üç ay süreyle devam edeceğini biliyorum.
8. Çalışma süresince araştırmaya yönelik tüm sorularımın Özlem TOPER KORKMAZ tarafından yanıtlanacağını biliyorum.

Adı-Soyadı:

İmza:

EK-6 ÇDDÖ-TV PUANLAMA FORMU

ÇDDÖ-TV MADDELERİ	Gözlem no: _____
	Tarih: _____
	Yer: _____
	Zaman aralığı:
	Baş: _____/Bit: _____
	Toplam süre: _____
DİKKAT	
1. Dikkat	
2. Devamlılık	
3. Katılım	
4. İşbirliği	
BAŞLATMA	
1. Başlatma	
2. Ortak Dikkat	
3. Duygusal Durum	
YORUMLAR	

EK-7 EDDÖ-TV PUANLAMA FORMU

EDDÖ-TV MADDELERİ	Gözlem no: _____
	Tarih: _____
	Yer: _____
	Zaman aralığı: Başlama: _____ /Bitiş: _____ _____
DUYARLI-YANITLAYICI OLMA	
1. Duyarlı olma	
2. Yanıtlayıcı olma	
3. Etkili olma	
4. Yaratıcı olma	
DUYGUSAL İFADE EDİCİ OLMA	
1. Kabullenme	
2. Keyif alma	
3. Sözel pekiştireç kullanma	
4. Sıcak olma	
5. Duygusal ifade edici olma	
BAŞARI ODAKLI-YÖNLENDİRİCİ OLMA	
1. Başarı odaklı olma	
2. Yönlendirici olma	
3. Etkileşim hızı	
YORUMLAR	

EK-8 PİLOT UYGULAMA OYUN ODASI

EK-9 PİLOT UYGULAMA GRUP EĞİTİMİ ODASI

EK-10 BİRİNCİ ANNE-ÇOCUK ÇİFTİ (AÇ-1) UYGULAMA ORTAMI

EK-11 ANNE-ÇOCUK ÇİFTLERİNİN OTURUM SÜRELERİ

ANNE- ÇOCUK ÇİFTİ	OTURUMLAR													Topla m Süre	Ortalam a
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.			
AÇ-1	60 dak	75 dak	80 dak	75 dak	80 dak	90 dak	90 dak	85 dak	80 dak	85 dak	70 dak	75 dak	945 dak	78 dak	
AÇ-2	60 dak	65 dak	60 dak	70 dak	70 dak	80 dak	75 dak	80 dak	60 dak	60 dak			680 dak	68 dak	
AÇ-3	65 dak	60 dak	70 dak	70 dak	80 dak	70 dak	75 dak	60 dak	65 dak	70 dak	70 dak		755 dak	68 dak.	
AÇ-4	65 dak.	70 dak	80 dak	90 dak	70 dak	70 dak	70 dak	65 dak	70 dak	65 dak	90 dak		805 dak	73 dak.	
AÇ-5	60 dak	70 dak	90 dak	70 dak	70 dak	65 dak	70 dak	75 dak	60 dak	65 dak			695 dak	69 dak	
AÇ-6	60da k	70 dak	75 dak	75 dak	80 dak	75 dak	75 dak	80 dak	80 dak	75 dak			750 dak	75 dak	

EK-13 STRATEJİ NOT ÖRNEĞİ

SOSYAL OYUNU TEŞVİK EDEN ETEÇOM STRATEJİLERİ

113 Çocuğun dünyasına girme.

Dünyaya çocuğunuzun gözünden bakabilmek için 3 temel şeye dikkat edin. Birincisi, çocuğunuzla karşılıklı fiziksel bir yakınlık kurun. Çocuğunuzun gözlerinin içine bakın ve çocuğunuzla aynı boy hizasında etkileşim kurun. Örneğin, çocuğunuzla konuşurken ona yukarıdan bakmak yerine, onunla aynı boy seviyesine inin, çocuğunuzun gözlerinin içine bakarak onu dinleyin ve onunla konuşun.

İkincisi; çocuğunuz gibi oynayarak ya da iletişim kurarak onunla etkileşim içinde olun. Çocuğunuzun agulama, cıvıldaama, gülümseme gibi davranışlarını, etkileşim kurmaya istekli olduğunuzu gösterin.

Üçüncüsü, çocuğunuzun anladığı şekilde dünyayı algılamak için bilinçli olarak çaba harcayın. Sizin için farklı anlamlar taşıyan birçok deneyim, çocuğunuz için çok daha farklı ve önemli bir anlam taşıyabilir.

Pratik Öneriler

- Çocuğunuzla yüz yüze oynayın. Onunla aynı boy hizasında etkileşimde bulunun ki sizi görebilmek için kafasını yukarı kaldırmak zorunda kalmassın.
- Çocuğunuzla oynarken ya da etkileşimde bulunurken çocuğunuzun gözlerinin içine bakın.
- Çocuğunuz dünyayı keşfetmeye ve anlamaya başladıkça, çocuğunuzun deneyimlerini anlamlandırması gerektiğini düşünün; çünkü çocuğunuz dünyayı sizden çok farklı şekilde görür ve anlar. Unutmayın ki; çocuğunuz olgunlaştıkça, dünyayı sürekli olarak tekrar keşfedecektir. Çocuğunuzun 3 aylık iken anladığı dünya 9 aylık iken yeni bir anlam kazanır. Erken gelişim döneminde meydana gelen düşünme ve anlayıştaki değişiklikler, çocuğun bildiği nesnelere ya da olayları farklı bir bakış açısıyla algılamasına ve deneyimlemesine neden olur. Örneğin; 3 aylık bir bebek için oyuncak bebek sadece bir oyuncak iken, 20 aylık bir bebek bu oyuncak (bebekle yaptığı gözlemler ve deneyimler sonucunda) ile çeşitli oyunlar oynayabilir (Bebeği kucaklarında sallayabilir, bebeğe mamasını yedirebilir vb.).
- Çocuğunuzun bir etkinlikten başka bir etkinliğe geçiş yapmasını istediğiniz durumlarda, ona baskı yapmak yerine onunla küçük oyunlar oynayarak dikkatini diğer etkinliğe çekin.

EK-14 BİLGİ NOTLARI ÖRNEĞİ

Temel Davranış: **SOSYAL OYUN**

B-1. Sosyal Oyun, çocukların kendi aileleri ya da diğer yetişkinlerle, farklı koşullarda oyun oynama becerileri anlamına gelmektedir. Sosyal oyun, oyun etkinliği sırasında, çocuğun da yetişkin partneri kadar oyuna katkıda bulunmasını sağlayacak “almak-vermek” davranışlarını içeren özellikleriyle karakterize edilmektedir. Çocuklar oyun etkinliğine aktif bir şekilde katılırken, yetişkinlerin oyun sırasındaki aktifliğinin ve davranışlarının da farkında olurlar.

SOSYAL OYUN HAKKINDA BİLGİ NOTLARI

B-101. Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte sosyal oyun oynamaları, çocukların gelişimsel ilerlemelerini desteklemek için önemlidir.

Çocuklar, bilişsel gelişimleri için gerekli olan bilgi ve anlama becerisini, oyun oynayarak kazanırlar. Piaget, oyunun, çocuklar için önemli bir iş olduğunun anlaşılmasına yardımcı olmuştur ve çocukların oyun oynarken yaptıkları, nesnelere ağzına sokma, birbirine vurma, onları bir kutunun içine- dışına koyma, sembolik oyun denilen nesnelere -miş, -miş gibi yaparak kullanma gibi (kalem telefonmuş gibi kullanma vb) basit davranışların, onların kendi davranışlarını ve çevrelerini öğrenmelerine yardımcı olduğunu gözlemlemiştir. Oyun, çocukların “işidir”dir çünkü çocuklar, nesnelere araştırma ve onları kullanma gibi oyunlar oynayarak kendileri için gerekli olan bilişsel becerileri öğrenirler.

Bilişsel öğrenme öncelikle oyun aracılığıyla ortaya çıktığı için, ailelerin *çocukların öğrenmesine ve gelişmesine yardım edebilecekleri en iyi yol, onları sosyal oyuna katmaktır.* Aileler bu yardımı iki şekilde yapabilirler. Birincisi, çocuklarını daha uzun süreli ve daha sık aralıklarla oyun oynamaları için cesaretlendirebilirler ve böylece çocukların öğrenme fırsatlarını arttırabilirler. İkinci olarak ise çocukların oyun kalitelerini artırır. *Aileler, çocuklarına sağladıkları bilgi ve rehberlikle onların oyunlarını daha zengin bir öğrenme deneyimine dönüştürürler.*

EK-15 ETEÇOM TEMEL DAVRANIŞ SEÇİCİ

BİLİŞSEL	
ÇOCUĞUN DAVRANIŞI	TEMEL DAVRANIŞ
- Ebeveyniyle ve diğer bakıcılarıyla fazla bire bir oyun oynamaz. - Ebeveyniyle ve diğer bakıcılarıyla katıldığı etkileşimlerde ve oyunlarda uzun süre kalmaz. - Ebeveyni ve diğer bakıcılarıyla katıldığı oyun rutinleri, oyun odaklı ve eğlenceli olmaktan çok, iş yada görev özelliği gösterir.	Sosyal Oyun
- Yetişkinlerle karşılıklı etkileşimi devam ettirebilir ancak genellikle neyle oynayacağına ya da nasıl oynayacağına karar vermesi için yetişkini bekler. - Yetişkinle beraber oyun oynarken geçirdiği zamanın yarısından daha azında, neyle oynayacağı ya da nasıl oynayacağına ilişkin seçimler yapar.	Etkileşim Başlatma
- Çok az sayıda oyuncak ya da araç-gereçle oynar. - Oyuncak ya da araç-gereçle yaptıklarını nadiren çeşitlendirir. - Nesnelerin özelliklerine (örn., şekil, parçaları, dokusu) çok az ilgi gösterir. - Çevresinde meydana gelen nesne, kişi ya da yeni durumlara çok az ilgi gösterir.	Araştırma
- Oyun sırasında zor bir durumla karşılaştığında yetişkinin yardımını arar. - Bir problem ortaya çıktığında onu çözmeye çalışır ancak çözemezse çok çabuk morali bozulur. - Zor olabilecek etkinliklere katılmaktan kaçınır.	Problem Çözme
- Kapasitesine/düzeyine uygun gelişimsel becerileri çok seyrek tekrarlar. - Hoşuna giden eğlendiği oyuncak ya da araç-gereçlere ulaşmayı istemez. - Genellikle yapabileceklerinin üzerindeki davranışları üretmesi için teşvik edilir. - Bir engelle karşı karşıya kaldığında kolaylıkla vazgeçer.	Pratik Yapma

EK-16 TEMEL DAVRANIŞ PROFİLİ FORMU ÖRNEĞİ

TDP: BİLİŞSEL GELİŞİM ALANI

SOSYAL OYUN

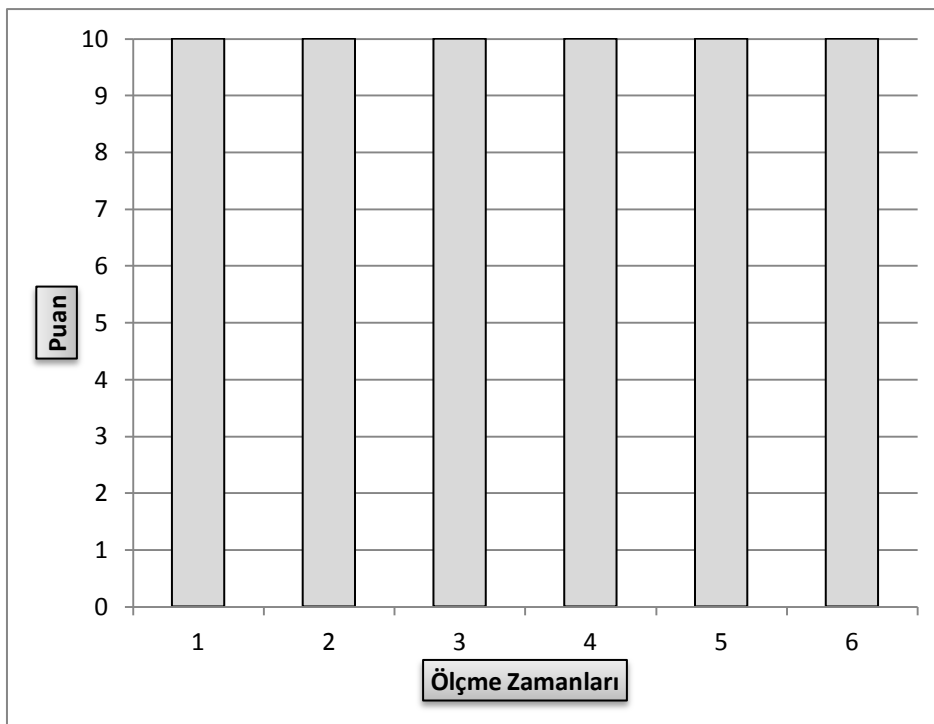
Partnerimle (oyun arkadaşı) karşılıklı olarak çeşitli ortamlarda/durumlarda oyun oynar mıyım? Benim oyunum, en az partnerim (oyun arkadaşım) kadar katılım gösterdiğim “almak-vermek” etkinliklerinden oluşan özellikler göstermekte mi? Partnerimin (oyun arkadaşımın) oyun sırasındaki etkinliklerinin/davranışlarının farkında mıyım?

NASIL YAPIYORUM?

10 (Çok Yüksek): Neredeyse her zaman ortak oyun etkinliklerine katılıyorum. Benim oyunum, oyun arkadaşımın davranışını gözlemlene ve benim sıram geldiğinde etkinliğe katılma davranışlarından oluşarak, karşılıklı etkileşim özelliği göstermektedir.

5 (Orta): Başka kişilerle oyun oynamaya bazen ilgi gösteririm ve onlarla karşılıklı etkileşimlere oyun zamanının yarısı kadar katılırım. Diğerleriyle yüz kantağı kurarım ve zamanın en yarısında diğer iletişimin tiplerini kullanmaya çalışırım. Ben ve oyun arkadaşım zamanın en az yarısında etkinliğe katılım gösteririz.

1 (Çok Düşük): Başka kişileri asla oyunlarıma almam. Tek başına oynamayı ya da benzer şekilde partnerimle oynamayı tercih ederim. Paralel oyunda partnerimi görmezden gelirim ve genellikle partnerimin benimle oynamak için bulunduğu girişimlerin farkında olmam.

EK-17 ETEÇOM UYGULAMACI OTURUM PLANI

Çocuğun adı:	Tarih:
Uygulamacı:	Uygulama Yeri:
Ebeveynler ile konuşulan konular (ebeveynlerin dile getirdiği konular):	
Bir önceki haftanın oturumu ve ETEÇOM eylem planına ilişkin dönütler:	
Oturumda hedeflenen temel davranış(lar):	
1.	
2.	
_____ Temel Davranışına ilişkin Bilgi Notları:	
1.	
2.	
_____ Temel Davranışına ilişkin ETEÇOM Stratejileri:	
1.	
2.	
ETEÇOM TEMEL DAVRANIŞ PROFİL PUANI:	

EK-19 ETEÇOM EV ÖDEVİ FORMU

Çocuğun adı:	Tarih:
_____ Temel Davranışına ilişkin ETEÇOM Stratejileri:	
1.	
Bu stratejiyi nerede ve ne zaman uygulayabilirim?:	
2.	
Bu stratejiyi nerede ve ne zaman uygulayabilirim?:	
Karşılaşılabileceğim zorluklar neler ve nasıl bu zorluklar ile başa çıkabilirim?	

EK-20 ETEÇOM UYGULAMACI OTURUM PLANI ÖRNEĞİ

Çocuğun adı: AÇ-1	Tarih:16.08.2013
Uygulamacı: Ozlem Toper Korkmaz	Uygulama Yeri: EV
Ebeveynler ile konuşulan konular (ebeveynlerin dile getirdiği konular):	
Bir önceki haftanın oturumu ve ETEÇOM eylem planına ilişkin dönütler:	
Oturumda hedeflenen temel davranış(lar):	
1. B-1. Sosyal Oyun, çocukların kendi aileleri ya da diğer yetişkinlerle, farklı koşullarda oyun oynama becerileri anlamına gelmektedir. Sosyal oyun, oyun etkinliği sırasında, çocuğun da yetişkin partneri kadar oyuna katkıda bulunmasını sağlayacak "almak-vermek" davranışlarını içeren özellikleriyle karakterize edilmektedir. Çocuklar oyun etkinliğine aktif bir şekilde katılırken, yetişkinlerin oyun sırasındaki aktifliğinin ve davranışlarının da farkında olurlar.	
_____ Sosyal Oyun _____ Temel Davranışına ilişkin Bilgi Notları:	
1. B-101. Ailelerin çocuklarıyla birlikte sosyal oyun oynamaları, çocukların gelişimsel ilerlemelerini desteklemek için önemlidir. • Çocuklar bilişsel gelişimleri için gerekli olan bilgi ve kavrama becerilerini oyun oynayarak kazanırlar. • Ailelerin, çocuklarının öğrenmelerine yardımcı olabilecekleri en iyi yol, onları sosyal oyunlara katmaktır. • Ailelerin çocuklarına sağladığı bilgi ve rehberlik, onların oyunlarını zengin bir öğrenme deneyimine dönüştürür. 2. B-102. Bilişsel öğrenme iki kişilik bir süreçtir. • Çocukların ne kadar iyi gelişeceği, ailelerinin onlarla nasıl oynadığı ve iletişim kurduğuyla ilişkilidir. • Ailelerin, çocuklarının gelişimleri üzerindeki etkisi, oyun sırasında ne yaptıklarından çok, çocuklarına nasıl tepkide bulduklarıyla ilişkilidir. • Gelişim problemleri olan çocukların aileleri de çocukların gelişiminde aynı rolü oynar.	
_____ Sosyal Oyun _____ Temel Davranışına ilişkin ETEÇOM Stratejileri:	
1. 113 Çocuğun dünyasına girme. Dünyaya çocuğunuzun gözünden bakabilmek için 3 temel şeye dikkat edin. Birincisi, çocuğunuzla karşılıklı fiziksel bir yakınlık kurun. Çocuğunuzun gözlerinin içine bakın ve çocuğunuzla aynı boy hizasında etkileşim kurun. Örneğin, çocuğunuzla konuşurken ona yukarıdan bakmak yerine, onunla aynı boy seviyesine inin, çocuğunuzun gözlerinin içine bakarak onu dinleyin ve onunla konuşun. İkincisi; çocuğunuz gibi oynayarak ya da iletişim kurarak onunla etkileşim içinde olun. Çocuğunuzun agulama, cıvılda, gülümseme gibi davranışlarını, etkileşim kurmaya istekli olduğunuzu gösterin. Üçüncüsü, çocuğunuzun anladığı şekilde dünyayı algılamak için bilinçli olarak çaba harcayın. Sizin için farklı anlamlar taşıyan birçok deneyim, çocuğunuz için çok daha farklı ve önemli bir anlam taşıyabilir. Pratik Öneriler • Çocuğunuzla yüz yüze oynayın. Onunla aynı boy hizasında etkileşimde bulunun ki sizi görebilmek için kafasını yukarı kaldırmak zorunda kalmasin. • Çocuğunuzla oynarken ya da etkileşimde bulunurken çocuğunuzun gözlerinin içine bakın. • Çocuğunuz dünyayı keşfetmeye ve anlamaya başladıkça, çocuğunuzun deneyimlerini anlamlandırması gerektiğini düşünün; çünkü çocuğunuz dünyayı sizden çok farklı şekilde görür ve anlar. Unutmayın ki; çocuğunuz olgunlaştıkça, dünyayı sürekli olarak tekrar keşfedecektir. Çocuğunuzun 3 aylık iken anladığı dünya 9 aylık iken yeni bir anlam kazanır. Erken gelişim döneminde meydana gelen düşünme ve anlayıştaki değişiklikler, çocuğun bildiği nesnelere ya da olayları farklı bir bakış açısıyla algılamasına ve deneyimlemesine neden olur. Örneğin; 3 aylık bir bebek için oyuncak bebek sadece bir oyuncak iken, 20 aylık bir bebek bu oyuncak (bebekle yaptığı gözlemler ve deneyimler sonucunda) ile çeşitli oyunlar oynayabilir (Bebekçi kucağında sallayabilir, bebeğe mamasını yedirebilir vb.).	

EK-21 STRATEJİ FORMU

TARİH	PLANLANMIŞ STRATEJİLER	PLANLANMAMIŞ STRATEJİLER	AÇIKLAMA
23.07.2013	1. Çocuğun dünyasına girme (Sosyal oyun) 2. Paralel oyun oynama (Sosyal oyun)	1.Çocuğun davranışlarını gözlemeleme (İLETİŞİM) 2.Hayat dolu olma (İLETİŞİM) 3. Çocuğun davranışlarını ve iletişimlerini taklit etmek	
29.07.2013	1. Sıra alma ve bekleme(Sosyal oyun) 2.Beklenti içinde bekleme (Sosyal Oyun)	1.Tekrarlanan oyun ya da hareket zincirini devam ettirmek 2.Eğlence amaçlı iletişim kurma 3.Çocuğun dikkatini çeken şeyden daha fazla dikkat çekici olma	
05.08.2013	1. Oyuncak olmadan yüz yüze oyunlar oynama 2.Oyun arkadaşı gibi davranma	1.Çocuğun davranacağı şekilde davranma 2. Çocuğun temposuna yetişme 3.Seslere yanıt verme ve sesleri çeşitlendirme	
12.08.2013	EV TAŞIMA		
19.08.2013	1.Çocuğun etkileşimde bulunmasını bekleme 2. Çocuğun oynadığı oyuncaklarla oynamak 3.Çocuğun hoşlandığı etkinlikleri tekrarlamak		
26.08.2013	1. Çocuğun ilgi odağını izlemek 2.Düzenli olarak beraber oynamak 3. Daha az konuşma ile çocuğun daha fazla konuşması 4. Çocuğun gösterdiği istemsiz seslendirmelere, yüzdeki ifadelere ve mimiklere sanki anlamlı bir sohbetmiş gibi yanıt vermek	1.Çocuğun liderliğini takip etme 2.Fiziksel olarak ulaşılabilir ve etkileşimde olmak	
02.09.2013	ECE HASTA OLDU		

EK-22 ETEÇOM EV ÖDEVİ ÖRNEĞİ

Çocuğun adı:	Tarih:
Sosyal Oyun Temel Davranışına ilişkin ETEÇOM Stratejileri:	
113 Çocuğun dünyasına girme.	
Dünyaya çocuğunuzun gözünden bakabilmek için 3 temel şeye dikkat edin. Birincisi, çocuğunuzla karşılıklı fiziksel bir yakınlık kurun. Çocuğunuzun gözlerinin içine bakın ve çocuğunuzla aynı boy hizasında etkileşim kurun. Örneğin, çocuğunuzla konuşurken ona yukarıdan bakmak yerine, onunla aynı boy seviyesine inin, çocuğunuzun gözlerinin içine bakarak onu dinleyin ve onunla konuşun. İkincisi; çocuğunuz gibi oynayarak ya da iletişim kurarak onunla etkileşim içinde olun. Çocuğunuzun agulama, cıvılda, gülümseme gibi davranışlarını, etkileşim kurmaya istekli olduğunuzu gösterin. Üçüncüsü, çocuğunuzun anladığı şekilde dünyayı algılamak için bilinçli olarak çaba harcayın. Sizin için farklı anlamlar taşıyan birçok deneyim, çocuğunuz için çok daha farklı ve önemli bir anlam taşıyabilir. Pratik Öneriler • Çocuğunuzla yüz yüze oynayın. Onunla aynı boy hizasında etkileşimde bulunun ki sizi görebilmek için kafasını yukarı kaldırmak zorunda kalmayın. • Çocuğunuzla oynarken ya da etkileşimde bulunurken çocuğunuzun gözlerinin içine bakın. • Çocuğunuz dünyayı keşfetmeye ve anlamaya başladıkça, çocuğunuzun deneyimlerini anlamlandırması gerektiğini düşünün; çünkü çocuğunuz dünyayı sizden çok farklı şekilde görür ve anlar. Unutmayın ki; çocuğunuz olgunlaştıkça, dünyayı sürekli olarak tekrar keşfedecektir. Çocuğunuzun 3 aylık iken anladığı dünya 9 aylık iken yeni bir anlam kazanır. Erken gelişim döneminde meydana gelen düşünme ve anlayıştaki değişiklikler, çocuğun bildiği nesnelere ya da olayları farklı bir bakış açısıyla algılamasına ve deneyimlemesine neden olur. Örneğin; 3 aylık bir bebek için oyuncak bebek sadece bir oyuncak iken, 20 aylık bir bebek bu oyuncak (bebekle yaptığı gözlemler ve deneyimler sonucunda) ile çeşitli oyunlar oynayabilir (Bebeği kucağında sallayabilir, bebeğe mamasını yedirebilir vb.). • Çocuğunuzun bir etkinlikten başka bir etkinliğe geçiş yapmasını istediğiniz durumlarda, ona baskı yapmak yerine onunla küçük oyunlar oynayarak dikkatini diğer etkinliğe çekin.	
Bu stratejiyi nerede ve ne zaman uygulayabilirim?:	
Bu stratejiyi günün her saatinde, çocuğunuzla etkileşim halinde olduğunuz her durumda ve ortamda kullanabilirsiniz.	
Karşılaşılabileceğim zorluklar neler ve nasıl bu zorluklar ile başa çıkabilirim?	
Beki başta çocuğunuzun oyunları size anlamsız gelebilir ya da oyun oynamak istemeyebilir, bu gibi durumlarda çocuğunuza baskı yapmayın ve nelerle ilgilendiğini gözlemleyin.	

EK-24 ETEÇOM OTURUM KILAVUZU

İSİM:	TARİH:	GÖZLEMÇİ/KODLAYICI:					
AŞAMALAR VE AKTİVİTELER			Uygun	Değil	Hayır (a)	Kısmen(b)	Evet (c)
A. PLANLAMA							
1.Çocuğun gelişimine uygun oyuncaklar ve araç-gereçleri ortamda bulundurma							
2.Çocuğun seçebilmesine imkan verecek şekilde yeterli ve farklı oyuncak ve araç-gereçleri ortamda bulundurma							
3. Çocuk için belirlenen temel davranış ile ilgili oyuncaklar ve araç- gereçleri ortamda bulundurma							
4. Yazılı materyali (oturum planı gibi) varsa göstermek istediği videoları hazırlama							
5. Bir önceki oturumu gözden geçirme							
B. RAPORLAMA VE GÖZDEN GEÇİRME							
6.Ebeveyni ve çocuğu sıcak karşılama							
7. Bir önceki oturum hakkında ebeveynin konuşmasını cesaretlendirme							
8. Ebeveyni dikkatlice dinleme ve sohbete aktif katılma							
9.Ebeveynin katılımı ve ebeveynlik becerilerine ilişkin pozitif konuşma							
C. AMAÇ VE GEREKÇE: TEMEL DAVRANIŞ VE ETEÇOM BİLGİ NOTLARI							
10. Oturumun odak noktasını ve amacını açıklama							
11. Oturumda öğretilcek ETEÇOM Öğretim Stratejisini/Stratejilerinin neden önemli olduğunu ETEÇOM BİLGİ NOTLARI temelinde açıklama							
12. Çocuğun var olan temel davranış amacının düzeyini değerlendirme ya da açıklama							
13. Ebeveynlerin anlayacağı bir dil ile konuşma							
14. Ebeveynin anlatılanları anladığını değerlendirme							
15.Ebeveynin anlatılanlara ilişkin soru sorması, yorum yapması ve diğer kaygılarını söylemeleri için cesaretlendirme							
D. ETEÇOM STRATEJİLERİNİN GÖSTERİLMESİ VE UYGULANMASI							
16. Oturum süresince yanıt verici ve karşılıklı sıra almaya dayalı çocukla etkileşime girme							
17. Oturumda öğretilmesi hedeflenen ETEÇOM stratejisini gösterme							
18. Öğretilmesi hedeflenen ETEÇOM stratejisini gösterip ebeveyne model olunurken ve sonrasında stratejiyi açıklama							
19. Çocuğun davranışı üzerinde öğretilmesi hedeflenen ETEÇOM stratejisini gösterme ve açıklama							
20. Model olunan stratejiyi ebeveynin çocuğu ile uygulaması için, ebeveynin çocuğu ile etkileşime girmesini sağlama							
21. Ebeveyn çocuğu ile etkileşim halinde iken ebeveyne strateji ile ilgili rehberlik/kılavuzluk etme							
22. Ebeveyn çocuğu ile etkileşim halinde iken ebeveyne strateji ile ilgili sürekli dönüt verme							
E. ETEÇOM EV ÖDEVİ							
23. Ebeveynin öğrendiği stratejiyi günlük rutin ve etkinliklerde pratik yapması için yazılı planı geliştirme							
24. Ebeveynin öğrendiği stratejiyi günlük rutin ve etkinliklerde pratik yapmasında karşılaşılabileceği sorunlar ve çözümler için yazılı planı geliştirme							
25. ETEÇOM ile doğrudan ilgili olmayan ebeveynin dile getirdiği durumları/sorunları yazma							
26. Oturumda üzerinde durulan ETEÇOM Bilgi Notları, ETEÇOM Stratejileri ve planları özetleme							
TOPLAM PUAN						Toplam x2	Toplam x3
ÖLÇÜT PUANI (b+c=6o)							

EK-25 VIDEO ANALİZİ BETİMSSEL İNDEKS FORMU

VIDEO ANALİZİ FORMU	
TARİH:	
OTURUM:	
ANNE-ÇOCUK:	

SATIR NO	ÇOCUK DAVRANIŞLARI	DEĞERLENDİRME	ANNE DAVRANIŞLARI	DEĞERLENDİRME
1	Ece ayakta kanepenin önünde	ilgilendiği oyuncaklar	Anne zaman zaman dizlerinin	
2		kanepenin üzerinde	üstünde bazen de oturarak	
3			etkileşim kurmaya çalışıyor	
4			Ece ile aynı boyda	
5				
6	Ece şekil kutusunun	Ece oyunu kendi başlattı	Anne de ecenin oyununu taklit	Davranelarını taklit
7	şekillerini eline alıp havaya		etti ve aynı şekilde oynadı	ediyor
8	kaldırıyor ve içine doğru			
9	bakıyor			
10				
11	Ece oyununa aynı şekilde	Tekrarlayan oyun		
12	devam etti, sadece eline			
13	aldığı şekli değiştirerek şekli			
14	yeniledi ve havaya kaldırdığı			
15	şekli incelediğine baktı			

EK-26 SAHA NOTLARI/GÜNLÜKLER DÖKÜM ÖRNEĞİ

23.07.2013 (1 OTURUM)

İlk uygulama olmasının heyecanından dolayı eksikliklerim olduğunu düşünüyorum. Anne beni kapıda gülümseyerek karşıladı ve “nasılsınız” soruma “sizi gördük daha iyi olduk” diyerek cevap verince kendimi biraz daha iyi hissettim. Ece salonda koltukta uzanmış yatıyordu, televizyonda müzik kanalı açıktı ve ben odaya girdiğimde Ece koltukta uzanmaya devam etti. O nedenle önce onun ilgisini çekmek için onunla selamlaştım ve biraz oynadım. Kamerayı daha sonra kurmak durumunda kaldım. Bugün ilk gün heyecanından stratejilerin anneye yaptırılması basamağını atlamış bulundum ancak, aslında bir kez denedim ancak anne çok çekingen görüldüğü için fazla baskıcı ve yönlendirici olmak istemedim. Annenin de ilk oturum olmasından dolayı, çekindiğini düşündüm. Daha çok koltuğun kenarında oturuyor olması bana biraz çekindiği izlenimini verdi, dolayısıyla ilk oturumda bu konuda baskı yapmak yerine rahatlamasını ve oturumlarımızın nasıl gerçekleşeceğini anlamış bulunmasını istedim.

Bugün iki stratejiyi birbiriyle ilişkilendirerek anlatmayı planlamıştım. Bunlar Çocuğun dünyasına girme, Paralel oyun oynama stratejileri idi. Anne bugün anlattıklarımı genelde dinledi ve daha çok kızı için bir şeyler yapmaya hep hazır olduğunu söyledi. Bugün için anlattıklarımın ne kadar anlaşılır olduğu konusunda biraz şüpheliyim. Bir sonraki oturumda bunu ölçme imkânım olacak. Stratejileri Ece için kendim uyguladığımda, Ecenin tepkilerini annenin gözleyebilmiş olduğunu düşünüyorum, çünkü anne Ecenin gülümsediğini ve mutlu görüldüğünü ifade etti. Özellikle bugün, çocuğun dünyasına girme stratejisini anlatırken, Ece oyuncaklarla ilgilenmek yerine oyuncak torbası ile ilgilendi ve ben de bu torbayı nasıl bir oyun aracı haline getirebileceğimizi anneye gösterdim. Torbayı Ece nin başına geçirip “cee” oyunu oynadığımızda Ece çok eğlendi ve anne de bunu gördü ve eğlendiğini ifade etti. Anneden de denemesini istediğimde “Nasıl yani şimdi bununla oynayalım mı” diyerek ama gülerек sordu. Nasıl oynayacağız ki sorusu bana daha çok çekindiği için nasıl oynayacağını bilemediğindenmiş izlenimi bıraktı.

Bugün öğretimi planlanmış stratejilerin arasında yer almasa da anneye çocuğunun dünyasına girmek için aynı zamanda ne ile nasıl ilgilendiğini de gözlemesi gerektiğini düşünerek, bence öncelikli stratejilerden birisi olması gereken “Çocuğun davranışlarını gözleme” stratejisini de aktardım. Çünkü bence annelerimizde çocuklarını dikkatlice izleme ya da nasıl diyeyim onların aslında ne yapabiliyor olduklarını çok fark edebilme becerileri olmadığını düşünüyorum o nedenle bu stratejiden bahsettim ama video kaydı alabilecek gibi değil en azından çok dikkatli bir şekilde çocuğunuzu gözlemeyi alışkanlık haline getirin dedim. Ne yapıyor, siz ne yaptığınızda tepkisi ne oluyor ve bunları kaydedin dedim. Anne tamam dedi umarım hayata geçirebilir. Aynı zamanda anneye oyuncak çantası ile oynadığım oyunu devam ettirmesini istediğimde sesini çok kısık tonda kullandığını gördüğüm ve Ece’nin yanında biraz durgun kaldığını düşündüğüm için “**hayat dolu olma**” stratejisinden ve öneminden bahsettim. İkisi de İLETİŞİM alanından “Ortak Dikkat” temel davranışı alanında yer alan stratejiler. Ama bu stratejileri vermem için uygun bir yer olduğunu ve beklemeye gerek olmadığını düşündüm.

EK-27 GÖRÜŞME SORULARI

GÖRÜŞME SORULARI

1. Çocuğunuzla ya da çocuğunuzun sizinle olan etkileşimi hakkında ne düşünüyorsunuz?
  2. Bu programla çocuğunuza karşı davranışlarınızda neler değişti/bir şeyler değişti mi?
  3. Programla birlikte çocuğunuz davranışlarında değişiklikler oldu mu/neler değişti?
  4. Çocuğunuzdaki bu değişikliklerin sizin davranışlarınızla bir ilişkisi olduğunu düşünüyor musunuz?
  5. Çocuğunuzun başkaları ile ya da başkalarının çocuğunuz ile olan etkileşimleri hakkında ne düşünüyorsunuz?"
  6. Öğrendiğiniz stratejileri günlük yaşantınızda kullanabiliyor musunuz?
  7. En sık ve en kolay kullandığınız stratejiler hangileridir?
  8. Kullanmakta sıkıntı yaşadığınız stratejiler var mı/hangileri?
  9. Katıldığınız bu programın size ne gibi katkısı olduğunu düşünüyorsunuz?
  10. Bu programın size sunuluşu hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
- a) Eğitimin evde verilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?
  - b) Evinizde buna benzer başka eğitimler almak ister miydiniz?/ başka ne gibi eğitimler almak isterseniz?
  - c) Programın sunumu sırasında kullanılan materyaller hakkında ne düşünüyorsunuz?,
  - d) Size anlatılan stratejiler hakkında ne düşünüyorsunuz?,
  - e) Sorularınızın uygulamacı tarafından yanıtlanması konusunda ne düşünüyorsunuz, yeterli cevapları alabildiniz mi?
  - f) Uygulamacının zamanı kullanma konusundaki düşünceleriniz nelerdir? (Söylenen saatte başlaması ve bitmesi).

KAYNAKÇA

- Anagün, Ş. (2013). Orada Olmak: Katılımcı Gözlem Yoluyla Anlayış Geliştirmek. Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoğlu (Çeviri Editörü), *Nitel Araştırmaya Giriş* (s. 85-137). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baki, A.ve Gökcek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 11 (42)*, 001-021.
- Başarıya İlk Adım Programı, BİA (2011) . <http://www.bia.anadolu.edu.tr/> sayfasından 13 Nisan 2013 tarihinde edinilmiştir.
- Bekman, S., Aksu, A. ve Erguvanlı-Taylan, E. (2004). *Anne-Çocuk Eğitim Vakfı: Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Erken Eğitim Modeli* . İstanbul. http://www.acevailerericinkaynaklar.org/files/gda_yaz_anaokulu_pilot_uygulamasi.pdf adresinden 13 Temmuz 2014 tarihinde erişildi.
- Birkan, B. (2002). Erken özel eğitim hizmetleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi 3 (2)*, 99-109.
- Blacher, J., Baker, L.B. ve Laladjian, A. . (2013). Syndrome specificity and mother-child interactions: Examining positive and negative parenting across context and time. *Journal of Autism and Deveopmental Disorders, 43* , 761-774.
- Brar, E., Uther, P., Pieterse, M., Treolor, R. ve Cairns, S. . (2010). Küçük Adımlar Gelişimsel Geriliği Olan Çocuklara Yönelik Erken Eğitim Programı. (G. Kırcaali-İftar, Çev.) İstanbul: Daktylos.
- Brofenbrenner, U. (1994). The ecological models of human development. *International Encyclopedia of Education, 3*, 37-43.
- Bütün, M. (2014). Araştırma Yaklaşımının Seçimi. S. B. Demir (Çeviri Editörü), *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (s. 3-23). Ankara: Eğiten Kitap.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ceber-Bakkaloğlu, H. ve Sucuoğlu, B. (2000). Normal ve zihinsel engelli bebeklerde anne-bebek etkileşiminin karşılaştırılması olarak incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 2 (4), 47-58.
- Cunningham, C.E., Reuler, E., Blackwell, J. ve Deck, J. (1981). Behavioral and linguistic developments in the interactions of normal and retarded children with their mothers. *Child Development*, 52 , 62-70.
- Dawson, G., Hill, D., Spencer, A., Galpert, L. ve Watson, L. (1990). Affective exchanges between young autistic children and their mothers. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 18 (3), 335-345.
- Deutscher, B., Fewell, R.R. ve Gross, M. (2006). Enhancing the interactions of teenage mothers and their at-risk children: Effectiveness of a maternal-focused intervention. *Topics in Early Childhood Special Education*, 26 (4), 194-205.
- Diken, Ö. (2009). Ebeveyn Davranışlarını Değerlendirme Ölçeği ve Çocuk Davranışlarını Değerlendirme Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları. (Yayınlanmış doktora tezi Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Diken, Ö. ve Mahoney, G. (2013). Interaction between Turkish mothers and preschool children with autism. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 51 (3) , 190-200.
- Diken, Ö., Topbaş, S. ve Diken, İ.H. (2009). Ebeveyn davranışlarını değerlendirme ölçeği (EDDÖ) ile çocuk davranışlarını değerlendirme ölçeği (ÇDDÖ)'nin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 10 (2), 41-60.
- Diken, İ. (2012). An exploration of interactional behaviors of Turkish mothers and their children with special needs: Implications for early intervention practices. *Education and Science*, 37 (163), 297-309.

- Diken, İ.H., Ardiç, A. ve Diken, Ö. (2011). *GOBDÖ-2-TV Gilliam Otistik Bozuklukları Derecelendirme Ölçeği 2 Türkçe Versiyonu*. Ankara: Maya Akademi Yayıncılık
- Diken, İ. H., Bayhan, P. Turan, F. Sıpal, F., Sucuoğlu, B., Ceber-Bakkaloğlu, H. Günel, M.K. ve Kaya Kara, Ö. (2012). Early childhood intervention and early childhood special education in Turkey within the scope of the developmental system approach. *Infants & Young Children*, 25 (4), , 346-353.
- Dunst, C.J., Trivette, C.M., Rabb, M. ve Masiello, T.L. (2008). Caregiver-mediated everyday language learning practices I: Backgrounds and foundations. *Practically Speaking 1(1)*, 1-7.
- El-Grohoury, N.H. ve Romanczyk, R.G. (1999). Play interactions of family members towards children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 29 (3),, 249-258.
- Erbaş, D. (2012). Güvenirlilik. E. Tekin-İftar içinde, *Eğitim ve Davranış Bilimlerinde Tek Denekli Araştırmalar* (s. 109-128). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Ergül, C. (2009). Öğretimsel düzenlemeler modelinin erken çocukluk özel eğitiminde kullanılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, (10) 1,, 43-55.
- Er-Sabuncuoğlu, M ve Diken, İ. H. (2010). Early childhood intervention in Turkey: Current situation, challenges, and suggestions. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 2 (2), , 149-160.
- Gelişimsel Destek Programı-GEDEP, eae.anadolu.edu.tr/assers/yazılı sayfasından 14 Ekim 2014 tarihinde edinilmiştir.
- Granaheim, U.H. ve Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: Concepts, procedure and measures to achieve trustworthiness . *Nurse Education Today*, 24, 105-112.
- Gutstein, S.E., Burgess, A.F. ve Montfort, K. (2007). Evaluation of relationship development intervention program. *Autism*, 11 (5), 397-411.
- Güven, G. ve Efe-Aztekin, K. (2010). Erken Çocukluk Eğitimi ve Okulöncesi Eğitim. İ. H. Diken (Ed), *Erken Çocukluk Eğitimi* (s. 2-49). Ankara: Pegem Akademi.

- Hacıömeroğlu, G. (2014). Karma Yöntemler. S. B. Demir (Çeviri Editörü), *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları* (s. 215-240). Ankara: Eğitim Kitap.
- Haebig, E., McDuffie, A. ve Weismer, S.E. . (2013). The contribution of two categories of parent verbal responsiveness to later language for toddlers and preschoolers on the autism spectrum. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 22, 57-70.
- Hedenbro, M. ve Tjus, T. (2007). A case study of parent-child interactions of a child with autistic spectrum disorder (3-48 months) and comparison with typically-developing pers. *Child Language Teaching and Therapy*, 23 (2), 201-222.
- IDEA (2008). <http://idea.ed.gov/> sayfasından 10 Nisan 2013 tarihinde edinilmiştir.
- Kaiser, A.P., Hemmeter, M.L., Ostrosky, M.M., Fischer, R., Yoder, P. ve Keefer, M. (1996). The effects of teaching parents to use responsive interaction strategies. *Topics in Early Childhood Special Education*, 16 (3), 375-406.
- Karaaslan, Ö., Diken, İ.H. ve Mahoney, G. (2011). The effectiveness of the responsive teaching parent-mediated developmental intervention programme in Turkey: A pilot study. . *International Journal of Disability, Development and Education*, 58 (4), 359-372.
- Karaaslan, Ö., Diken, İ.H. ve Mahoney, G. (2013). A randomized control study of responsive teaching with young turkish children and their mothers. *Topics in Early Childhood Special Education*, (xx) x, 1-10.
- Karaaslan, Ö. ve Mahoney, G. (2013). Effectiveness of responsive teaching with children with down syndrome. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 51 (6) , 458-469.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kasari, C. ve Sigman, M. (1997). Linking parental perceptions to interactions in young children with autism. . *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 27 (1), 39-57.

- Kasari, C., Sigman, M., Mundy, P. ve Yirmiye, N. (1988). Caregiver interaction with autistic children. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 16 (1), 45-56.
- Kennedy, C. (1992). Trends in the measurement of social validity. *The Behavior Analyst*, 15 (2), 147-156.
- Kırcaali-İftar, G. (2012). Tek Denekli Araştırmaların Tarihçesi. E. Tekin-İftar (Ed.), *Eğitim ve Davranış Bilimlerinde Tek Denekli Araştırmalar* (s. 1-10). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Kırcaali-İftar, G., Kurt, O. ve Ülke-Kürkçüoğlu, B. (2014). *Otistik Çocuklar İçin Davranışsal Eğitim Programı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kim, J. ve Mahoney, G. (2005). The effects of relationship focused intervention on Korean parents and their young children with disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 26 (2) , 101-201.
- Kim, J. ve Mahoney, G. (2004). The effects of mother's style of interaction on children's engagement: Implications for using responsive intervention with parents. *Topics in Early Childhood Special Education*, 24 (1), 31-38.
- Koçak, N. (2001). Erken çocukluk döneminde eğitim ve Türkiye'de erken çocukluk eğitiminin durumu. *Milli Eğitim Dergisi* 151.
- Landry, S.H., Smith, K.E. ve Swank, P.R. (2006). Responsive parenting: Establishing early foundations for social, communication and independent problem-solving skills. *Developmental Psychology*, 42 (4), 627-642.
- Landry, S. H., Smith, K.E., Swank, P.R., Assel, M.A. ve Vellet, S. (2001). Does early responsive parenting have a special importance for children's development or is consistency across early childhood necessary? *Developmental Psychology*, 37, 387-403.
- Landry, S.H., Smith, K.E., Swank, P.R. ve Guttentag, C. (2008). A responsive parenting intervention: The optimal timing across early childhood for impacting maternal behaviors and child outcomes. *Developmental Psychology*, 44 (5), 1335-1353.

- Landry, S.H., Smith, K.E., Swank, P.R., Zucker, T., Crawford, A.D. ve Solari, E.F. (2014). The effects of a responsive parenting intervention on parent-child interactions during shared book reading. *Developmental Psychology*.
- Mahoney, G. (2007). Social work and early intervention. *Children & Schools, 29 (1)*, 3-5.
- Mahoney, G. (2009). Relationship focused intervention (RFI): Enhancing the role of parents in children's developmental intervention. *International Journal of Early Childhood Special Education (INT-JECSE), 1 (1)*, 79-94.
- Mahoney, G., Boyce, G., Fewell, R.R., Spiker, D. ve Whedeen, C.A. (1998). The relationship of parent-child interaction to the effectiveness of early intervention services for at risk children and children with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education, 18 (1)*, 5-17.
- Mahoney, G. ve Filer, J. (1996). How responsive is early intervention to the priorities and needs of families. *Topics in Early Childhood Special Education, 16 (4)*, 437-457.
- Mahoney, G., Kaiser, A., Girolametto, L., MacDonald, J., Robinson, C., Safford, P. ve Spiker, D. (1999). Parent education in early intervention: A call for a new renewed focus. *Topics in Early Childhood Special Education, 19 (3)*, 131-140.
- Mahoney, G., Kim, J.M. ve Lin, C. (2007). Pivotal behavior model of developmental learning. *Infants & Young Children, 20 (4)*, 311-325.
- Mahoney, G. ve MacDonald, J.D. (2007). *Autism and Developmental Delays in Young Children: The Responsive Teaching Curriculum for Parents and Professionals*. Texas: PRO-END, Inc.
- Mahoney, G. ve Perales, F. (2003). Using relationship-focused intervention to enhance the social-emotional functioning of young children with autism spectrum disorders. *Topic in Early Childhood Special Education, 23 (2)*, 74-86.

- Mahoney, G. ve Perales, F. (2005). Relationship-focused early intervention with children with pervasive developmental disorders and other disabilities: A comparative studies. . *Developmental and Behavioral Pediatric*, 26 (2), , 77-85.
- Mahoney, G., Wheeden, C.A. ve Perales, F. (2004). Relationship of preschool special education outcomes to instructional practices and parent-child interactions. *Research in Developmental Disabilities*, 25, 539-558.
- McDuffie, A. ve Yoder, P. (2010). Types of parents verbal responsiveness that predict language in young children with autism spectrum disorder. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 53,, 1026-1039.
- Mortensen, J.A. ve Mastergeorge, A.M. (2014). A Meta-analytic review of relationship-based interventions for low-income families with infants and toddlers: Facilitating supportive parent-child interactions. *Infant Mental Health Journal*, 35(4), , 336-353
- Mulhall, A. (2003). In the field: Notes on observation in qualitative research. *Journal of Advanced Nursing*, 41 (3), 306-313.
- Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2014). Milli Eğitim Bakanlığı http://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_01/23121514_zeleitimverehberli_khiz_ynetmeliktasla.pdf sayfasından 24 Nisan 2014 tarihinde edinilmiştir.
- National Autism Center-NAC (2009). National Standarts Report. http://dlr.sd.gov/autism/documents/nac_standards_report_2009.pdf sayfasından 20 Eylül 2011 tarihinde edinilmiştir.
- National Portage Association (2014). <http://portageorg.uk> sayfasından 13 Nisan 2013 tarihinde edinilmiştir.
- Patterson, S.Y., Elder, L., Gulsrud, A. ve Kasari, C. (2013). The association between parental interaction style and children's joint engagement in families wıstħ toddlers with autism. *Autism*, 18 (5), 511-518.
- Raab, M., Dunst, C.J., Johnson, M. ve Hamby, D.W. . (2013). Influences of responsive interactional stle on young children's language acquisition. *Everyday Child Language Learning Reports*, 4, 1-23.

- Rogers, S.J. ve Dilalla, D. L. (1991). A comparative study of the effects of a developmentally based instructional model on young children with autism and young children with other disorders of behavior and development. *Topics in Early Childhood Special Education*, 11 (2), 29-47.
- Sameroff, A.J. ve Fiese, B.H. (2000). Transactional regulation: Rhe developmental eceology of early intervention. J. S. (Ed.) içinde, *Handbook of Early Childhood Intervention* (s. 135-159). Newyork: Cambridge Uniersity Press.
- Sazak, P. (2006). Dünya'da ve Türkiye'de erken çocukluk özel eğitiminin gelişimi ve erken çocukluk özel eğitim uygulamaları. *Özel Eğitim Dergisi*, 7 (2), 71-83.
- Schwandt, T. ve Halpern, E. (1988). *Linking Auditing and Metaevaluatın: Enhancing in Quality in Applied Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Shenton, A. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research project. *Education for Information*, 22, 63-75.
- Siller, M. ve Sigman, M. . (2002). The behaviors of parents of children with autism predict the subsequent development of their children's communication. . *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 32 (2),, 77-89.
- Siller, M. ve Sigman, M. (2008). Modeling longitudinalchange in the language abilities of children with autism: Parent behaviors and child characteristic as a predictors of change. *Developmental Psychology*, 44 (6), 1691-1704.
- Strid, K., Heimann, M. ve Tjus, T. (2013). Pretend play, deferred imitation and parent-child interaction in speaking and non-speaking children with autism. . *Scandinavian Journal of Psychology*, 54, 26-32.
- Tekin-İftar, E. (2012). Geçerlik. E. Tekin-İftar içinde, *Eğitim ve Davranış Bilimlerinde Tek Denekli Araştırmalar* (s. 133-148). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- Tekin, E. ve Kırcaali-İftar, G. (2001). *Özel Eğitimde Yanlısız Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Temel, F., Ersoy, Ö., Avcı, N. ve Turla, A. (2005). *Gazi Erken Çocukluk Gelişimi Değerlendirme Aracı "GEÇDA"*. Ankara: Rekmay LTD ŞTİ.

- Tohum Otizm Vakfı <http://www.tohumotizm.org.tr/otizm-spektrum-bozuklugu-nedir> sayfasından 23 Ekim 2014 tarihinde edinilmiştir.
- Trivette, C. M. (2003). Influence of caregiver responsiveness of on the development of young children with or at risk for developmental disabilities. *Bridges, 1(3)*, 1-13
- Trivette, C.M., Dunst, C.J. ve Hamby, D.W. (2010). Influences of family-systems intervention practices on parent-child interactions and child development. . *Topics in Early Childhood Special Education, 30 (1)*, 3-19.
- Turan, F. (2012). Normal ve özel gereksinimli çocuğu olan annelerin çocuklarının dil edinimine ilişkin görüşleri ile çocuklarıyla etkileşim biçimlerinin karşılaştırılması. . *Eğitim ve Bilim, 37 (166)*, 289-302.
- Uzuner, Y. (1999). Niteliksel Araştırma Yaklaşımı . A. (Ed.) içinde, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (s. 175-197). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Vuran, S. ve Sönmez, M. (2008). Sosyal geçerlik kavramı ve Türkiye'de özel eğitim alanında yürütülen lisans üstü tezlerde sosyal geçerliğin değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 9(1)*, 55-68.
- Wagner, M., Spiker, D., Linn, M.I., Gerlach-Downie, S. ve Hernandez, F. (2003). Dimensions of parental engagement in home-visiting programs: Exploratory Study. *Topics in Early Childhood Special Education, 23 (4)*, 171-187.
- Warren, S.F. ve Brady, N.C. (2007). The role of maternal responsivity in the development of children with intellectual disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews, 13*, 330-338.
- Watson, L. (1998). Following the child's lead: Mothers' interactions with children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 28 (1)*, 51-59.
- Wolfinger, N. (2002). On writing fieldnotes: Collection strategies and background expectancies. *Qualitative Research, 2 (1)*, 85-95.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık .

Young-Kong, N. ve Carta, J.J. (2011). Responsive interaction interventions for children with or at risk for developmental delays: A research synthesis. *Topics in Early Childhood Special Education*, xx(x), 1-14.